

А. П. Шеремет

КРИМІНАЛІСТИКА

2-ге видання

*Рекомендовано
Міністерством освіти і науки України
як навчальний посібник для студентів
вищих навчальних закладів*

Київ
“Центр учбової літератури”
2009

УДК 343.98(075.8)
ББК 67.52я73
Ш 49

*Гриф надано
Міністерством освіти і науки України
(Лист № 14/18.2–1034 від 20.05.2004)*

Рецензенти:

Лемак В. В. – доктор юридичних наук, професор кафедри історії та теорії держави і права Ужгородського національного університету;

Сальман І. Ю. – завідувач кафедри правових дисциплін юридичного факультету Білоцерківського державного аграрного університету, кандидат юридичних наук, професор, академік Нью-Йоркської академії наук, академік Української академії наук національного прогресу, заслужений юрист України;

Трачук П. А. – декан юридичного факультету Закарпатського державного університету, кандидат юридичних наук, доцент, заслужений юрист України;

Ухаль А. М. – завідувач кафедри кримінального права і кримінального процесу юридичного факультету Закарпатського державного університету, професор, заслужений юрист України.

Ш 49 Шеремет А. П., Криміналістика: *навч. пос. [для студ. вищ. навч. закл.]*/ А. П. Шеремет – [2-ге вид.]. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 472 с. – ISBN 978-966-364-822-4

Посібник з криміналістики підготовлено відповідно до програми даної дисципліни. Видання книги зумовлено змінами у структурі злочинної діяльності, прийняттям Кримінального і Кримінально-процесуального кодексів України та оновленням усієї нормативної бази, що регулює боротьбу зі злочинністю, необхідністю вдосконалення теорії криміналістики, важливістю розроблення та впровадження в практику новітніх криміналістичних засобів, прийомів і методів.

Для студентів юридичних вузів і факультетів усіх форм навчання, викладачів. Може бути використаний співробітниками правоохоронних органів.

**УДК 343.9(075.8)
ББК 67.52я73**

ISBN 978-966-364-822-4

© Шеремет А.П. 2009.
© Центр учбової літератури, 2009.

ВСТУП

Криміналістика – багатопланова спеціальна юридична наука. Криміналістична теорія дедалі все більше окреслює потреби слідчої, експертної та судової практики. Тому першочергового значення набуває теоретично-практичний аспект криміналістичної діяльності в умовах сьогодення. На ньому й зосереджена увага автора даного видання.

У ході підготовки цієї книги автор застосував традиційний підхід до розкриття криміналістичних категорій, понять, законів, виходячи з досягнень вітчизняної та зарубіжної криміналістичної думки. В якості джерел для написання даної книги були використані наукові праці, піручки та навчальні посібники вчених-криміналістів українських та російських вищих навчальних закладів, а також власний лекційний матеріал.

Видання підготовлено у формі курсу лекцій відповідно до програми навчальної дисципліни «Криміналістика» у вищих навчальних закладах.

Підготовка видання зумовлена об'єктивними причинами, зокрема: прийняттям нових Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України, певними змінами у структурі злочинної діяльності, оновленням нормативної бази, що регулює боротьбу зі злочинністю, а також вирішенням проблеми щодо забезпечення науково-методичною літературою навчального процесу в Ужгородському державному інституті інформатики, економіки і права.

Пропонований матеріал викладається в чотирьох розділах, які поділяються на 33 теми (лекції).

У першому розділі «Теоретичні і методологічні основи криміналістики» висвітлюються найбільш загальні проблеми, що розглядає криміналістика, зокрема: предмет і метод, завдання, зв'язок з іншими науками. Аналізується методологія криміналістики, теорія ідентифікації, слідча версія, історія даної науки.

Другий розділ «Криміналістична техніка» висвітлює теоретичні положення, науково-технічні прийоми і методи виявлення, фіксації, вилучення та дослідження доказів з метою розслі-

дування та попередження злочинів. Цей розділ вивчає такі галузі криміналістичної техніки, як: судова фотографія, кінозйомка та відеозапис, трасологія, судова балістика, техніко-криміналістичне дослідження документів, криміналістичне дослідження письма, ідентифікація людини за ознаками зовнішності, судова одорологія, судова акустика, кримінальна реєстрація.

У третьому розділі «Криміналістична тактика» визначається система теоретичних положень і практичних рекомендацій з організації та планування розслідування, а також визначення оптимальної лінії поведінки осіб, які здійснюють розслідування з урахуванням їх відносин та взаємодії з іншими учасниками розслідування на основі норм і принципів кримінального процесу. Окремо розглядаються тактика огляду місця події, допиту, обшуку і виїмки, пред'явлення для впізнання, відтворення обстановки й обставин події, призначення та проведення судових експертиз.

Четвертий розділ «Методика розслідування окремих видів злочинів» висвітлює систему наукових положень і розроблених на їх основі рекомендацій щодо організації та проведення розслідування окремих видів злочинів, зокрема: вбивств, зґвалтувань, крадіжок, грабежів і розбоїв, службових злочинів, дорожньо-транспортних пригод, підпалів, екологічних злочинів тощо.

Кожний розділ поділений на теми лекцій. До кожної лекції пропонується план питань, викладених у формі параграфів. Усі теми супроводжуються переліком запитань для повторення пройденого матеріалу та перевірки засвоєння його студентами. Кожна лекція супроводжується також переліком тем рефератів та курсових робіт, а також списком використаної літератури, куди включені основні видання з криміналістики українських та російських вчених-криміналістів.

Прикладний характер даного видання робить його корисним і доступним не лише для студентів, аспірантів і викладачів юридичних вузів та факультетів, а й практичних працівників правоохоронних органів України.

Розділ I

ТЕОРЕТИЧНІ І МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ КРИМІНАЛІСТИКИ

- ♦ **Криміналістика як наука і навчальна дисципліна**
- ♦ **Методи криміналістики**
- ♦ **Криміналістична ідентифікація**
- ♦ **Вчення про криміналістичну версію**
- ♦ **Історія криміналістики в Україні**

Тема 1.

Криміналістика як наука і навчальна дисципліна

- ◆ Предмет і завдання криміналістики
- ◆ Криміналістика в системі юридичних наук
- ◆ Система криміналістики

§1. Предмет і завдання криміналістики

Предметом будь-якої науки є вивчення закономірностей об'єктивної дійсності, пов'язаних з її метою і завданнями. Предметом науки криміналістики виступають закономірності злочинної діяльності, механізм її відображення в джерелах інформації, особливості діяльності щодо розкриття, розслідування і попередження злочинів та розроблені на цій основі засоби і методи вказаної діяльності з метою забезпечення належного застосування процесуально-матеріальних і правових норм.

Розкрити злочин – це виявити всі ознаки, що його характеризують, та встановити особу, що скоїла злочин. Злочини розкриваються за допомогою кримінально-процесуальної та оперативно-розшукової діяльності. Розкриття злочинів оперативно-розшуковим шляхом по відношенню до кримінального судочинства носить допоміжний характер, однак роль оперативно-розшукових засобів у забезпеченні швидкого і повного розслідування злочинів велика. Значне число злочинів розкривається з їх допомогою.

Результати кримінально-процесуальної і оперативно-розшукової діяльності з точки зору повноти розкриття злочину можуть бути однаковими, але правове значення їх різне: результати оперативно-розшукової діяльності, які не наділені процесуальною формою, не є доказами і не можуть бути покладені в основу вироку. Щоб винести вирок, злочин повинен бути розслідуваний і розглянутий судом з дотриманням установлених законодавством кримінально-процесуальних правил, тобто розкритий оперативно-розшуковим шляхом, але не розслідуваний злочин не може привести до кримінально-правових наслідків. Теорія оперативно-розшукової діяльності в частині, що стосується розкриття злочинів, є в принципі складовим елементом предмета криміналістики.

Кримінально-процесуальна діяльність і, зокрема, попереднє розслідування є предметом вивчення науки кримінального процесу, однак поняття «розслідування» властиве і криміналістиці. Воно включає не лише процесуальний порядок провад-

ження дізнання і попереднього слідства (хоча це його головний елемент), а й систему науково-технічних методів і тактичних прийомів, тобто має процесуальний і криміналістичний аспекти. Криміналістика розробляє саме техніку, тактику і методику розслідування злочинів, тобто методику їх розкриття у формі кримінально-процесуальної діяльності. Методи розкриття злочинів за допомогою кримінально-процесуальних засобів і є криміналістична сторона розслідування злочинів.

Криміналістику слід розглядати у трьох аспектах: як науку, як навчальну дисципліну та як практичну діяльність у боротьбі зі злочинністю.

Криміналістика вивчає, аналізує та узагальнює кримінальну практику.

Криміналістичний аналіз злочинів передбачає виявлення тенденцій, всього загального, типового, що властиве підготовці та удосконаленню різних видів злочинів. Щоб виявити ці тенденції, для криміналістичного аналізу повинен бути задіяний достатньо репрезентативний обсяг емпіричного матеріалу, взятого з відповідних регіонів в останній період часу.

Криміналістичний аналіз допомагає виявити типові ситуації скоєння даного виду злочинів, одержати узагальнені дані, що характеризують особистість злочинців, особливості підготовки злочинів, типові умови, способи, засоби та знаряддя їх скоєння. Вивчення та узагальнення кримінальної практики спрямовано також на виявлення типової характеристики наслідків злочинної діяльності у вигляді слідів та інших змін матеріальної обстановки, заподіяної шкоди та обставин, що сприяли скоєнню злочинів.

Відомо, що злочини вивчає не лише криміналістика, а й кримінологія, а також наука кримінального права. Однак характер завдань, що вирішуються, різний. Криміналістика, вивчаючи способи, умови, матеріальні наслідки та інші обставини скоєння злочину, ставить перед собою **завдання**, які поділяються на **загальні** та **спеціальні**.

До загальних завдань криміналістики відноситься забезпечення швидкого і повного розкриття і розслідування зло-

чинів, викриття винних, попередження та присікання злочинних посягань.

Спеціальними завданнями криміналістики є:

- ◆ вивчення об'єктивних закономірностей, які становлять предмет криміналістики, і розроблення її загальних методологічних основ;
- ◆ розроблення криміналістичних засобів і методів збирання, дослідження, оцінки та використання джерел доказової інформації з метою розкриття, розслідування злочинів;
- ◆ удосконалення тактичних і методичних основ досудового й судового слідства, основ судової експертизи;
- ◆ удосконалення криміналістичної тактики і методики щодо профілактики злочинів;
- ◆ вивчення та використання зарубіжного криміналістичного досвіду в боротьбі зі злочинністю.

§2. Криміналістика в системі юридичних наук

Криміналістика – юридична наука, тому що головним живильним джерелом для неї є право. Її предмет і об'єкти пізнання належать до сфери правових явищ. Завдання, що вирішуються нею, також відносяться до правової сфери діяльності державних органів, правових процесів розслідування та судового розгляду. Рекомендації криміналістики мають правовий характер, заснований на законі. В історичному аспекті вона започаткувала себе в рамках саме правової – кримінально-процесуальної науки.

Криміналістика, з одного боку, схиляється до природничих і технічних наук і головним чином через них збагачує свій науково-технічний зміст. З іншого боку, її методи, засоби, тактичні прийоми використовуються у правовій сфері, переважно в кримінальному судочинстві, і тому вона тісно пов'язана з науками кримінального процесу, кримінального права та кримінологією, являючись невід'ємною частиною системи юридичних наук.

Зв'язок криміналістики з науками кримінального права і кримінального процесу здійснюється в основному через ті га-

лузі права, які вивчають ці науки. Кримінально-процесуальне право є основою розроблення тактики і методики розслідування злочинів, воно регламентує застосування в кримінальному процесі науково-технічних методів і засобів. Ні один метод чи тактичний прийом, який протирічить вимогам кримінально-процесуального закону, не може бути застосований у слідчій та судовій практиці.

Найбільш тісний зв'язок криміналістики і науки кримінального процесу виявляє себе в галузі теорії судових доказувань. Характерною особливістю криміналістики і теорії судових доказувань є їх взаємне збагачення.

Теорія судових доказувань і її ядро – доказувальне право – активно впливають на розвиток криміналістики, її науково-технічних методів і засобів, тактики і методики розслідування злочинів. Теорія доказувань, удосконалення правової регламентації використання методів криміналістики в кримінальному процесі сприяє розвитку криміналістики, розширює можливості застосування в судочинстві досягнень науково-технічного прогресу і нових тактичних прийомів розкриття злочинів.

Криміналістика під час розроблення методів і тактичних прийомів керується положеннями процесуальної теорії щодо відносності і допустимості доказів, оцінки їх достовірності тощо. Таким чином, від рівня розвитку теорії судових доказувань в значній мірі залежить удосконалення методів криміналістики.

В свою чергу, і криміналістика має суттєвий вплив на розвиток судових доказувань та доказувального права. Він прослідковується за такими основними спрямуваннями:

- ◆ розроблення рекомендацій щодо застосування нових природничо-наукових методів і тактичних засобів для виявлення, фіксації і дослідження матеріальних слідів злочинів;
- ◆ вивчення та узагальнення експертної практики і створення нових видів експертних досліджень;
- ◆ розроблення на основі узагальнення слідчої практики ефективних тактичних прийомів та підготовка для законодавчого закріплення нових слідчих дій.

Однак все це не є підставою для віднесення теорії доказувань до предмета криміналістики. Звідси, до нього не можуть відноситись і закономірності виникнення, збирання, дослідження, оцінки і використання доказів, що є предметом теорії доказувань, науки кримінального процесу.

В криміналістиці прийнято вважати, що закономірності (механізм) утворення слідів є предметом вивчення однієї із галузей криміналістики – криміналістичної техніки. Однак це стосується лише випадків, коли йдеться про сліди, які є результатом простих форм взаємодії матеріальних об'єктів (сліди рук, ніг, транспортних засобів тощо). Для вивчення ж більш складних форм взаємодії об'єктів даних власне криміналістики недостатньо, необхідні знання в різних галузях природничих та технічних наук. Так, деякі сліди знярядь злому, а також деформації, що виникають під час зіткнення транспортних засобів, неможливо дослідити без теорії опору матеріалів та інших розділів механіки. Одним із завдань криміналістики є те, щоб приспособити і використати закони, теорію, методи природничих, технічних та суспільних наук для розкриття злочинів. Таке розуміння предмета і завдань криміналістики не принижує її наукового авторитету та великого практичного значення як прикладної юридичної науки.

Було б неправильно вважати також, що криміналістика розробляє проблеми порушення кримінальних справ, предмет і межі доказування. Порушення кримінальної справи і предмет доказування – традиційно процесуальні проблеми і до предмету криміналістики не відносяться. Хоча криміналістика в числі інших проблем досліджує, наприклад, питання тактики початкових дій слідчого та особи, що здійснює дізнання, в стадії порушення кримінальної справи, сама проблема порушення справи носить виключно процесуальний характер і відноситься до предмета науки кримінального процесу.

Співвідношення криміналістики і кримінології характеризується тим, що дані криміналістики використовуються у вирішенні кримінологічних завдань попередження злочинів, а дані кримінології враховуються в ході створення криміналістичних

характеристик злочинів та розроблення окремих методик розслідування.

Профілактична діяльність відноситься до предмета кримінології і здійснюється з урахуванням її наукових рекомендацій. Дані криміналістики використовуються з метою сприяння попередженню правопорушень. Криміналістика дає кримінології матеріал стосовно тактики і методики виявлення слідчим і судом причин та умов конкретних злочинів; вона розробляє технічні засоби, що перешкоджають скоєнню злочинів. Однак це не змінює суті предмета криміналістики і не перетворює її в науку про попередження злочинів.

Для профілактики злочинів використовуються дані не лише криміналістики, а й інших наук (кримінального процесу, прокурорського нагляду, соціології, статистики, соціальної психології, судової медицини, судової психіатрії тощо), однак проблеми попередження злочинів, як відомо, не визначають змісту предмета перерахованих наук. Криміналістика в даному відношенні не є винятком. Вона навчає методам розкриття злочинів і в цій ролі обслуговує і кримінальне судочинство, і профілактику злочинів.

Криміналістика з моменту свого виникнення активно і творчо використовує дані **природничих і технічних наук**. Їх роль у формуванні криміналістики як науки велика. При цьому основні шляхи перетворення даних згаданих наук у криміналістичні прийоми і методи різні. Ними є: просте використання, пристосування, перетворення.

Криміналістика тісно пов'язана також з етикою і юридичною психологією. В основі слідчої тактики і методики розслідування злочинів лежать правові і моральні вимоги. Кожний тактичний прийом, метод розкриття злочинів, що рекомендується криміналістикою, проходить перевірку з точки зору його відповідності не лише кримінально-процесуальному закону, але й нормам моралі. Отже, етика, особливо судова етика, активно сприяють криміналістиці в розробленні ефективних правомірних та морально дозволених методів розкриття зло-

чинів, що забезпечують установлення об'єктивної істини по кримінальній справі.

Розвиток криміналістики, удосконалення її методів неможливі без використання знань у галузі **психології**. Особливо значна роль юридичної психології в розвитку слідчої тактики, в удосконаленні тактичних прийомів провадження слідчих дій. Знання особливостей психічних процесів, емоціональних і волевових станів, характеру, темпераменту та інших властивостей особистості, що проявляються під час скоєння злочину, а також у ході провадження кримінального судочинства, допомагає розробляти науковообгрунтовані рекомендації криміналістики, вдосконалювати тактичні засоби. Глибоке розроблення психологічних основ слідчої тактики – важливе завдання криміналістів і психологів. Його практичне здійснення не повинно призводити до взаємного вторгнення у предмет науки, розмивати межі між криміналістичною і юридичною психологією. Ці межі достатньо чіткі: юридична психологія досліджує закономірності психічних явищ, що проявляються в своєрідних кримінальних умовах, у сфері судочинства та виконання покарання, а криміналістика розробляє рекомендації щодо використання даних юридичної психології в розкритті злочинів, в удосконаленні своїх методів і тактичних прийомів.

У виборі найбільш ефективних прийомів і способів проведення слідчих дій, криміналістичних операцій та лінії поведінки в процесі вирішення окремих криміналістичних завдань щодо збирання і використання доказів криміналістика опирається і на дані інших наук (схема 1).

§3. Система криміналістики

Система криміналістики – це складові її розділи, які мають поміж собою стійкі, взаємопов'язані зв'язки. Із приведеної характеристики предмета криміналістики видно, що її система (структура) включає чотири чітко виражених галузі: методології криміналістики; криміналістичної техніки; слідчої тактики; методики розслідування окремих видів злочинів.

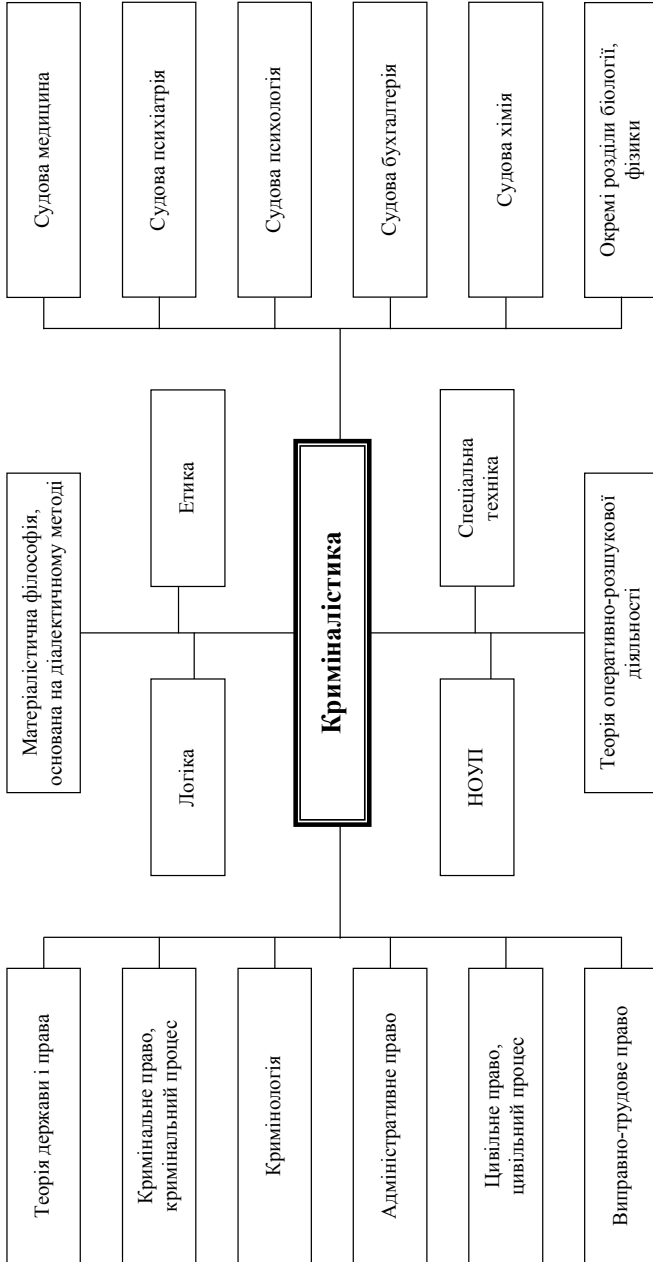

Схема 1. Зв'язок криміналістики з юридичними та іншими науками

Методологія криміналістики. Методологія науки включає не лише вчення про її методи, а й теорію та проблеми розвитку даної галузі науки в історичному аспекті, принципи, концепції, категорії, що відбивають предмет криміналістики як ціле.

Основою методології криміналістики є діалектичний метод. Важливою складовою частиною методології є вчення про загальнонаукові і спеціальні методи криміналістики, теорія криміналістичної ідентифікації та вчення про криміналістичні версії. До методології криміналістики відноситься теорія взаємодії слідчого, оперативно-розшукових органів та громадськості під час розкриття злочинів, історія розвитку криміналістики та інші методологічні проблеми.

Криміналістична техніка. Термін «криміналістична техніка» має два значення. По-перше, криміналістична техніка означає сукупність природничо-наукових методів і технічних засобів, що використовуються з метою розкриття злочинів. По-друге, цим терміном зазначається галузь криміналістики, що містить в собі наукові положення і рекомендації про застосування у ході розкриття злочинів природничо-наукових методів і технічних засобів. Дана галузь включає:

- ◆ основи криміналістичної техніки;
- ◆ судову фотографію;
- ◆ судовий кіно- і відеозапис;
- ◆ криміналістичну трасологію;
- ◆ судову балістику;
- ◆ криміналістичну габітологію;
- ◆ криміналістичну документологію;
- ◆ криміналістичну одорологію;
- ◆ кримінальну реєстрацію.

Основне завдання криміналістичної техніки полягає у виявленні, фіксації, зберіганні та дослідженні інформації щодо події, яка розслідується. Предметом криміналістичної техніки є закономірності, що управляють механізмами слідоутворення, способи вилучення інформації, якою володіють сліди, прийоми її порівняння, фіксації, оцінки та формування висновків.

Розвиток і широке впровадження в слідчу і оперативно-розшукову практику криміналістичної техніки викликає необхідність удосконалення форми її застосування в розкритті злочинів. У сучасних умовах криміналістична техніка та досягнення природничих і технічних наук використовуються в боротьбі зі злочинністю в таких формах:

- 1) провадження експертиз на основі і в порядку передбачених кримінально-процесуальним законом (за постановою слідчого чи особи, що здійснює дізнання). Така процесуальна форма використання даних науки і техніки в розкритті злочинів є основною і забезпечується широкою мережею державних експертних установ;
- 2) залучення спеціалістів до участі в провадженні слідчих дій для надання науково-технічної допомоги слідчому і органу дізнання в підготовці і проведенні слідчих дій, виявленні і фіксації матеріальних слідів злочину, установленні й оцінці інших обставин, що мають значення для справи;
- 3) використання криміналістичної техніки самим слідчим і органом дізнання під час проведення слідчих дій;
- 4) безпосереднє використання науково-технічних методів і засобів оперативно-розшуковими службами.

Слідча тактика. У кримінальному судовому провадженні і в науці криміналістиці термін «тактика» означає теорію і практику застосування тактичних прийомів і засобів під час провадження слідства за справою. Це розділ криміналістики, який являє собою систему наукових положень і розроблених на їх основі рекомендацій щодо організації і планування досудового і судового слідства, визначення лінії поведінки осіб, які здійснюють судові дослідження, щодо прийомів проведення слідчих та судових дій, спрямованих на збирання і дослідження доказів, на встановлення обставин, що сприяють вчиненню і прихованню злочинів.

Основне завдання криміналістичної тактики полягає в оснащенні криміналістичної діяльності необхідним тактичним арсеналом відповідно до мети розслідування на основі

найбільш раціональної побудови систем взаємовідносин та взаємодії учасників процесу розслідування.

До складу криміналістичної тактики входять: вчення про криміналістичну версію, планування розслідування, концепція слідчої ситуації, тактичного рішення і тактичного ризику, системи тактичних прийомів проведення слідчих і судових дій тощо. Криміналістична тактика рекомендує доцільні прийоми проведення огляду, обшуку, виїмки, допиту, відтворення обстановки та обставин події, пред'явлення для впізнання, проведення експертиз та інших слідчих дій, вибір часу щодо їх проведення, послідовність виконання, обрання напрямів розслідування, а також лінії поведінки.

Криміналістична методика розслідування окремих видів злочинів. У цій заключній частині криміналістики розробляються наукові основи методики розслідування злочинів і часткові методики розслідування окремих видів злочинів.

Основним її завданням є забезпечення слідчого та криміналістів необхідним науково-методичним комплексом знань і методів розкриття, розслідування і попередження окремих видів злочинів у різних слідчих ситуаціях, що виникають в процесі даної криміналістичної діяльності. Одночасно з її допомогою практично реалізуються в ході розслідування всі рекомендації криміналістичної техніки і тактики.

Предметом методики розслідування є перш за все вивчення таких криміналістичних особливостей злочинної діяльності, які формують її криміналістичну характеристику і сприяють швидкому розкриттю злочинів та вирішенню всіх інших завдань розслідування і попередження злочинів. До таких особливостей відносяться особливості способу, механізму і обстановки скоєння злочинів, типологічні, особистісні риси злочинця, а в ряді випадків – особливості захисту об'єкта від злочинного посягання, особистісних даних потерпілих, мотиви скоєння злочинів тощо.

Предметом методики є також виявлення і вивчення загального і часткового в діяльності щодо розкриття, розслідування і попередження злочинів. Особлива увага приділяється дослід-

женню ситуативної природи згаданих різновидностей криміналістичної діяльності.

У методиці розслідування розробляються найбільш дієві науково-методичні комплекси розкриття різних видів злочинів у різних слідчих ситуаціях, а також і відповідні комплекси вирішення інших завдань розслідування, що забезпечують викриття всіх учасників злочинів і створення необхідних передумов для правильного застосування кримінального закону.

Оскільки саме методика розслідування є основною для розроблення криміналістичних прийомів попередження злочинів, у ній суттєва увага приділяється розробленню найбільш оптимальних прийомів і способів виявлення причин та умов, що сприяють скоєнню злочинів, можливого профілактичного впливу під час розслідування.

Структура даної частини криміналістики в основному включає методику розслідування злочинів, відповідальність за які передбачена кримінальним законом. Однак у ній з метою удосконалення сучасних методик розслідування окремих видів злочинів розглядаються проблеми класифікації злочинів за криміналістичними підставами. У зв'язку з цим окремі методики розслідування побудовані на основі принципів криміналістичної класифікації злочинів.

Контрольні запитання

1. Що є предметом криміналістики?
2. У чому полягають завдання криміналістики?
3. У чому проявляється вплив криміналістики на розвиток судових доказувань та доказувального права?
4. Який зв'язок має криміналістика з іншими юридичними науками?
5. З яких частин (елементів) складається система криміналістики?

Теми рефератів і курсових робіт

1. Нові завдання криміналістики у зв'язку з прийняттям нового Кримінального кодексу України.
2. Характеристика системи курсу криміналістики.
3. Криміналістика як галузь права і галузь науки.

Література

1. Криміналістика. Підручник / За ред. П.Д.Біленчука. – К., 1998. – С. 11–29.
2. Криміналістика. Учебник / Под ред. И.Ф. Пантелеева и Н.А. Селиванова.– М., 1984.– С. 3–21.
3. Криміналістика. Учебник / Под ред. Н.П. Яблокова. – М., 1997. – С. 1–12.
4. Криміналістика. Підручник / За ред. В.Ю. Шепітька. – К., 2001. – С. 6–15.

Тема 2.

Методи криміналістики

- ◆ Діалектичний метод як основа методології криміналістики
- ◆ Загальнонаукові методи, що використовуються в криміналістиці
- ◆ Спеціальні методи криміналістики

§1. Діалектичний метод як основа методології криміналістики

Методологічну основу науки криміналістики складає матеріалістична діалектика. Діалектика як теорія пізнання виконує три основні функції: світоглядну, гносеологічну та методологічну.

Світоглядна передбачає формування системи наукових поглядів на світ, на конкретні соціальні явища, якими є злочини, дозволяє проникати в їхню сутність.

Гносеологічна функція розкриває зміст практичної пізнавальної діяльності, якою є судово-слідча. Вона дозволяє зробити процес судово-слідчого пізнання цілеспрямованим, творчим; здійснює проектування загальних принципів на практичну діяльність з розслідування та попередження злочинів.

Методологічна функція матеріалістичної діалектики полягає в орієнтації слідчого, судді, прокурора на пізнавальну та предметно-змінювальну діяльність, наприклад, внесення нових правових норм, створення засобів збирання доказів тощо.

Методологія в широкому розумінні слова – це система ідей, вчення про принципи побудови, форми та способи наукового знання.

Методологія науки криміналістики – це вузьке наукове поняття, яке репрезентується вченням про методи пізнання у ході розслідування злочинів. Методами криміналістики є не лише методи наукового пізнання її закономірностей, а й розроблені нею способи, прийоми практичної діяльності щодо розкриття злочинів (Схема 2).

Методи наукового пізнання різноманітні за змістом. Вони групуються на різних рівнях в залежності від того, інструментом вивчення яких закономірностей являються. Найбільш загальні закони розвитку природи, суспільства та мислення пізнаються за допомогою діалектичного та історичного матеріалізму – єдиного справжнього наукового всезагального методу пізнання. На його основі формуються методи наступного рівня, що застосовуються в пізнанні закономірностей усіх галузей наук і мають універсальний характер. Це – загальнонаукові методи

пізнання. Крім того, теорія пізнання виділяє групу найбільш численних і різноманітних (спеціальних) методів окремих галузей науки, що мають більш обмежену сферу застосування, але важливих для розвитку науки. Методологічною основою їх розроблення слугують також теорія пізнання діалектичного й історичного матеріалізму. Криміналістика має в своєму розпорядженні великий арсенал спеціальних методів, але й використовує загальнонаукові методи, а тим більше науку щодо пізнання істини – діалектичну логіку.

Діалектичний метод не може замінити загальнонаукові спеціальні методи, не може бути єдиним методом тієї чи іншої галузі науки.

Методологічне значення діалектичної логіки в розвитку криміналістики полягає в тому, що вона є філософською базою, на якій розробляються методи криміналістики, створюються теорії, що їх обґрунтовують.

Методологічно визначальним є метод діалектичної логіки і в практичному застосуванні методів криміналістики. Використовуючи загальнонаукові чи спеціальні методи криміналістики, не можна не враховувати такі положення діалектичного методу, як всезагальний зв'язок і взаємозалежність предметів і явищ, нерівномірний перехід кількісних змін в нову якість. Наприклад, застосовуючи ті чи інші спеціальні методи під час ідентифікації, не можна забувати, що ідентифікаційні ознаки об'єкта, що досліджується, підкоряючись загальному закону діалектики, можуть настільки змінюватись, що ідентифікація буде неможливою, хоча представлений на експертизу ідентифікаційний об'єкт є тим самим об'єктом, який має відношення до злочину, що розслідується. Так само, використовуючи методи слідчої тактики, не можна відволікатися від діалектичного взаємозв'язку явищ, фактів, подій, інакше досягнення об'єктивної істини за кримінальною справою було б нездійсненним.

Важливе методологічне значення для криміналістики мають положення формальної логіки – науки про форми мислення – закони, прийоми й операції якої відносяться до змісту діалектичної логіки, являються складовою частиною всезагального

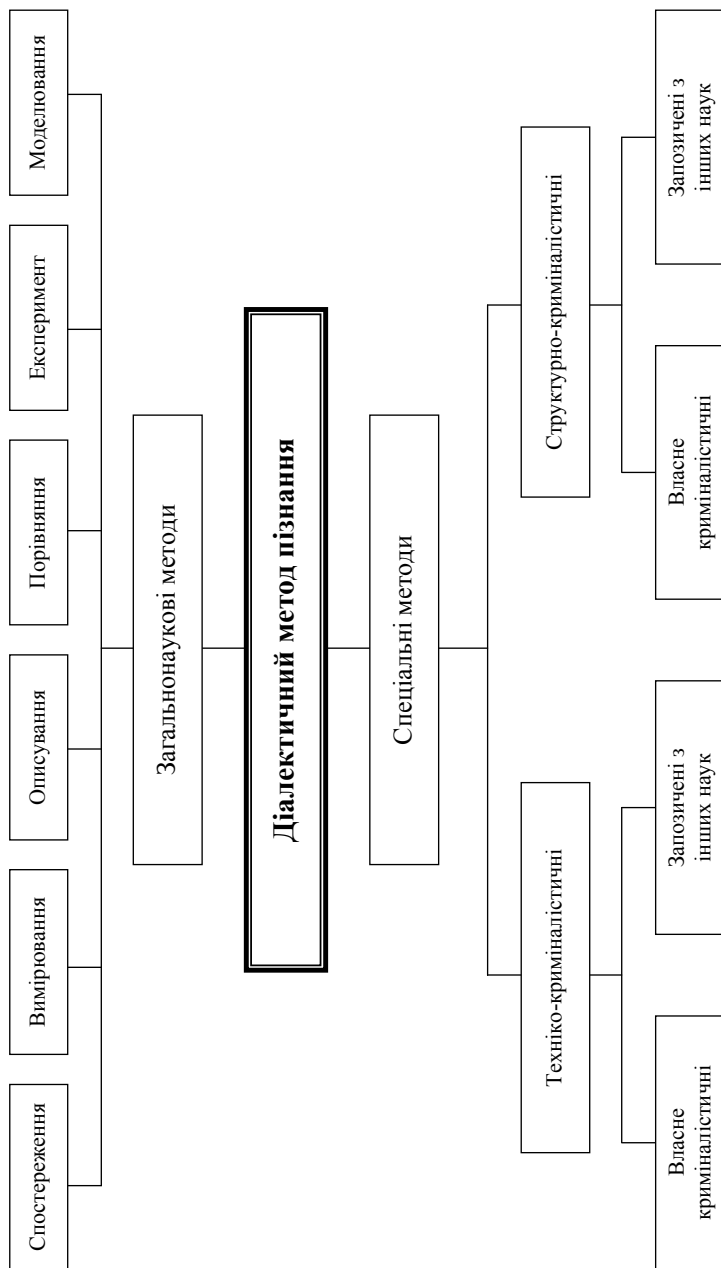

Схема 2. Методи, що використовуються криміналістикою (за Р.С. Белкіним)

методу пізнання. Найбільший методологічний вплив вони чинять на формування і практичне застосування методів слідчої практики. Так, криміналістика використовує логічні закони тотожності, протиріччя і такі прийоми логічного пізнання, як аналіз і синтез, індукція і дедукція, аналогія, гіпотеза, узагальнення, систематизація і класифікація, а також різні форми абстрактного мислення. Вони відіграють суттєву роль не лише в розробленні методологічних проблем криміналістики, а й у створенні її спеціальних методів і виробленні рекомендацій щодо застосування в криміналістиці загальнонаукових методів пізнання.

§2. Загальнонаукові методи, що використовуються в криміналістиці

Загальнонаукові методи застосовуються в більшості наук. До цих методів пізнання відносяться спостереження, вимірювання, опис, порівняння, експеримент, моделювання, метод ідентифікації тощо.

Застосування загальнонаукових методів пізнання в різних галузях науки має свою специфіку, обумовлену об'єктом, завданнями та конкретними умовами дослідження.

Спостереження – метод дослідження, який полягає в систематичному, цілеспрямованому, безпосередньому сприйнятті предмета чи явища з метою вивчення їх специфічних змін у певних умовах і відшукуванні смислу цих явищ. Воно широко застосовується в криміналістиці як у наукових, так і практичних цілях: під час вивчення і наукового узагальнення правозастосовної практики, в експертних дослідженнях, у ході провадження слідчих дій та оперативно-розшукових заходів.

Необхідними психологічними умовами ефективності спостереження є чітке визначення його мети і завдань, максимальна концентрація і стійкість уваги, своєчасне усунення відволікаючих факторів.

Вимірювання – необхідний метод пізнання різних просторових часових величин. Простір і час – форми існування ма-

терії. Тому пізнання матерії, вивчення закономірностей природи, суспільства і мислення неможливе без кількісних і якісних характеристик цих форм. Вимірювання просторових і часових величин та їх співвідношення в криміналістиці має суттєве значення. Так, і в наукових дослідженнях, і в практичній діяльності щодо вивчення слідів злочину неможливо обійтись без вимірювання лінійних та кутових величин, об'єму, температури, міцності, опору матеріалів, оптичних властивостей тощо, а також без визначення шляхом вимірювання різних часових показників: тривалості того чи іншого явища, швидкості руху, давності утворення слідів тощо. Точність вимірювання в криміналістиці є однією з важливих умов установлення істини за кримінальною справою.

Отже, вимірювання – це метод, який передбачає порівняння досліджуваної величини з однорідною величиною, яка прийнята за одиницю виміру. Використовується під час провадження слідчих дій, в експертній практиці, в ході попередження злочинності.

Експеримент – це метод дослідження, який передбачає проведення дослідження для відтворення явищ у штучно створених аналогічних умовах. Частковим випадком застосування експериментального методу є використання його слідчим і експертом під час одержання порівняльних зразків для ідентифікаційних досліджень.

Успіх експеримента забезпечується його ґрунтовною підготовкою, створенням необхідних, завчасно створених умов.

Опис. У криміналістиці, як і в інших науках, фіксація шляхом опису якісних і кількісних показників предметів і явищ, що вивчаються, – необхідна умова пізнання їх суті. Без опису неможливе теоретичне пізнання. Як метод пізнання опис повинен бути так само системним, як і сам підхід щодо вивчення реальної дійсності. Опис відображає взаємозв'язок предметів і явищ дійсності. Саме тому така велика роль різних криміналістичних класифікацій ознак зовнішності людини, слідів рук, ніг, транспортних засобів та інших слідів вогнепальної зброї, гільз, куль, ознак почерку, писемної мови тощо.

Метод опису, що застосовується в практичній діяльності щодо розслідування злочинів, має специфіку, обумовлену передбаченою законом процесуальною формою фіксації результатів пізнання. Опис є засобом фіксації інформації і використовується у ході складання протоколів слідчих дій, експертних висновків, словесного портрета тощо.

Порівняння – метод, який широко застосовується в криміналістичній ідентифікації. За допомогою порівняння ототожнюються властивості або ознаки кількох об'єктів. Предмети і явища, які різко вирізняються за їх властивостями й ознаками, легко диференціюються візуальним способом. Однак для вирішення ідентифікаційних завдань стосовно об'єктів високого ступеня подібності недостатньо лише візуального порівняння об'єктів без застосування спеціальних науково-технічних засобів. У криміналістиці порівнюються фактичні дані, уявлення, предмети, люди, тварини.

Моделювання – це метод, який полягає у побудові моделей будь-яких об'єктів, явищ для детального вивчення. Він успішно використовується в криміналістиці, особливо під час планування розслідування та провадження слідчих дій: огляду місця події, обшуку, перевірки показів на місці тощо.

Модель як наближена копія реального предмета чи явища використовується в процесі пізнання тоді, коли є неповна інформація про цей предмет чи явище. Побудована на підставі такої інформації модель допомагає «побачити», яких ланок у ній не вистачає і чим її необхідно доповнити й удосконалити, щоб вона стала точною копією реального досліджуваного об'єкта. В цьому – велика пізнавальна роль моделювання.

Моделі бувають матеріальні та ідеальні, структурні та функціональні тощо. В криміналістиці застосовуються всі види моделей. Однак слід вказати на особливо важливу роль гіпотетичного пізнання чи логічного моделювання в розкритті злочинів, на велике значення слідчих й оперативно-розшукових версій (моделей) у плануванні розслідування й оперативно-розшукових заходів.

Математичні методи інтенсивно застосовуються в експертній криміналістичній практиці для того, щоб знайти об'єктивні критерії оцінки ідентифікаційних ознак з метою забезпечення надійності і достовірності експертних висновків. Для цього стали використовувати математичну статистику, теорію вірогідності і сучасну обчислювальну техніку. Математично визначена кількісна характеристика ідентифікаційних ознак в почеркознавчій, дактилоскопічній, фотопортретній та інших видах експертизи значно підвищила надійність й об'єктивність експертних оцінок, максимально зменшила ступінь негативно-го впливу на експертні висновки суб'єктивних факторів. Математика допомогла впровадити в криміналістичну, автотехнічну та інші види експертизи сучасні електронно-обчислювальні машини, підготувала умови для розвитку з їх допомогою криміналістичного прогнозування і оптимального вирішення практичних завдань розкриття злочинів.

§3. Спеціальні методи криміналістики

Спеціальними називають такі методи дослідження, які використовуються в одній науці або суміжних з нею. Наприклад, спеціальні методи криміналістики (фотографічні, дактилоскопічні, сигналетичні) нерідко використовуються в теорії оперативно-розшукової діяльності, а метод криміналістичної ідентифікації – в теорії доказувань та доказуванні взагалі.

Спеціальні методи поділяють на дві групи: власне криміналістичні методи і методи природничих і технічних наук.

Власне криміналістичні методи створені теорією криміналістики або запозичені і пристосовані нею спеціально для дослідження криміналістичних об'єктів (судово-фотографічних, траєктів, судово-балістичних тощо).

У траєктології створені різні методи слідокопіювання і мікроскопічного дослідження мікрорельєфу слідів злочину, інструментів та інших видів слідів, дактилоскопічної ідентифікації тощо.

В судовій балістиці розроблені методи виявлення і фіксації слідів пострілу, ідентифікації вогнепальної зброї за відстріляни-

ми гільзами і кулями, визначення відстані пострілу і напрямку польоту кулі, давності пострілу і послідовності здійснення декількох пострілів тощо.

Криміналістика використовує також різноманітні ефективні методи техніко-криміналістичного дослідження документів, почеркознавчої експертизи, фотопортретної ідентифікації, виявлення і дослідження різних мікрочастин, кримінальної реєстрації.

Основним джерелом формування криміналістичних методів і засобів є природничі, технічні і суспільні науки, а також слідча, судова і експертна практика. Методи наукового узагальнення даної практики також відносяться до спеціальних методів криміналістики.

Широко використовуються під час дослідження криміналістичних об'єктів і методи природничих та технічних наук. До них відносяться різні фізичні методи (спектральний аналіз, дослідження в невидимих променях та з застосуванням радіоактивних ізотопів тощо), методи хімічного якісного і кількісного мікроаналізу, біологічні, ботанічні, мінералогічні, ґрунтознавчі та багато інших.

Успіх розкриття злочинів в основному залежить від повного і ефективного використання в криміналістиці сучасних досягнень природничих і технічних наук.

Усі методи криміналістики, що рекомендуються для використання в розкритті злочинів і особливо в кримінальному судочинстві, повинні задовольняти вимогам наукової обґрунтованості й надійності, правомірності і моральній бездоганності. Тому в судочинстві не можуть бути використані методи, що перебувають покищо в стадії розроблення і перевірки, а також антинаукові методи.

Контрольні запитання

1. У чому полягає суть діалектичного методу як основи методології криміналістики?
2. У чому полягає роль методу діалектичної логіки при практичному застосуванні методів криміналістики?

3. Дайте характеристику загальнонауковим методам криміналістики.
4. Які методи криміналістики відносяться до спеціальних?

Теми рефератів і курсових робіт

1. Методологія криміналістики – це сукупність певних методів практичної діяльності щодо розкриття, розслідування і попередження злочинів.
2. Роль загальних методів криміналістики в розкритті, розслідуванні і попередженні злочинів.
3. Використання спеціальних методів криміналістики під час вирішення поставлених нею завдань.

Література

1. Криміналістика. Учебник / Под ред. И.Ф. Пантелеева и Н.А. Селиванова.– М., 1984. – С. 21–30.
2. Криміналістика. Учебник / Под ред. Н.П. Яблокова. – М., 1997. – С. 57–71.
3. Криміналістика. Підручник / За ред. П.Д. Біленчука. – К., 1998. – С. 74–85.
4. *Салтєвський М.В.* Криміналістика. Навчально-довідковий посібник. – К., 1996. – С. 20–23.

Тема 3.

Криміналістична ідентифікація

- ◆ Поняття криміналістичної ідентифікації
- ◆ Види, об'єкти, суб'єкти ідентифікації
- ◆ Процес криміналістичної ідентифікації
- ◆ Встановлення групової належності

§1. Поняття криміналістичної ідентифікації

Ідентифікація відноситься до загальнонаукових методів криміналістики. Суть ідентифікації полягає в установленні тотожності. Це пізнавальний процес виділення індивідуального, конкретного із загального. Ідентифікація в інших науках означає встановлення формально-логічної тотожності, коли об'єкти вважаються тотожними за наявності хоча б однієї спільної ознаки. Отже, по суті, ідентифікація як загальний метод встановлює групу, рід, вид об'єктів. Наприклад, у фізиці або хімії спектральним аналізом виявлення одного атома речовини вважається ідентифікація всіх атомів та конкретного металу, рідини або газу. Тому для загальнонаукового методу ідентифікації вираз «два об'єкти тотожні» видається правильним, оскільки ототожнюється не індивідуальний об'єкт, а сукупність (рід, вид).

Криміналістичний метод ідентифікації є спеціальним (окремим), оскільки мета і завдання, що вирішуються, зводяться до встановлення тотожності конкретного об'єкта – особи, предмета, події, факту. Тому ідентифікація – це процес дослідження, пізнання об'єкта і отримання якоїсь інформації для себе. Звідси, ідентифікацію можна інтерпретувати як форму пізнавальної діяльності, котра використовується в різних галузях знань, в тому числі і кримінальному судочинстві під час встановлення істини у кримінальній справі.

Ідентифікація як процес встановлення тотожності будь-яких ознак у різних об'єктах є загальним (загальнонауковим) методом дослідження, теорія якого базується на формальних законах логіки та є сукупністю логічних правил дослідження, в процесі яких встановлюється тотожність. Отже, універсальність методу ідентифікації як загальнонаукового інструмента дозволяє використовувати методи природничих і технічних наук як прийоми для застосування ідентифікації як загального методу пізнання.

Ідентифікацію як загальний метод, що використовується в різних галузях знання, треба відрізнити від криміналістичної

ідентифікації як часткового (спеціального) методу науки криміналістики, який застосовується для розв'язання ідентифікаційних завдань у криміналістичному судочинстві.

Кожна галузь знання має свій предмет пізнання, для дослідження якого наука розробляє методи більш низького рівня узагальненості, котрі називаються частковими (спеціальними).

Часткові методи криміналістики різноманітні. До них відносять методи збирання криміналістичної інформації з матеріальних джерел (фотографічні, люмінесцентні, мікроскопічні тощо), методи експертного дослідження та збирання інформації з матеріальних джерел, групу методів встановлення фактів і розслідування окремих видів злочинів тощо.

Серед часткових методів науки криміналістики одне з перших місць належить методам криміналістичної ідентифікації та встановлення групової належності, теоретичні основи яких найбільш розроблені, а практична значущість різнопланова.

Криміналістична ідентифікація – специфічний метод, що дозволяє розв'язувати вузькі ідентифікаційні завдання, суть яких зводиться до встановлення тотожності конкретного об'єкта, що має стійку зовнішню форму. Такі завдання виникають під час розслідування окремих видів злочинів, коли необхідно встановити вид, клас чи модель пістоleta, конкретний екземпляр зброї, з якої було зроблено постріл у потерпілого, або знайти та ототожнити саме те знаряддя, яким залишені сліди. В процесі доказу прийнято оперувати категоричними висновками, достовірними фактами, хоча можливе використання й імовірних суджень про клас, вид або роду належність конкретного об'єкта. Цим криміналістична ідентифікація відрізняється від ідентифікації як загального методу, що використовується в різних галузях знання. Ось чому в процесі ідентифікації як загального методу, так і криміналістичної ідентифікації (часткового методу) встановлюється тотожність, тільки в першому випадку тотожність груп, виду, роду, а в іншому – індивідуального конкретного об'єкта.

Методологічну основу ідентифікації як методу встановлення тотожності складають положення матеріалістичної діалектики, а саме:

- ◆ загальний взаємозв'язок явищ у природі та суспільстві, тобто якщо є наслідок, то обов'язково існувала причина, немає наслідку без причини, немає злочинів без слідів;
- ◆ усі об'єкти матеріального світу індивідуальні, тобто немає двох речей, котрі були б однакові; будь-який об'єкт, подія, явище індивідуальні і можуть бути ототожені;
- ◆ усі об'єкти рухаються та видозмінюються, таким чином, об'єкт залишається самим собою лише деякий час, який залежить від швидкості змін; час, протягом якого об'єкт залишається відносно незмінюваним і його можна ототожнювати, називається ідентифікаційним періодом. Наприклад, ідентифікаційний період каналу ствола зброї залежить від кількості проведених пострілів, а лезо сокири – від його зносу.

Криміналістична ідентифікація – це виключно частковий метод науки криміналістики, що застосовується для розв'язання ідентифікаційних завдань, які виникають під час розслідування злочинів.

Криміналістична ідентифікація в судовій і слідчій практиці має важливе значення. Вона дозволяє встановити конкретні події злочину та осіб, що його скоїли, розшукати та розпізнати будь-які об'єкти злочинного вчинку. У цьому плані доказування за кримінальною справою можна інтерпретувати як ідентифікаційний процес, що здійснюється різними методами пізнання істини, в тому числі окремим методом криміналістики, яким є криміналістична ідентифікація.

§2. Види, об'єкти, суб'єкти ідентифікації

Криміналістична ідентифікація – це процес дослідження для встановлення тотожності. Вона має свою структуру та методику і в цілому називається видом ідентифікації.

Види ідентифікації класифікують за різними підставами. За рівнем досягнутої індивідуалізації ідентифікацію ділять на індивідуальну та встановлення групової належності (групову ідентифікацію).

Під час індивідуальної ідентифікації встановлюється конкретна тотожність, тобто те, що даний об'єкт є саме тим, що спостерігався раніше або залишив сліди. У разі встановлення групової належності з'ясовується лише те, що об'єкт відноситься до певної групи (роду, виду, системи тощо). Тобто під час індивідуальної ідентифікації встановлюється конкретна тотожність, а разі встановлення групової належності – подібність (віднесення об'єкта, що залишив сліди, до групи, роду, виду).

Суть будь-якого виду ідентифікаційного процесу складається з порівняння ідентифікаційних ознак та властивостей ідентифікаційного об'єкта з їх відображеннями в об'єкті ідентифікуючому. Порівнянню можуть підлягати:

- ◆ безпосередньо ідентифікований предмет з відображеннями його ознак, як, наприклад, взуття з його слідом, знаряддя злочину з об'ємним слідом тиску;
- ◆ безпосередньо ідентифікований об'єкт з його уявним образом – слідом пам'яті, закарбованим людиною, допускається під час упізнання людей та речей;
- ◆ нарешті, порівнюватися можуть лише відображення ознак ідентифікованого об'єкта, як це буває під час ототожнення людини за відбитками пальців рук, тобто ідентифікації цілого за його частинами.

З наведеного вище видно, що в усіх випадках ідентифікації фігурують лише матеріальні або ідеальні відображення. Виходячи з цього, криміналістичну ідентифікацію, на відміну від ідентифікації як загального методу, є сенс розділити за видами відображень на:

- 1) ідентифікацію за матеріальнофіксованими відображеннями;
- 2) ідентифікацію за ідеальними слідами-відображеннями (уявними образами, слідами пам'яті).

Порівнювальне дослідження матеріальних та ідеальних відображень розпізнається за засобами, методами та процесуальними формами, які застосовуються. Ідентифікація за матер-

іальним слідом-відображенням, як правило, виконується спеціалістом з використанням різних технічних засобів та методів у формі судової експертизи, яку призначає слідчий.

Ідентифікація за ідеальним відображенням – слідом пам'яті здійснюється джерелом ідеального відображення, тобто суб'єктом, який сприймав ідентифікуючий предмет (обличчя, річ тощо), при цьому ідентифікація здійснюється під час слідчої дії – пред'явлення для впізнання. Виконуючи різні види ідентифікаційного процесу, встановлюють тотожність або його класифікаційну належність.

Інколи криміналістичну ідентифікацію поділяють за об'єктом ототожнювання на дактилоскопічну, судово-балістичну, трасологічну тощо. Якщо за основу класифікації використовується процесуальна форма, то ідентифікацію можна розділити на процесуальну та непроцесуальну. Процесуальна здійснюється в ході слідчих дій, а непроцесуальна – в ході оперативно-розшукової діяльності. За суб'єктом ідентифікацію поділяють на слідчу, експертну та судову.

Об'єкти ідентифікації. Об'єкти в теорії ідентифікації мають два значення. У першому значенні – це матеріальні об'єкти – фізичні тіла, тверді, сипкі, рідкі, а також органічного та неорганічного походження, щодо яких треба встановити тотожність або групову належність. Такі об'єкти називаються ототожнюваними або ідентифікованими. Ідентифікується лише один об'єкт, оскільки встановлюється тотожність конкретного об'єкта. Якщо об'єктів декілька, тоді й актів ідентифікації буде декілька.

У другому значенні об'єкти – це будь-які матеріальні тіла органічного та неорганічного походження, які є засобами для встановлення тотожності. Такі об'єкти називаються ототожнюючими або ідентифікуючими. Ось чому процес встановлення тотожності у своїй структурі вміщує: ідентифікований (ототожнюваний) та ідентифікуючий (ототожнюючий) об'єкти. Ідентифікуючих об'єктів у процесі ідентифікації може бути декілька.

Вище були розглянуті два методи ідентифікації: загальний та частковий. Для кожного з них існують визначені об'єкти, стосовно яких можна даним методом встановлювати то-

тожність в його криміналістичному розумінні. В теорії ідентифікації існує, принаймні, дві концепції. Згідно з першою концепцією методом ідентифікації можна ототожнювати будь-які матеріальні об'єкти: тверді, сипкі, рідкі та газоподібні тіла, окремі події, явища. Наприклад, можна ідентифікувати ґрунт, взятий із взуття підозрюваного, з ґрунтом, взятим з місця події, або встановити, що дві краплі ридини тотожні.

Згідно з другою концепцією ідентифікацію називають криміналістичною і вважають частковим методом, що застосовується для встановлення тотожності лише матеріальних об'єктів, які мають стійку зовнішню форму, що віділяє конкретний предмет із середовища йому подібних.

Криміналістична ідентифікація як метод відрізняється від ідентифікації в інших науках за специфічними ознаками, а саме тим, що:

- ◆ об'єктами криміналістичної ідентифікації є всі тіла живої та неживої природи, що мають стійку зовнішню форму;
- ◆ криміналістична ідентифікація здійснюється за матеріальним та ідеальним відображеннями ознак зовнішньої будови об'єктів;
- ◆ метод криміналістичної ідентифікації застосовується в процесі доказування у кримінальних справах під час спеціальних слідчих дій (впізнання та судової експертизи).

Таким чином, об'єктами криміналістичної ідентифікації є: люди, тварини та їхні трупи, усі фізичні тверді тіла, що мають стійку будову. Об'єктами ідентифікації як загального методу пізнання є всі об'єкти матеріального світу, а також сипкі, рідкі, газоподібні речовини та їх стани.

Суб'єктами криміналістичної ідентифікації є:

- 1) під час ідентифікації за матеріальними відображеннями – експерт, спеціаліст, які за дорученням, постановою слідчого проводять судову експертизу або дослідження;
- 2) під час ідентифікації за ідеальними відображеннями (слідами пам'яті) – свідок, потерпілий, підозрюваний та обвинувачений.

Ідентифікація проводиться слідчим у ході пред'явлення для впізнання.

Непроцесуальна ідентифікація проводиться у формі упізнання; її суб'єктом може бути слідчий, працівник органу дізнання, а також будь-який громадянин, так чи інакше пов'язаний з подіями злочину.

У виявленні об'єкта, що відшукується, діють усі особи, що беруть участь у доказуванні, та використовується широке коло методів. Компетенція окремих осіб в застосуванні цих методів на різних етапах встановлення об'єкта неоднакова. Так, встановлення вихідної сукупності і обмеженої кількісно невизначеної групи об'єктів, що перевіряються, здійснюється слідчим за допомогою спеціаліста шляхом застосування класифікаційних методів.

Слідчий і суд вирішують питання про тотожність на основі всієї зібраної за справою ідентифікаційної інформації – ідентифікаційної підсистеми доказів. Так, для встановлення особи, що була на місці злочину, досліджуються сліди її взуття, частинки одягу, сліди рук на предметах тощо.

Експерт, спеціаліст вирішують питання про тотожність на основі виявлення, порівняння та оцінки ідентифікаційних ознак і властивостей порівняльних об'єктів.

§3. Процес криміналістичної ідентифікації

Ідентифікація – це процес дослідження, в якому беруть участь два об'єкти: той, що ідентифікується (ототожнюється або встановлюється), тотожність якого необхідно встановити, та той, що ідентифікує (встановлює), який є носієм відображених ознак об'єкта, що ідентифікується (наприклад, відповідно, злочинець та сліди, залишені ним у матеріальному середовищі (сліди рук, ніг, зубів, голосу, запаху тощо). При відсутності ідентифікаційного об'єкта ототожнювання неможливе.

У процесі ідентифікації ознаки об'єкта, що ідентифікується, порівнюють з їх відображеннями на ідентифікуючих об'єктах і, якщо вони співпадають, формують сукупність ознак і на її ос-

нові констатують тотожність, тобто об'єкт, що ідентифікується, є той самий, тотожний самому собі. Отже, об'єкт, що ідентифікується, лише один, а ідентифікуючих може бути декілька. Зокрема, людину можна ідентифікувати за слідами рук, ніг, зубів, голосу, почерком – усі вони відображені на матеріальних предметах і слугують ідентифікуючими об'єктами.

Під час ідентифікації за уявним образом (ідеальним відображенням), таким, що ідентифікується, є реальний об'єкт, який пред'являють для упізнання; ідентифікуючим – уявний образ (слід пам'яті), який зберігається у того, хто впізнає (обвинуваченого, потерпілого, свідка, підозрюваного). Таким чином, об'єкт, що визначається, – такий, що ідентифікується, а той, хто впізнає, – ідентифікуючий.

У процесі ідентифікації виділяється одиничний об'єкт із безлічі подібних. Це здійснюється на основі ідентифікаційних ознак. Ідентифікаційна ознака – це властивість об'єкта, яка відповідає певним вимогам. Часто поняття «ознака» трактують як властивість, а властивість – як ознаку. В кримінальній ідентифікації більш обґрунтовано ознаку слід розуміти як зовнішню будову предмета, її просторові кордони, геометричну форму, розмір, рельєф поверхні, об'єм, розміщення та співвідношення сторін, частин та точок, бороздок, валиків, заглиблень, опуклостей тощо.

Ознака характеризує зовнішні якості об'єкта. Властивість характеризує внутрішні якості об'єкта – його фізичну природу, стан, структуру (кристалічну, аморфну), твердість, питому вагу, електропровідність тощо. Однакову властивість мають усі частини об'єкту і від його поділу кожна частина зберігає такі само властивості. Наприклад, під час поділу шматок металу втрачає зовнішні ознаки, але кожна його частина зберігає свої внутрішні властивості. Звідси – ознака не може ділитися, а властивість – може.

Ознака вважається ідентифікаційною, якщо вона:

- ◆ відображена в ідентифікаційному об'єкті;
- ◆ являє собою відхилення від типового утворення;
- ◆ відносно стійка;

- ◆ взаємно незалежна;
- ◆ рідко зустрічається;
- ◆ доступна для сучасних методів пізнання.

Ідентифікаційні ознаки поділяють на окремі (часткові) та групові. Фактично всі ознаки повною мірою типові (групові), оскільки можуть повторюватися. Поняття «типові ознаки» більше стосується властивостей, які лежать в основі класифікаційних досліджень (встановлення групової належності).

В ідентифікаційних процесах загальні та окремі ознаки й властивості включають у сукупність, оцінюють неповторність повної ознаки чи властивості і тільки тоді роблять висновок щодо тотожності об'єкта.

Суть процесу ідентифікації за матеріальними відображеннями – у порівнянні ознак і властивостей об'єкта, що ідентифікується, з ознаками та властивостями, відображеними на ідентифікуючому об'єкті. Ідентифікуючими об'єктами, як правило, бувають предмети – носії слідів злочину, виявлені на місці події, а також одержані в ході слідчих дій. Такі об'єкти становлять зразки для дослідження, наприклад, почерку, ходи, тощо.

Ідентифікація за матеріальними відображеннями проводиться шляхом призначення судової експертизи.

Суть ідентифікації за ідеальними відображеннями – слідами пам'яті (уявними образами) полягає в порівнянні уявного образу з реальним об'єктом, що представляється особою. Ідентифікація здійснюється слідчим шляхом пред'явлення для впізнання людей, трупів, предметів, тобто будь-яких об'єктів матеріального світу. Пред'явлення більшості сипучих та рідких об'єктів практично неможливо, однак результати такого впізнання складають не визначення тотожності, а лише встановлення групової належності.

Методика експертного дослідження під час ідентифікації включає такі стадії (етапи):

- ◆ огляд представлених об'єктів – такого, що ідентифікується, та ідентифікуючих;
- ◆ окреме дослідження кожного об'єкта;
- ◆ порівняльне дослідження;

- ♦ формування та оцінка комплексу ознак, що зберігаються, і підготовка висновку.

Ідентифікація як процес встановлення тотожності поділяється на дві основні стадії: аналітичну і синтетичну, які взаємозалежні.

Аналітична стадія починається з вивчення загальних, а потім окремих, індивідуальних ознак ідентифікованого об'єкта або ідентифікуючих об'єктів, походження яких безсумнівне. Після цього вивчаються інші ідентифікуючі об'єкти. Процес встановлення тотожності розпочинається з всебічного вивчення, аналізу ознак об'єктів ідентифікації.

Після проведеного вивчення ознак здійснюється їх порівняння. Порівняльне дослідження є найважливішою частиною в ідентифікації. Воно здійснюється за допомогою зіставлення ознак ідентифікованого об'єкта з ознаками ідентифікуючого.

До способів порівняльного дослідження відносяться:

- 1) спосіб зіставлення, який зводиться до розміщення порівняльних відображень в одне поле зору або на можливо близьку відстань одне від одного з тим, аби порівнювані об'єкти знаходилися на відстані найкращого сприйняття і при цьому був забезпечений ступінь збільшення, достатній для аналізу і порівняння ознак;
- 2) спосіб накладення відображень полягає в накладенні одного з порівнюваних прозорих відображень на інше з тим, щоб при суміщенні виявити як ознаки, що збігаються, так і ті, що різняться. Для цього часто виготовляють спеціальні прозорі відображення на плівці, склі;
- 3) спосіб лінійного суміщення полягає в такому розміщенні двох відображень, при якому частина одного з них може розглядатися як продовження іншого. Наприклад, два фотозображення розрізняються по якійсь лінії, а потім по ній складаються різні частини цих зображень.

Синтетична стадія. Якщо основним завданням аналітичної стадії було встановлення збігу і розбіжностей в ідентифікацій-

них ознаках, то перед синтетичною стадією ставиться завдання науково пояснити виявлені збіги і розбіжності та дійти висновку про тотожність або відмінність, іноді – подібність.

Істотне значення для наукового пояснення збігу і відмінностей в ознаках має вивчення умов і механізму утворення ознак.

Висновок про тотожність, відмінність або групову належність, яким закінчується ідентифікація, повинен будуватися на даних дослідження і бути обґрунтованим. Цей висновок повинен бути результатом глибокої оцінки збігу і відмінності в ознаках, при цьому ознаки повинні розглядатися у взаємозв'язку і взаємозалежності, як єдиний комплекс ознак об'єкта.

Для висновку про групову належність необхідним є збіг усіх істотних ознак даної групи (роду, виду, сорту, системи, марки тощо), тобто таких ознак, за відсутності однієї з яких виключається приналежність об'єкта до групи.

Результат ідентифікації може бути виражений:

- ◆ у позитивній формі – тотожність установлена;
- ◆ у негативній формі – установлена відмінність;
- ◆ у категоричній формі – інше вирішення даного питання за переконанням експерта неможливе;
- ◆ в імовірній (передбачуваній) формі – існує велика можливість даного рішення, інше рішення хоча і малоімовірне, але можливе, припустиме.

§4. Встановлення групової належності

Встановлення групової належності є частковою криміналістичною теорією, практична реалізація якої зводиться до встановлення загального (схожого) у двох порівнюваних об'єктах. Останні можуть бути:

- ◆ індивідуально визначені предмети, які мають сталу зовнішню форму, яка дозволяє ототожнювати ціле;
- ◆ предмети-речовини (сипкі, рідкі, газоподібні), наділені лише властивостями – внутрішніми якостями, достатніми для віднесення речовин до однієї групи, виду, роду, класу. В процесі встановлення групової належності як

перші, так і другі виступають носіями ознак і властивостей цілого і називаються відображаючими об'єктами.

Відображуваний об'єкт у процесі встановлення групової належності – це те, що було розділено, розчленовано (зруйновано) на частини внаслідок події злочину і в даний час не існує, а лише уявляється як суб'єктивний образ цілого, яке існувало раніше. Наприклад, шматок фарного скла, який було знайдено на місці події, і шматки скла, що залишились у фарі автомобіля, до розчленування складали одне ціле. Якщо ж порівнювані розчленовані об'єкти не зберегли конформності границь (лінії розмежування), то встановлюють не тотожність, а схожість властивостей, достатніх лише для класифікаційного висновку – шматки фарного скла, вилучені з різних місць, за фізико-хімічними властивостями однорідні.

Встановлення групової належності є першою стадією ідентифікації.

Ідентифікація – це стадійний процес дослідження, що виключає виділення загального із окремого. Так, починаючи порівнювальне дослідження відбитків пальців рук, їх насамперед, групують за типами візерунків на дуги, петлі та завитки. Потім кожну групу ділять на більш вузькі за обсягом підгрупи за будь-якою заданою сукупністю ознак, а з отриманою підгрупою роблять те ж саме, і так доти, доки не зв'яжуть її до двох об'єктів, ідентифікуюче поле кожного з яких містить неповторну сукупність ознак. Таким чином, процес пізнання конкретного здійснюється через вичленення із загального. Тому встановлення групової належності завжди є першою стадією ідентифікації об'єктів, щодо яких принципово можливе встановлення тотожності.

Встановлення групової належності (групофікації) як самостійний метод дослідження застосовується для дослідження сипких, рідких та газоподібних об'єктів, щодо яких встановлення тотожності за допомогою криміналістичної ідентифікації неможливе, оскільки ці об'єкти не мають сталої зовнішньої форми.

Розглянемо це на прикладі. Зі складу підприємства викрали кілька мішків пшениці. У підозрюваного виявлено два мішки пшениці. Експерт, порівнюючи зразки пшениці, які

були на складі підприємства, із зразками, вилученими у підозрюваного, встановив, що обидва зразки належать до одного сорту і виду, одного року врожаю, мають однакову біологічну схожість, вологість, засміченість тощо. На основі цих властивостей він дійшов висновку, що порівнювальні зразки однакові і відносяться до сорту пшениці «Миронівська-808», тобто встановив клас (злакові), рід (пшениця), вид (зернові) та сорт «Миронівська-808».

Аналогічним є процес дослідження рідких та газоподібних речовин (наприклад, встановлення групової належності крові за двома плямами, визначення сорту вина дегустатором тощо). У даному випадку встановлюється не конкретна порція речовини, а лише належність її до певного виду, роду, класу, раніше відомому і визначеному сукупністю властивостей та ознак. Тому встановлення групової належності сипких, рідких та газоподібних об'єктів – це процес групофікації, який являє собою самостійний частковий метод науки криміналістики.

Контрольні запитання

1. У чому полягає суть криміналістичної ідентифікації?
2. Які є види криміналістичної ідентифікації?
3. Дайте характеристику об'єктам і суб'єктам криміналістичної ідентифікації.
4. Назвіть класифікацію ідентифікаційних ознак.
5. У чому суть ідентифікації за матеріальнофіксованими відображеннями?
6. У чому суть ідентифікації за ідеальними відображеннями?
7. Що собою являє встановлення групової належності?

Теми рефератів і курсових робіт

1. Поняття і наукові засади криміналістичної ідентифікації, її значення у слідчій, експертній та судовій діяльності.
2. Встановлення групової належності – частковий метод науки криміналістики.

3. Процес криміналістичної ідентифікації. Методика ідентифікаційних досліджень.

Література

1. Криміналістика. Підручник / За ред. П.Д. Біленчука.– К., 1998. – С. 85–101.
2. Криміналістика. Підручник / За ред. В.Ю. Шепітька. – К., 2001. – С. 23–33.
3. Криміналістика. Учебник / Под ред. Н.П. Яблокова. – М., 1997, – С. 71–85.
4. *Салтєвський М.В.* Криміналістика. Навчально-довідковий посібник. – К., 1996. – С.23–26.

Тема 4.

Вчення про криміналістичну версію

- ◆ Поняття і класифікація криміналістичних версій
- ◆ Порядок побудови слідчих версій
- ◆ Основні правила і методи перевірки слідчих версій

§1. Поняття і класифікація криміналістичних версій

Наукове пізнання фактів минулого здійснюється шляхом побудови гіпотез (версій). Розслідування злочинів – це гіпотетичний процес, оскільки він зв'язаний зі встановленням фактів та обставин минулої події. Гіпотеза, яка побудована стосовно конкретної події, факту, обставини злочину, що розслідується, називається версією. Логічна природа гіпотези й версії однакова, відрізняються вони лише за обсягом інформації. Їх основу складають прийоми, способи формальної та діалектичної логіки: аналіз і синтез, індукція та дедукція, аналогія й гіпотеза. Більшість версій будується індуктивним шляхом за аналогією.

Оскільки розкриття злочинів – процес пізнавальний, спрямований найчастіше до минулих подій, то особливе значення для розкриття злочинів має така формально-логічна категорія, як гіпотеза (версія). В аспекті попереднього розслідування вона одержала назву **слідчої версії** – обгрунтованого передбачення слідчого стосовно злочину в цілому чи його окремих обставин.

Гіпотеза (версія) широко застосовується в плануванні розслідування, у пізнанні обставин кожного скоєного злочину. При цьому слідчі версії виконують роль вірогідних інформаційно-логічних моделей злочинних діянь, що розслідуються, і діляться на **загальні версії**, що охоплюють відповідні діяння в цілому, і **часткові версії**, що роз'яснюють їх окремі обставини (Схема 3).

В літературі зустрічаються поняття **робочої версії** (передбачення стосовно більш дрібних, другорядних обставин злочину) та **розшукових версій** (передбачення стосовно місця перебування злочинця чи предметів), які слід віднести до часткової (окремої) версії.

Стосовно до стадії судового розгляду виділяється різновидність **судових версій**. Версії, що висувуються і перевіряються в процесі оперативно-розшукових заходів, одержали назву

оперативно-розшукових. В експертній практиці використовуються так звані **експертні версії**. Логічна природа усіх перерахованих версій єдина. Деякі їх особливості і відмінності визначаються суб'єктами і характером судової, слідчої, експертної та оперативно-розшукової діяльності.

В криміналістиці існує також поняття **типових версій** – версій, характерних для типових ситуацій, що виникають у процесі розкриття злочинів. Наприклад, під час розслідування пожежі, коли невідома її причина, типовими слідчими версіями щодо причин її виникнення можуть бути наступні:

- пожежа є наслідком злочинного порушення правил протипожежної безпеки;
- пожежа виникла внаслідок природних факторів (внаслідок дії блискавки);
- вогонь виник внаслідок самозаймання (випадково);
- пожежа виникла внаслідок підпалу.

Типові версії поділяються на загальні та часткові. Згадані вище чотири версії є загальними. Типовими окремими версіями щодо підпалу можуть бути, наприклад, версії стосовно винного:

- ◆ підпал вчинено особою, яка працює на даному об'єкті;
- ◆ підпал вчинено посторонньою людиною.

Типові версії, являючись результатом наукового узагальнення практики, викладаються (висвітлюються) у відповідних методичних документах щодо розслідування злочинів. Під час провадження розслідування за конкретною кримінальною справою слідчий висуває конкретні версії, основані на її матеріалах, але побудовані з урахуванням типових версій.

Перераховані види версій об'єднані в єдину групу криміналістичних версій, і всі теоретичні положення, що стосуються їх змісту, класифікації, стадій розвитку, правил висунення, аналізу і перевірки, а також умов достовірності, утворюють вчення про криміналістичні версії.

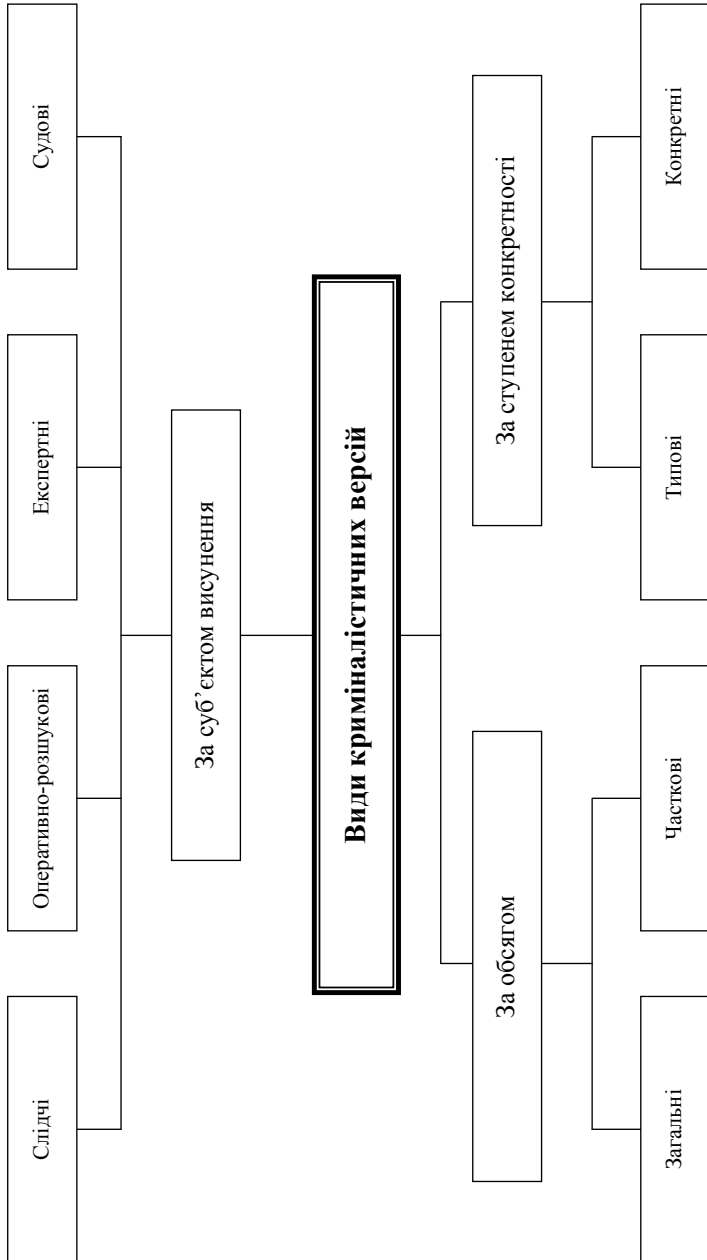

Схема 3. Класифікація криміналістичних версій

§2. Порядок побудови слідчих версій

Дотримання правил побудови слідчих версій є важливою умовою повноти й об'єктивності розслідування злочинів. Стосовно кожної невідомої чи сумнівної обставини злочину повинні бути висунуті і перевірені всі можливі версії. Не можна зупинятися на одних версіях та ігнорувати інші лише тому, що вони видаються в даний момент маловірогідними. Усі обгрунтовані версії підлягають ґрунтовній перевірці.

Слідча версія, як і будь-яка інша, в своєму розвитку проходить три чітко виражені послідовні стадії, що відображають процес розслідування: а) висунення – побудова; б) аналіз та розроблення; в) практична перевірка.

Під час висунення слідчої версії слідчий спочатку оцінює сукупність установлених фактів, а потім передбачувану причину. У зв'язку з тим, що дійсна причина невідома, негайно виникають декілька взаємнопротилежних версій, які конкурують між собою до тих пір, поки не буде встановлено, котрі з них є неспроможними, а які виражають об'єктивну істину.

Пізнавальна роль слідчої версії полягає не лише в тому, що вона здатна пояснити відомі слідству обставини злочину, але і в тому, що з її допомогою відкриваються нові обставини і факти, невідомі слідчому до моменту виникнення версії. Якщо версія виражає об'єктивну істину, то із її змісту за допомогою аналізу можуть бути виведені не лише ті факти, виявлення яких передувало висуненню версії, але й ті, які стали відомими після її висунення.

Виявлення під час перевірки нових фактів, не відомих до її висунення, підвищує ступінь надійності версії. Властивість версії пояснити не лише раніше відомі факти, але й виявити нові – важлива умова можливості перевірки істинності основного змісту версії.

Розглянуті три послідовні стадії розвитку версії мають велике практичне значення. Ігнорування тією чи іншою з них призводить до суттєвих упущень в плануванні розслідування і в кінцевому підсумку – до порушення його строків та знижен-

ня якості. На практиці буває інколи й так, що планування розслідування обмежується формуванням версій та перерахуванням заходів щодо їх перевірки, при цьому не аналізується зміст версій, не визначаються конкретні питання, що підлягають висвітленню щодо кожної з них. Внаслідок і перелік заходів щодо перевірки висунутих версій виявляється неповним. Ігнорування другої стадії розвитку версії робить її перевірку нецільовою, однобокою.

Побудова версій. Порядок побудови версій однаковий для всіх її видів (слідчої, судової, експертної, оперативно-розшукової; загальної, окремої). Кожна версія повинна бути достатньо обґрунтована і не може бути результатом безпідставних догадок.

В основі версії повинні лежати певні фактичні дані, які можна поділити на дві групи:

- 1) одержані з різних джерел відомості, які відносяться до кримінальної справи, що розслідується. Вони можуть міститись в судових доказах, в матеріалах оперативно-розшукової діяльності, заявах громадян, повідомленнях у пресі та інших джерелах. Під час побудови версій на підставі даних цієї групи використовуються переважно такі логічні прийоми і форми мислення, як аналіз і синтез, безпосередні та опосередковані висновки, аналогія;
- 2) відомості, що є результатом узагальнень і які безпосередньо не відносяться до конкретної кримінальної справи, але з допомогою аналогії, порівняння та дедуктивних висновків можуть бути використані в якості основи для висунення версій. Це – дані природничих, технічних та інших наук (криміналістики, судової медицини, біології, фізики, хімії), а також відомості, запозичені із життєвого та професійного досвіду слідчого, узагальнень слідчої, судової та експертної практики. Зокрема, під час висунення слідчих версій велике значення мають результати кримінологічного аналізу та криміналістичної характеристики даного виду злочинів.

Порядок висунення версій повинен охоплювати усі невідомі та сумнівні обставини злочину, що розслідується. Відносно кожної із цих обставин необхідно висунути всі можливі на даний момент розслідування обґрунтовані версії.

Гіпотетичний метод розкриття злочину передбачає, як правило, спочатку оцінку події, що розслідується, в цілому і висунення загальних версій, кожна з яких потім деталізується, розділяється на ряд окремих за окремими обставинами, що охоплюються цією загальною версією. Наприклад, якщо виявлено труп людини з ознаками насильницької смерті, то розумова діяльність слідчого починається зазвичай з загальної оцінки одержаної інформації про цей факт та висунення трьох можливих у даному випадку загальних версій: 1) убивство; 2) нещасний випадок; 3) самогубство. Кожна з них передбачає висунення і перевірку ряду окремих версій. Так, версія про вбивство розділяється на версії про час і місце вбивства, виконавця злочину, співучасників, знаряддя вбивства, мету, мотиви та інші обставини злочину.

Зміст, обсяг окремих слідчих версій різний: версія може відноситись до якоїсь однієї обставини події, що перевіряється, чи охоплювати дві і більше взаємопов'язаних обставин. Нерідко в одній окремій слідчій версії об'єднується декілька передбачень слідчого щодо різних обставин злочину (наприклад, стосовно суб'єкта і мотивів злочину, щодо часу, місця і способу його скоєння). Аналіз і перевірка таких, значних за обсягом, слідчих версій посилені лише слідчому, який володіє великим професійним досвідом.

Більш привабливі, особливо за складними, багатоепізодними справами, окремі версії, що охоплюють якусь одну обставину злочину, що розслідується. В цей час збільшується кількість версій, але спрощується їх аналіз і перевірка.

Аналіз змісту версії. Головним у логічному аналізі змісту версії є уявлення про те, які факти, явища, обставини повинні існувати в реальній дійсності, якщо висунута версія виражає об'єктивну істину. Визначення конкретних висновків, що випливають із кожної версії, – основне завдання аналізу версій.

Важливо передбачити усі висновки із допустимого передбачення, оскільки ступінь надійності версії тим вища, чим більше у ній висновків, що підтверджуються в ході перевірки.

Висновки, що випливають із висунутої версії, повинні бути максимально деталізовані, щоб полегшити їх зіставлення з фактами реальної дійсності.

Висновки, що логічно виводяться із зробленого слідчим передбачення стосовно тієї чи іншої обставини розслідуваного злочину, відображаються у сформульованих ним питаннях, що підлягають з'ясуванню. Визначити стосовно кожної версії вичерпну сукупність питань, що підлягають з'ясуванню в ході перевірки, в практичному аспекті важливо, оскільки це є однією із умов всебічності і повноти розслідування. Джерела упущень і недоліків у розслідуванні найчастіше виявляються на стадії аналізу версій. В багатьох випадках недоліки обумовлені поверховим аналізом змісту слідчих версій і нечітким визначенням сукупності питань, що підлягають з'ясуванню.

§3. Основні правила і методи перевірки слідчих версій

Перевірка версій на відміну від процесу їх побудови є практичною діяльністю осіб, що висунули ці версії. Мета перевірки – підтвердити чи спростувати припущення, що містяться у версії, та зроблені із них висновки щодо будь-яких подій або фактів, і забезпечити встановлення істини за справою. У зв'язку з цим перевірка версій полягає в цілеспрямованому збиранні доказів шляхом слідчих дій.

Засоби і методи перевірки криміналістичних версій різні і відрізняються від методів і засобів перевірки гіпотез, що застосовуються в науковому пізнанні закономірностей природи і суспільства. Ці відмінності пояснюються перш за все тим, що, являючись засобами і методами практичного пізнання конкретного соціального явища – злочину, повинні відповідати суворим критеріям надійності, правомірності і моральної допустимості.

Своєрідність засобів і методів перевірки криміналістичних версій залежить від різновидності останніх. Слідчі і судові версії перевіряються в основному шляхом провадження відповідних слідчих і судових дій. В даному випадку використовуються також оперативно-розшукові засоби і методи, але вони носять допоміжний характер. У ході перевірки ж оперативно-розшукових версій застосовуються головним чином засоби і методи оперативно-розшукової діяльності, а процесуальні засоби можуть бути використані лише настільки, наскільки застосовуються під час паралельного розслідування кримінальної справи.

Форми застосування спеціальних знань для перевірки слідчих та оперативно-розшукових версій також різні: для перевірки слідчих і судових версій вони використовуються переважно в формі експертизи і залучення спеціаліста до участі в провадженні слідчих дій, а для перевірки оперативно-розшукових версій характерна адміністративно-правова форма застосування спеціальних знань.

Експертні версії перевіряються також в умовах певної правової регламентації і в основному з застосуванням природничо-наукових методів і технічних засобів.

Загальні правила перевірки криміналістичних версій зводяться до наступного. Перш за все рекомендується принцип паралельної (одночасної) перевірки версій, що забезпечує найбільш оптимальний темп розслідування, економію робочого часу слідчого, сил і засобів, що ним витрачаються. Послідовна, почергова перевірка версій не лише не гарантує одержання цих переваг, але й приховує загрозу втрати слідів злочину, цінної доказової інформації, викликає необхідність проведення повторних слідчих дій, затягує розслідування.

Під час перевірки версії ні одне із припущень, що впливають з неї, не може бути залишено без уваги слідчого. До того часу, доки висунута версія не спростована і не відпала, кожний факт, що впливає з неї, повинен бути перевірений з позиції відповідності чи невідповідності його реальній дійсності. Обмеження перевірки дослідженням лише якоїсь частини припу-

щень (висновків) зменщує ступінь упевненості в тому, що висунута версія виражає об'єктивну істину.

В разі одержання суперечливих фактів, коли один із них підтверджує версію, а інші спростовують, необхідно продовжити перевірку, щоб з'ясувати та усунути протиріччя, що виникли.

Черговість виконання слідчих дій та оперативно-розшукових заходів під час перевірки версій визначається рядом факторів. У якості першочергових виконуються дії, спрямовані на виявлення і фіксацію слідів злочину, схильних до швидких змін, на фіксацію доказів, які можуть бути втрачені чи видозмінені. В числі перших також здійснюються заходи, розраховані на те, щоб присікти злочини, що готуються, і завадити злочинцю сховатися чи знищити речові докази.

У разі наявності рівних умов раніше інших виконуються дії, результати яких мають значення для перевірки декількох версій, а також ті, що наперед можуть дати суттєві і надійні результати. Заходи, спрямовані на з'ясування більш ранніх епізодів злочину, доцільніше виконувати раніше тих, які розраховані на перевірку більш пізніх обставин.

Як відмічалось, версія перевіряється до тих пір, доки вона не буде спростована або доки не з'являться умови, при наявності яких її можна вважати такою, що відповідає дійсності.

Припущення стосовно будь-якого факту перетворюється в достовірне знання про нього, якщо можливо доказати, що із цього факта і лише із нього випливають установлені висновки.

Версія стає достовірною, якщо:

- 1) всі можливі передбачення стосовно обставини злочину були висунуті і ніякої іншої версії щодо тієї самої обставини в ході розслідування не виникало;
- 2) усі висунуті версії про дану обставину були перевірені і всі, за виключенням однієї, що об'єктивно підтвердилась, були спростовані і відпали;
- 3) всі висновки з версії були всебічно досліджені та знайшли підтвердження зібраними матеріалами;
- 4) версія, що підтвердилася, знаходиться у повній відповідності щодо інших обставин справи.

Лише в разі наявності сукупності згаданих умов можна визнати версію, що підтвердилася, такою, що відповідає дійсності. Перераховані умови достовірності застосовні лише до однорідних версій, тобто версій, що відносяться до однієї і тієї ж обставини злочину, що розслідується.

Контрольні запитання

1. У чому полягає вчення про криміналістичну версію?
2. Які Ви знаєте види криміналістичних версій?
3. Назвіть етапи побудови слідчих версій.
4. Що собою являє аналіз змісту версій?
5. Дайте характеристику основним правилам і методам перевірки слідчих версій.

Теми рефератів і курсових робіт

1. Поняття, значення та логічна природа версії як виду пізнання у ході розслідування злочину.
2. Підстави й етапи процесу побудови версій.
3. Правила і методи перевірки версій. Оцінка результатів перевірки висунутої версії.

Література

1. Криміналістика. Підручник / За ред. В.Ю. Шепітька. – К., 2001. – С. 209–217.
2. Криміналістика. Учебник / Под ред. Н.П. Яблокова. – М., 1997. – С. 100–119.
3. *Салтєвський М.В.* Криміналістика. Навчально-довідковий посібник. – К., 1996. – С.27–28.

Тема 5.

**Історія криміналістики
в Україні**

- ◆ Становлення та розвиток криміналістики
- ◆ Криміналістичні та експертні установи в Україні

§1. Становлення та розвиток криміналістики

Становлення та розвиток криміналістики нерозривно пов'язані з розвитком кримінально-процесуальної науки. Саме в працях процесуалістів порушувались питання стосовно прийомів збирання, виявлення і дослідження речових доказів, тактики проведення окремих слідчих дій тощо.

Активного розвитку наукові дослідження засобів боротьби зі злочинністю одержали у другій половині XIX ст. Цьому сприяли судова реформа 1864 р. та досягнення науки, в першу чергу, в галузі хімії та медицини. В цей час з'являються як вітчизняні так і перекладні зарубіжні роботи, присвячені різним аспектам криміналістики. Серед них – двотомна праця А.А.Квачевського «Про кримінальне переслідування, дізнання і попереднє дослідження злочинів Судовими Статутами 1864 р.», у якій автор велику увагу приділив розгляду криміналістичних засобів розкриття злочинів, підкреслюючи, що їх якість «повинна бути такою, щоб ними не порушувався закон». У 1868 р. побачила світ книга І.М. Угрюмова «Розширене керівництво з проведення кримінальних слідств», а через два роки – робота судового слідчого П.В. Макалінського «Практичне керівництво для судових слідчих, що перебувають при окружних судах», де розглядалися різноманітні криміналістичні прийоми і рекомендації щодо роботи з доказами і давалась докладна аргументація їх застосування.

Серед опублікованих у той час робіт були і праці українських вчених. У 1870 р. вийшла монографія доцента кримінального права Харківського університету Л.О.Владимирова «Про значення лікарів-експертів у кримінальному судочинстві», де автор, розглядаючи роль і значення експертів у судовому процесі, зокрема стверджував, «що експерт не є свідок, а науковий суддя спеціальної сторони справи» і ставив питання про необхідність закріплення в законодавстві процесуального положення експерта як учасника судового процесу, де «повинні бути вироблені його права і обов'язки».

В 1871 р. кандидат законодавства Київського університету В. Сокольський видав монографію «Найголовніші моменти в історії повального обшуку». Професор психіатрії при Харківському університеті П.І. Ковалевський підготував наукову працю для медиків та юристів «Судово-психіатричні аналізи» (1880 р.), в якій наводив багато прикладів із своєї довголітньої експертної практики.

Серед зарубіжних праць в кінці XIX ст. значний вплив на розвиток вітчизняної криміналістики мали роботи Г. Гроса, Р. Рейса, А. Вейнгарда та багатьох інших вчених, які досліджували засоби і методи збирання доказів, особливості розслідування злочинів. Так, Г.Грос започаткував термін «криміналістика» і розкрив його зміст у своїх працях.

Важливим напрямом розвитку криміналістики було розроблення методів дослідження речових доказів. Першою криміналістичною установою в Росії була судово-фотографічна лабораторія Є.Ф. Буринського (1889 р.). Фундаментальна праця цього вченого «Судова експертиза документів» (1903 р.) є актуальною й зараз.

На початку XX ст. відповідний вклад у розвиток криміналістики вніс один із засновників криміналістичного напрямку в судовій медицині професор Харківського університету М.С. Бокаріус. Протягом життя він провів велику кількість судово-медичних та криміналістичних експертиз. Головними науковими працями його є «Короткий курс судової медицини», «Судова медицина у викладі для юристів», «Довідковий підручний альбом для працівників карного розшуку і міліції при складанні словесного портрета» тощо.

У 1920–1940 р. виходить ряд фундаментальних праць з криміналістики: «Дактилоскопія як метод реєстрації» (1923, П.С. Семеновський), «Техніка розслідування злочинів» (1925, М.П. Макаренко), «Судова фотографія» (1926, С.М. Потапов). У цей самий час виходить перший вітчизняний підручник з криміналістики І.М. Якімова «Криміналістика. Керівництво по кримінальній техніці і тактиці» (1925).

Розшук злочинця здійснювався в основному за ознаками словесного портрета, для чого була прийнята «Інструкція по складанню словесного портрета», рекомендовані правила фотографування злочинців і трупів сигналетичним методом. Таким чином, ще до входження України до складу СРСР на її території передбачались три види реєстрації злочинців: абетковий, фотографічний і дактилоскопічний. Створювались відповідні картотеки, альбоми, колекції розшукуваних злочинців, злодіїв-рецидивістів. Випадки крадіжок реєструвалися за способом учинення злочину, створювалися картотеки за прізвиськами тощо.

У 1923–1925 р. губернські відділи розшуку були обладнані засобами дактилоскопіювання і фотографування. В Україні формувалась єдина дактилоскопічна десятипальцева картотека, в якій карти класифікувалися за основною і додатковою формулами Гальтона-Генрі.

У 1940–1960 р. започатковується становлення ряду криміналістичних теорій. Так, у 1940 р. видані монографія А.І. Вінберга «Криміналістична експертиза письма»; у 1946 р. – навчальний посібник С.М. Потапова «Вступ до криміналістики»; у 1947 р. – праця Б.І.Шевченко «Наукові основи трасології»; у 1949 р. – книга М.В. Терзієва «Вступ до криміналістичного дослідження документів»; у 1955 р. – робота М.О. Селіванова «Судово-оперативна фотографія»; у 1956 р. – книга С.Д. Кустановича «Судова балістика»; у 1958 р.– монографія Р.С. Белкіна «Теорія і практика слідчого експерименту»; у 1965 р. – монографія М. Пешака «Слідчі версії» тощо.

У 1965–1980 р. вчені-криміналісти свої зусилля зосереджували на розвиток теорії криміналістичної тактики (Р.С. Белкін, О.М. Васильєв, А.В. Дулов, В.О. Коновалова, М.І.Порубов), наукових основ судової експертизи (Л.Ю. Ароцкер, О.Р. Шляхов, О.О. Ейсман). З 60-х років розпочинається розроблення методологічних проблем криміналістики, що знайшло відображення у виданих працях: С.М. Митричева «Теоретичні основи радянської криміналістики» (1965); Р.С.Белкіна і А.І. Вінберга

«Криміналістика і доказування» (1969); О.М. Васильєва і Н.П. Яблокова «Предмет, система і теоретичні основи криміналістики» (1984); Р.С. Белкіна «Криміналістика: проблеми, тенденції, перспективи» у двох частинах (1987, 1988) тощо.

Криміналістична тактика в теперішній час переживає новий етап піднесення і розвитку, викликаний необхідністю подальшого удосконалення методів розслідування. Виникла необхідність в теоретичному обґрунтуванні деяких тактичних рекомендацій, формуванні тактичних комбінацій і тактичних операцій, розробляються наукові, правові та моральні основи слідчої тактики, чекають свого вирішення проблеми тактики судового слідства.

На початку 70-х років значно активізувались зусилля криміналістів у галузі дослідження загальних теоретичних і методологічних проблем методики розслідування, в тому числі і з питань її предмета. З цих питань був опублікований ряд змістовних робіт А.Н. Колєсніченка, В.Г. Танасєвича, А.Н. Васильєва, Н.П. Яблокова, В.А. Образцова, І.М. Лузгіна, Н.А. Селіванова, І.А. Возгріна, І.Ф. Герасимова, А.В. Дулова, В.П. Лаврова.

Сучасна методика розслідування злочинів розвивається за рахунок вивчення криміналістичних особливостей різних видів злочинної діяльності, способів скоєння злочинів, формування типових моделей злочинної діяльності, типових слідчих ситуацій і типових версій, узагальнення досвіду конкретних видів злочинів. Активно формуються наукові основи даного розділу криміналістики, розробляються методики розслідування злочинів, що скоюються організованими групами.

За часів незалежності України стан розвитку криміналістики характеризується формуванням загальної теорії криміналістики, розробленням і впровадженням сучасних науково-технічних засобів та інформаційних технологій у практику боротьби зі злочинністю, удосконаленням прийомів криміналістичної тактики, запропонуванням методик розслідування нових видів злочинів. Розвиток криміналістики пов'язаний з формуванням певних наукових шкіл криміналістів. Інтенсивно розвиваються всі розділи криміналістики, виникають нові напрями, теорії та вчення.

Свідченням швидкого розвитку криміналістики в Україні є видання підручників. У 1973 р. видано підручник «Радянська криміналістика. Криміналістична техніка і слідча тактика» за редакцією В.П. Колмакова, написаний українськими вченими-криміналістами. У 1988 р. вийшов з друку підручник «Радянська криміналістика. Методика розслідування окремих видів злочинів» за редакцією В.К.Лисиченко. У 1998 р. вийшов у світ підручник «Криміналістика» за редакцією П.Д. Біленчука, написаний науковцями Національної академії внутрішніх справ України. У 2001 р. викладачами кафедри криміналістики Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого підготовлено за редакцією В.Ю. Шепітька підручник «Криміналістика».

Сучасний стан розвитку криміналістики характеризується науковими дослідженнями на кафедрах вищих юридичних навчальних закладів, у науково-дослідних установах України (Інституті вивчення проблем злочинності Академії правових наук України; Науково-дослідному інституті проблем боротьби зі злочинністю Національної академії внутрішніх справ України; Міжвідомчому науково-дослідному центрі з проблем боротьби з організованою злочинністю при Координаційному комітеті по боротьбі з корупцією і організованою злочинністю при Президентові України; Харківському центрі вивчення організованої злочинності, а також у науково-дослідних інститутах судових експертиз Міністерства юстиції України; Державному науково-дослідному експертно-криміналістичному центрі МВС України та підпорядкованих йому науково-дослідних експертно-криміналістичних центрах на місцях.

§2. Криміналістичні та експертні установи в Україні

З метою провадження різних науково-технічних досліджень за судовими справами в 1923 р. Раднарком УРСР прийняв постанову про заснування в Києві, Харкові та Одесі обласних кабінетів науково-судової експертизи. Київський кабінет очолював С.М. Потапов, а потім В.І. Фаворський. Директором

обласного кабінету в Харкові був судовий медик і криміналіст М.С. Бокаріус, а після смерті даний заклад очолив його син М.М. Бокаріус. Першим завідувачем Одеського кабінету науково-судової експертизи був Н.П. Макаренко, який займався методикою розслідування злочинів. Його монографія «Техніка розслідування злочинів» була і залишається однією з перших праць, присвячених цій проблемі в Україні і криміналістиці взагалі.

Для виконання поставлених завдань у складі кабінетів було передбачено створення чотирьох секцій:

- 1) хімічних і фізико-хімічних досліджень;
- 2) судово-фотографічних досліджень;
- 3) судово-медичних, макро- і мікроскопічних досліджень;
- 4) ідентифікації особи.

У 1925 р. згадані кабінети були перейменовані в інститути науково-судової експертизи. На той час в інститутах діяли шість секцій:

- 1) хімічних і фізико-хімічних досліджень;
- 2) біологічних досліджень;
- 3) фотографічних досліджень;
- 4) ідентифікації особи;
- 5) судово-медичних досліджень;
- 6) кримінально-психологічних досліджень та психопатологічних досліджень.

Перші директори Київського інституту науково-судової експертизи – В.І. Фаворський, Н.А. Петров, Ю.С. Сапожников, Б.О. Вахліс були не лише організаторами науки, а й зробили вагомий внесок у практику судової експертизи, впровадили гістологічні, фізико-хімічні методи дослідження речових доказів.

Харківський інститут науково-судової експертизи очолив М.С. Бокаріус, який був піонером-криміналістом у судовій медицині. За його безпосередньою участю на юридичному факультеті Харківського університету почали викладати курс криміналістики.

Одеський інститут науково-судової експертизи очолював С.М. Матвеев, фахівець в галузі дослідження вогнепальної зброї.

Під час Великої Вітчизняної війни більшість учених з інститутів були евакуйовані, деякі пішли на фронт. Окремі ж співробітники перебували в окупації і навіть намагалися налагодити проведення судових експертиз. Київській, Харківській та Одеській науково-дослідні інститути судових експертиз відновили свою роботу, експертну і наукову діяльність у 1944–1945 рр.

В сучасних умовах в Україні функціонують науково-дослідні інститути судових експертиз, які входять у структуру Міністерства юстиції України. Такі інститути створені в Києві, Харкові, Одесі, Донецьку, Львові, а також філії в Сімферополі, Севастополі, Дніпропетровську, Полтаві, Черкасах, Тернополі, Луганську, Миколаєві, Вінниці, Чернігові. Інститути здійснюють науково-дослідницьку та науково-методичну роботу.

Сучасні науково-дослідні інститути судових експертиз (НДІСЕ) Міністерства юстиції України мають такі власні лабораторії: судово-трасологічних досліджень, судово-балістичних, вибухо-технічних, судово-почеркознавчих і комп'ютерних, судово-біологічних, судово-автотехнічних, судово-будівельних та пожежних, судово-товарознавчих, судово-фізичних і хімічних досліджень.

В Україні в теперішній час діє система криміналістичних підрозділів органів внутрішніх справ. Судово-експертні та криміналістичні дослідження здійснюють також експертно-криміналістична служба МВС України – Державний науково-дослідний експертно-криміналістичний центр МВС України (ДНДЕКЦ) та науково-дослідні експертно-криміналістичні центри (НДЕКЦ) при ГУМВС, УМВС, УМВСТ (Схема 4). Експерти центрів проводять різні види експертиз і досліджень, беруть участь у проведенні слідчих дій як спеціалісти. В експертно-криміналістичних підрозділах проводяться:

- ♦ криміналістичні експертизи (дактилоскопічні, трасологічні, холодної зброї, почеркознавчі тощо);
- ♦ спеціальні експертизи (наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів, харчових продуктів, волокон та волокнистих матеріалів, нафтопродуктів і пально-мастильних матеріалів, скла і кераміки, вибухових речовин, обставин і механізму пожеж тощо).

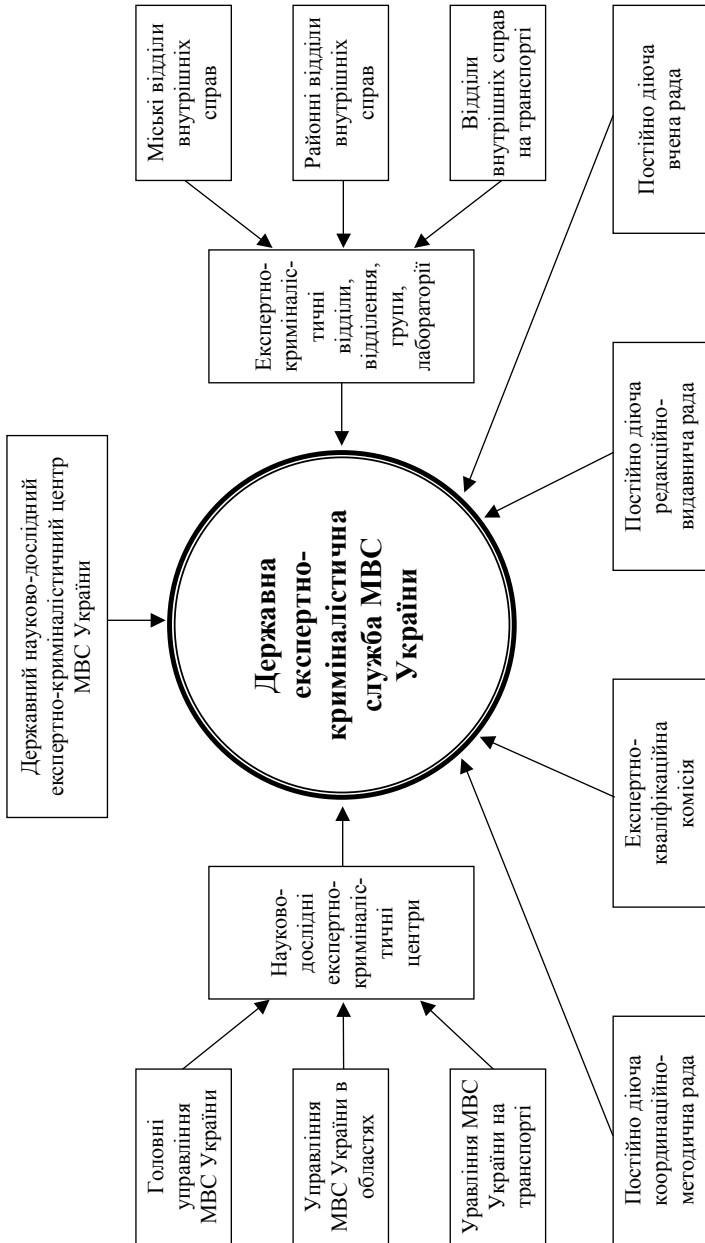

Схема 4. Структура Державної експертно-криміналістичної служби МВС України

Контрольні запитання

1. Коли і при яких умовах виникла і почала розвиватись криміналістика?
2. Якими факторами характеризується становлення криміналістики в Україні?
3. Охарактеризуйте сучасний стан криміналістики в Україні.
4. Перерахуйте криміналістичні та експертні установи в Україні й охарактеризуйте їх діяльність.

Теми рефератів і курсових робіт

1. Розвиток криміналістики України в ХХ столітті.
2. Сучасний стан і перспективи розвитку криміналістики в Україні.

Література

1. Криміналістика. Підручник / За ред. П.Д. Біленчука. – К., 1998. – С. 39–74.
2. Криміналістика. Підручник / За ред. В.Ю. Шепітька. – К., 2001. – С. 46–56.
3. Криміналістика. Учебник / Под ред. Н.П. Яблокова. – М., 1997. – С. 132–145.

Розділ II

КРИМІНАЛІСТИЧНА ТЕХНІКА

- ◆ **Основи криміналістичної техніки**
- ◆ **Судова фотографія.
Кінозйомка та відеозапис**
- ◆ **Трасологія**
- ◆ **Судова балістика**
- ◆ **Техніко-криміналістичне
дослідження документів**
- ◆ **Криміналістичне дослідження письма**
- ◆ **Ідентифікація людини за ознаками
зовнішності**
- ◆ **Судова одорологія**
- ◆ **Судова акустика**
- ◆ **Кримінальна реєстрація**

Тема 6.

Основи криміналістичної техніки

- ◆ Поняття, завдання та структура криміналістичної техніки
- ◆ Основні засоби криміналістичної техніки
- ◆ Науково-технічні методи, що використовуються у дослідженні речових доказів
- ◆ Роль криміналістичної техніки в профілактиці злочинів

§1. Поняття, завдання та структура криміналістичної техніки

Криміналістична техніка як розділ криміналістики становить систему теоретичних положень і принципів розроблення та застосування науково-технічних засобів і методів виявлення, фіксації, вилучення, накопичення речової інформації про подію, що розслідується, а також технічних засобів й способів попередження злочинів.

Криміналістичні засоби і методи широко застосовуються в ході оперативно-розшукових заходів та слідчих дій, а також в процесі криміналістичних експертиз.

Стосовно криміналістичних експертиз криміналістична техніка розробляє наукові основи, технічні засоби, методи та окремі методики провадження різних видів криміналістичних експертиз, питання логіки експертних досліджень і правила складання висновків.

Розділ криміналістичної техніки будується за двома підставами: за технічними засобами і методами; за окремими видами криміналістичних об'єктів. Таким чином, можна розрізнити дві частини криміналістичної техніки. У першій розглядаються комплекти технічних засобів, що застосовуються в слідчій та оперативно-розшуковій роботі, фізичні і хімічні методи дослідження, питання судової фотографії. У другій викладаються рекомендації про роботу з різними речовими доказами, про організацію криміналістичних обліків.

За цільовим призначенням засоби і методи криміналістичної техніки поділяються також на два види.

Перший вид становлять засоби, що призначаються для слідчих і спеціалістів-криміналістів і застосовуються з метою виявлення, вилучення та фіксації доказів, тобто засоби для фотозйомки, роботи зі слідами злочинів, звуко- і відеозапису, відшукування прихованих криміналістичних об'єктів, а також засоби, що використовуються в оперативно-розшуковій роботі для попередження і швидкого виявлення злочинів, розшуку і

затримання злочинців, засоби спостереження і зв'язку, захисту документів від підроблення.

До другого виду відносяться засоби, що застосовуються під час дослідження речових доказів і, головним чином, у ході провадження криміналістичних експертиз. Це – засоби і методи судово-дослідницької фотографії, засоби вимірювальної техніки, аналітичні люмінесцентні лампи, апаратура для спектрального аналізу, хроматографії, колориметрії, нейтронно-активаційного аналізу, інших фізичних, хімічних досліджень криміналістичних об'єктів.

Засоби і методи криміналістичної техніки застосовуються в різних формах залежно від правового положення учасників діяльності щодо розкриття злочинів, які використовують їх у своїй роботі (слідчий, дізнавач, спеціаліст, оперативний працівник, експерт, суддя), від мети використання (виявлення, фіксація, вилучення, дослідження доказів) і від процесуального значення результатів. Причому кожний із учасників має право застосувати їх лише в тих формах, які відповідають його компетенції.

Зазначені особи можуть використовувати в своїй роботі засоби не лише слідчо-оперативної криміналістичної техніки, а й дослідницької. Останні застосовуються ними у формі так званого попереднього дослідження речових доказів, що здійснюється для висунення версій, визначення найкращих шляхів виявлення доказів тощо. Результати застосування технічних засобів у ході попереднього дослідження речових доказів полягають у виявленні під час аналізу сукупності матеріальних ознак і висновку слідчого, який не має доказового значення і не фіксується в процесуальному документі.

Слідчий, особа, що провадить дізнання, спеціаліст, суддя не мають права використовувати науково-технічні засоби у формі безпосереднього експертного дослідження. Це – прерогатива експерта.

Результати застосування технічних засобів під час проведення експертиз складаються із сукупності ознак, виявлених у ході дослідження, і висновку експерта, яке відповідно до закону є засобом доказування.

Тепер у практиці розслідування і попередження злочинів широко використовуються загальні технічні засоби: автомобільний та авіаційний транспорт, телефон, телеграф, фототелеграф, радіо, ксерокси, мікроскопічна техніка, різні аналітичні прилади, комп'ютерна техніка тощо. Власне криміналістичними слід вважати технічні засоби, спеціально конструктивно створені для вирішення того чи іншого криміналістичного завдання. Так, автомобіль, що привіз слідчого на місце злочину, біологічний мікроскоп, що застосовується для огляду речових доказів, не є криміналістичними засобами. З іншого боку, пересувна криміналістична лабораторія, слідча валіза, криміналістичний порівняльний мікроскоп, конструктивно пристосовані для вирішення завдань огляду місця злочину та дослідження речових доказів, стають внаслідок цього криміналістичними засобами.

Характерною особливістю криміналістичної техніки є підзаконний, юридичний характер її застосування.

Криміналістична техніка застосовується головним чином у передбачених законом слідчих діях. Ряд норм кримінально-процесуального закону прямо передбачає під час огляду, обшуку та інших діях фотографування, вимірювання, виготовлення зліпків тощо. Застосування криміналістичної техніки повинно фіксуватися в протоколах відповідних слідчих дій. Якщо ж криміналістична техніка застосовується в слідчих діях без дотримання передбачених законом правил, результати такого застосування не будуть мати доказового значення.

В теперішній час у криміналістиці сформувались такі основні галузі криміналістичної техніки:

- 1) судова фотографія;
- 2) судова кінематографія і відеозапис;
- 3) судова балістика;
- 4) трасологія;
- 5) техніко-криміналістичне дослідження документів;
- 6) криміналістичне дослідження письма;
- 7) ідентифікація особи за ознаками зовнішності;
- 8) кримінальна реєстрація.

Як видно із перерахованих галузей, в основі системи криміналістичної техніки лежить предметний принцип – типові речові докази, що досліджуються методами криміналістичної техніки: сліди, вогнепальна зброя, документи тощо.

Прийоми і методи дослідження речових доказів можуть застосовуватися в ході слідчих дій та спеціалістом у процесі лабораторного дослідження. До їх числа відносяться методи ідентифікації осіб, тварин, знарядь злочину, вогнепальної зброї, джерел походження виробів тощо.

Криміналістична техніка використовується для вирішення таких основних завдань:

- ◆ виявлення, фіксації та вилучення матеріальних слідів злочину;
- ◆ встановлення умов, механізму та матеріальних причин діяння, що спричинило утворення слідів;
- ◆ встановлення родової належності об'єктів;
- ◆ встановлення індивідуальної totoжності (ідентифікація).

Для вирішення перерахованих завдань методи криміналістичної техніки можуть використовуватись слідчим, спеціалістом, експертом. У даному випадку одні й ті самі науково-технічні методи і засоби можуть застосовуватися будь-яким згаданим об'єктом. Це свідчить про єдність криміналістичної техніки.

Під час застосування криміналістичної техніки у ході розслідування злочинів необхідно дотримуватись таких принципів:

- законності;
- науковості;
- етичності застосування науково-технічних засобів;
- цілісності об'єктів у незмінному вигляді;
- безпеки науково-технічного засобу;
- ефективності використання науково-технічного засобу.

§2. Основні засоби криміналістичної техніки

У криміналістиці розглядаються лише основні засоби збору криміналістичної інформації, зокрема:

- 1) технічні засоби, що використовуються на попередньому слідстві;

- 2) технічні засоби, що використовуються органами дізнання;
- 3) технічні засоби наукового дослідження;
- 4) техніка суду.

Технічні засоби, що застосовуються на стадії попереднього слідства, часто називають криміналістичною технікою, або технікою слідчого. Техніка слідчого дозволяє розв'язувати завдання щодо виявлення, фіксації, дослідження доказів.

У сучасній криміналістиці технічні засоби поділяються на загальні і спеціальні. Загальні технічні засоби використовують усі суб'єкти, які здійснюють слідчу, дізнавальну, судову і профілактичну діяльність. Спеціальні технічні засоби призначаються для окремих напрямів діяльності, наприклад співробітників карного розшуку, інспекторів Державної автомобільної інспекції, служби безпеки, митниці тощо.

До загальних технічних засобів належать: засоби освітлення, оптичні, вимірювальні, засоби фіксації, дослідження криміналістичної інформації.

Технічні засоби, що використовуються співробітниками органів дізнання, називають по-різному: оперативною технікою, спеціальною технікою, спеціальними засобами, розуміючи у даному випадку їх однакову сутність. Однак ці поняття мають різне значення.

Оперативна техніка – це поняття умовне, що підкреслює дві обставини: 1) техніка застосовується в оперативній діяльності; 2) застосування її здійснюється, головним чином, негласно, до порушення кримінальної справи, під час оперативно-розшукової діяльності. Оперативний характер збору інформації не дає джерел доказів. Одержана оперативна інформація слугує лише основою для висунення версій і вибору найбільш ефективних прийомів проведення слідчих дій. Застосування оперативної техніки на стадії попереднього слідства проводиться органом дізнання на вимогу слідчого і при безпосередньому нагляді прокурора.

Спеціальна техніка, як різновид технічних засобів оперативно-розшукової діяльності, становить собою систему приладів, пристроїв, матеріалів і речовин, що використовуються для збирання інформації негласними прийомами. Така техніка, як пра-

вило, має незначні розміри, замасковані під звичні предмети обстановки, засоби праці, особистої гігієни, одягу. Це автоматичні пристрої, що працюють в автономному режимі, або керовані дистанційно.

Криміналістична та оперативна техніка за цільовим призначенням являє собою в основному засоби польової криміналістики, тобто апаратура, пристрої, матеріали і приладдя, що застосовуються безпосередньо слідчим прокуратури і органів дізнання на стадії порушення кримінальної справи і провадження попереднього слідства.

Набори апаратури, приладів, інструментів і матеріалів, об'єднаних однією метою і розміщених в одній коробці, називають комплектом технічних засобів або **валізою слідчого**. Це універсальний переносний криміналістичний комплект слідчого, який за своєю структурою складається з семи розділів:

- 1) пошукові прилади та пристосування (щуп для м'яких меблів і великих ємкостей для сипучих і рідких речовин; пристосування для взяття проб ґрунту, магнітний шукач, викрутка-індикатор тощо);
- 2) вимірювальні прилади та пристосування (лінійки масштабна та візирна; рулетка десятиметрова; рулетка двометрова; розсувний трикутник із транспортиром; циркуль-вимірювач; штангенциркуль; планшет із компасом);
- 3) інструменти (пасатижі комбіновані, ножиці, викрутка, ніж складний, пінцет, склоріз алмазний);
- 4) засоби для виявлення невидимих і слобовидимих слідів (акумуляторний ліхтар, лупи, йодна трубка, набір дактилоскопічних порошків; дактилоскопічна щіточка, пензель магнітний; пенал із засобами для попереднього визначення крові);
- 5) засоби фіксації та вилучення слідів (силіконові пасти у тубах одноразового використання (пасти «К», «У-4»), катализатори до силіконових паст у скляних флаконах із крапельницею, пластмасова платівка і металева лопатка для приготування силіконової суміші; скальпель, гіпс у поліетиленовому пакеті; коробка пластмасова, в якій зна-

ходитьсЯ гіпс, що використовується для приготування гіпсової пасти; ложка пластмасова; флакони для розчину синтетичних смол; пульверизатор із гумовою грушею; універсальний розбризкуючий пристрій; дактилоскопічна плівка – світла, темна);

- 6) засоби для дактилоскопіювання трупів і живих осіб (друкарська фарба в тюбику, платівка скляна для нанесення фарби, дактилоскопічний валик, пристосування для розгинання пальців рук трупа тощо);
- 7) папка з креслярськими пристосуваннями (лінійка масштaбна; лінійка візирна; розсувний трикутник; планшет; циркуль-вимірювач; каталог кольорів).

До криміналістичної техніки відноситься також пересувна криміналістична лабораторія (ПКЛ) – автомобіль спеціального призначення (мікроавтобус).

Основними завданнями ПКЛ є:

- ◆ своєчасне транспортування науково-технічних засобів до місця провадження слідчої дії;
- ◆ забезпечення перевезення учасників слідчої дії на місце її проведення;
- ◆ використання приміщення ПКЛ для провадження процесуальних дій із застосуванням техніко-криміналістичних методів, фіксації їх ходу і результатів;
- ◆ проведення попередніх досліджень предметів, документів, слідів.

Вміст ПКЛ, як правило, ділять на вісім відділів:

- 1) засоби електрообладнання;
- 2) засоби зв'язку і сигналізації;
- 3) прилади і засоби виявлення, фіксації, вилучення і попереднього дослідження речових джерел;
- 4) фототехніка і фотолабораторія;
- 5) відділ відеозапису та звукозапису;
- 6) копіювальна техніка;
- 7) протипожежні засоби та інструменти;
- 8) санітарні та інші засоби.

Салон ПКЛ має два відсіки: перший – для проведення слідчих дій (допиту, впізнання на місці події), а другий – лабораторний, що дозволяє проводити попереднє дослідження доказів на місці їх виявлення. Наявність сучасних засобів зв'язку дозволяє оперативно передавати інформацію, робити запити в банки даних, зв'язуватися з різними підрозділами, що взаємодіють з попереднім слідством.

§3. Науково-технічні методи, що використовуються у дослідженні речових доказів

У практиці розслідування при збиранні інформації значне місце посідають органолептичні методи, зокрема візуальні.

Органолептичні методи – це процедури, в яких основним інструментом є органи чуттів – зір, слух, нюх, дотик. Тому органолептичне спостереження (нагляд) служить головним методом початку дізнання для всякого суб'єкта правоохоронної діяльності. Методи органолептичного спостереження іманентні, а тому і суб'єктивні, їх результати потребують корекції відповідно до суб'єктивних і об'єктивних факторів. Тому при використанні джерел особистісної інформації, наприклад, під час допиту, пред'явлення для впізнання, відтворення обстановки і обставин події і т.ін., необхідно встановлювати, хто і в якому стані спостерігав, в яких умовах зовнішнього середовища.

Методи вимірювання діляться на органолептичні та інструментальні. Суть перших у порівнянні величини, що спостерігається, з уявним образом метричної міри або будь-яким зразком. Такі вимірювання приблизні, результати їх виражаються термінами: високий, низький, середній, великий, вище за середній, нижче від середнього тощо, що використовуються при опису зовнішніх ознак людини. Не рекомендується проводити приблизні вимірювання на місці події, а матеріальні джерела потребують точної кількісної фіксації.

Інструментальний метод вимірювання полягає в порівнянні об'єкта зі стандартною метричною мірою (м, см, кг, г, см², та ін.).

Інструментальні методи існують трьох видів: контактні, безконтактні і комбіновані.

Контактні методи. Суть контактного методу полягає в приведенні вимірювального засобу в контакт з вимірюваним об'єктом і таким чином у порівнянні його з одиницею виміру. Так, предмети, відстані між ними, сліди вимірюють, використовуючи для цього масштабні лінійки, рулетки, складні метри.

Безконтактні методи вимірювання. Суть процедури безконтактного вимірювання полягає в порівнянні одиниці вимірювання (масштабу) з оптичним зображенням вимірюваного об'єкта, наприклад, збільшеного мікросліду в полі мікроскопа із шкалою окуляр-мікрометра. До безконтактних відносяться і фотографічні методи вимірювання, що виконані спеціальними фотоапаратами і пристроями, розміщеними поряд з об'єктом при фотозйомці (масштабна лінійка, метр, глибинний масштаб і т.ін.).

Комбіновані методи вимірювання. Суть процедури комбінованого метода вимірювання зводиться до того, що спочатку контактним або безконтактним шляхом вимірюють об'єкт, а потім справжні його розміри визначають безконтактно. Метод має декілька варіантів, в одному з них об'єкт вимірюється безпосередньо і контактно, наприклад, ширина сліду нарізу на кулі масштабною лінійкою, штангенциркулем або безконтактно в мікроскопі окуляр-мікрометром, а потім обчислюється розмір. В іншому разі контактно вимірюється не сам об'єкт, а якась величина, закономірно зв'язана з вимірюваним об'єктом. Так вимірюють висоту предметів, визначаючи контактно довжину тіні об'єкта і кут розміщення джерела відкидуваної тіні. В криміналістиці застосовується метод визначення відстаней до віддалених об'єктів методом засічок (зарубок) з двох точок. Для цього спочатку вибирають на місцевості дві точки і вимірюють контактно відстані між ними. Цей розмір – базу вимірювання – відкладають у масштабі на планшеті з кожної точки бази візують на віддалений об'єкт, а на планшеті будують таким чином трикутник, в якому відомі розмір основи (базу) і два прилеглих кути. Потім шляхом нескладних тригонометричних розрахунків підраховують відстань до об'єкта, що знаходиться у вершині побудованого трикутника.

Вимірювальні методи дозволяють отримувати об'єктивну інформацію про факти і обставини злочину, відображені у слідах на місці події. Тому фіксація картини місця події шляхом проведення різних вимірів контактними, безконтактними і комбінованими методами дозволяє в протоколі і схемі місця події відобразити реально матеріальну обстановку, що склалася, в якій виникла і розгорталась подія злочину.

Фотографічні методи отримання кількісної інформації мають цілу низку переваг порівняно із звичайними вимірюваннями, протоколюванням та іншими способами фіксації, а саме: досить високою точністю і об'єктивністю відтворення. Фотографічні методи криміналістичної техніки ділять на **фіксуючі, вимірювальні, контрастуючі, сигналітичні, кольоророзрізняльні, стереоскопічні, голографічні, електрографічні, термографічні, радіографічні, кінематографічні.**

Фіксууючі методи – це методи фотографічної фіксації слідчих дій, оперативних і профілактичних заходів. До них відносяться панорамний, стереоскопічний, сигналітичний, репродукційний, рефлексний, мікроскопічний. Методи фотографічної фіксації не треба змішувати з видами зйомок: орієнтуючої, оглядової, вузлової і детальної. Методика виконання зйомок і застосування фіксуючих методів викладена в курсі «Судова фотографія».

Фотографічні вимірювальні методи одержання криміналістичної інформації – це фіксування об'єкта, події разом з метричною одиницею, наприклад, мірою довжини, часу. Так, поруч зі слідом, об'єктом, як правило, кладуть масштабну лінійку, а у разі значних ділянок місцевості, приміщення, наприклад, при зйомці трупа, доріжки слідів ніг, транспортних засобів, використовують глибинний масштаб – рулетку. Подібні вимірювальні знімки передають такі деталі об'єктів, описування яких утруднено. Крім того, на місці події не завжди можна визначити віднесеність окремих предметів та слідів до подій злочину. Нерідко доказове значення сліду виявляється значно пізніше огляду, коли обстановка на місці огляду порушена, а необхідні предмети втрачені або порушено їх взаємне розташування.

Вимірювальна зйомка дозволяє зафіксувати, а згодом по фотознімку точно відновити обстановку, розміри знятих предметів і відстані між ними.

У криміналістиці і судовій фотографії розрізняють такі вимірювальні фотографічні методи: 1) планово-вимірювальний; 2) перспективно-горизонтальний; 3) перспективно-похилий; 4) стереофотограмметричний.

Планово-вимірювальний метод зводиться до фотографування об'єкта при такому положенні фотоапарата, коли його оптична вісь перпендикулярна предметній площині. Поряд з об'єктом зйомки (в площині, що знімається) вміщують масштаб або фіксують відстань до об'єкта, який знімають, і одержані дані заносять до протоколу. Останнє дозволяє визначити необхідні розміри за фотознімком шляхом підрахунків. Планово-вимірювальний метод іноді ділять на масштабний і великомасштабний.

Перспективно-горизонтальний метод вимірювальної фотографії проводиться при такому положенні фотоапарата, коли його оптична вісь розташована паралельно предметній площині. Метод застосовується при зйомці обстановки місця події для оглядової і вузлової зйомки. Як масштаб використовуються фішки, розміщені на місцевості, квадратні масштаби, масштаб-рулетка, які називаються найпростішими вимірювальними засобами.

Перспективно-похилий метод вимірювальної фотографії відрізняється від двох попередніх тим, що фотоапарат можна розташовувати під будь-яким кутом нахилу оптичної осі до предметної площини, що створює можливість проводити зйомку в обмеженому просторі (у кімнаті, коридорі, ванній). На місцевості розміщують глибинний масштаб-рулетку або метричний квадрат по центру внизу кадра. За одержаними таким чином знімками можна визначити відстань між предметами і їх лінійну протяжність тільки в площині, де знаходиться масштаб (зазвичай це горизонтальна площина). Щодо висоти предметів, то бажано доручати її визначати спеціалісту.

Стереоскопічний вимірювальний фотографічний метод – класичний, суть його полягає в одержанні стереопари знімків і

математичної їх обробки для одержання дійсних розмірів. Метод широко використовується в геодезії, космонавтиці, військовій справі та інших галузях, де існує потреба у швидкому і точному визначенні відстаней.

У 70-і р. стереоскопічний метод був впроваджений в слідчу практику у вигляді стереофотограмметричного методу зйомки місць дорожньо-транспортних подій. Метод був реалізований у вигляді пересувної установки, змонтованої на шасі автомобіля УАЗ. У салоні автомобіля встановлена стереокамера SMK-120, яка піднімається вверх на штативі.

На місці події перспективно-горизонтальним методом виготовляють декілька знімків-стереопар, які розміщують на столиках спеціального приладу «Технокарт» (стереокомпаратор), і оператор в автоматичному режимі викреслює масштабний план місця події. Використання стереофотограмметричного методу дозволяє до мінімуму скоротити час огляду (до 3–5 хв), до того ж будь-які розміри предметів і відстаней можуть бути одержані на вимогу слідчого або суду у вигляді довідки спеціаліста.

Сигналітичний метод – це певною мірою вимірювальний метод зйомки живих осіб для впізнання, ідентифікації і створення криміналістичних фотокарток. Стандартним апаратом зйомка проводиться з відстані 1 м (в масштабі 1:19), а знімки виготовляються у фас і профіль в 1:7 природної величини.

Контрастуючий метод – це спеціальний прийом зйомки і обробки фотоматеріалу, що дозволяє одержувати відображення підвищеної контрастності. Контрастуючою зйомкою можна зафіксувати слабовидимі або невидимі деталі, наприклад, удавлені сліди тексту, мікросліди, сліди підчищення, дописування, наведення тексту і т.ін.

Репродукційний метод полягає в фотографуванні об'єктів, головним чином документів (текстів, креслень, схем), звичайною або спеціальною апаратурою. Наприклад, для слідчого призначені спеціальні репродукційні установки, «Ель» (С-60), РУ-1, РУ-2 та ін. У лабораторних умовах використовуються більш складні репродукційні установки МРК, «Белар», «Спектомас», ФМН-2.

Репродукцію документа можна одержати безпосередньо на фотоматеріалі без фотоапарата, рефлексним і контактним способом, ксерокопіювальними апаратами, фотопринтерами та іншими приладами сучасної розмножувальної техніки.

Кольороділильний фотографічний метод був розроблений засновником судової фотографії Є.Ф. Буринським для відновлення невидимих (згаслих) і покритих барвниками текстів. Є.Ф. Буринський відновив вицвілі тексти в грамотах Дмитра Донського, які пролежали в землі майже два століття.

Суть методу полягала у суміщенні двох однакових негативів, з яких виготовлялись контратипи, і знову суміщалися. Цей трудомісткий процес повторювався декілька разів до появи тексту.

При сучасних технічних засобах метод кольороділення не використовується в його первісному варіанті. Зараз це завдання розв'язується значно швидше, наприклад, дослідженням в УФП або ІКП, зйомкою з світлофільтрами та ін.

Фотографічний кольоророзрізняльний метод. Кольороділильний і кольоророзрізняльний методи не треба ототожнювати, вони за своєю суттю різні. Є.Ф.Буринський процес відновлення невидимих текстів, які згасли через тривалий час зберігання, назвав кольороділенням. Кольоророзрізняння – це фотографічний процес, під час якого встановлюють різницю між двома близькими за кольором текстами, штрихами, наприклад, дописування в документі, виправлення іншим чорнилом і т.ін.

В основі фотографічного кольоророзрізняння лежить фізичний закон можливості відтворення всієї гами кольорів за допомогою комбінації тільки трьох – червоного (пурпурного), жовтого і синього. Всі предмети сприймаються кольоровими тому, що в основному вони відбивають тільки промені властивого їм кольору. Тканина здається червоною, оскільки вона відбиває червоні промені, а всі інші поглинає. Якщо світлу, що падає на об'єкт, бракує променів однойменного з ним кольору, то об'єкт сприймається білим.

Ефект кольоророзрізняння досягається при спостереженні зафарбованого предмета у певній зоні спектра, що і називається оптичним кольоророзрізнянням. Останнє досягається також

шляхом застосування сенсифілізованих чорно-білих і кольорових фотоматеріалів в процесі зйомки та їх обробки. Для чорно-білих матеріалів використовуються джерела монохроматичного світла і світлофільтри.

При кольоророзрізняльній зйомці світлофільтр розміщують перед об'єктивом, а при спостереженні – перед оком або джерелом світла. Кольоророзрізняння дозволяє диференціювати кольори, близькі за відтінком, але непомітні для неозброєного ока.

Голографічний метод. Голографія – це фотографічний метод фіксації, а потім і відновлення хвильового фронту, відображеного об'єктом світла когерентного джерела, використаного для освітлення. Голографічна зйомка проводиться без фотокамери. Об'єкт освічують пучком лазера і одночасно частину цього променя спрямовують на фотопластину, розміщену перед об'єктом, що фотографується.

Голограма має особливі властивості: кожна її ділянка вміщує інформацію про весь об'єкт, тобто якщо фотоплівку-голограму розділити на частини, наприклад, розміром 1 мм², то з кожної з них можна одержати все зображення, зафіксоване на пластинці. Голограма дозволяє фіксувати зображення, відновлене радіохвилями, рентгенівськими променями. Голограму на товстошарових емульсіях можна розглядати при звичайному освітленні. Тривимірне зображення на голограмі дає можливість «заглядати» збоку і бачити предмети, закриті іншими об'єктами.

Електрографічний метод використовується в електрографії, суть якої полягає в одержанні фотографічного зображення на світлочутливому шарі, який називається фотопровідником. При його освітленні він стає електропровідним пропорційно освітленню. Таким чином на фотопровідниковому шарі виникає заховане зображення.

За способами візуалізації захованого зображення на фотопровідниковому шарі розрізняють різні види електрографії. Найбільш поширеним є ксерографія. Вона використовується в різних підрозділах правоохоронних органів як техніка для тиражування документів. Кольорові ксерокси використовують

злочинці для копіювання грошових купюр, підробки різних документів (виготовлення бланків).

Радіографічний метод відносять до фотографічного тільки через те, що відтворене зображення об'єкта пучком швидких нейтронів фіксують на фотошарах, оброблених хімічним способом. Для одержання зображення, наприклад невидимого сліду пальця на документі, останній опромінюють швидкими нейтронами, в результаті чого елементи, які входять до складу потожирової речовини (фосфор, калій, кальцій, натрій та ін.), перетворюються на радіоактивні ізотопи. Потім документ притискають до фотопластинки і залишають у контакті з нею. У тих місцях, де розташований слід, фотопластинка під дією радіації утворених ізотопів засвічується. Залишається проявити фотоплівку. На ній буде темне зображення сліду пальця на абсолютно світлому фоні, а позитив матиме темний фон і білий слід пальця.

Термографічний фотографічний метод фіксування зображення являє собою процес одержання зображення в теплових (інфрачервоних) променях. Приймачами теплового зображення служать прилади тепловізори, прилади нічного бачення, фотографічні матеріали, сенсibilізовані для дальньої інфрачервоної зони. Термографічний метод застосовується для одержання закритого барвниками тексту. Якщо на залитий текст накласти термоплівку і об'єкт підігріти з протилежного боку, то на термоплівці буде зображення закритого барвниками тексту. Термографічний метод фіксації поки що перебуває на стадії впровадження, оскільки нема спеціальних тепловізорів для виявлення та фіксації теплових слідів у слідчій практиці, хоча така можливість існує, наприклад, виявлення слідів рук, ложа трупа або будь-якого предмета, який протягом деякого часу був на місці події, а потім його прибрали.

Кінематографічний метод застосовується для фіксації динамічного стану об'єктів, подій спеціальними засобами – кінокамерами. З допомогою кінематографічних методів розв'язуються такі завдання:

- ♦ з документальною точністю фіксуються події, явища в динаміці;

- ♦ фіксується і зберігається динамічна інформація;
- ♦ фіксується не лише подія, а й час.

Як у кінозйомці, так і під час відеозапису робиться орієнтуюча, оглядова, вузлова і детальна зйомки.

§4. Роль криміналістичної техніки в профілактиці злочинів

Засоби криміналістичної техніки широко застосовуються в попередженні злочинів та профілактичній діяльності органів дізнання, слідства та суду.

Відмінність технічних засобів профілактики від інших криміналістичних засобів полягає в тому, що вони застосовуються до початку виникнення злочинного діяння. Використання таких засобів і методів має первентний характер. Вони перешкоджають вчиненню злочину або допомагають його виявленню.

Вивчення судово-слідчої практики свідчить, що в процесі попередження, розкриття і розслідування злочинів використовується оперативна, криміналістична і спеціальна техніка. Тому засоби і методи криміналістичної профілактики доцільно класифікувати за видами профілактичних завдань на п'ять груп:

- 1) технічні засоби і методи, які використовуються для виявлення фактів, що сприяють скоєнню злочинів. До них можна віднести: техніку спеціаліста, помічника слідчого, а також технічні комплекти криміналістичної та оперативної техніки; засоби і методи експертного дослідження; прийоми і методи непроцесуального використання криміналістичної та оперативної техніки;
- 2) технічні засоби і методи одержання інформації про злочини, що готуються. Це засоби спеціальної техніки, що застосовуються органами дізнання під час оперативно-розшукової діяльності, наприклад, негласного документування злочинної діяльності фотозйомкою, відеозаписом тощо;
- 3) технічні засоби і методи захисту різних об'єктів від злочинних посягань, наприклад, засоби охоронної сигналізації; засоби, які перешкоджають скоєнню злочину. Так,

- криміналістами запропоновано використовувати в документах захисні засоби у вигляді нових захисних сіток, реквізитів, особливого паперу, специфічних правил заповнення документів і певних засобів письма, наприклад, фарби, що застосовуються за рекомендаціями криміналістів для захисних сіток на деяких документах, дозволяють швидко виявляти травлення. Рекомендації щодо вдосконалення контрольних замків, способів накладення зліпків сургучних та пластмасових відтисків печаток дозволяють уникнути несанкціонованого відмикання сховищ без порушення відтисків печаток;
- 4) технічні засоби допомагають розкрити злочини, і їхня суть полягає у створенні умов виникнення на місці вчинення злочину додаткових слідів, наприклад, рук, звуку, запаху тощо. У спеціальній та оперативній техніці є особливі пристрої, що називаються «пастками», доторкування до яких залишає на одязі, тілі злочинця, руках і засобах учинення злочину невидимі сліди, виявлення яких потребує спеціальних засобів (ультрафіолетових променів тощо);
- 5) технічні методи і засоби справляння активного психологічного впливу на осіб, схильних до вчинення злочину. Наприклад, використання систем телевізійного спостереження, встановлених в місцях скупчення людей (вокзали, універсами тощо). Так, встановлення телевізійних камер на ділянках доріг з інтенсивним рухом справляє значний вплив на водія, який порушує правила дорожнього руху.

Контрольні запитання

1. Які галузі входять в структуру криміналістичної техніки?
2. Якими принципами необхідно керуватися під час застосування криміналістичної техніки?
3. Дайте характеристику основним засобам криміналістичної техніки.

4. Перелічіть науково-технічні методи криміналістичної техніки.
5. Що собою являє валіза слідчого?
6. На які групи поділяються види профілактичних завдань криміналістичної техніки?

Теми рефератів і курсових робіт

1. Загальні положення криміналістичної техніки: поняття, завдання, структура, джерела.
2. Науково-технічні засоби та методи криміналістичної техніки, які застосовуються для виявлення, фіксації, вилучення і дослідження слідів злочину і речових доказів у процесі слідчої та оперативно-розшукової діяльності.
3. Роль криміналістичної техніки в розробленні засобів попередження злочинів.

Література

1. Криміналістика. Підручник / За ред. П.Д. Біленчука. – К., 1998. – С.331–344.
2. Криміналістика. Підручник / За ред. В.Ю. Шепітька. – К., 2001. – С. 56–69.
3. *Салтєвський М.В.* Криміналістика. Навчально-довідковий посібник. – К., 1996. – С.31–36.

Тема 7.

Судова фотографія. Кінозйомка та відеозапис

- ◆ Поняття, значення і система судової фотографії
- ◆ Види та методи судово-оперативної фотографії
- ◆ Судово-дослідницька фотографія
- ◆ Кінозйомка та відеозапис
- ◆ Процесуально-криміналістичне оформлення фотозйомки, кінозйомки та відеозапису

§1. Поняття, значення і система судової фотографії

Як галузь криміналістичної техніки судова фотографія становить собою систему наукових положень і відповідних їм технічних засобів та методів зйомки криміналістичних об'єктів з метою розкриття і розслідування злочинів.

Фотографія застосовується в криміналістиці для фіксації слідів, предметів, місця події та інших об'єктів, а також для дослідження речових доказів. У порівнянні з іншими засобами фіксації (складання протоколу слідчої дії, виготовлення схем, малюнків тощо) фотографія забезпечує більш високий ступінь точності, повноти та наочності.

Судова фотографія застосовується під час проведення слідчих дій відповідно до вимог Кримінально-процесуального закону. Так, у частині третій ст. 191 КПК України передбачено, що слідчий у ході огляду місця події в необхідних випадках проводить вимірювання, складає план і креслення оглянутого місця та окремих предметів, а також по можливості фотографує їх.

Криміналістична фотозйомка слугує одним із ефективних засобів і методів наочної фіксації усєї чи частини обстановки, в якій проводяться окремі слідчі дії, оперативно-розшукові заходи, а іноді й експертні дослідження, фіксація ходу їх проведення та результатів. Вона є надійним засобом і методом наочного закарбування слідів злочину, окремих предметів та інших матеріальних об'єктів, що мають значення для справи, а також дослідження деяких речових доказів і тим самим сприяє вирішенню завдань об'єктивізації доказування.

До завдань судової фотографії відносяться:

- ◆ забезпечення технічними засобами та практичними прийомами виявлення, фіксації та дослідження матеріальних джерел доказової інформації;
- ◆ здійснення об'єктивної фіксації слідчих дій та їх результатів;
- ◆ вдосконалення існуючих та розроблення нових технічних засобів збирання і дослідження доказів;

- ◆ забезпечення принципу наочності в доказуванні та профілактичній діяльності слідчого, органу дізнання.

Судова фотографія поділяється на фотографію судово-оперативну (фіксує) та судово-дослідницьку (експертну).

Судово-оперативна фотографія становить собою систему прийомів застосування фототехнічних засобів і методів фотографічної фіксації об'єктів, осіб, трупів, слідчих дій та оперативно-розшукових заходів під час розслідування злочинів. Судово-оперативна фотографія як засіб фіксації під час розслідування застосовується у поєднанні з оформленням протоколу, схем і планів. Об'єктами судово-оперативної зйомки є: приміщення, окрема територія, ділянка місцевості, предмети, сліди тощо. Судово-оперативну зйомку здійснює слідчий, оперативний працівник органу дізнання або спеціаліст за допомогою фотографічної техніки.

Судово-дослідницька фотографія становить собою систему спеціальних методів, прийомів і засобів, що застосовуються для одержання нових фактів під час провадження судових експертиз.

Фотозйомка під час провадження криміналістичних експертиз використовується в основному в трьох напрямках:

- 1) як спосіб фіксації загального виду і стану об'єктів, що надходять на експертизу;
- 2) як спосіб ілюстрування результатів різних видів досліджень. Наприклад, для ілюстрування результатів почерково-навчої експертизи;
- 3) як один із способів дослідження, що значно розширює можливості людського зору.

§2. Види та методи судово-оперативної фотографії

Види і методи фотозйомки становлять систему судової фотографії. Найчастіше вони застосовуються під час огляду місця події. Вичерпна і точна фіксація обстановки місця події і виявлених на ньому слідів злочину та інших речових доказів становить одну із основних вимог слідчого огляду.

Фотозйомка, виконана на місці пригоди, повинна:

- ◆ дати повне уявлення про обстановку місця події в цілому і про окремі його частини;
- ◆ зафіксувати обстановку з максимальною кількістю деталей;
- ◆ у разі необхідності дати уявлення щодо розмірів сфотографованих об'єктів (масштабна зйомка);
- ◆ перед внесенням в обстановку будь-яких змін необхідно сфотографувати загальний вигляд місця події і взаємне розташування об'єктів.

Фотозйомка місця події поділяється на чотири види: орієнтуючу, оглядову, вузлову та детальну (Схема 5).

Орієнтуюча зйомка використовується для закарбування загального вигляду місця події із навколишньою обстановкою. Якщо ділянка (об'єкт) протяжні, зйомку виконують панорамним методом або з використанням ширококутової оптики.

Оглядова зйомка проводиться для фіксування безпосереднього місця пригоди ізольовано від навколишньої обстановки. Точка зйомки вибирається так, щоб у кадрі було зображення виключно об'єкта (припустимо, магазину), у якому була скоєна крадіжка. Оглядових знімків виготовляють кілька, фотографуючи місце пригоди з різних боків.

Вузлова зйомка фіксує окремі частини (вузли) місця пригоди, наприклад групу слідів ніг, злому, зброї біля руки трупа тощо. Вузлову зйомку рекомендується виконувати масштабним способом. Наявність лінійного масштабу на фотозйомці дозволить визначити, наприклад, елементи ходи, відстань між слідами, знаряддя злому, а також розташування в загалі. Вузлова зйомка доріжки слідів ніг і транспортних засобів здійснюється панорамним способом (лінійна панорама).

Детальна зйомка виконується для закарбування окремих предметів або їхніх ознак великим планом обов'язково масштабним способом. Мікрооб'єкти та мікрочастини фотографують, використовуючи великомасштабний або мікроскопічний метод (наприклад, волокна, порошинки, частки наркотичної сировини, вміст нігтьового ложа тощо). Якщо об'єкт знаходиться у

важкодоступному місці (наприклад, на висоті), використовуються телеоб'єктиви МТО-300, МТО-1000.

Макрофотографією називається зйомка дрібних об'єктів (кулі, штрихи букви, цифри, сліди підчистки, вставки, дописки у тексті). Вона здійснюється фотоапаратом із застосуванням видовжених кілець. Можливе збільшення – до 5 разів. Макрофотозйомка межує з детальною, адже, наприклад, куля або відбиток сліда папілярного узору – це деталь, як і вміст нігтьового ложа або волокон. Тому розмежовуються ці види зйомки тільки за ступенем збільшення.

Методи судово-оперативної фотографії: панорамний, вимірювальний, широкомасштабний, сигналетичний, репродукційний, макроскопічний та мікроскопічний. Методи судової фотографії не слід змішувати з видами судової зйомки, до якої відносять орієнтувальну, оглядову, вузлову, детальну. Метод – це спосіб зйомки, а вид – реалізація мети зйомки. Наприклад, оглядову зйомку можна виконати вимірювальним способом, стереоскопічним, панорамним. Вид зйомки залежить від задачі фіксації.

Панорамний метод – прийом фотографування протяжних об'єктів частинами, шляхом переміщення фотоапарата паралельно об'єкту. Такий метод називають лінійною панорамою. Якщо об'єкт високий, використовується метод вертикальної панорами. Панорамну зйомку можна виконати із однієї точки, повертаючи фотоапарат навкруги. Такий прийом називають круговою панорамою.

Окремі знімки клеюють по загальних точках. Одержана панорама може мати 3, 4 і більше фотознімків.

Протяжні об'єкти можна фотографувати звичайним способом, використовуючи ширококутову оптику (МИР-1, Зодіак та ін.). Для панорамної зйомки потрібні спеціальні фотокамери («Горизонт», ФТ-1, ФТ-2).

Суть вимірювального методу полягає у фотографуванні об'єкта (слідів, документів, знарядь злочину) з розташованим поруч масштабом, що дозволяє на одержаному знімку визначити його дійсні розміри шляхом співставлення з одиницею масштабу. Цей метод також називають масштабним, а процес – масштабною зйомкою.

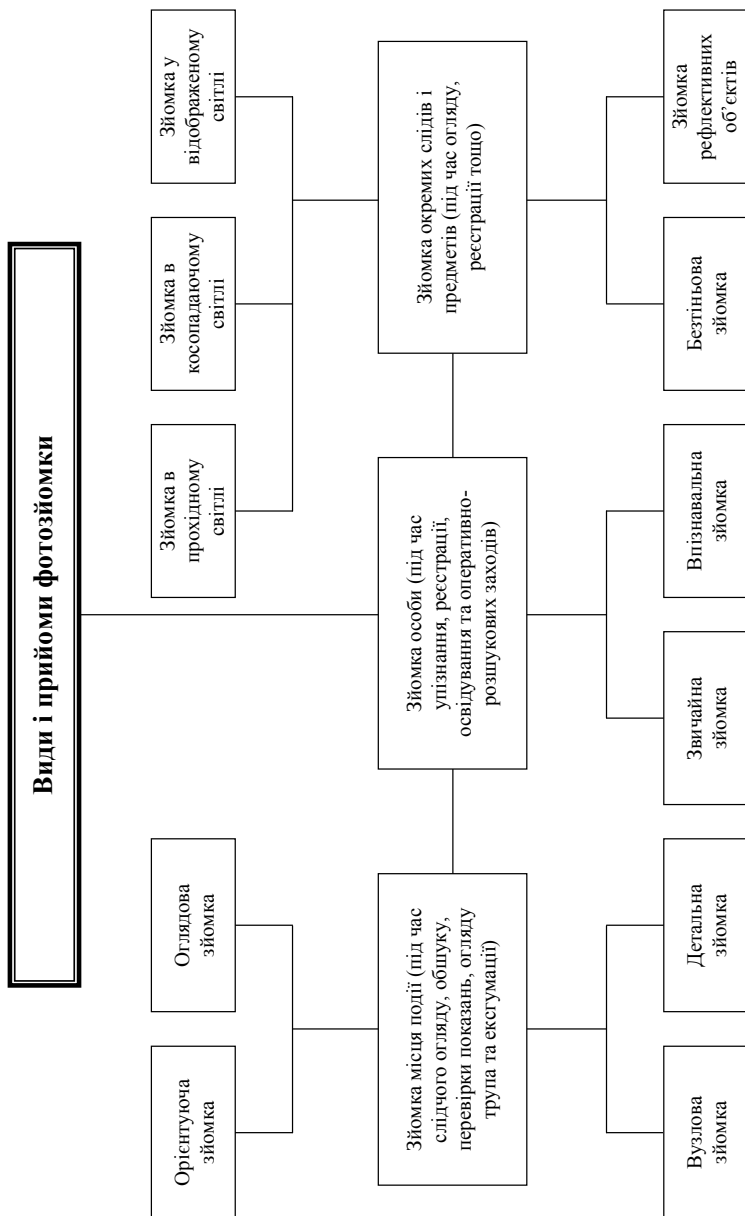

Схема 5. Види і прийоми фотозйомки

Для проведення масштабної зйомки фотоапарат необхідно розмістити так, щоб його оптична вісь була перпендикулярна площині розташування об'єкта; поряд з предметом покласти масштабну лінійку й провести фотографування.

Масштабний метод застосовується в основному, при детальній зйомці, фіксації документів, зброї та знаряддя, пошкоджень на тілі трупа, слідів злому та ін. Для виконання оглядової зйомки вимірювальним методом користуються лінійними або квадратними масштабами, фішками, а також спеціальними приладами (стереофотограмметрична установка «SMK-120», фотоапарат «ФСМ-1»).

Суть репродуктивного методу зйомки полягає у застосуванні фотографічних засобів та прийомів для репродукції плоских об'єктів, головним чином документів. У таких випадках використовують звичайний фотоапарат, штатив, видовжувальні кільця, тросик, або спеціальні пристрої типу «Ель», «Білорусь», «РДУ», «МРК».

Репродукція документа (штрихового) може бути виконана без фотоапарата контактним (якщо текст розміщений тільки з одного боку) або рефлексним методом, із використанням висококонтрастного фотоапарату. На документ слід покласти лист фотопаперу, притиснути прозорим склом та здійснити експонування (засвітку); потім проявити папір і одержати негатив. З останнього контактним методом друкують позитиви звичайним способом. На основі рефлексного способу сконструйовані спеціальні прилади для таємного фотографування документів в оперативній роботі.

Суть сигналетичного методу полягає у фотографуванні як живих осіб, так і трупів із дотриманням визначених правил. Сигналетична зйомка інколи іменується впізнавальною. Жива людина фотографується на відстані 1м, почергово фас і правий профіль, при друкуванні обличчя доводиться до масштабу 1/7 натуральної величини. При впізнавальній зйомці трупа разом із знімком у фас виготовляють як правий, так і лівий профіль.

§3. Судово-дослідницька фотографія

Система наукових положень, засобів і методів фотографування, що застосовуються під час проведення криміналістичних експертиз, називається судово-дослідницькою фотографією.

Спеціальні методи фотозйомки в лабораторних умовах (мікроскопічне дослідження, фотографічна зміна контрастів, кольороподіл, фотозйомка в невидимих променях спектра тощо) розширюють пізнавальні можливості людини та дозволяють виявляти нові ознаки і властивості об'єктів, які неможливо побачити під час звичайного візуального сприйняття.

Отже, завданням судово-дослідницької фотографії є:

- 1) виявлення і вивчення слабовидимих чи невидимих ознак, недоступних звичайному сприйняттю (наприклад, під час поновлення залитих чи заплямованих записів, підписів і текстів тощо);
- 2) виявлення кольорових відмінностей в об'єктах, що досліджуються (наприклад, під час встановлення відмінностей в кольоровому відтінку основного і дописаного штрихів у тексті документа, що досліджується);
- 3) вивчення механізму слідоутворення.

Указані вище перші два завдання вирішуються головним чином шляхом застосування таких методів дослідницької фотографії, як методи зміни контрастів, кольороподілу, фотографування в невидимих променях, мікрофотографування, третє – в основному шляхом використання швидких методів фотозйомки.

Серед методів судово-дослідницької фотографії назвемо лише деякі: мікроскопічні, вимірювальні, контрастуючі, кольороподільні, радіографічні, дифузійні та ін. В дослідницькій фотографії нерідко технічний засіб, що використовується, та методика його застосування дають назву самому методу, однак спосіб фотографічного закарбування тут вважається головним.

Яскравий контраст – це співставлення двох суміжних ділянок або зон, різних за освітленням. Яскравістю називається співвідношення освітлення суміжних поверхонь. Кордон між ними може бути чітким, розмитим або погано розрізняваним. Фотографічні

методи дослідження дозволяють змінювати яскравість суміжних поверхонь, робити кордони між ними добре розрізняваними та чіткими. В цьому, власне, й полягає суть дослідної фотографії – невидеме зробити видимим, а погано розрізняване – чітким. Це завдання вирішується за допомогою спеціальних методів.

Фотографічні методи зміни контрастів – це спеціальні прийоми й засоби, що використовуються у процесі зйомки. Вони дозволяють змінювати пороги контрастності (яскравості) між суміжними ділянками. Контрастуючі методи поділяються, у свою чергу, на фізичні, фотографічні та хімічні. До фізичних контрастуючих методів відносять зйомку в косопрямованому (кососпрямованому) освітленні, розсіяному світлі, проникаючому – зйомка «напросвіт».

До методів фотографічної зміни яскравого контрасту відносять кольороподільний, розроблений Е.Ф. Буринським, та кольоророзрізнявальні – зйомка в різних ділянках спектра із застосуванням світлофільтрів, а також зйомка на матеріалах різної чутливості та контрастності. Наприклад, для репродукції застосовують плівку «Мікрат-300» (має дозвіл 300 ліній/мм).

Хімічні методи збільшення контрастності полягають у спеціальній обробці негативного або позитивного матеріалу (наприклад, у послабленні, або навпаки, у збільшенні щільності). Для цього існують хімічні засоби, які називаються послабниками та посилювачами.

Кольороподіл та кольоророзрізнявання – це різні методи відновлення невидимого та збільшення контрасту.

Кольороподіл полягає в наступному: з документа, що досліджується, виготовляють два контрастних негативи, сполучають їх і друкують два дублі-негативи. Потім процедура повторюється до тих пір, доки не буде досягнуто бажаного контрасту. Е.Ф. Буринський відновив таким чином згаслі тексти на рукописах, що відносяться до епохи князювання Дмитра Донського. Метод кольороподілу широко використовується в археології, медицині. Д.І. Менделєєв назвав цей метод другим зором людини, а Е.Ф. Буринський був удостоєний великої золотої медалі ім. М.В. Ломоносова за наукове відкриття.

Кольоророзрізнявання – зйомка в різних ділянках спектра – витіснила трудомісткий метод Е.Ф. Буринського й використовується зараз в експериментних дослідженнях для поновлення замазаних (закритих) барвником текстів, розрізнення штрихів текстів, які мають близькі кольорові відтінки, які важко або взагалі неможливо розрізнити. Наприклад, для того, щоб прочитати залитий фіолетовим барвником текст, достатньо документ сфотографувати з фіолетовим світлофільтром, а щоб виявити порошок та кіптяву навколо вогнепального пошкодження, залитого кров'ю, треба його сфотографувати з червоним світлофільтром.

У дослідницькій криміналістиці використовують ультрафіолетові, інфрачервоні, рентгенівські промені. Зйомка в цих променях дозволяє виявити закриті барвниками, тонким шаром дерева чи паперу ознаки підчистки й травлення, змивання текстів, а також згаслі від часу тексти тощо. Названі промені подразнюють люмінесценцію, яку можна візуально спостерігати або фотографувати і таким чином диференціювати речовини.

Зйомка в ультрафіолетових променях поділяється на два види: зйомка у відображених променях; зйомка люмінесценції.

Для зйомки у відображених променях достатньо об'єкт освітити УФП (Таран, УК-1, кварцева лампа), а перед об'єктивом фотоапарата помістити світлофільтр УФС-1 або УФС-2.

Під час фотографування люмінесценції УФС-1 розміщують перед джерелом УФП, а на об'єktiv одягають світлофільтр, який коригує тільки колір люмінесценції (наприклад, синьо-зелену або оранжеву зону).

Зйомка в інфрачервоних променях також поділяється на два види: зйомка у відображених променях; зйомка люмінесценції.

Для зйомки у відображених променях об'єкт освітлюють звичайною лампою розжарювання, а на об'єktiv фотоапарата одягають інфрачервоний ІЧС-1, червоний ЧС-14 або ЧС-15 світлофільтр. Зйомка інфрачервоної люмінесценції набагато складніша, вона потребує освітлення об'єкта ІЧП певної зони та повного відсіку ІЧП перед об'єктивом. Інфрачервона люмінесценція лежить за межами видимого спектра, тому для її спо-

стереження застосовують електронно-оптичні перетворювачі, прибори нічного бачення.

Рентгенівські промені (РП) мають велику проникаючу здатність, оптичними об'єктивами вони не фіксуються. Тому фотозйомка виконується без фотоапарата. Фотографується не об'єкт, а його тінь. Для цього джерело РП розміщують перед об'єктивом, а за ним – рентгенівську плівку. РП, проникаючи через об'єкт, створюють тіньове зображення його структури, яка й фіксується на плівці.

Мікрозйомка – це фотографування об'єкта через мікроскоп, завдяки чому фіксується картина, яку можна спостерігати в окуляр. Сучасні мікроскопи, аналітичні прилади (пектрографи, пектрометри, біологічні металографічні, поляризаційні, скануючі, тунельні, а також електроні мікроскопи), як правило, з'єднанні з фото-, кіно-, відеокамерою (МСК-1, МІМ-8). Умови зйомки вибираються оптимальним шляхом, а в останніх моделях – навіть автоматично.

§4. Кінозйомка та відеозапис

Кінозйомка та відеозапис – процеси фіксації динамічних властивостей об'єктів, подій, явищ, слідчих дій за допомогою кіно- або відеокамери. Кінозйомка проводиться на фотоматеріалах, а відеозапис – на магнітних носіях. У зв'язку з тим, що принципи фіксації сигналів різні, способи одержання зображення (позитива) теж неодинакові. Кіноплівка повинна бути відповідним чином оброблена і тільки після цього можна переглянути результати зйомки. Відеозапис же дозволяє безпосередньо після зйомки або вже під час неї спостерігати й контролювати процес фіксації. Відеозапис, безумовно, має перевагу перед кінозйомкою. Разом з тим як перший, так і другий процеси мають і позитивні риси, і недоліки.

Кінозйомка та відеозапис сприяють вирішенню таких завдань:

- 1) з документальною точністю фіксувати та досліджувати динамічні події, процеси, слідчі дії (експеримент, впізнан-

- ня, допит, особливо коли той, кого допитують, відмовляється визнати свою провину або щось приховує);
- 2) зберігати інформацію про динамічні ознаки об'єктів та відтворювати її в суді, у ході слідчих дій, при експертизі;
  - 3) фіксувати та вивчати недоступні для людського зору швидкоплинні процеси (наприклад, політ кулі, руйнування перепон, момент зіткнення транспортних засобів);
  - 4) фіксувати події одночасно в динаміці та за часом, що дозволяє вирахувати: момент конкретних дій, швидкість руху або кількість подій за одиницю часу.

Відеозапис на відміну від кінозйомки дозволяє одночасно синхронно фіксувати звук і зображення на магнітній стрічці і візуально контролювати якість запису. Відеозапис не вимагає, як відзнята кінострічка, лабораторного оброблення. Проте у порівнянні із кінозйомкою відеозапис не дозволяє здійснити прискорену зйомку швидкоплинних подій і повільне їх відтворення. Відеозапис на відміну від кінозйомки може бути застосований у несприятливих умовах освітлення.

Специфіка криміналістичної кінозйомки і відеозапису, на відміну від звичайних зйомок, полягає в особливостях їх завдань і методах фіксації, що застосовуються, а також у недопустимості провадження зйомки і запису за заздалегідь розробленим сценарієм та шляхом застосування комбінованих й інших методів, що не відповідають принципу об'єктивного відтворення дійсності. Для того, щоб кінозйомка і відеозапис були цілеспрямовані, композиційно і технічно правильні, доцільно складати план наступної кінозйомки та відеозапису. У плані бажано вказати об'єкти даної зйомки і мету їх фіксації, масштаб побудови пропонованих кадрів, точки зйомки, її технічні прийоми і способи додаткового освітлення.

Кінозйомка і відеозапис найчастіше застосовуються під час провадження слідчого експерименту, обшуку, огляду місця події, допиту та очної ставки, огляду трупа, пред'явлення для впізнання та перевірки показань на місці.

Кінозйомку та відеозапис рекомендується проводити у тій самій послідовності, в якій здійснюється сама слідча дія. Однак

для них також важливі викладені вище рекомендації стосовно застосування орієнтуючої, оглядової, вузлової та детальної видів зйомки. В загальному вигляді перенесені на вказані види зйомки вони набувають в даному випадку певної специфіки. Так, під час орієнтуючої кінозйомки і відеозапису центральний об'єкт шляхом повільного переходу від дальнього плану може бути виділений крупним планом. У результаті орієнтуюча композиція стає більш інформативною і динамічною. Під час оглядової кінозйомки і відеозапису можна зафіксувати загальну обстановку та її окремі елементи в просторовому взаємозв'язку і необхідній послідовності.

Вибір загальних методів кінозйомки і відеозапису в основному визначається тими самими факторами, що й під час фотозйомки. Спеціальні прийоми вказаних зйомок вибираються, виходячи із особливостей динаміки і завдань даного способу фіксації (Схема 6).

Суб'єктом кінозйомки і відеозапису може бути не лише слідчий, а й спеціаліст або прокурор-криміналіст, на яких покладено обов'язок надавати слідчому допомогу у застосуванні науково-технічних засобів.

Кінозйомка і відеозапис використовуються і під час провадження криміналістичних експертиз. Наприклад, під час судово-балістичних експертиз з допомогою швидкісної мікрокінозйомки фіксується механізм утворення вогнепальних пошкоджень на різних об'єктах.

§5. Процесуально-криміналістичне оформлення фотозйомки, кінозйомки та відеозапису

Криміналістичні фотозйомка і відеозапис можуть бути застосовані під час розслідування злочинів лише у разі належного процесуально-криміналістичного їх оформлення.

Стосовно фотозйомки в протоколах тих слідчих дій, в ході яких вона застосовувалась, повинні знайти відображення відомості про наступне:

- ♦ об'єкти фотографування;

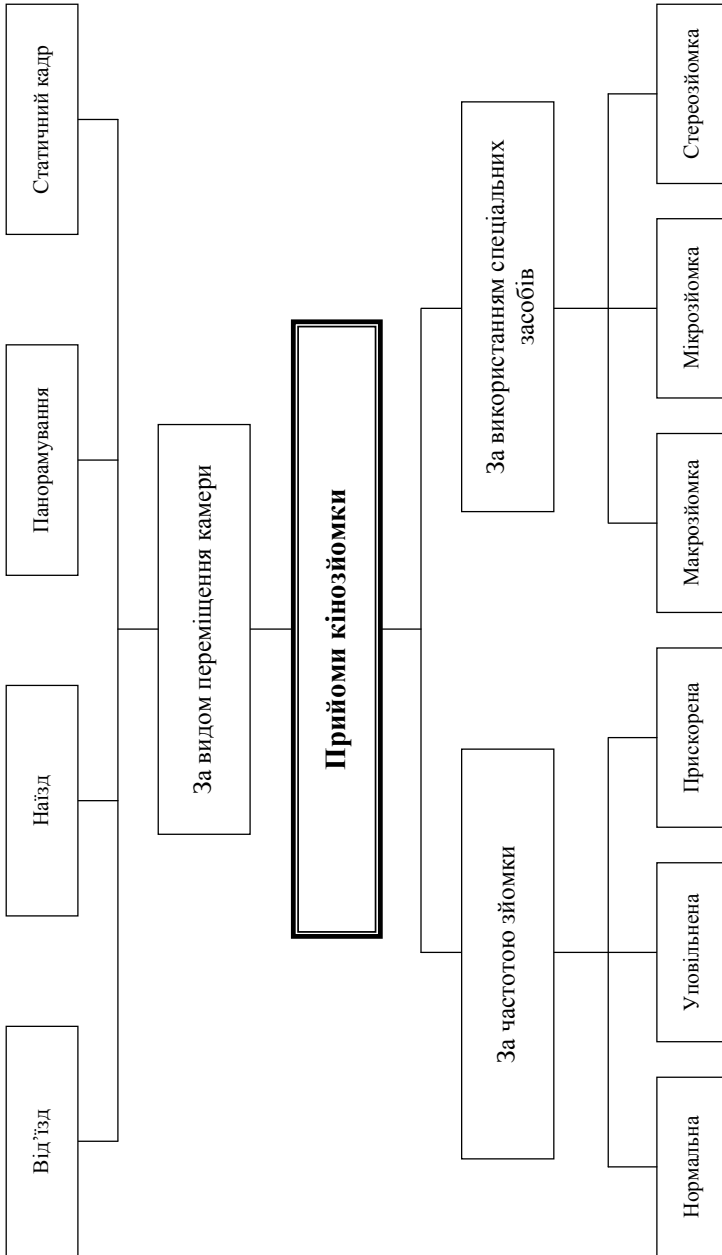

Схема 6. Кінематографічні прийоми зйомки

- ◆ фотографувальні засоби, що застосовувалися (тип апарата, вид об'єктива, марка світлофільтра тощо);
- ◆ умови, порядок і методи фотографування, характер освітлення, час зйомки, відмітка на плані чи схемі місця події точок зйомки;
- ◆ про одержані результати, коли це вимагається.

Фотознімки, що додаються до протоколу, необхідно оформляти у вигляді фототаблиць. Під кожним знімком необхідно ставити номер і давати короткий пояснюючий надпис. Кожний знімок скріплюється печаткою слідчого органу.

Фототаблиці повинні мати заголовки, в яких відмічається, до протоколу якої слідчої дії вони додаються, та вказується дата слідчої дії. Крім того, для підтвердження достовірності знімків вони завіряються підписом слідчого. Якщо фотозйомка здійснювалась не самим слідчим, а іншою особою, необхідний і його підпис.

Згадані таблиці, а також негативи в пакеті з аналогічним пояснюючим надписом як додаток до протоколу підшиваються в кримінальні справи разом з протоколом слідчого експерименту.

Про проведені під час окремих слідчих дій кінозйомку та відеозапис у протоколах цих дій в основному вказуються ті самі дані, що й під час фотозйомки. Специфіка вказаного оформлення полягає в тому, що в цих випадках необхідно вказати не лише об'єкти, а й моменти зйомки, кількість відзнятої кіноплівки чи час виконання відеозапису, частоту кінозйомки.

Змонтований кінофільм і відеофонограму з частинами плівки, що не увійшли в кінофільм чи відеофонограму, необхідно упакувати в пакет, опечатати і приєднати до матеріалів кримінальної справи. Крім того, відповідно до протоколу слідчої дії додається опис з відміткою у ній змісту кожного із самостійних ділянок кіно- і відеофільму, кількість склеювань (якщо вони були) та фактичного метражу кінофільму або часу відеозапису. Опис підписується слідчим. Після монтажу кінофільму і закінчення відеозапису здійснюється їх перегляд з участю

понятих, що були присутні під час провадження і зйомки слідчої дії, про що складається окремий протокол. Під час застосування відеозапису в ході допиту окрім зробленого відеозапису до протоколу допиту бажано приєднати і стенограму допиту, підписану допитуваним. Це не дозволить недобросовісному допитуваному оганьбити зроблену під час його допиту відео- та звукозапис.

Застосування фотозйомки під час провадження криміналістичної експертизи повинно знайти відповідне відображення в дослідницькій частині висновку експерта, де вказується вид фотозйомки та основні її умови.

Фотознімки, що приєднуються до висновку експерта, оформляються на спеціальному бланку у вигляді фототаблиць. Під кожним знімком робиться необхідний пояснюючий підпис. Якщо на фотознімках робляться будь-які розмітки, то на фототаблиці повинні наклеюватися контрольні фотознімки (тобто ті самі фотознімки, але без розмітки).

Кожний фотознімок скріплюється печаткою експертної установи. Такі фототаблиці також повинні мати заголовок, де вказується, до якого висновку вони додаються.

У протоколі відповідної слідчої дії під час застосування звукозапису вказується факт його здійснення та повідомлення про це учасників слідчої дії, відомості щодо оператора і використаного магнітофона. Касета з пояснюючим надписом приєднується до протоколу.

Контрольні запитання

1. Яке значення мають судова фотографія, кінозйомка та відеозапис для розкриття і розслідування злочинів?
2. Які є види і методи фотозйомки?
3. Що собою становить судово-дослідницька фотографія?
4. У чому полягають переваги і недоліки кінозйомки та відеозапису під час їх застосування?
5. У чому полягає процесуально-криміналістичне оформлення фотозйомки, кінозйомки та відеозапису?

Теми рефератів та курсових робіт

1. Поняття, значення і система судової фотографії, кінозйомки і відеозапису.
2. Види та методи судово-оперативної і судово-дослідницької фотографії та їх роль в розкритті, розслідуванні та попередженні злочинів.
3. Місце та значення кінозйомки і відеозапису в розслідуванні злочинів.

Література

1. Криміналістика. Учебник / Под ред. Н.П. Яблокова. – М., 1997. – С. 178–214.
2. Криміналістика. Учебник / Под ред. И.Ф. Пантелеева и Н.А. Селиванова.– М., 1984. – С. 98–125.
3. Криміналістика. Підручник / За ред. В.Ю. Шепітька. – К., 2001. – С. 70–89.
4. *Салтєвський М.В.* Криміналістика. Навчально-довідковий посібник. – К., 1996. – С.36–41.

Тема 8.

Трасологія

- ◆ Поняття трасології, її наукові основи і значення
- ◆ Механізм утворення слідів і їх класифікація
- ◆ Загальні правила виявлення, фіксації і вилучення слідів та їх процесуальне оформлення
- ◆ Сліди людини
- ◆ Сліди знарядь злочину та інструментів
- ◆ Сліди транспортних засобів

§1. Поняття трасології, її наукові основи і значення

Трасологія – галузь криміналістичної техніки, яка вивчає теоретичні основи слідоутворення, закономірності виникнення слідів, що відображають механізм скоєння злочину, розробляє рекомендації щодо застосування методів і засобів вивчення слідів, їх вилучення та дослідження з метою визначення обставин, що мають суттєве значення для розкриття, розслідування та попередження злочинів. Трасологія має відповідну систему (Схема 7).

Під час скоєння злочину на місці події виникають зміни, які називають слідами злочину.

У криміналістиці слід в широкому значенні розуміється як будь-яке відображення, зміна, зникнення, з'явлення будь-чого на місці події. Це – сліди-відображення, предмети або їх частини, різні речовини тощо.

Слід у вузькому розумінні є матеріальнофіксоване відображення зовнішньої будови одного об'єкта на іншому, а також нашарування, відшарування та інші подібні їм результати механічного, термічного, хімічного та інших впливів.

Тому вчення про сліди в широкому розумінні слова необхідно називати слідознавством, а у вузькому – власне трасологією.

Щодо практичної сфери криміналістичної діяльності дані трасології в теперішній час успішно використовуються для вирішення таких груп завдань, що входять у предмет розслідування і доказування за кримінальною справою:

1. Ідентифікація осіб і предметів за залишеними ними слідами.
2. Установлення групової (видової) належності об'єктів, зокрема типу інструмента, виду і марки автомобіля, зброї тощо.
3. Установлення деяких анатомо-фізіологічних особливостей (ознак), властивих особі, що залишила сліди (визначення статі, віку, зросту, особливостей ходи, професійних навичок тощо).
4. Вияснення механізму слідоутворення і пов'язаних з ним обставин події, що розслідується.

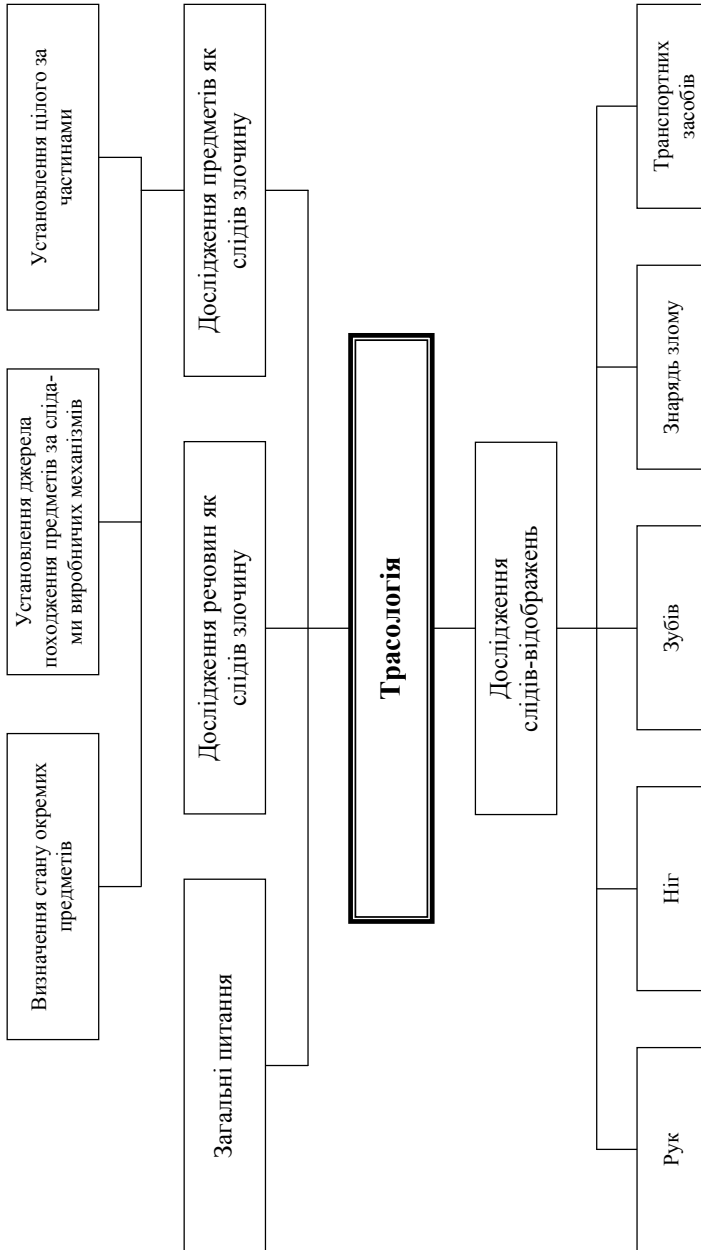

Схема 7. Система трасології (за Ф.П. Савою)

Можливість та успішне вирішення перерахованих та інших завдань визначається тим, що криміналістичне дослідження слідів ґрунтується, з одного боку, на загальнометодологічних основах пізнання, зокрема теорії відображення, теорії інформації та даних інших наук, з іншого – на криміналістичному вченні про ідентифікацію і вченні про сліди, їх класифікацію і слідоутворення.

Наукові основи трасології складають філософські концепції матеріалістичної діалектики:

- ◆ у світі немає двох речей, які були б однакові, тобто кожний об'єкт матеріального світу – індивідуальний;
- ◆ слід-відображення не може існувати без того, хто його відобразив, тобто якщо є слід, то є й об'єкт, що його залишив;
- ◆ під час взаємодії твердих тіл слід-відображення є конформним до об'єкту, з яким контактує.

Індивідуальність матеріальних об'єктів і конформність слідів-відображень дозволяють ототожнювати об'єкт за його слідом (пальця, взуття, каналу ствола на кулі тощо). Значне число об'єктів подібні за рядом ознак зовнішньої будови, однак вся сукупність ознак робить їх неповторними. Особливо важливі окремі ознаки, до яких у трасології відносять деталі, особливості зовнішньої будови тих чи інших частин об'єктів.

Стійкість зовнішньої будови об'єкта – це його властивість зберігати на певний період часу надану йому форму та інші особливості, що його індивідуалізують.

Як у слідоутворюючих, так і у слідосприймаючих об'єктів ця властивість виражена по-різному. Так, сліди зубів на надкушеному яблуці змінюють початковий вигляд на протязі декількох годин, а сліди сокири на зрубаний гілці змінюються мало. Необхідно також врахувати, що умови зберігання, ремонт інструмента, фарбування та інші фактори суттєво впливають на слідозберігаючий об'єкт і слід. У зв'язку з негативним впливом цих факторів слідчому необхідно вживати заходів щодо забезпечення незмінності і збереження слідів.

§2. Механізм утворення слідів і їх класифікація

Слід у трасології – це матеріальний об’єкт, який відображає зовнішню будову об’єкта, що взаємодіє. Відображення одного предмета на іншому виникає внаслідок їхньої взаємодії. У механізмі взаємодії беруть участь обидва об’єкти: той, що утворює слід, і той, що його сприймає. Взаємодія може бути контактною і безконтактною. Сліди відповідно також поділяють на контактні (локальні), тобто ті, що утворюються в місці контакту, і безконтактні (периферичні), наприклад, сліди кіптяви на предметі, на підлозі під час пожежі.

Причиною взаємодії є будь-яка енергія – механічна, термічна, хімічна, біологічна.

Внаслідок дії механічної енергії сліди утворюються за рахунок переміщення об’єктів у просторі, відокремлення частини від цілого, розділення цілого на частини, залишкової деформації.

Під час дії термічної енергії сліди утворюються внаслідок закоптиння, обвуглення, спопеління.

Хімічна енергія сприяє утворенню слідів внаслідок окислення, розкладання та сполучення.

Під час дії біологічної енергії виникають сліди внаслідок розмноження, відмирання, розкладання, гниття тканини біологічних об’єктів.

Сліди в трасології класифікуються за різними підставами. Тому існує кілька класифікацій. Найбільш загальною серед них є поділ слідів на три групи:

- 1) сліди-відображення (передають зовнішню будову контактуючої частини слідоутворюючого об’єкта);
- 2) сліди-предмети (матеріальні об’єкти особистого, побутового, виробничого призначення, залишені або винесені з місця події);
- 3) сліди-речовини (частина різних категорій матеріальних тіл – лакофарбних покриттів, потожирової речовини, сипучих, рідких та газоподібних тіл, які залишаються на предметах на місці події або зникають з місця події).

За видом слідоутворюючих об'єктів сліди поділяються на сліди: людини; сліди зброї; знаряддя; інструментів; виробничих механізмів; сліди транспортних засобів тощо.

За механізмом утворення сліди поділяються на сліди: нашарування, відшарування, локальні, периферичні, об'ємні та поверхневі.

Слід нашарування утворюється в результаті відокремлення частинок від слідоутворюючого об'єкта та нашарування їх на слідоприймаючому. Типовими прикладами цього виду слідів є потожирові сліди пальців рук, сліди забрудненої підошви взуття тощо.

Слід відшарування утворюється внаслідок відокремлення частинок від слідоприймаючого об'єкта. Характерними слідами цього виду є, наприклад, сліди пальців рук, що доторкнулися до свіжовикрашеної поверхні будь-якого об'єкта.

Локальний слід утворюється у місці контакту, а периферичний – за його межами. У першому випадку – це слід взуття в межах контакту, а в другому – сліди пилу на підлозі за межами підошви взуття.

Об'ємні сліди утворюються за рахунок зміни форми (руйнування) слідоприймаючої поверхні у тій її частині, яка вступала в контакт зі слідоутворюючим об'єктом. Утворення об'ємного сліду може здійснюватись як за рахунок пластичної деформації матеріалу слідоприймаючого об'єкта (сліди ніг на ґрунті, сліди пальців рук на свіжопофарбованому предметі), так і за рахунок відокремлення і виносу частини матеріалу слідоприймаючого об'єкта.

Поверхневі сліди поділяються на забарвлені та незабарвлені. Забарвлені – це ті, на які нанесена фарбуча речовина. Вони можуть бути слідами нашарування та відшарування. Безбарвні сліди утворюються безбарвною речовиною – потожировим безбарвним розчином.

В залежності від характеру речовини, що утворює слід, і поверхні, на якій він знаходиться, поверхневі сліди поділяються на видимі, тобто забарвлені; маловидимі (слабовидимі), тобто такі, що спостерігаються у певних умовах (наприклад, на-

просвіт, при боковому освітленні); невидимі, тобто сліди, які не можна побачити не лише візуально, але й за допомогою оптичних засобів (лупи, мікроскопа).

Маловидимі сліди виникають на полірованій поверхні (нікельований метал, скло, поліроване дерево тощо); невидимі – на шорстких поверхнях (папір, картон, фанера, пофарбовані стіни тощо).

З урахуванням особливостей взаємодії слідоутворюючого і слідосприймаючого об'єктів сліди, що в цей час утворюються, поділяються на статичні і динамічні.

Статичними є сліди, що утворилися в момент, коли слідоутворюючий і слідосприймаючий об'єкти перебували у статичному стані, стані спокою. Такі сліди найбільш повно відображають зовнішню будову слідоутворюючого об'єкта. В даному випадку оптимальними умовами для одержання відбитка є дрібнозернисте пластичне середовище зі значною залишковою деформацією.

Статичні сліди відображають форму, розміри, а у випадку сприятливих умов – й індивідуальні особливості зовнішньої будови слідоутворюючого об'єкта. Типовими випадками статичних слідів є відбитки пальців рук під час доторкання до предмета.

Динамічні сліди (ковзання, різання, сверління) утворюються внаслідок руху одного чи обох об'єктів слідоутворення і виникають у вигляді борозен, валиків, горбиків тощо.

§3. Загальні правила виявлення, фіксації і вилучення слідів та їх процесуальне оформлення

Виявлення, фіксація та вилучення матеріальних слідів здійснюються найчастіше у ході огляду місця події. Сліди можуть бути залишені на різних ділянках місця події. Тому під час їх пошуку необхідно врахувати обстановку місця злочину, властивості слідосприймаючих об'єктів, механізм утворення слідів. Так, сліди пальців рук найчастіше удається виявити на дверях біля замків, дверних ручках, скляних та полірованих поверхнях; сліди взуття – у місцях можливого проникнення в приміщення (біля вхідних дверей, в коридорі, на городі тощо).

Під час виявлення слідів необхідно вжити заходів щодо їх збереження до вилучення. Для цього сліди рекомендується накрити підручними предметами, матеріалами. Як правило, з місця події рекомендується вилучати всі виявлені сліди. Практика показує, що навіть недостатньо чіткі сліди можуть бути матеріалом для дослідження, оскільки в своїй сукупності вони дають найбільш точне уявлення про слідоутворюючий об'єкт.

Виявлені сліди повинні бути вивчені і зафіксовані, тобто необхідно одержати від них усю важливу інформацію і зберегти для подальшого дослідження, для експертизи і суду.

Вивчення сліду на місці його виявлення дозволяє, по-перше, одержати відомості про об'єкт, що залишив слід. По-друге, визначити місце кожного сліду в обстановці місця події, «прив'язати» його до предметів, що знаходяться в приміщенні, чи ознак місцевості, що має суттєве значення для встановлення окремих епізодів чи обставин події злочину, а також наступного описування сліду в протоколі процесуальної дії.

Під час огляду необхідно спробувати визначити механізм утворення слідів. Нерідко він має суттєве значення для встановлення обставин події, що розслідується. В даному випадку доцільно звертатись за допомогою до спеціаліста.

Сліди, виявлені на місці події, підлягають фіксації. Закон передбачає такі способи фіксації слідів: фотографування, складання малюнків і схем, виготовлення відбитків і зліпків, протоколювання, копіювання, моделювання, вилучення предмета разом зі слідом, опис тощо.

Під час огляду предмета з метою відшукування слідів доцільно дотримуватися такої послідовності:

- ◆ першими фіксувати сліди запаху та мікрочасточок;
- ◆ виявити та фіксувати сліди пальців рук;
- ◆ останніми фіксують видимі сліди;
- ◆ не можна на слідоутворюючий об'єкт наносити сторонні сліди;
- ◆ якщо фіксація сліду пов'язана з ризиком його пошкодження, треба здійснювати вилучення сліда з предметом;

- ♦ дбайливо забезпечувати збереження слідів та їхніх копій від пошкоджень.

Фотознімки, малюнки і схеми слідів повинні бути відповідним чином приєднані до протоколу процесуальної дії.

Виготовлення зліпків слідів, особливо об'ємних – досить складна в технічному відношенні операція, в ході якої можлива суттєва зміна початкового виду сліду. Тому їх виготовлення повинно здійснюватися у випадку неможливого вилучення об'єкта в природі і лише після фотографування слідів, складання малюнків і схем, описування слідів у протоколі. До виготовлення відбитків і зліпків доцільно залучати спеціалістів у галузі криміналістичної техніки.

Виготовлення відбитків поверхневих слідів здійснюється з допомогою слідокопіювальних плівок різного кольору, які у разі умілого поводження з ними дають можливість одержати добре збережені відображення сліду. Найчастіше відбитки виготовляються з виявлених шляхом опилювання порошками потожирових слідів пальців, у випадку неможливості вилучення предмета зі слідом в природі його фізичну модель надійніше виготовити в лабораторних умовах, доручаючи дану справу спеціалістам.

Зліпки об'ємних слідів виготовляються з допомогою гіпсу, пластиліну, силіконових паст тощо. Одержані зліпки та умови їх виготовлення описуються в протоколі і приєднуються до нього.

Описування слідів у протоколі – важлива частина роботи слідчого зі слідами, оскільки є однією з умов забезпечення їх доказового значення. Під час описування в протокол вносяться відомості щодо методів виявлення сліду, місце його виявлення по відношенню до предметів, розташованих на місці події, та інші дані.

Усі сліди і їх копії, виявлені і вилучені з місця події, повинні бути упаковані так, щоб забезпечити збереження їх ознак. Упаковки супроводжуються номерами і надписами, опечатуються, а відомості про ці дії заносяться в протокол.

У верхній частині дерми розташовані сосочки (papilla), які утворюють ряди (лінії). Покриті епідермісом, вони слугують

основою валиків, що називаються папілярними лініями. Папілярні лінії складають різні візерунки (узори): дуги, петлі та завитки. Кожна папілярна лінія має свої особливості будови (перериви, роздвоєння, потовщення, крапки тощо). Їх розташування і форма – це часткові (окремі) ознаки папілярних візерунків. Поєднання загальних та окремих індивідуальних ознак складає неповторний папілярний візерунок, який відноситься до певного виду (Схема 8).

Головними властивостями папілярних візерунків пальців рук, що мають криміналістичне значення, є безпосередність їх відображення, індивідуальність та стійкість.

Безпосередність відображення відбитків пальців, як і інших слідів людини, означає, що «власник» відбитка – діюча особа безпосередньо доторкалася до даного предмета, вказує на конкретну людину. Виявлення ж інших трасологічних слідів вимагає ще установлення людини, яка користується цими предметами.

Індивідуальність (неповторність) відбитків пальців кожної людини означає, що серед усієї маси людей, які населяють Землю, нема двох осіб з однаковими візерунками шкіри. Індивідуальність відбитків пальців рук підтверджена не лише практикою, а й математичними розрахунками.

Стійкість (незмінність) папілярних візерунків характеризується тим, що їх малюнок залишається незмінним протягом усього життя людини і зберігається після смерті, що дозволяє ідентифікувати не лише живих осіб, а й трупів.

Важливою властивістю папілярного візерунка є його відновлення, тобто здатність відновлюватись після пошкодження шкіри.

Нарівні з папілярними лініями на долоні руки існують інші ознаки будови шкіри. До них належать флексорні (згинні) лінії, складки-зморшки та пори.

Флексорні – це найбільш масштабні згинні лінії на поверхні долоні та між фалангами пальців.

Складки-зморшки розташовані на всій поверхні долоні. Їх поява та зникнення залежить від еластичності шкіри.

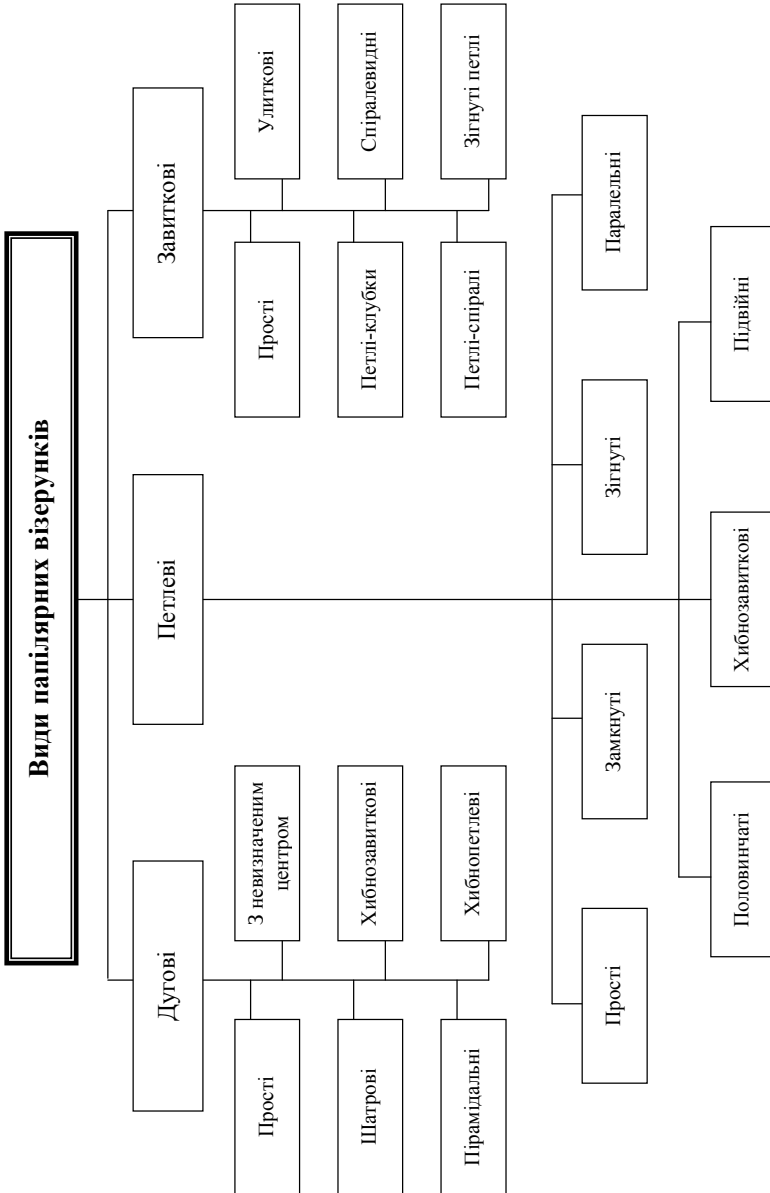

Схема 8. Класифікація папіярних візерунків

Пори – воронкоподібні заглиблення на папілярних лініях. Вони слугують для виходу вивідних протоків потових залоз, розташованих у сосочках. Сукупність виходів потових протоків, тобто пор, виключно індивідуальна і використовується для пороскопічної ідентифікації.

Більшість слідів пальців рук – це безбарвні (невидимі) сліди. Вони утворюються за допомогою потожирової речовини, яка виділяється на поверхню папілярних ліній. Якщо пальцем доторкнутися предмета, залишається потовий (але не потожировий) слід, тому що на долонях рук та підшвах ніг, на відміну від інших ділянок шкіри, жирових залоз немає. Жирова речовина може потрапити на долоні рук від дотику до інших ділянок шкіри, рук, обличчя, шиї, волосся, які сильно змащені жирною речовиною.

Виявлення і фіксація слідів рук. Способи виявлення слідів пальців рук можна розділити на дві групи:

- ◆ методи й засоби для виявлення видимих слідів;
- ◆ методи й засоби для виявлення невидимих слідів.

Видимі сліди пальців рук – це об'ємні та зафарбовані поверхневі сліди. Для їх виявлення достатньо візуального спостереження при звичайному освітленні або під час використання кішенькового ліхтарика для створення кососпрямованого освітлення. Виявлені сліди фотографують масштабним способом із застосуванням світлофільтрів, якщо забарвлений слід малоконтрастний. Об'ємні сліди фіксують шляхом виготовлення зліпків, використовуючи для цього гіпс, пасту «К», сіласт та інші полімерні пасти. Однак найчастіше об'ємні та забарвлені сліди необхідно вилучати разом з предметом.

У слідчій практиці більшість слідів рук невидимі, а засоби та методи їх виявлення досить різноманітні. Їх можна розділити на три групи: фізичні, хімічні, радіографічні (Схема 9).

В основу фізичних методів покладені об'єктивні закономірності, відомі у фізиці та суміжних з нею галузях знань, а саме: адгезія, змочування, конденсація, гальваностегія та люмінесценція.

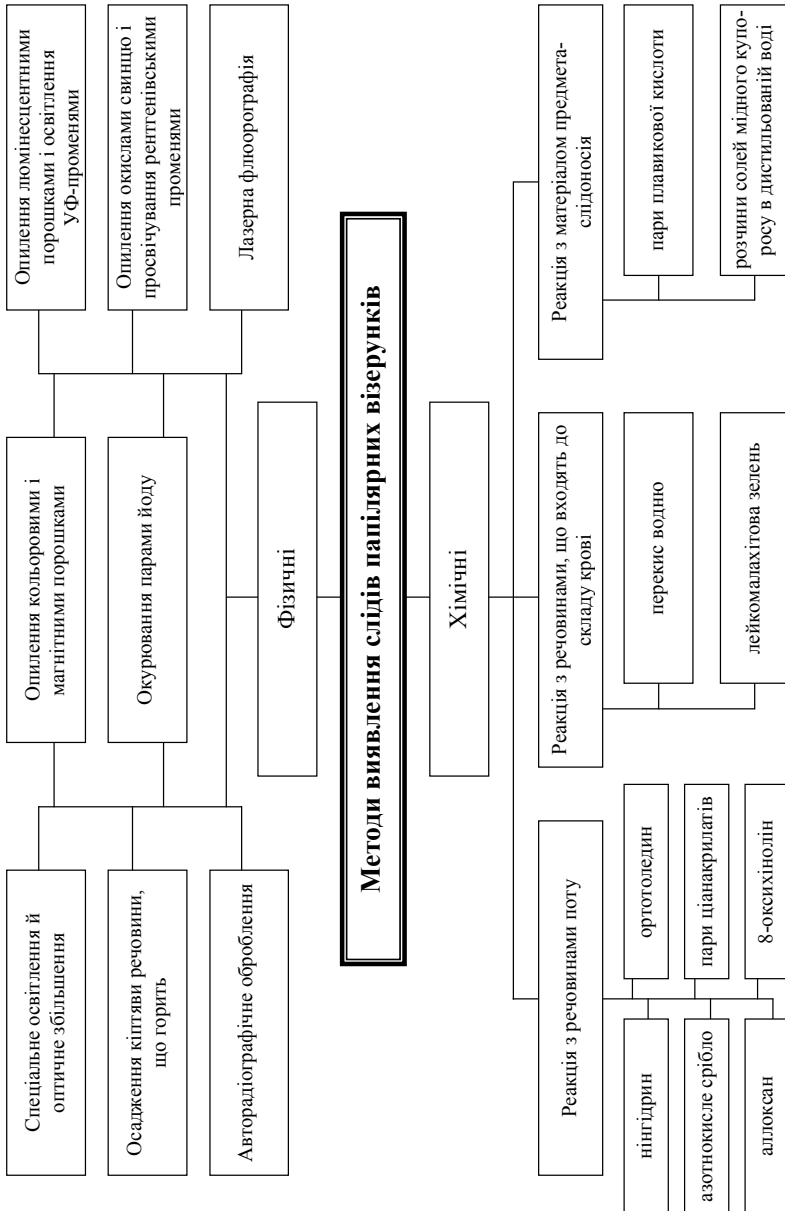

Схема 9. Методи виявлення слідів рук

Адгезія – це прилипання, зчеплення поверхонь різних тіл. Якщо на невидимий слід (нашарування потожирової речовини) потрапляють частини будь-якої речовини, то вони прилипають і слід стає видимим.

Для фізичних методів виявлення слідів використовують порошок відновленого воднем заліза, газову сажу, оксид кобальту, оксид свинцю, гамму кольорових порошків на ферромагнітній основі: білі (опал, топаз); червоножовті (рубін, гранат); темні (агат, сапфір). Немагнітні порошки застосовуються в аерозольній упаковці: «Дактозоль» – алюмінієва пудра, газова сажка, тальк, оксид цинку.

Змочування – це фізичне явище, яке виникає під час стикування рідини з твердим тілом. Існують змочувані та незмочувані тіла. Наприклад, жирова речовина – незмочувана у воді. На цьому принципі основані методи виявлення слідів жирової речовини на папері шляхом фарбування її у водному розчині анілінового фарбника (фіолетового, синього тощо). Цим методом користуються під час виявлення слідів на чистих листах паперу.

Конденсація – це перехід речовини із газоподібного в рідкий або твердий кристалічний стан. Це явище лежить в основі методу виявлення слідів парами йоду. Для застосування парів йоду існують різноманітні йодні трубки.

Гальваностегія – це нанесення на поверхню предмета часток металу, металевих плівок методом електролітного осаджування. Якщо предмет зі слідом занурити в електролітну ванну, вся його поверхня вкриється металом, а папілярні лінії (потожирові) як незмочувані залишатимуться чистими.

Потожирові сліди можна виявити й шляхом люмінесценції, яка спостерігається в різних ділянках спектра, головним чином в ультрафіолетових та інфрачервоних променях.

Суть хімічних методів виявлення невидимих потожирових слідів пальців рук полягає у тому, що хімічна речовина, яку наносять на слід, вступає в реакцію з потожировою речовиною сліду. Утворюється забарвлена сполука, яка відрізняється від фону паперу, предмета.

До хімічних засобів відносять розчин азотно-кислого срібла, марганцево-кислого калію з сірчаною кислотою, розчин нінгідрину або алоксану в ацетоні.

Суть радіографічного методу полягає в тому, що об'єкт зі слідами пальців опромінюють потоком нейтронів, внаслідок чого деякі елементи (натрій, калій, фосфор, магній тощо), які входять до складу потожирових речовин, перетворюються на радіоактивні ізотопи. Потім до об'єкта притискують фотоплівку в місці розташування папілярних ліній сліду, і фотоплівка засвічується. Якщо плівку проявити, то на прозорому фоні буде одержано слід пальця.

Сліди ніг людини. Вони існують на місці вчинення будь-якого злочину, але з різних причин їх не завжди виявляють. Поділяють сліди босих ніг, сліди взуття та сліди ніг у шкарпетках (панчохах). За слідами босих та одягнених у шкарпетки ніг ототожнюють людину, а за слідами взутих ніг – взуття. В такому випадку використовують статичні сліди, які можуть бути об'ємними та поверхневими. Поверхневі сліди бувають забарвленими та незабарвленими. Забарвлені сліди за механізмом утворення поділяються на сліди нашарування та відшарування. Безбарвні сліди бувають маловидимі та невидимі. Невидимі сліди босої ноги можуть бути потові або потожирові, як і сліди рук.

Значна кількість слідів ніг, що пов'язані єдиним механізмом утворення та напрямом, називаються доріжкою слідів ніг. У ній знаходять відображення навички ходи, функціональні ознаки людини, деякі її анатомічні особливості. Для встановлення таких факторів досліджують елементи доріжки слідів: напрям ходу, лінію ходи, довжину правого та лівого кроків, ширину кроку та кут розвороту стопи. Ці елементи ретельно вимірюють і визначають кількісно в сантиметрах та градусах.

За елементами доріжки слідів ніг можна встановити приблизний зріст, стать особи, визначити, як вона йшла чи бігла, з багажем чи без нього, професію, деякі захворювання, анатомічні аномалії рухового апарату. За одиничним слідом можна визначити розмір взуття, приблизний зріст, вид взуття та його призначення – чоловіче, жіноче.

Фіксацію слідів ніг здійснюють: фотографуванням; вимірюванням; описом; копіюванням; моделюванням; вилученням слідів разом з об'єктом – носієм сліду.

Фотографування одиночних слідів виконується масштабним методом, а доріжки слідів – панорамним.

Способи фіксації об'ємних слідів – це об'ємне моделювання, тобто виготовлення зліпків-копій. Матеріалом для виготовлення зліпків слугують: гіпс, сірка, вальцмаса. Найчастіше застосовують гіпс.

Порядок фіксації об'ємного та поверхневого сліду ноги такий: вилучити слід запаху; сфотографувати; виміряти та описати; якщо слід комбінований, то вилучити речовину, якою він забарвлений, і виготовити зліпок.

Поверхневі забарвлені сліди фотографують, вимірюють, описують, а потім переносять на копіювальний матеріал або вилучають разом з предметом-носієм.

Об'ємні сліди на сипучих матеріалах фіксують зліпками. Гіпсові зліпки виконують заливним, насипним та комбінованим способами. Перед виготовленням зліпка заливним способом на сипучому ґрунті сліди закріплюють розчином перхлорвінілової смоли в ацетоні, розчином цукру, лаком для волосся. Потім виготовляють зліпок звичайним способом. Під час насипного способу слід припудрюють гіпсом через сито, а потім засипають товстим шаром гіпсу, накривають ганчіркою і через неї змочують гіпс до затвердіння. У ході комбінованого способу слід закривають шляхом припудрення гіпсом (шаром товщиною приблизно 5 мм), а потім заливають рідким гіпсом, кладуть арматуру (з дерев'яних гілочок) і заливають звичайним розчином гіпсу.

Об'ємні сліди на снігу фіксують звичайним способом. Гіпсові зліпки виготовляють насипним або комбінованим способом. Особливість виготовлення зліпків: необхідно охолодити воду до 0°C перед виготовленням гіпсового розчину. Подальша техніка аналогічна описаній вище.

Сліди зубів, нігтів людини. Вони також нерідко залишаються на місці події. Сліди зубів за механізмом утворення можуть бути слідами надкусу, коли відбувається неповне змикання

зубів та утворюються об'ємні сліди; а також сліди відкусу, які виникають під час повного змикання зубів і утворення на розчленованих об'єктах слідів ковзання.

Сліди нігтів на тілі людини виглядають як синці, а на пластичних матеріалах вони об'ємні. За слідами зубів та нігтів можлива ідентифікація людини шляхом експертного дослідження.

§5. Сліди знарядь злому та інструментів

Знаряддя злому – це спеціально виготовлені, перероблені та пристосовані для умисного застосування під час здійснення злочинів засоби (фомка, «балерина», «клевня рака»). До знарядь злому не можна відносити інструменти, які можуть бути використані для здійснення злому. Наприклад, сокира, стамеска – це інструменти, вони можуть виконувати роль засобів учинення злочину, але не знарядь злому. Від знарядь злому необхідно відрізнити також предмети (камінь, палиця), які не є інструментами, оскільки не пристосовані для трудової діяльності, але можуть бути використані в його цілях.

Сліди знарядь та інструментів, як правило, виявляють під час розслідування кримінальних справ, поєднаних зі зломом будь-якої перепони на шляху злочинця (вхідних дверей, сейфів, сховищ, пломб, стін, стелі тощо). Однак знаряддя та інструменти часто фігурують в кримінальних справах про вбивства, розбої, спричинення тілесних ушкоджень тощо, де вони використовуються як засоби скоєння злочину.

Сліди знарядь злому поділяють на такі види: сліди натискання; сліди ковзання; сліди різання; сліди удару; сліди розпилю; сліди свердління.

Сліди натискання (тиснення) утворюються під час прямолінійного руху слідоутворюючого об'єкта перпендикулярно слідоприймаючому об'єкту, внаслідок чого відбувається формування, руйнування, залишкова деформація, нашарування, перерозподіл частин речовини, зміна та перебудова внутрішньої структури об'єкта.

Сліди ковзання утворюються під час прямолінійно-поступального руху слідоутворюючого об'єкта, який переміщується під дією двох сил, спрямованих за вертикалю та горизонталлю, уздовж слідосприймаючої поверхні з одночасним тисненням на неї.

Сліди різання виникають у зв'язку з використанням різноманітних інструментів з ріжучими гранями (свердло, сокира, стамеска, пилка, зубило тощо). Сліди різання надзвичайно різноманітні і в багатьох випадках дозволяють здійснити родову та індивідуальну ідентифікацію інструмента. Здійснюється це за рахунок відображення в слідах індивідуальних особливостей згаданих інструментів.

Сліди удару виникають під час вибивання віконних чи дверних рам, стін, а також у разі нанесення ударів по тілу людини. Сліди удару містять порівняно невелику ідентифікаційну інформацію, однак у ряді випадків її виявляється достатньо для вирішення як ідентифікаційного завдання, так і встановлення родової (видової) належності знаряддя злочину.

Особливі труднощі під час дослідження слідів різання являють сліди розпилу та свердління, які зустрічаються часто. Під час утворення слідів розпилу зуби пилки послідовно проходять трасу різання, зтирають сліди, залишені попередніми зубами. Тому сліди розпилу придатні лише для встановлення групової належності. В слідах свердління у разі наявності денця нерідко можна виявити індивідуальні особливості свердла.

Перераховані, як і будь-які інші, сліди повинні по можливості вилучатися в натурі і приєднуватися до матеріалів справи в тому стані, в якому вони виявлені.

Сліди знарядь злому та інших засобів вчинення злочинів фіксують на основі загальних правил та прийомів: фотографування, вимірювання, опису, копіювання та моделювання, вилучення слідів разом з предметом. Для моделювання слідів на дереві найчастіше застосовують пластилін, пасту «К», сіласт тощо. Забарвлені сліди і сліди контакту знарядь обов'язково необхідно вилучати з предметом, на якому вони залишені.

На трасологічну експертизу для встановлення способу злочину, групової належності та індивідуального ототожнення знарядь злочину необхідно представляти:

- ◆ під час експертизи замка – замок (у тому вигляді, в якому він був виявлений на місці події), передбачуване знаряддя злочину замка (ключ, відмичка, ножиці тощо);
- ◆ під час експертизи зламаних перепон – частини перепон зі слідами чи зліпками слідів і передбачуване знаряддя злочину.

Крім того, на експертизу доцільно надсилати фотознімки, схеми розташування слідів тощо.

§6. Сліди транспортних засобів

Сліди транспортних засобів – це матеріальнофіксовані відображення окремих частин транспорту, за якими можна встановити ряд обставин кримінальної справи, що відносяться як до самого транспорту, так і особливостей його використання (Схема 10).

Види слідів транспортних засобів поділяють за видами транспорту. Останній буває самохідний та несамохідний. Як перший, так і другий поділяють на колісний, гусеничний та полозний. Колісний залишає сліди катання, гусеничний – сліди тиснення, полозний – сліди ковзання.

Сліди катання та тиснення можуть бути об'ємними, поверхневими та забарвленими. Інколи об'ємні сліди містять частинки речовини, яка відрізняється від матеріалу, що формує слід.

Сліди коліс. Їх зовнішня будова, характер і придатність щодо дослідження залежать від типу, марки і моделі транспортного засобу, а також від механізму та умов їх утворення.

Так, усі типи автомобілів поділяються на двовісні і тривісні. До першого типу відносяться усі марки і моделі легкових автомобілів і більша кількість вантажних. Три осі мають лише автомобілі великої вантажоемності та спеціальні.

Кількість осей визначає не лише число коліс, сліди від яких складають переважну більшість слідів транспортних засобів, а

й у більшості їх вид і механізм утворення. Справа в тому, що під час прямолінійного руху сліди передніх коліс перекриваються слідами задніх, у зв'язку з чим у слідах достатньо чітко відображаються лише ознаки задніх коліс, зокрема такі, як кількість коліс на осі, ширина коліс, вид і марка шини (її розмір і малюнок протектора). Тому сліди передніх коліс виявляються придатними для вирішення того чи іншого питання лише у випадку, якщо вони утворились під час поворотів автомобіля.

Крім того, за слідами передніх коліс можна визначити такий параметр автомобіля, як **ширина колії**, тобто відстань між колесами, що знаходяться на одній осі.

Другим важливим параметром автомобіля є його **база**, тобто відстань між передньою і задньою осями.

Однак, незважаючи на важливість таких параметрів, як ширина колії і база автомобіля, найбільше значення для установлення конкретного автомобіля мають **сліди шини**. В залежності від моделі пневматичні шини розрізняють за діаметром, шириною профілю і малюнком протектора.

Зовнішній діаметр шини обчислюється за довжиною її округлості, визначити яку можна шляхом вимірювання відстані між будь-якою деталлю (особливістю) бігової частини шини, що два рази повторилася в її сліді. У даному випадку необхідно врахувати, що вона, як і довжина округлості, може змінюватись в залежності від ваги автомобіля (вантажу), стану дорожнього покриття та внутрішнього тиску в шині. Практично незалежним від цих умов є **малюнок протектора**. Розміщуючись на біговій поверхні шини, він однаково добре передається як в об'ємних, так і поверхневих слідах.

Сліди гусениць, а точніше – траків, з яких вони складаються, утворюються із двох смуг. Відстань між їх центрами є шириною колії даного транспортного засобу, що дозволяє визначити його тип і модель, а під час відображення у слідах траків їх індивідуальних особливостей – здійснити його ідентифікацію.

Сліди полозів – це сліди ковзання. Тому, як правило, вони характеризуються лише загальними ознаками: шириною колії

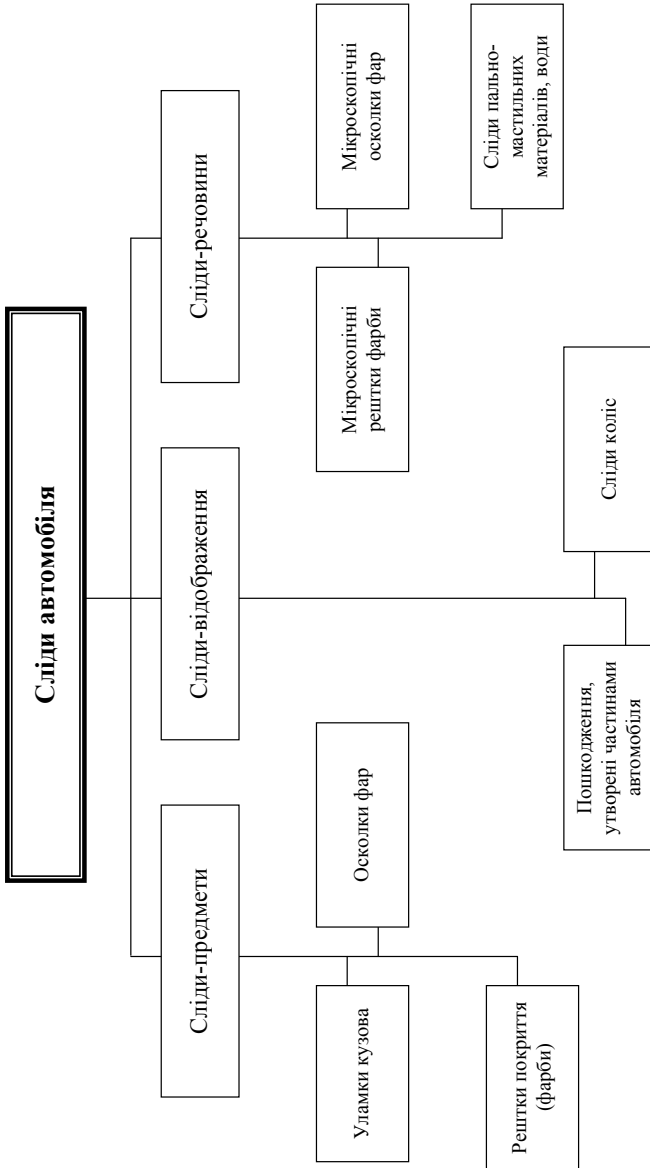

Схема 10. Матеріальні сліди автомобіля

саней, шириною полозів. Індивідуальні особливості виникають лише як наслідок дефекту полозів або їх особливої конструкції.

Сліди неходової частини транспортних засобів, як правило, утворюються у трьох випадках: під час наїздів, зіткнення з іншими транспортними засобами та зачіпанні (під час руху) нерухомих предметів. Ця особливість механізму їх утворення визначає виникнення слідів не лише на слідосприймаючому об'єкті, а й на самому транспортному засобі. Це є важливою передумовою для розшуку автомобіля, який зник з місця події, та доказів його причетності до скоєного злочину.

Цьому ж сприяє виявлення на місці події окремих частин, що відділилися від автомобіля.

Сліди транспортних засобів фіксують фотографуванням, вимірюванням, описом, копіюванням, моделюванням, вилученням сліду з предметом. На місці дорожньо-транспортної пригоди (ДТП) виготовляють панорамним методом слід бігової доріжки, рівний довжині оружності колеса; детально фіксують особливості будови малюнка протектора та виготовляють зліпки цієї частини сліду.

Поверхневі сліди, наприклад пилеві, переносять на копіювальні дактилоплівки. На місці ДТП необхідно фіксувати: ширину бігової доріжки, ширину протектора та його малюнок, ширину колії, базу транспортного засобу, частини транспорту (вантажу), що відділилися, плями мастил, осколки фарного скла, частинки ґрунту тощо.

На трасологічну експертизу з метою ототожнення транспортного засобу за його слідами необхідно надсилати копії слідів (зліпок, масштабний фотознімок), схему розташування слідів, а також шини, які могли залишити ці сліди. У разі неможливості пред'явлення шини надсилаються відбитки малюнків протектора шин, зроблені за допомогою друкарської фарби на білому папері. Довжина такого відбитку повинна складати півтори довжини округлості шини.

Контрольні запитання

1. На яких наукових положеннях базується трасологія?
2. Що таке слід у трасології?
3. Який механізм утворення слідів?
4. За якими підставами класифікуються сліди?
5. Які загальні правила виявлення, фіксації і вилучення слідів?
6. Дайте характеристику слідів людини.
7. Охарактеризуйте сліди знарядь злому та інструментів.
8. Які Ви знаєте сліди транспортних засобів?
9. Перерахуйте основні методи і способи фіксації слідів людини, знарядь злому та транспортних засобів.

Теми рефератів і курсових робіт

1. Предмет, система, завдання, наукові засади трасології. Її роль у розкритті, розслідуванні та попередженні злочинів.
2. Сліди людини: їх класифікація, виявлення, фіксація, вилучення, дослідження під час розкриття та розслідування злочинів.
3. Характеристика слідів злому та інструментів, їх виявлення, фіксація, вилучення, дослідження в ході розкриття і розслідування злочинів.
4. Загальна характеристика та експертне дослідження слідів транспортних засобів.

Література

1. Криміналістика. Підручник / За ред. П.Д. Біленчука. – К., 1998. – С. 166–196, 261–281, 309–321.
2. Криміналістика. Підручник / За ред. В.Ю. Шепітька. – К., 2001. – С. 90–110.
3. Криміналістика. Учебник / Под ред. Н.П. Яблокова. – М., 1997, – С. 215–240.
4. Салтевський М.В. Криміналістика. Навчально-довідковий посібник. – К., 1996. – С.42–54.

Тема 9.

Судова балістика

- ◆ Поняття судової балістики та її значення для розслідування злочинів
- ◆ Вогнепальна зброя та її класифікація
- ◆ Сліди пострілу вогнепальної зброї та їх види
- ◆ Виявлення та огляд вогнепальної зброї і слідів пострілу
- ◆ Судово-балістична експертиза
- ◆ Поняття та класифікація холодної зброї

§1. Поняття судової балістики та її значення для розслідування злочинів

Судова балістика – це галузь криміналістичної техніки, яка вивчає закономірності здійснення пострілу з вогнепальної зброї, утворення слідів зброї на боєприпасах, а також методи й технічні засоби фіксації та дослідження слідів пострілу з метою розкриття і розслідування злочинів. До наукових основ судової балістики відносяться основи загальної балістики, що вивчають рух снаряда, який надає йому енергія вибуху снаряда.

Питання, які вирішує судова балістика, можуть бути виділені в три основні групи:

- ◆ визначення властивостей вогнепальної зброї і боєприпасів, що проходять за справою як речові докази, тобто встановлення групової належності зброї. Наприклад, чи є вилучений предмет вогнепальною зброєю; чи придатна зброя для здійснення пострілу тощо;
- ◆ ідентифікація зброї за слідами пострілу. Наприклад, чи з даного пістолета вистрілена куля, вилучена із тіла людини;
- ◆ установа обставин застосування вогнепальної зброї: відстані, з якої здійснено постріл, напрям пострілу, кількість пострілів тощо.

Джерелами доказової інформації під час використання вогнепальної зброї можуть бути:

- 1) гладкоствольна і нарізна зброя, а також її частини; магазин, рукоятка; приладдя до зброї – протирка, шомпол, кобура, чохол; тайники зберігання зброї;
- 2) пристрої та предмети, які не є зброєю, але схожі з нею; стартові пістолети, будівельно-монтажні пістолети, газові пістолети, запальнички, пневматична зброя тощо;
- 3) боєприпаси, гільзи, кулі, дріб, капсули, пижі, прокладки;
- 4) матеріали та інструменти для виготовлення ті спорядження боєприпасів;
- 5) вибухові речовини – порох та його компоненти;
- 6) кульові, дробові пробойні та пошкодження – вм'ятини, тріщини, розриви, роздуття зброї, вкорочення ствола, його зміни;

7) сліди-відображення на гільзах, кулях, дробинах, прокладках та пижах.

Пізнання особливостей та ознак названих об'єктів, установлення закономірностей механізму утворення слідів зброї складають предмет судової балістики. Оволодіння її основами дозволяє слідчим шляхом та експертним дослідженням установити важливі обставини злочину, розшукати та ідентифікувати зброю.

Судова балістика взаємозв'язана з іншими розділами криміналістики, зокрема, трасологією, теорією ідентифікації та установлення групової належності за слідами на кулях та гільзах. Трасологічним дослідженням саморобних куль, дроби «катанки» та «січки» інколи можливо встановити, якими інструментами користувався злочинець, розшукати їх та ототожнити.

Судова балістика безпосередньо пов'язана з судовою медициною, судовою хімією та судовою біологією, прийоми і методи яких використовуються для дослідження зброї, боєприпасів та слідів пострілу. Судова медицина вивчає вогнепальні ушкодження на тілі людини. Фізичними та фізико-хімічними методами визначають якісно-кількісний склад дроби, слідів металізації на пошкоджених снарядами об'єктах.

Знання судової балістики та практичне використання її даних дозволяє слідчому одержувати докази про використання вогнепальної зброї при вчиненні злочинів.

§2. Вогнепальна зброя та її класифікація

Вогнепальна зброя – це пристрій, в якому для вильоту кулі із каналу ствола використовується енергія хімічного розкладу вибухових речовин. Зараз у криміналістиці клас «зброя» розділений на вогнепальну та холодну зброю. В історичному аспекті холодна зброя передувала вогнепальній. Остання з'явилась у зв'язку з винаходом вибухових речовин (пороху та ін.).

У слідчій практиці зустрічається багато предметів, які можуть уражати, але вони не є вогнепальною зброєю. Такі стріляючі об'єкти можуть бути заводського, кустарного чи саморобного виготовлення. Інколи вони за зовнішнім виглядом та

формою бувають не схожі на зброю, але стріляють, мають уражаючі властивості і є вогнепальною зброєю. І навпаки, зустрічаються предмети, які являють собою майже копію вогнепальної зброї, навіть стріляють, але не є вогнепальною зброєю. Тому віднесення предметів до вогнепальної зброї чи боєприпасів відбувається не лише за військово-технічними ознаками, а й за цільовим призначенням. Вогнепальна зброя повинна відповідати критеріям – загальним і спеціальним.

Загальний критерій визначає цільове призначення зброї – «в боротьбі знищувати живу силу і технічні споруди». Відповідно до цього зброєю за конструкцією може бути всякий предмет, лише б він володів уражаючою дією. Щоб бути вогнепальною зброєю, предмет повинен відповідати спеціальним критеріям, а саме:

- 1) для метання снаряду повинна бути використана енергія, яка утворюється при згорянні вибухової речовини (пороху та ін.);
- 2) предмет повинен мати ствол – пустотілу трубку для спрямування польоту снаряду та згоряння вибухової речовини. Один кінець ствола повинен герметично закриватись при пострілі;
- 3) наявність у предмета пристрою для запалення заряду – вибухової речовини;
- 4) мати достатню уражаючу дію снаряду;
- 5) мати достатню міцність конструкції предмета – зброї.

Для визначення предмета вогнепальною зброєю він повинен відповідати всім критеріям одночасно. Перші три можна визначити органолептично при огляді зброї на місці події. Але щодо міцності зброї та її уражаючої дії снаряду, тобто убивчої сили, то для встановлення цих критеріїв потрібні спеціальні знання. Тому для визначення предмета вогнепальною зброєю призначається судово-балістична експертиза.

Судова балістика досліджує в основному ручну вогнепальну зброю, знання будови та конструктивних особливостей якої необхідно для одержання інформації про обставини злочинної діяльності з використанням зброї.

Сучасна ручна вогнепальна зброя за цільовим призначенням ділиться на бойову, мисливську та спортивну. До бойової відносять: гвинтівки, карабіни, автомати, пістолети, револьвери; до мисливської – рушниці різних систем, мисливські карабіни, штуцери; до спортивної – малокаліберні гвинтівки, спортивні пістолети, а також пневматична зброя, хоча остання не є вогнепальною. Кожен вид має свою специфічну конструкцію, що відповідає цільовому призначенню. Спільними ознаками для всіх вказаних видів зброї, згідно із спеціальними критеріями, є ствол і ударно-спусковий механізм (пристрій для запалювання вибухової речовини).

Ствол має вигляд порожнистого циліндра. Один кінець його дещо збільшений у діаметрі і називається патронником (казенною частиною), а другий – дулом (дульною частиною). У патронник вміщують патрон з порохом зарядом і снарядом. Внутрішні стінки каналу ствола бойової і спортивної зброї мають гвинтоподібні заглиблення – нарізи (нарізна зброя), виступи між якими називаються полями. У більшості моделей вітчизняної зброї має чотири нарізи, які в'ються вгору зліва направо. У деяких іноземних зразках зустрічається і більше чотирьох нарізів. Нарізи слугують для надання кулі обертового руху навколо своєї осі, що позитивно впливає на влучність стрільби.

Стволи мисливської зброї не мають нарізів, тому її називають гладкоствольною. Для поліпшення бойових якостей дульна частина ствола в деяких видах зброї має звуження («чок»), а інколи й нарізи («парадокс»).

Діаметр каналу ствола називається калібром. У нарізній зброї калібр вимірюється у міліметрах між двома протилежними полями. Бойова вітчизняна зброя має калібри: 5,45; 6,35; 7,62; 9,0 мм; спортивна – 5,6 мм. Калібр мисливської гладкоствольної зброї – це поперечник (діаметр) каналу ствола, який і визначається кількістю шарових куль, рівних діаметру каналу ствола даної рушниці, виготовлених з одного англійського фунта свинцю (453,5 г). Найпоширені вітчизняні мисливські рушниці мають калібр 12, 16, 20. Калібр зброї наносять на площадках казенної частини ствола і на денці гільзи.

Ударно-спусковий механізм – взаємозв'язана система частин зброї, призначена для зарядження (подачі і досилання патрона в патронник), замикання каналу ствола в момент пострілу, запалення капсуля (спуску курка з бойового зводу) і розрядки (виймання відстріляної гільзи з патронника). Ударно-спусковий механізм приводиться в дію енергією порохових газів, що виникають під час пострілу, або вручну. За цією ознакою вся вогнепальна зброя ділиться на автоматичну, напіваавтоматичну і неавтоматичну.

В автоматичній зброї енергією порохових газів викидається снаряд, проводиться перезарядка і установка зброї на бойовий звід. Під час натискання на спусковий гачок відбувається один постріл, і весь цикл повторюється знову. Така зброя називається самозарядною автоматичною, наприклад, пістолет Токарева 7,62 мм (ТТ); пістолет Макарова 9,0 мм (ПМ); пістолет «Парабелум» 9,0 мм та ін. Якщо при натисканні на спусковий гачок відбувається кілька пострілів, така зброя називається самострільною автоматичною, наприклад, пістолет Стечкина, автомати АК, ППШ, ППС тощо.

Перезарядка і установка затвора на бойовий звід неавтоматичної зброї провадиться вручну. Так, для підготовки гвинтівки до стрільби слід відвести затвор назад, потім послати вперед і замкнути ствол. У мисливській рушниці розімкнути ствол, вкласти в нього патрон і замкнути ствол. Неавтоматична зброя – це бойові гвинтівки, карабіни, револьвери. Останнім часом спортивна і мисливська зброя зустрічається напіваавтоматична.

Вогнепальна зброя, яка застосовується із злочинними цілями, за способом виготовлення ділиться на перероблену заводську і атипічну. Інколи зброю розподіляють на стандартну, нестандартну і атипічну. Перероблена заводська – це стандартна, виготовлена відповідно до вимог Держстандарту в спеціальних умовах, вона має деякі відхилення від стандартної, наприклад, по довжині ствола, прикладу, кількості стволів. Атипічна зброя – це нестандартна, її виготовляють, перероблюючи заводську зброю, наприклад, вкорочуючи ствол гвинтівки, мисливської рушниці, або конструюють заново кустарним способом. Саморобна зброя

виготовляється з підручних матеріалів, іноді з використанням деталей заводської зброї або пристроїв. Кустарна зброя відрізняється від саморобної тим, що вона виготовляється в майстернях, як правило, кустарями. Часом кустарну зброю важко відрізнити від заводської.

До атипічної – переробленої зброї – відносять обрізи (укорочення ствола або ж відокремлення прикладу). Щоб визнати обріз за вогнепальну зброю, важливо знати, з якої стандартної зброї він виготовлений. Для мисливської зброї (в тому числі і спортивної) – укорочення ствола повинно бути менше ніж 50 см (включаючи патронник). Менша довжина ствола порушує бойові властивості обріза, оскільки втрачається головне – убивча сила. Якщо довжина ствола більше ніж 50 см, а приклад не змінено, то таку зброю відносять до полегшеної.

Тепер вогнепальну зброю в судовій балістиці класифікують за різними підставами, на які можна натрапити в підручниках з криміналістики. Тому нижче наведені різні класифікації, які являтимуть певний інтерес для студентів (Схема 11).

За цільовим призначенням розрізняють: військову, цивільну, спортивну, мисливську, промислову, тренувальну, цільову, поліцейську (міліцейську).

За ступенем автоматизації: неавтоматичну, автоматичну, напівавтоматичну.

За ступенем зарядження: однозарядну, багатозарядну.

За довжиною ствола: одноствольну, двоствольну, багатоствольну.

За калібром: малокаліберну, середньокаліберну, крупнокаліберну (малокаліберна – до 6,5 мм, середньокаліберна – 6,5–9,0 мм; крупнокаліберна – понад 9,0 мм).

За характером обробки ствола: нарізну, гладкоствольну (ненарізну), комбіновану (гладконарізну).

За способом виготовлення: заводську, кустарну, саморобну.

За особливостями конструкції: стандартну, нестандартну, атипічну.

У слідчій практиці до стандартної зброї найчастіше відносять автомати, пістолети, пістолети-кулемети, револьвери, штуцери.

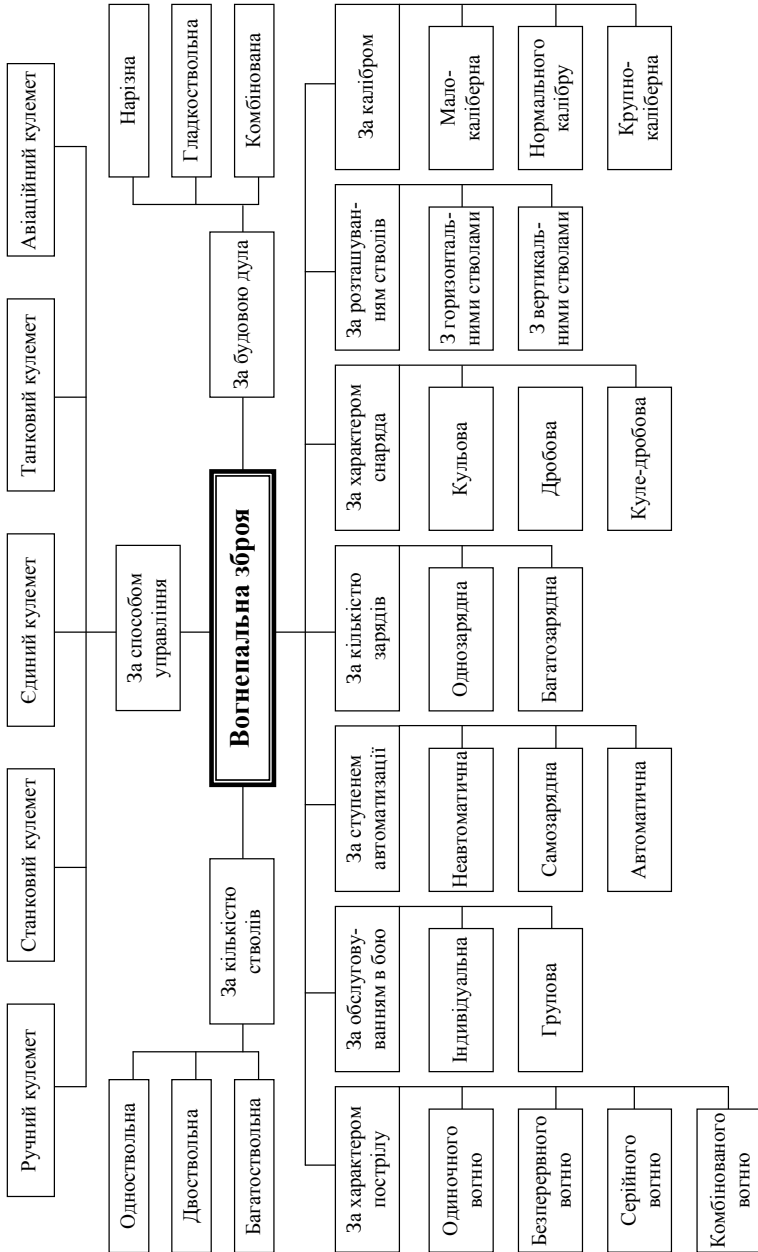

Схема 11. Класифікація вогнепальної зброї

Нестандартна зброя – обрізи гвинтівок, мисливських рушниць, багатоствольні пістолети, револьвери.

Серед атипічної вогнепальної зброї поширені саморобні зразки, замасковані під побутові предмети.

До атипічної зброї слід віднести стріляючі предмети, пристрої нетипової конструкції.

Боеприпаси – це боезаряди, без яких неможливі постріли. Боезаряд складається із вибухової речовини, снаряда і пиж, гільзи для з'єднання заряду в одне ціле. Старовинні зразки вогнепальної зброї, деякі мисливські і сучасні саморобні є дульно-зарядними. Тобто зарядження провадиться через дульну частину ствола – спочатку засипають порох, потім закладають пиж, на який поміщують снаряд (кулю чи дріб) і прикривають його знову пижом. Для пострілу необхідно через спеціальний отвір у казенній частині ствола запалити порох і лише тоді відбудеться постріл. Подібну запальну зброю виготовляють, як правило, неповнолітні. У практиці її називають **самопалами**.

Всі складові частини сучасного заряду об'єднані в одному пристрої, який називають **патроном**. Патрон – це боезаряд, що об'єднує всі елементи, необхідні для пострілу. Такий патрон називають **унітарним**. За формою і конструкцією патрони мають різні розміри, наприклад, неоднакові розміщення ініціюючої речовини для запалення порохового заряду. З цього приводу розрізняють патрони центрального і бокового займання.

Вітчизняні патрони до бойової вогнепальної зброї виготовляють із сталі, лакують міддю і покривають антикорозійним лаком. Форма гільз – пляшкоподібна, конічна або циліндрична. Гільзи старих зразків (для гвинтівок), мисливські і малокаліберних спортивних патронів на денці мають шляпку, а нових зразків – кільцеву проточку (канавку). В центрі денця є капсульне гніздо, в яке поміщають капсуль з ударно-вибуховою речовиною (ініціюючою).

Снаряд (куля) закріплюється в дульці гільзи шляхом обжиму (7,62 мм гвинтівочний, пістолетно-кулеметний патрон зразка 1943 р.; 5,6 мм малокаліберний спортивний патрон; 5,45 мм бойовий патрон); шляхом кернування (7,62 мм револьверний

та пістолетно-кулеметний патрон зразка 1930 р.) і щільної посадки (9,0 мм патрон).

Патрони для мисливської зброї мають циліндроподібні металеві або ж картонні гільзи багаторазового використання. Після першого пострілу гільзу можна спорядити вручну, використовуючи спеціальні пристрої, наприклад «Діана». Кулі військових зразків за формою конічної частини бувають гострокінцеві, плоскі і напівсферичні. Хвостова частина у деяких куль конічна (важка, бронебійна). За конструкцією кулі розрізняють оболонкові та безоболонкові. Оболонкові мають сталю оболонку, всередині якої розміщується свинець або ж осердя для посилення пробійної сили. Безоболонкові кулі – це моноліт із металу (свинець, чавун). Безоболонкові кулі використовуються в спортивних і мисливських патронах. При виготовленні боєприпасів злочинці найчастіше користуються безоболонковими кулями.

Спеціальні безоболонкові кулі використовуються для спорядження патронів мисливської зброї. Інколи спеціальні кулі використовують злочинці для стрільби із обрізів мисливської зброї.

§3. Сліди пострілу вогнепальної зброї та їх види

Сліди пострілу – це матеріальні предмети, які несуть ознаки застосування вогнепальної зброї та боєприпасів. До них відносяться: зброя, боєприпаси, кулі, патрони, гільзи, снаряди, кіптява, порошинки, поясок обтирання, сліди зберігання тощо.

Під час пострілу розрізняють три стадії: зарядження зброї; здійснення пострілу; вилучення (екстрагування) гільзи із патронника. На всіх стадіях можуть утворюватись сліди пострілу. Тому механізм їх утворення необхідно розглядати разом з механізмом пострілу.

Утворення слідів під час зарядження зброї. Під час зарядження зброї патрон вставляється у патронник, затвор досилається вперед і замикається ствол. На денці гільзи утворюються сліди ковзання від нерівностей щитка колодки, інколи сліди від бойка у вигляді трас. Коли патрон повністю увійде у патронник, зачіп викидача заскочить у кільцеву проточку і зали-

шить слід ковзання на ребрі денця гільзи. Рух затвора зупиниться, патронник виявиться закритим, а зброя зарядженою.

Утворення слідів зброї під час пострілу. Для здійснення пострілу необхідно натиснути на спусковий крючок, внаслідок чого ударник зривається з бойового зводу, під дією бойової пружини рухається вперед і бойком натикається на капсуль, утворюючи на ньому об'ємний статичний слід, який за своєю формою схожий на бойок. Від удару бойка капсуль загоряється і запалює порох у патроні. Під час горіння пороху утворюються гази і виникає високий тиск, під дією якого із ствола виштовхується снаряд. В цей час гільза з великою силою притискується до затвора і на її денці утворюються сліди тиску, які називаються слідами переднього зрізу затвора – це борозенки і валики. На денці гільзи з'являються сліди відбивача; на дні та ребрі кільцевого паза – сліди від зачіпки викидача. На корпусі гільзи можуть відбитися сліди патронника у вигляді поздовжніх трас і дрібні вм'ятинки від країв кожуха затвора.

Під час пострілу з нарізної зброї на кулі утворюються сліди від стінок каналу ствола – це дрібні валики і борозенки. Число смуг (слідів) на кулі відповідає кількості нарізів каналу ствола. Ці сліди називаються повторними слідами каналу ствола.

У гладкоствольній зброї сліди каналу ствола залишаються на дробу і спеціальних кулях. У дробовому заряді не всі дробинки торкаються ствола, а лише крайні, до того ж не всією поверхнею, а лише окремими ділянками (точками). На цих ділянках утворюються сліди каналу ствола у вигляді площадок на сферичній частині дробин. На дробинках, розміщених всередині заряду, слідів каналу ствола не залишається, але інколи зустрічаються незначні поглиблення від контакту з сусідніми дробинками. Такі сліди називають контактними полями.

Залишені на гільзах і снарядах сліди атипічної зброї рідко відповідають стандартним слідам, оскільки типічна зброя, як правило, ненарізна, неавтоматична, не має відкидача. Щодо саморобної зброї, яка найчастіше виготовляється під 5,6 мм малокаліберний патрон, то все залежить від якості виготовлення.

Сліди контакту снаряда з перешкодою. Під час зіткнення кулі чи дробу з перешкодою виникають сліди у вигляді пробоїни, вм'ятини, тріщини, розриву, слідів кіптяви у вигляді пояска обтирання, тобто частинок змазування.

Сліди кіптяви є не лише на поверхні перешкоди, а й на інших об'єктах, які були в зоні дії порохових газів, а саме – на тілі й одязі особи, яка здійснювала постріл, та осіб, які були присутні в цей час.

Для встановлення різних обставин пострілу важливе значення має характер наявної пробоїни. Розрізняють пробоїни наскрізні, коли снаряд подолав перешкоду на всю його товщину, та сліпі, коли він зупинився всередині перепони.

У сліпій пробоїні розрізняють вхідний отвір і канал, а в наскрізній – ще й вихідний отвір. Вхідний кульовий отвір у сухому дереві, листовому металі близький до калібру кулі; в еластичних перешкодах він має трохи менший діаметр, ніж діаметр кулі; у ламких твердих перепонах (скло, цегла) отвір може бути навіть трохи більшим, ніж діаметр кулі; на тілі людини діаметр вхідного отвору, як правило, менший за діаметр кулі.

Під час вивчення пробоїн, пояска обтирання та слідів близького пострілу можна встановити вид снаряду, його калібр, вид пороху, напрямок, відстань пострілу та місцезнаходження особи, яка здійснювала постріл.

Вид і кількість снарядів, що влучили в об'єкт, визначають за ознаками пробоїн – їх кількістю, розмірами та формою.

Розмір снаряда найбільш точно вдається встановити за діаметром пояска обтирання, який відповідає діаметру снаряда.

§4. Виявлення та огляд вогнепальної зброї і слідів пострілу

Виявлена на місці події вогнепальна зброя оглядається слідчим. Цю слідчу дію рекомендується здійснювати за участю спеціаліста.

Огляд зброї, боєприпасів і слідів пострілу здійснюється відповідно до з вимог статей 190–193, 195 Кримінально-процесуального кодексу України.

Місце виявлення зброї ретельно оглядається з метою виявлення інших слідів: ніг, взуття, транспорту тощо. На зброї також можуть бути виявлені сліди рук. Зброєю перш за все необхідно сфотографувати, додержуючись правил вузлової зйомки: зафіксувати положення зброї на місці, розміщення окремих частин зброї – ствола, запобіжника; оглянути навколо зброї місцевість, зафіксувати всі предмети, плями тощо. Після фіксації на місці зброю беруть так, щоб не залишити на ній своїх слідів, розряджають магазин, перед цим ще раз фіксуючи положення курка, кожуха, затвора, запобіжника, наявність патронів у патроннику. Потім оглядають зброю на предмет виявлення слідів рук та мікрочасток; з рукоятки відбирають сліди запаху. Результати огляду заносять у протокол.

Якщо зброю одразу не можна відправити на експертизу, то необхідно виконати такі роботи: бинтом чи ватою протерти ствол зброї, а потім бинт чи вату покласти в пробірку (конверт); ствол змазати; дульну частину закрити паперовим ковпачком, зав'язати і закріпити липкою стрічкою. Якщо потрібно буде вирішувати питання щодо давності пострілу, чистку зброї ні в якому разі проводити не можна.

У протоколі огляду місця події ретельно фіксується місце виявлення зброї, її частин, вид, систему, наявність і зміст маркувальних позначок, номер зброї, її загальний стан, положення курка, запобіжника, кожуха затвора тощо.

Для виявлення снарядів (кулі, картечі, дробу тощо) необхідно оглянути головний вражений об'єкт та пробоїну. Якщо вона наскрізна, то треба оглянути сусідні об'єкти.

Під час виявлення кулі необхідно описати об'єкт, в якому вона знайдена, відмітити положення, форму, розміри пробоїни, напрям каналу пошкодження. При можливості снаряд вилучається разом з пошкодженим предметом або його частиною. Якщо це зробити неможливо, снаряд вилучають із перешкоди, але спочатку на об'єкті крейдою малюють коло, центром якого є пробоїна. Під час вилучення снарядів поверхня їх не повинна бути пошкодженою. Під час огляду кож-

ну кулю чи групу дробинок упаковують окремо. Упаковки завіряють підписами слідчого.

Гільзи також нерідко залишаються на місці події. Під час польоту із автоматичної зброї гільза може вдаритись у перепону і відлетіти вбік. Тому виявити її інколи важко.

Під час огляду фіксують місце виявлення гільзи, її форму, розміри, колір металу, маркування та інші заводські знаки, які є на корпусі гільзи і капсулі. Необхідно описати сліди на гільзі, їх характерні ознаки. Кожну гільзу упаковують окремо. На упаковці здійснюються відповідні надписи, завірені підписом слідчого.

Під час використання мисливської зброї на місці події залишаються пижі чи їх замітники (папір, пакля тощо). В ході їх огляду встановлюють матеріал, з якого вони виготовлені, діаметр і товщину, наявні забруднення і місце виявлення. Кожний пиж упаковують окремо.

Пошкоджений об'єкт також підлягає ретельному огляду. Встановлюють його місце знаходження, призначення, матеріал, з якого він виготовлений, та інші особливості. Ретельно оглядається пробоїна і ділянка перепони навколо неї, оскільки тут можуть бути виявлені ознаки пострілу. Необхідно також визначити кількість пробоїн, їх місцезнаходження та основні ознаки (розмір, форму, наявність слідів близького пострілу). Під час пакування частину об'єкта зі слідами пострілу накривають чистою ганчіркою.

В ході огляду місця події визначається напрям пострілу і місце, звідки він був здійснений. Місце пострілу визначається за допомогою виявлення гільз та за слідами вогнепальних пошкоджень. Напрямок польоту кулі визначається шляхом візування (спостереження крізь канал пробоїни). Наявність двох пробоїн дозволяє визначити напрям польоту кулі з достатньою точністю. Візування може здійснюватися за допомогою виготовленої з паперу трубки або пртягуванням шнура крізь пробоїни. Місце пострілу, встановлене за допомогою візування, фотографують. Під час здійснення пострілу з великої відстані необхідно враховувати траєкторію польоту кулі.

§5. Судово-балістична експертиза

Судово-балістична експертиза в класі криміналістичних експертиз є однією з найпоширеніших для розв'язання ідентифікаційних і неідентифікаційних завдань, які виникають під час розслідування злочинів з використанням вогнепальної зброї. Об'єктами судово-балістичної експертизи є: **вогнепальна зброя** (бойова короткоствольна, спортивна, мисливська, кустарна, саморобна); **боєприпаси** (патрони, вибухові речовини, кулі, гільзи, дріб, картеч, спеціальні кулі, пижі, прокладки); **предмети зі слідами пострілу** (пробоїни, вм'ятини, кіпоть, порошинки).

Ідентифікаційне дослідження проводиться з метою визначення групової належності об'єктів, а також установлення індивідуальної тотожності. Ідентифікація зброї виконується за слідами-відображеннями, які утворюються на боєприпасах при пострілі – на патронах, гільзах, а також по частинах цілого, розрізненого в момент учинення злочину, наприклад, загублений магазин, заряджений патрон, дерев'яна щочка від револьвера, шомпол.

Більшість слідів на гільзах, снарядах і пошкоджених предметах утворюються внаслідок механічної взаємодії з наведеними вище його частинами, тому вони являють собою об'ємні сліди тиску, ковзання, тертя, обертання-ковзання. Таким чином, сліди бойка, переднього зрізу затвора, відбивача, кульові вм'ятини, пробоїни є слідами тиску, які утворені при прямолінійному русі, їх форма і розміри конформні слідоутворюючому об'єкту, що використовується під час ідентифікації. Особливість деяких слідів зброї пояснюється їхньою складністю, поєднанням в одному сліді декількох простих форм, наприклад, тиску і ковзання. Так, слід бойка на гільзі, відстріляної з пістолета ТТ, має форму круглої вм'ятини зі зривом «язичком», спрямованим вверх, і який являє собою слід ковзання. У зв'язку з цим слід бойка має загальну краплеподібну форму, що нагадує «кому». Такий слід утворюється внаслідок двох форм руху: спочатку бойок рухається прямолінійно – утворюється слід тиску, потім він починає рухатись прямолінійно-

поступально і утворюється слід ковзання. Слід зачіпа викидача, вікна ствольної коробки є комбінованими слідами: спочатку слід об'ємний, а наприкінці – ковзання.

В основі механізму утворення слідів вогнепальної зброї лежать одні й ті ж форми механічного руху, які розглядалися вище і характерні для утворення слідів злочину взагалі. Проте методика їх експертного дослідження відрізняється лише деякими нюансами, насамперед, прийомами одержання мікроскопічно малих зразків для порівняльного дослідження і оцінкою результатів порівняння. В методиці судово-балістичної експертизи використовуються ті ж самі стадії дослідження: роздільна, порівняльна, оціночна і формулювання висновків.

Тут застосовуються ті ж самі прийоми порівняння: зіставлення, накладення, сполучення, така ж використовується техніка. Відмінність полягає в рівнях дослідження – макроскопічному і мікроскопічному, причому об'єкти досліджуються і порівнюються як безпосередньо, так і опосередковано. У першому випадку виготовляють об'ємну копію, наприклад, бойка, і порівнюють її безпосередньо з бойком зброї, або ж поміщають їх в поле порівнюючого мікроскопа. Але частіш за все порівнянню підлягають сліди зброї на гільзі (снаряді), виявленій на місці події, зі слідами на гільзах (снарядах), одержаних експериментально з ототожнюваної зброї. При цьому можливі всі прийоми порівняння і технічні засоби. Таким чином, методика ідентифікаційного дослідження слідів вогнепальної зброї на гільзах багато в чому схожа з трасологічною методикою дослідження слідів-відображень взагалі.

Коло завдань неідентифікаційного дослідження широке, воно стосується питань, пов'язаних з установленням не тотожності об'єктів, а лише зі встановленням системи, моделі зброї, визнання її вогнепальною, встановленням придатності зброї для стрільби і її бойових якостей (убивчої сили, дальності ураження); з'ясування, з якого боку пробитий отвір кулею, з якої системи зброї відстріляна гільза (куля), знайдена на місці події; для якої зброї призначені боєприпаси, виявлені і вилучені у підозрюваного; яким способом виготовлена зброя, боєприпаси –

заводським, кустарним чи саморобним і з допомогою яких інструментів; чи не використовувались предмети, пристрої для спорядження боєприпасів; де був той, хто стріляв. Як ідентифікаційні, так і неідентифікаційні дослідження проводяться в рамках судово-балістичної експертизи, тому розгляд їх проводиться одночасно.

Ототожнення зброї за слідами на кулях і гільзах. На балістичну експертизу слідчий подає: зброю, патрони з осічками, кулі, дріб, пижі, прокладки, боєприпаси (патрони для нарізної і мисливської зброї) для одержання експериментальних порівняльних зразків. Не можна слідчому самому одержувати порівняльні зразки і надсилати їх на експертизу замість боєприпасів. Останні повинні бути аналогічні дослідним гільзам, кулям.

Експериментальний відстріл досліджуваної зброї проводить експерт в спеціальних умовах, застосовуючи кулеуловлювачі, які дозволяють одержувати порівняльні зразки.

Порівняльне дослідження дослідної і експериментальної гільз проводиться за всіма слідами зброї, відображеними на гільзах, передусім бойка, переднього зрізу затвора (щитка колodки), які є на всякій гільзі, відстріляній з будь-якої зброї.

Методика ототожнення зброї за кулями більш складна, оскільки слід на кулі плоскісний, утворений при ковзанні по достатньо довгій поверхні каналу ствола і являє собою складну систему відображень багатьох його профілів. Безпосереднє порівняння слідоутворюючого об'єкта зі слідом на кулях не проводиться, тому що реально здійснити його неможливо. Для порівняльного дослідження одержують експериментальні кулі шляхом відстрілу ототожнюваної зброї. Порівняння здійснюється опосередковано – сліда зі слідом.

Ідентифікація гладкоствольної зброї за слідами на снарядах (дробу, картечинах, спеціальних кулях). Саморобна вогнепальна зброя, яку застосовують злочинці, майже вся гладкоствольна. Тому ототожнення гладкоствольної зброї за слідами на дробу набуває особливого значення для слідства. Методика

ототожнення довгий час залишалась не розробленою. Вона не відома і в зарубіжній літературі. У 1958–1960 рр. така методика була розроблена Ф.В. Гуциним, співробітником Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз, і введена в практику. Методика дослідження надто складна і трудомістка, вона описується у спеціальній літературі для судових експертів. Суть її полягає в одержанні зразків каналу ствола зброї на експериментальному снаряді, який порівнюється із слідами на дробу, вилученому із трупа. Для порівняння використовуються порівняльні мікроскопи і профілограми.

Ототожнення цілого за частинами зброї, боєприпасів. На місці події нерідко залишаються сліди-предмети, які утворилися внаслідок ділення цілого на частини, тому ототожнення цілого за частинами є важливим фактором при розслідуванні злочинів. У зв'язку з цим постають такі запитання: чи складала куля і гільза до розділення один патрон; чи дана зброя зберігалась в кобурі, виявленій і вилученій у підозрюваного; чи складала одне ціле дерев'яна щочка і револьвер, вилучений у звинуваченого. Оскільки сліди розчленування різні за механізмом утворення (механічне, хімічне, біологічне), остільки і методики, що використовуються, визначаються залежно від слідів. Наприклад, щоб установити факт зберігання зброї в даній кобурі, використовують трасологічні методики, а для встановлення слідів металізації і змазки на кобурі – фізико-хімічні.

Неідентифікаційні судово-балістичні дослідження дозволяють визначити: 1) стан вогнепальної зброї і боєприпасів; 2) обставини, за яких виконувалися певні дії; 3) можливість виконання певних дій; 4) механізм виникнення пошкоджень і мікрочастинок-накладень. Розглянемо їх докладніше.

1. Судово-балістичне дослідження зброї для визначення її стану дозволяє встановити: чи є даний предмет вогнепальною зброєю, чи придатний він для стрільби і які його балістичні характеристики (убивча сила, дальність польоту кулі та ін.); яка давність пострілу із даної зброї; чи є даний предмет снарядом, якого зразка, для якої зброї.

2. Значну групу задач неідентифікаційного дослідження складає встановлення обставин, за яких відбулись певні дії, наприклад, з якого боку зруйнована перешкода (розбите скло, зроблена пробоїна); з якої відстані стріляли, як була розташована зброя відносно потерпілого, яка черговість кульових пошкоджень, яка послідовність пострілів.

Так, дистанція пострілу (близького) визначається за особливостями відкладень продуктів пострілу (кіптяви, змазки, порошинок, металізації); напрямом польоту кулі встановлюють на місці події шляхом візування з участю спеціаліста, а також за допомогою експертизи, якщо зібрані необхідні вихідні дані.

Для візування потрібні дві відмітки (пробоїни) кулі. Ці сліди з'єднують ниткою (шпагатом), напрямом якого вкаже траєкторію польоту кулі; уявно продовжуючи її, можна визначити місце, з якого стріляли. Якщо кульові пробоїни точно зафіксувати відносно площини землі і об'єкта, в якому вони знаходяться, то з допомогою експертизи можна розв'язати це завдання.

Відносне положення потерпілого і зброї визначається комплексним дослідженням, як правило, судовим медиком і криміналістом-балістом. Для цього треба пред'явити всі матеріали справи.

3. Трапляється, що звинувачений посилається на несправність зброї і висуває версію про те, що постріл стався без натиску на спусковий крючок внаслідок, наприклад, падіння, трясіння зброї.

Таку зброю необхідно вилучати з особливою обережністю, не можна змінювати положення частин зброї, можна лише розрядити її (витягти магазин і патрон із патронника), зазначивши всі виконані дії в протоколі.

Під час перевірки версій про самогубство з вогнепальної зброї необхідно встановити, чи міг потерпілий власноручно завдати ушкодження, яке при цьому повинне бути положення зброї? Відповідати на це належить комплексній експертизі, для якої необхідні матеріали справи і точне розташування раневого каналу на тілі потерпілого.

4. Установлення механізму виникнення вогнепальних ушкоджень має принципове значення для практики розслідуван-

ня злочинів. Чи є ушкодження кульовим? Яка причина деформації снаряда і які перешкоди він подолав? Відповіді на ці запитання дозволять будувати розшукові версії і можуть змінити напрямок слідства. На твердих предметах (листовий метал, сухе дерево) розмір наскрізного отвору, як правило, відповідає діаметру кулі, а на дні «сліпої» пробоїни відображається мікрорельєф передньої частини кулі.

§6. Поняття і класифікація холодної зброї

Холодна зброя – це зброя активного захисту і нападу в рукопашному бою. Використання злочинцями холодної зброї в злочинній діяльності найрозповсюдженіше порівняно з іншими засобами вчинення злочину. Тому холодна зброя нерідко є речовим джерелом доказової інформації. Для кримінально-правової кваліфікації злочинних дій необхідно, насамперед, установити, чи є даний предмет холодною зброєю.

Холодна зброя – це спеціальний пристрій, призначений для багаторазового застосування для ураження людини або звіра, він являє собою відносно міцний, повністю або частково твердий з достатньо зручною рукояткою предмет, який діє на ушкоджене тіло своєю поверхнею в результаті удару і який наноситься безпосередньо зусиллям мускулів людини.

Класифікація холодної зброї будується на різних основах (Схема 12). Так, за місцем виготовлення розпізнають зарубіжну і вітчизняну, а за способом – заводську, кустарну і саморобну. Заводська зброя виготовляється згідно з державними стандартами або технічними умовами для певних цілей. За цільовим призначенням холодною зброєю розрізняють як бойову, мисливську і спортивну. Крім того, існує так звана національна холодна зброя, яка виготовляється заводським способом.

Саморобна зброя виділяється примітивністю виготовлення, інколи це які-небудь предмети, наприклад, напилек, шабер, викрутка, які переробляють шляхом спеціального загострення, спрощення форми – зменшення довжини, вдосконалення рукоятки та ін.

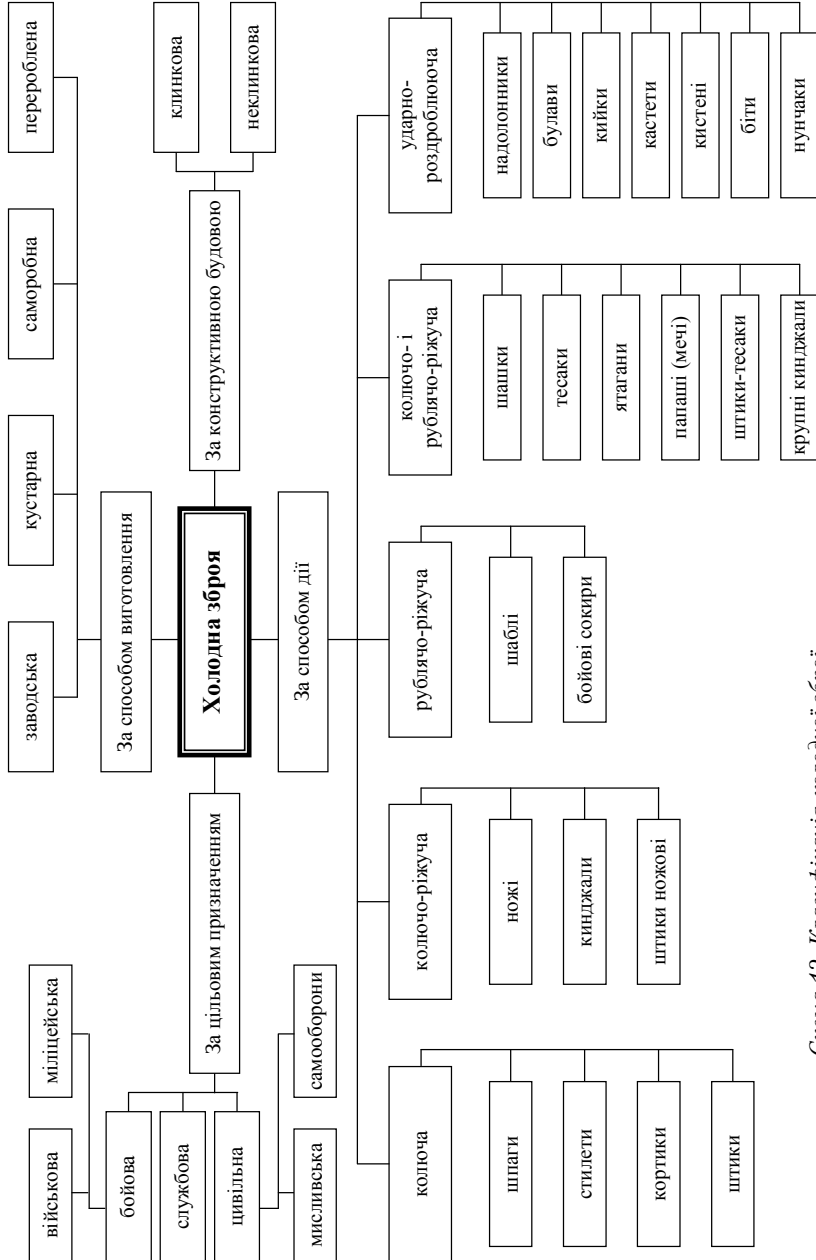

Схема 12. Класифікація холодної зброї

Щодо конструкції, то холодна зброя існує така: **клинкова** (ножі, кинджали, кортики, штики, шаблі та ін.), **ударно-роздроблююча** (кастет, булава, дубинка, биток, пернач, шестипір, палиця, кистень) і **комбінована**, яка в одному пристрої вміщує елементи клинкової, ударно-роздроблюючої зброї, а інколи і вогнепальної.

Сліди холодної зброї на дереві, металі, пластмасах, гумі, шкірі та інших матеріалах є слідами тиску, ковзання, розрубів, проколу, а часом й розпилу. Прийоми роботи зі слідами і одержання інформації для розшуку слідоутворюючих об'єктів аналогічні викладеним рекомендаціям для інших трасологічних слідів і засобів учинення злочину. Складніше працювати зі слідами холодної зброї на тілі людини. В судовій медицині такі сліди класифікують як колючі, ріжучі, рубаючі, колюче-ріжучі, розриви тканин, осаднення та ін. У трасологічному плані це сліди ковзання і тиску, але внаслідок специфіки живої тканини вони відрізняються від слідів на твердих предметах. Вони менш інформативні, але завжди повно відображають ознаки слідоутворюючого предмета, а після слідоутворення нерідко змінюють форму та інші ознаки. Наприклад, у слідах розрубів і розрізів не відображаються всі ознаки леза знаряддя. Тому ідентифікація холодної зброї за слідами ковзання (розрубів і розрізів) на м'яких тканинах – явище надто рідке. Якщо сліди розміщені на хрящах або кістках, то ідентифікація можлива для встановлення, яким саме знаряддям розчленований труп.

До слідів застосування холодної зброї інколи відносять сліди крові, різних виділень на одязі потерпілого і злочинця. Таке тлумачення слідів холодної зброї не зовсім точне, оскільки сліди мають інше походження.

Розшук особи, яка застосовувала холодну зброю, провадиться на основі комплексу слідів, залишених на місці події, в тому числі і слідів, які могли залишитись на злочинці. Проте є спірним питання, чи відносити їх до слідів холодної зброї. Під час виявлення холодної зброї на місці події або ж під час обшуку треба мати на увазі, що на ній є сліди власника і сліди застосування, тобто інформація про те, кому належала зброя, її

походження, спосіб виготовлення тощо. Тому зброю з усіма подробицями описують, називають всі її частини, маркувальні позначення, де і які мікрочастки виявлені. Передусім виявляють сліди рук, сліди крові і різних забруднень. Під час виявлення піхов (чохлів), у яких зберігалась холодна зброя, проводиться ототожнення цілого за його частинами – чи зберігався ніж у даному чохлі? Особливу увагу треба звертати на дослідження внутрішньої поверхні піхов, де можуть бути частки крові, волокна тканини одягу. У ході експертизи колото-різаних ушкоджень досліджують не лише холодну зброю і ушкодження на тілі, а й взаємне розташування пошкоджень одягу, тому надсилання останньої на експертизу обов'язкове.

Одним із складних досліджень холодної зброї є визначення мускульного зусилля, необхідного для нанесення конкретного пошкодження. Так, механічні пошкодження зброї – згин, злам клинка свідчать про неабияку фізичну силу злочинця. Особливості розчленування та розташування ран на важливих для життя ділянках тіла інколи свідчать про знання злочинцем анатомії людини.

На поверхні ударно-роздроблюючої зброї особливо уважно слід шукати мікрочастки тканин, забруднень, які знаходяться у кишенях одягу злочинця, де зберігався кастет, надолонник, бита тощо. Встановлення їх походження сприяє цілеспрямованому розшуку злочинця і розслідуванню злочину взагалі.

Контрольні запитання

1. Що називається судовою балістикою?
2. Які є види вогнепальної зброї?
3. Які є види боєприпасів?
4. Що таке калібр нарізної і гладкоствольної зброї?
5. Що являють собою сліди вогнепальної зброї, їх види.
6. Які питання вирішуються під час огляду вогнепальної зброї?
7. У чому суть судово-балістичної експертизи?
8. Назвіть класифікацію холодної зброї.

Теми рефератів і курсових робіт

1. Судова балістика: поняття, наукові засади, роль у розслідуванні злочинів.
2. Засоби і методи виявлення, огляду, фіксації та вилучення об'єктів балістичного дослідження.
3. Питання, які вирішує судово-балістична експертиза, підготовка матеріалів для її проведення і сучасні можливості таких досліджень.

Література

1. Криміналістика. Підручник / За ред. В.Ю. Шепітька. – К., 2001. – С. 11–125.
2. Салтевський М.В. Криміналістика. Навчально-довідковий посібник. – К., 1996. – С.54–57.
3. Ухаль А.М., Шеремет А.П.. Експертно-криміналістична служба: структура та діяльність. Навчальний посібник з методичними рекомендаціями. – Ужгород, 2000. – С. 52–62.

Тема 10.

Техніко-криміналістичне дослідження документів

- ◆ Поняття документа у криміналістиці та правила поводження з ним
- ◆ Слідчий огляд документів
- ◆ Способи змін у документах та їх встановлення
- ◆ Поновлення змісту документів
- ◆ Встановлення технічних способів підроблення підписів
- ◆ Дослідження відбитків печаток і штампів
- ◆ Дослідження матеріалів документів

§1. Поняття документа у криміналістиці та правила поводження з ним

Документами є предмети, на яких тим чи іншим способом зафіксовані відомості про обставини (факти), що мають значення для встановлення істини у справі. В залежності від способу фіксації відповідних даних розрізняють такі види документів: письмові тексти; кіно- та відеодокументи; креслення; схеми, перфокарти; телеграфні та телетайпні стрічки; фотодокументи; фонодокументи.

У процесуальному плані документи як докази поділяють на письмові та речові. До останніх відносять документи, «які є знаряддям вчинення злочину, зберегли на собі сліди злочину або були об'єктом злочинних дій... та всі інші, які можуть бути засобом розкриття злочинів та викриття винних» (ст. 78 КПК України). Документи як речові докази можуть бути засобом учинення злочину чи засобом його приховування, предметом злочинного посягання.

Документи як письмові докази мають значення для встановлення істини у справі завдяки лише своєму змісту. У цьому випадку вони не відносяться до об'єктів криміналістичного дослідження і можуть замінюватися у справі копіями. У практиці техніко-криміналістичних досліджень зазвичай мають справу з письмовими документами як речовими доказами, на яких мовними засобами (знаками) закріплені думки людини, події та факти.

Документи можуть характеризуватися за розміром, формою, видом матеріалів, захисними засобами, текстом, підписами, відбитками печаток, штампів, наявністю резолюції.

Обов'язкові відомості, які повинні міститися в документі для визнання його дійсним, називаються реквізитами. До таких відомостей, як правило, відносяться: найменування документа та дата його складання; назва й адреса підприємства, установи, організації, що складала документ; сторони, які беруть участь у здійсненні операції; зміст здійснюваної угоди; одиниці виміру

та обсяг операції; номер документа; підписи відповідальних осіб; відбитки печаток та штампів.

За юридичною природою документи поділяються на справжні та підроблені, а за джерелом – на офіційні (паспорт, посвідчення особи, довідка) та неофіційні (лист, записна книжка).

За способом виготовлення документи поділяють на: рукописні, машинописні, комп'ютерні, поліграфічні або виготовлені іншим способом за допомогою письмових знаків, інших графічних зображень, виконані чорнилами, пастами, тушшю, олівцем, друкарською фарбою або іншою речовиною.

Документ як речовий доказ потребує особливих правил поводження:

- ◆ до документа не можна вносити будь-яких змін (помарки, проколи, підкреслювання слів тощо);
- ◆ не можна підшивати без конверта до справи, згинати за новими складками, підклеювати до обгортки, зчіплювати скріпками;
- ◆ пересилати дозволяється виключно в цупких конвертах, помістивши документ між чистими аркушами паперу;
- ◆ якщо припускається, що на документі повинні залишитися сліди пальців рук, то працювати необхідно в рукавичках;
- ◆ для зберігання документів повинні бути створені відповідні умови (запобіжні заходи щодо впливу вологості, променів сонця, хімічних речовин тощо).

§2. Слідчий огляд документів

Огляд документів як самостійна слідча дія проводиться у випадках, коли документ не був оглянутий та зафіксований у протоколах тих слідчих дій, під час яких він був виявлений, або коли був поданий обвинуваченим, потерпілим чи свідком. Попереднє дослідження документів може здійснювати слідчий на підставі вимог ст. 190, 191 та 195 КПК України.

Приєднані до справи документи як речові докази піддаються огляду, який можна поділити на два етапи: на першому ретельно вивчається зміст документа з метою виявлення можли-

вих протиріч, а на другому – встановлюється, чи не допускались будь-які зміни в цьому змісті.

Протиріччя у змісті документа встановлюється шляхом співставлення його окремих реквізитів: бланка, відбитків печаток і штампів, дати видачі документа і виготовлення бланка.

Оглядати документи рекомендується за допомогою органолептичних методів (під час бокового освітлення, у косопадаючому світлі) та інструментальних (використання оптичних приладів – лупи, мікроскопа, світлофільтрів тощо). Під час косопадаючого освітлення виявляється зміна структурного стану волокон, сліди тиснення та пасма (плями), що утворилися ручкою чи іншим приладом. Оглядом документа на просвіт виявляються локальні тонкі ділянки паперу, обумовлені підчисткою.

За допомогою лупи чи мікроскопа можна виявити здвоєність штрихів, розпливи барвника у штрихах, нанесених на підчищених ділянках і лініях згину, частинки барвника та інші ознаки, характерні для зміни записів.

Під час огляду машинописних текстів, відбитків печаток і штампів застосовують лінійку, циркуль-вимірювач. Вони дають змогу встановити відмінність у розмірах букв та відстані між ними. У кожному із слів тексту печаток і штампів, виготовлених у спеціальних майстернях, букви розташовані на однаковій відстані одна від одної, а подовжні осі у круглих печатках мають радіальне розташування знаків по колу. Тому відхилення можуть свідчити про можливе допечатування в машинописному тексті, а у відбитках – про нанесення їх за допомогою саморобних кліше.

Умови огляду документа і його результати описуються в протоколі. Ознаки, що цікавлять слідчого, можуть бути зафіксовані також фотографічним методом чи за допомогою відеозапису.

§3. Способи змін у документах та їх встановлення

Найбільш розповсюдженими способами зміни змісту документів є: підчистка, дописка, травлення, виправлення, змивання.

Підчистка – це механічне видалення з поверхні документа письмових, друкованих знаків, букв, штрихів, слів, символів, які

відображають зміст документа. Для підчистки використовують гуму, пемзу, гострі предмети тощо. Ознаками підчистки є кошлатість волокон паперу, потоншення паперу у місцях підчистки, розпливчасті штрихи тексту на підчищеному місці, залишки частинок барвника, видаленого тексту, порушення захисної сітки в документі тощо.

Порушення структури паперу легко виявляється мікроскопічним дослідженням під дією косопадаючого освітлення. Мікроструктура речовини штрихів, деформація ліній захисної сітки вивчаються за допомогою збільшувачих приладів (лупи, мікроскопи). Потоншення паперу спостерігається під час огляду на просвіт. Для виявлення підчищених записів застосовують комплекс методів: контрастну зйомку, кольороподіл, фотографування видимої (збудженої ультрафіолетовими променями) та інфрачервоної (збудженої синьо-зеленими променями) люмінесценції, зйомку у відбитих інфрачервоних променях, дифузно-копіювальний, адсорбційно-люмінесцентний тощо.

Дописка – це змінення початкового змісту документа шляхом внесення нових букв, фраз, цифр, слів на вільні місця документа між окремими письмовими знаками, словами чи рядками, добавляння слів, цифр, букв. До ознак дописок відносяться:

- ◆ відмінність у кольорі й відтінку штрихів початкових та нових записів, відмінність у розташуванні окремих записів у тексті;
- ◆ зменшена чи збільшена відстань між буквами, словами, рядками;
- ◆ не виправдані скорочення;
- ◆ відмінності в ширині штрихів і виробленості почерку, яким виконані записи, що співставляються;
- ◆ відмінності у поглинанні невидимих променів;
- ◆ відмінність у люмінесценції штрихів та їх відбитків;
- ◆ наявність домішок в одних штрихах і відсутність в інших;
- ◆ відмінність у проникаючій здатності матеріалу письма, і копіювальній здатності та розчинності фарбника штрихів.

Інколи дописки можна виявити шляхом вивчення змісту документа, з урахуванням смислового зв'язку між окремими реквізитами документів чи в результаті виявлення логічних протиріч.

Травлення – це спосіб змінення змісту документа, під час якого частина тексту видаляється за допомогою хімічних реактивів, які вступають у реакцію з барвником штрихів і знебарвлюють його. Як травлячі речовини використовують деякі кислоти і луги.

Крім травлення з метою видалення початкового тексту застосовують його змивання, тобто розчинення барвника штрихів водою, спиртом та іншими розчинниками.

До ознак травлення та змивання тексту відносяться: знебарвлення ліновки і захисної сітки; наявність білястих плям від дії хімічної речовини; поява матових ділянок; зміна кольору паперу; шорсткість поверхні паперу; поява дрібних тріщин; наявність залишків барвника витравлених штрихів; розпливи барвника нових штрихів.

Ознаки травлення виявляються звичайним оглядом, а також за допомогою лупи і мікроскопа. Контрастність слабовидимих штрихів може бути підвищена під час спостереження ділянки травлення за допомогою відповідних світлофільтрів, відібраних за правилами кольоророзподілу та кольоророзрізнювання. Виявленню ознак травлення сприяє також метод люмінесценції в ультрафіолетових променях, який дозволяє виявити відмінності в люмінесценції залишків видалених штрихів і паперу.

Крім перерахованих зустрічаються й інші способи зміни документів. Розповсюдженими є переклеювання фотографічних карток.

Переклеювання фотографічних карток найчастіше здійснюється в документах, що засвідчують особу (паспорт, перпустка тощо). Фотокарточка власника документа може бути замінена повністю або частково. У разі часткової заміни фотокарточки у документі залишають її частину з відбитком печатки, а іншу частину видаляють і на її місце наклеюють нову.

Ознаки переклеювання фотокартки легко можна виявити відповідними фізико-технічними і хімічними методами.

§4. Поновлення змісту документів

У слідчій і судовій практиці нерідко трапляються випадки, коли документи, що мають значення для встановлення істини у справі, пошкоджені, в яких записи виявляються слабковидимими чи невидимими внаслідок природного старіння, необережного зберігання, будь-яких випадкових причин та умисних дій зацікавлених осіб. До групи документів, зміст яких необхідно поновлювати, відносяться документи, записи в яких залиті, закреслені, складаються із безбарвних втиснених штрихів, а також спалені документи.

Виявлення залитих і закреслених текстів залежить від фізичних і хімічних властивостей речовини штрихів і плями, що його закриває. Найбільш розповсюдженими методами виявлення залитих текстів є:

- ◆ фотографування з світлофільтром, тобто кольоророзрізняювана зйомка. Її ефективність знаходиться у прямій залежності від правильного підбору світлофільтра, джерела світла та фотоматеріалу;
- ◆ зйомка в інфрачервоних променях здійснюється під час виявлення запису, який виконано речовиною, що поглинає ці промені (графітний олівець, чорна туш, копіювальний папір, машинописна стрічка, друкарська фарба тощо);
- ◆ фотозйомка в рентгенівських променях застосовується у випадках, коли текст виконано фарбуючою речовиною, до складу якої входять елементи з великим атомним номером, а пляма, що закриває текст, утворена речовиною з елементами, що мають менший атомний номер;
- ◆ фотозйомка на просвіт результативна під час помітної відмінності в оптичній щільності ділянок з наявними під плямами штрихами та інших ділянок плями;
- ◆ зйомку в косоппадаючих променях світла доцільно застосовувати у випадках, коли ділянки плями з приховани-

ми під нею штрихами відбивають світло інакше, ніж решта поверхні плями;

- ◆ дифузно-копіювальний метод рекомендується для поновлення текстів, які виконані водорозчинними речовинами (наприклад чорнилом), і закритих нерозчинними (друкарською фарбою).

Виявлення слабовидимих і невидимих текстів (так званих «згаслих» текстів). Такими вони можуть стати внаслідок дії природних факторів (впливу підвищеної вологи повітря, прямої променевої енергії сонця, атмосферних газів тощо). Під час дослідження невидимих текстів застосовуються такі методи, як фотозйомка видимої та інфрачервоної люмінесценції, кольоро-розрізнення, дифузно-копіювальний та адсорбційно-люмінесцентний методи. Слабовидимі штрихи можуть бути прочитані за допомогою світлофільтрів, які посилюють контрастність тексту. В лабораторних умовах застосовують опромінювання документа за допомогою лазера і спостереження люмінесценції за допомогою електронно-оптичного перетворювача.

Виявлення тексту на спалених документах. Можливість установа текстів спалених документів визначається станом паперу і штрихів, що підпали під вплив високої температури. Якщо папір розпався на дрібні частинки, поновити текст буде неможливо, але якщо горіння відбувалося при малому доступу кисню, то розпадаються лише краї листка. На решті ділянок папір лише висушується і починає обвуглюватися. У разі обережного поводження обвуглені документи можуть бути використані для встановлення наявного тексту. Перед дослідженням спалений документ необхідно розправити, для чого документ рекомендується обробити водним розчином гліцерину (10–20 %) або водяною парою.

Для поновлення текстів спалених документів застосовуються такі методи як огляд в косопاداючому світлі, огляд в ультрафіолетових променях, різні фотографічні методи дослідження, відбілювання поверхні документа перекисом водню.

§5. Встановлення технічних способів підроблення підписів

Технічне підроблення підпису – це його відтворення на документі шляхом копіювання з оригіналу, тобто наслідування почерку особи, від імені якої виконується підпис.

Найчастіше підписи підробляються шляхом попередньої підготовки з використанням різних технічних засобів і способів. Часто зустрічається попереднє копіювання дійсного підпису. Для цього застосовуються такі способи: копіювання підпису на просвіт; копіювання через копіювальний папір; передавлювання дійсного підпису загостреним предметом на інший документ з наступним обведенням; виготовлення з дійсного підпису факсиміле (точне відтворення підпису фото-механічним способом); використання комп'ютерних можливостей сканування дійсного підпису з наступним принтерним розпечатуванням на документі.

Кожний спосіб підроблення підпису має характерні ознаки. До ознак копіювання підпису на просвіт відносяться: сповільненість руху, сліди зупинок та викривлення в штрихах, тупі закінчення штрихів, ширина з'єднувальних штрихів однакова з шириною головних. Ці ж самі ознаки характерні й для копіювання підпису через копіювальний папір. Якщо підпис виконано з попередньою підготовкою і наведено, то можуть залишитися сліди тиснення, наколювання, які можна виявити при боковому освітленні на звороті документа. Якщо підготовка здійснювалась олівцем або через копіювальний папір, то в штрихах підпису залишаються частинки олівця чи копирки.

Якщо підпис скопійований шляхом переносу його на документ за допомогою проміжного кліше, то має місце слабка насиченість барвника, на папері на місці підпису виникає матова зона, оскільки папір зволожується. Під час копіювання на ксероксі в штрихах підпису можна знайти окремі частинки барвника, а сам штрих має блиск графіта. Під час фотографічного копіювання (що зустрічається досить рідко) на місці підроблен-

ня залишаються сліди зволоження паперу та оброблення його хімічними реактивами.

Більшість ознак підроблення підписів можна виявити під час огляду документа та його мікроскопічного дослідження в косопадаючому і розсіяному світлі. Штрихи попередньої підготовки, здійснені олівцем, обведені аніліновим чорнилом, а також виготовлені за допомогою копіювального паперу фіксують шляхом фотозйомки в інфрачервоних променях.

Експертним дослідженням нерідко вирішується питання, чи не слугував конкретний підпис в якості взірця для копіювання, зокрема перетискування, через копіювальний папір. Для цього здійснюють суміщення діапозитивів порівнюваних підписів.

В усіх випадках провадження експертизи підписів підпис, що досліджується, рекомендується порівняти з взірцями підписів особи, від імені якої вони виконані. Для цього експерту пред'являються вільні та експериментальні взірці підписів даної особи. В якості вільних взірців бажано представляти 6–8 підписів, виконаних на документах, аналогічних тим, що досліджуються, за якістю матеріалів. Серед них повинні бути і підписи, подібні на досліджувані за транскрипцією та конфігурацією. Експериментальні взірці (в кількості до 10) виконуються на аркуші чистого паперу такою самою ручкою, таким само чорнилом чи олівцем, як і підпис, що досліджується.

§6. Дослідження відбитків печаток і штампів

Печатка – це прилад з рельєфним зображенням знаків для нанесення їх відбитків на папір, деревину, метал тощо.

Печатки бувають різних видів: качукові – для плоских відбитків та металеві – для рельєфних відбитків на твердих матеріалах. Прямокутна печатка іменується штампом, а невеликі за розмірами штампи називаються штемпелями. Є також печатки круглі, овальні та трикутні.

Плоскі відбитки печаток найчастіше фарбуються мастикою, пастою; рельєфні відбитки не фарбуються, їх ставлять на пас-

порт, посвідчення та інші документи, на пломби, сургучні та пластмасові зліпки.

Круглі печатки бувають прості та гербові. Прості містять вказівку про місце реєстрації даного підприємства, установи чи організації; по колу або в центрі розміщується назва юридичної особи. В центрі гербової печатки є зображення герба держави, а по колу – назва міністерства, відомства чи установи, якій належить печатка.

Злочинці виготовляють печатки та штампи такими способами:

- ◆ використовують набір готових друкарських стандартних літер;
- ◆ використовують набір гумових літер, одержаних шляхом розрізаних готових стандартних штампів (для цього беруть штампи для виготовлення бланків довідок, що є у продажу);
- ◆ вирізують з гуми, деревини, пластмаси;
- ◆ гравірують та за допомогою гальванопластики;
- ◆ виготовляють каучукові печатки за заводською технологією (з свинцю – друкарськими літерами вибивають об'ємну форму печатки, яку заповнюють сирою гумою та вулканізують її. Герб виготовляють гравіруванням).

З метою підроблення відбиток печатки можна нанести на документ:

- ◆ малюванням безпосередньо на документі;
- ◆ вологим копіюванням з використанням проміжного плоского кліше-печатки або виготовлення набором, гравіруванням;
- ◆ вологим копіюванням з оригіналу відбитка.

Ознаки підроблених відбитків печаток характеризують способи підроблення.

Підроблення відбитків способом малювання характеризується нестандартністю зображення букв, їх форми, розміру, ширини штрихів, їх подвоєністю та викривленнями; є сліди тиснення, проколи, асиметричне розташування літер, неоднаковий радіальний нахил однакових літер.

Вологе копіювання з оригіналу відбитка має дзеркальне зображення, тому цей спосіб використовують рідко.

Копіювання з плоского мальованого кліше має всі ознаки безпосереднього малювання відбитка на документі, для нього характерні також зволоження паперу та порушення проклеї-ки у місцях відбитка.

Ознаки відбитків, нанесених вологим копіюванням з проміжного кліше, проявляються в тому, що форма й розміри літер хоча й відповідають стандарту, однак відбиток за насиченістю барвника блідий, краї штрихів літер розпливчасті, папір в місцях відбитка матовий, клейовий прошарок порушений.

Якщо злочинець наводить проміжне кліше для того, щоб надати відбитку насиченості барвника, то відбиток матиме всі ознаки наведення – викривлення та нерівномірне розташування барвника в штрихах, зеркальне зображення окремих літер.

Відбитки, нанесені з вирізаного кліше, характеризуються нестандартною формою букв, неоднаковою шириною штрихів, вугластістю овалів, відсутністю відсічок, слідами перерізання штрихів, різними інтервалами й нахилами знаків.

Якщо відбиток нанесений з набірною або гравірованого кліше, то перш за все спостерігається нерівномірне розташування барвника в штрихах, а також неоднакові інтервали між буквами, різні радіальні нахили знаків. Крім того, металеві кліше залишають на папері сліди тиснення, сліди витиснення барвника з-під літер, і тому штрих у центрі має менш інтенсивне забарвлення, ніж з країв, де зосереджений барвник.

Криміналістичне дослідження відбитків печаток і штампів здійснюється з метою визначення способу нанесення відбитків та встановлення тотожності печаток і штампів за їхніми відбитками.

Дослідження у всіх випадках починається з вивчення ознак, що свідчать про спосіб нанесення відбитка: плоским чи рельєфним кліше, печаткою саморобною чи заводського виготовлення. Тотожність печаток за відбитками встановлюється внаслідок вивчення загальних ознак, до яких відноситься розмір,

форма, зміст і розташування тексту друку й інших його елементів, та часткових – дефектів зображення, що виникли в процесі виготовлення та експлуатації друку.

§7. Дослідження матеріалів документів

До матеріалів документів відносяться: папір; картон та вироби з нього; чорнило та пасти для авторучок, штемпельні фарби, мастика; чорнило для фломастерів, туш; копіювальний папір; клей; захисні покриття; коригуюча речовина типу «штрих».

Техніко-криміналістичне дослідження матеріалів письма експертними методами дозволяє вирішити такі завдання:

- ◆ встановити вид матеріалу або виробу з нього;
- ◆ визначити споживацьке призначення матеріалу виробу;
- ◆ встановити джерело походження матеріалу;
- ◆ визначити приблизний час виготовлення матеріалу.

Бумага як основний матеріал документів досліджується для вирішення питань, пов'язаних з встановленням належності окремих шматків розірваних документів єдиному цілому; класу, виду, споживацького призначення паперу, використаного під час виготовлення певного виду документів; єдиного джерела походження листків паперу, вилучених у різних підозрюваних; належності паперу до певного обсягу; часу виготовлення паперу. Одночасно з папером у чистому вигляді досліджуються і паперові вироби.

В ході дослідження паперу вивчаються його фізико-механічні властивості (вага, товщина, колір, внутрішня будова, структура поверхні), склад за волокнами, вид і ступінь проклейки, які речовини використані в якості наповнювачів, визначаються ознаки, що характеризують виріб із паперу.

Письмові засоби, що застосовуються при виготовленні документів, досить різноманітні. Останнім часом з'явилися нові барвникові матеріали, що використовуються для виготовлення підроблених документів: полімерні олівці, кольорова крейда тощо.

Для дослідження складу письмових засобів вживають спеціальні модифікації хімічних та фізико-хімічних методів, що використовуються у відповідних галузях матеріалознавства і хімії для аналізу тих самих матеріалів, окремих речовин чи їх аналогів, з урахуванням специфіки криміналістичного дослідження. Розроблені спеціалістами методики дозволяють значно звузити обсяг груп, до яких відносяться письмові засоби, що досліджуються, а в ряді випадків виділити індивідуально визначені об'єми цих речовин. Це стало можливим з використанням таких високочутливих методів, як спектрофотометрія, мікроспектрофотометрія, лазерний аналіз, хроматографічні методи.

Для найбільш розповсюджених матеріалів письма (паст, чорнил, фарб) розроблені методики криміналістичного дослідження барвників у штрихах письмових матеріалів та в ємкостях, що дозволяють диференціювати одноколірні письмові матеріали у штрихах різних родів, одного роду, що відрізняються за якісним складом барвників. Для письмових засобів, що містять штемпельну фарбу, фіолетове канцелярське чорнило, пасти синього і фіолетового кольорів, розроблені методики, що дають змогу диференціювати письмові засоби, виготовлені за однією рецептурою і відносяться до різних випусків продукції.

Можливості техніко-криміналістичного дослідження матеріалів документів значно підвищується під час використання банків даних щодо цих матеріалів, що створюються в експертно-криміналістичних установах МВС України.

Контрольні запитання

1. Що таке документ у криміналістиці та правила поводження з ним?
2. У чому полягає слідчий огляд документів?
3. Назвіть способи змін у документах та їх встановлення.
4. Які є методи виявлення залитих текстів документів?
5. Які застосовуються способи копіювання підписів?
6. Перерахуйте способи виготовлення злочинцями печаток і штампів.
7. У чому полягає суть дослідження матеріалів документів?

Теми рефератів і курсових робіт

1. Поняття, види та наукові основи криміналістичного дослідження документів.
2. Ідентифікація засобів і матеріалів, використаних для виготовлення документів.
3. Дослідження машинописних текстів. Розшук та ідентифікація друкарської машинки.
4. Техніко-криміналістична експертиза документів: поняття, коло питань, що вирішуються нею, підготовка матеріалів для дослідження.

Література

1. Криміналістика. Учебник / Под ред. В.А. Образцова. – М., 1995. – С. 193–209.
2. Криміналістика. Учебник / Под ред. Н.П. Яблокова. – М., 1997. – С. 285–303.
3. Криміналістика. Підручник / За ред. В.Ю. Шепітька. – К., 2001. – С. 126–140.

Тема 11.

Криміналістичне дослідження письма

- ◆ Судове почеркознавство та його наукові основи
- ◆ Ідентифікаційні ознаки письма та їх класифікація
- ◆ Підготовка матеріалів для судово-почеркознавчої експертизи
- ◆ Методика судово-почеркознавчої експертизи
- ◆ Особливості авторознавчого дослідження

§1. Судове почеркознавство та його наукові основи

Судове почеркознавство – це галузь криміналістичної техніки, яка вивчає закономірності письма, процес його дослідження, можливість ідентифікації людини за почерком та вирішує інші завдання почеркознавчої експертизи.

Наукові основи судового почеркознавства складають:

- ♦ психофізіологічне вчення академіка І.П. Павлова про вищу нервову діяльність людини та її динамічний стереотип;
- ♦ вчення про навички письма, їх стійкість та відносну незмінність;
- ♦ вчення про індивідуальність письма, яка відображена у сукупності ознак письма, що фіксуються на матеріальних носіях.

У структуру судового почеркознавства входять такі поняття, як: письмо, почерк, навик, ознака. Письмо – один із способів матеріальної фіксації думок і мови людини. Розрізняють письмову та усну мову. Відмінність писемної від інших способів фіксації мови полягає в тому, що зміст мови відображається у вигляді літер, символів, знаків. У письмі визначені дві сторони: змістова – писемна мова та графічна – почерк. Писемна мова – це зміст документа, виконаний мовними засобами; почерк – система автоматизованих рухів, які використовуються для виконання письмових знаків.

Основа письма складає навик, тобто рух, який характеризується високим ступенем засвоєння та відсутністю поелементної свідомої регуляції. Навик письма формується під впливом мовного середовища, навчання та виробничої письмової діяльності, фізичних та психологічних особливостей, а також людини. Для формування навика необхідне свідоме, цілеспрямоване зусилля вибору лексичних засобів із дотриманням граматичних та стилістичних норм і правил виконання письмових знаків. Розрізняють навички перцептивні (по-

чуттєві), інтелектуальні та рухові (що лежать в основі формування ознак письма).

У результаті тривалого тренування навик письма стає автоматичним, тобто під час виконання письмового документа увага людини зосереджується не на графічному виконанні, а на змістовній стороні тексту. Автоматичність навиків письма обумовлена діяльністю вищої нервової системи людини. Зазначені посилення складають основу індивідуального та постійного навиків письма.

Динамічний стереотип – це розроблене І.П. Павловим психофізіологічне вчення стосовно формування навиків. І.П. Павлов довів, що сформований навик письма становить «кістяк», тобто майже ніколи не змінюється, закріпившись у вищій нервовій системі у вигляді динамічного стереотипу. Саме це вчення про динамічний стереотип навиків письма покладено в основу криміналістичної ідентифікації людини за почерком.

Письмо – це засіб фіксації думки людини за допомогою системи спеціально створених умовних знаків – алфавітів (абеток). Системи письма (літерні, клиноподібні, ієрогліфічні тощо) забезпечують спілкування людей, обмін інформацією, дозволяють кожній особі набувати нові знання. До особливостей літерного письма належить просте опанування ним та зв'язок його з фонетикою мови, що дозволяє під час дослідження вирішити багато питань, які пов'язані з станом особи в момент мовного спілкування чи висловлювання, зафіксованого на магнітних носіях.

Почерк – це технічна сторона письма, зафіксована в рукопису системи звичних рухів, в основі формування якої лежить письмово-руховий навик. Почерк – це система рухів під час виконання письмових знаків. Почерк – це зорово-руховий образ графічної техніки письма, який реалізується за допомогою системи рухів у рукопису.

Почерк має дві властивості: індивідуальність та відносну стійкість. Криміналістичне дослідження почерку складає самостійке вчення – судове почеркознавство, що є окремою теорією науки криміналістики.

§2. Ідентифікаційні ознаки письма та їх класифікація

Для ідентифікації людини за її почерком користуються ідентифікаційними ознаками (Схема 13).

Ідентифікаційна ознака письма – це особливість письмово-рухових навиків, що відображені в рукопису. Ідентифікаційні ознаки поділяють на ознаки письмової мови та ознаки почерку. Для ідентифікації людини необхідно спочатку визначити ознаки письмової мови і почерку, а потім сформувати їх комплекс, який оцінити як неповторний. Лише це дає підстави зробити висновок стосовно тотожності виконавця тексту.

Ідентифікаційні ознаки за ступенем відображення рухових навиків поділяють на загальні та окремі. Загальні характеризують об'єкт, що досліджується, в цілому, наприклад, письмову мову або почерк. Вони дозволяють поділити об'єкти за класами, видами, групами, тобто визначити групову належність. Окремі ознаки – це індивідуальні особливості, властивості окремого об'єкта. Окремі ознаки у сукупності із загальними утворюють ідентифікаційне поле, характерне для конкретного об'єкта.

Ознаки писемної мови – це письмово-мовні навики, які поділяються на граматичні, лексичні та стилістичні.

Граматичні ознаки – це ступінь володіння правилами нормованого ладу мови. Вони виявляються в порушенні правил орфографії, пунктуації, синтаксису, граматичного ладу мови.

Лексичні ознаки – це ступінь володіння сукупністю мовних засобів для вираження думок на папері. До цих засобів відносять фразеологію, тобто стійке поєднання слів, зворотів, виражальних засобів – метафор, гіпербол, алегорій. Виразальні засоби посилюють дію мови, створюють образ людини, події, що запам'ятовуються. Вони дозволяють робити висновок щодо загального розвитку та ступеня грамотності людини, про її навики володіння мовними засобами під час письма, і за цими ознаками робити висновок про належність автора до будь-якої професії.

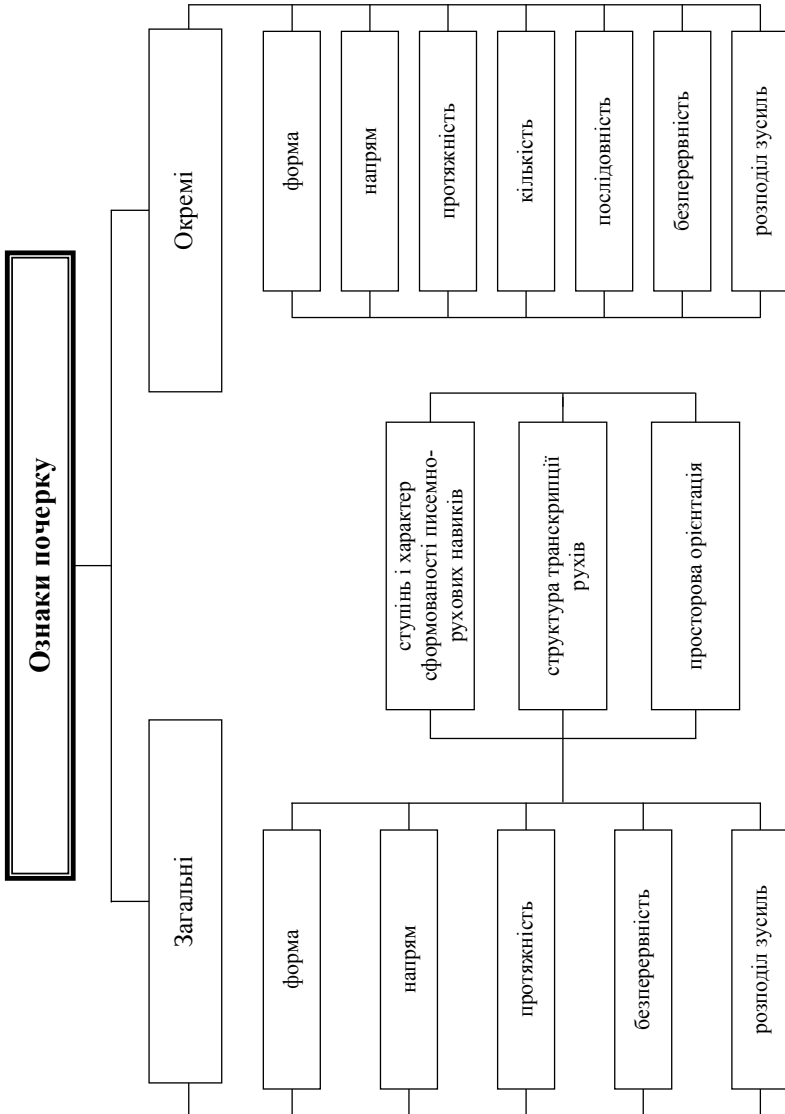

Схема 13. Ідентифікаційні ознаки почерку

Стилістичні ознаки характеризують манеру викладання автором своїх думок, побудови речень у тексті в цілому, використання різних мовних стилів – наукового, публіцистичного, офіційно-документального, канцелярського, виробничо-технічного, художнього, епістолярного, побутового.

Грамматичні, лексичні та стилістичні ознаки письмової мови складають загальні ознаки письма. Окремими ознаками можуть бути стійкі граматичні, стилістичні особливості письмової мови, які постійно повторюються у великому обсязі матеріалу і слугують основою для встановлення автора.

До топографічних ознак письма відносяться форма і розмір полів, відступів, розташування рядків, наявність нових, переноси слів, розташування вставок у пропущених словах, нумерація сторінок тощо.

Топографічні ознаки відносяться до загальних ознак письма. Вони відображені в рукописних і друкарських текстах. Цим вони відрізняються від ознак усної та письмової мови, які можуть і не мати графічної форми.

Ознаки почерку поділяють на загальні й окремі. Загальні ознаки характеризують у цілому. До них відносять:

- ◆ виробленість почерку – здатність до швидкого, біглого письма. За цією ознакою почерк поділяється на високий, середній та низький;
- ◆ загальний тип почерку характеризується його побудовою – учнівський, вигадливий, ускладнений, стилізований;
- ◆ загальний напрям рухів. Більшість українських почерків мають лівоокружний рух (за годинниковою стрілкою), правоокружні рухи зустрічаються рідко, головним чином у підрядкових петлях;
- ◆ розмір – висота рядкових елементів літер. Крупний почерк – висота літер складає 5 мм і більше, середній – від 2 до 5 мм, дрібний – менше 2 мм;
- ◆ нахил почерку – буває прямий, правий, лівий;
- ◆ розгін – відношення двоштрихової букви до її ширини. За розгоном почерк поділяють на розмашистий, середній, стислий;

- ◆ ступінь зв'язності – це кількість букв, що виконуються без відриву знаряддя письма від паперу. За зв'язністю почерк поділяють на високий – зв'язність більше 5 букв, середній – до 5 букв, низький (відривний) – 2 букви.

До окремих ознак почерку відносять індивідуальні особливості виконання окремих письмових знаків з точки зору відхилення їх від типових прописів та загальних характеристик почерку:

- ◆ спрямування руху в ході виконання літер;
- ◆ зв'язність знаків, штрихів;
- ◆ співвідношення елементів у письмових знаках за висотою і розташуванням;
- ◆ розташування точок початку та закінчення штрихів у письмових знаках і літерах;
- ◆ форма траєкторії рухів під час виконання письмових знаків (дуго-, круго-, петлеподібна);
- ◆ протяжність рухів;
- ◆ спосіб початку та закінчення руху;
- ◆ кількість рухів;
- ◆ послідовність рухів;
- ◆ складність рухів.

Окремі ознаки почерку мають важливе ідентифікаційне значення, оскільки відрізняються своєрідністю та стійкістю.

§3. Підготовка матеріалів для судово-почеркознавчої експертизи

Під час підготовки матеріалів для судово-почеркознавчої експертизи основним завданням слідчого є надання в розпорядження експерта доброякісних порівняльних зразків. У даній експертизі розрізняють також два види зразків – вільні та експериментальні.

Вільними називаються рукописи, виконані до порушення кримінальної справи. Судова і експертна практика надають їм великого значення, оскільки матеріали, представлені для порівняння, написані в обстановці, що виключає умисну зміну почерку.

Вільні зразки почерку слічий відбирає шляхом виїмки, обшуку, огляду.

В якості вільних зразків необхідно надсилати декілька документів, оскільки за одним документом (незалежно від його розмірів) важко робити висновок щодо фактів зміни почерку в рукописах даної особи.

Вільні зразки почерку повинні відповідати таким вимогам: відповідність документу, що досліджується; достовірність (безсумнівність) походження; відповідність за часом виконання документа; формою і змістом; достатність зразків за кількістю.

Внаслідок інтенсивних вправ у писанні, в залежності від умов роботи та інших причин, почерк людини може стати більш виробленим і, навпаки, деградувати внаслідок тяжкої хвороби чи старості тощо. Тому вільні зразки за часом повинні відповідати документам, що досліджуються.

Інколи можуть використовуватись умовно-вільні зразки почерку, тобто такі, що виконані після порушення кримінальної справи, але без зв'язку з експертизою (скарги, заяви тощо).

Експериментальними називаються рукописи, виконані за пропозицією слідчого, судді чи прокурора спеціально для порівняльного дослідження. Експертні зразки одержують: під диктування та шляхом самостійного написання за пропозицією слідчого чи судді й обов'язково у їх присутності. Найкраще диктувати текст документа, що досліджується. Якщо з урахуванням змісту документа це неможливо, то рекомендується завчасно підготувати текст, в який могли б бути включені в інших співвідношеннях слова, що знаходяться в досліджуваному документі.

Під час підготовки порівняльного матеріалу необхідно дотримуватися загального правила: чим коротший рукопис, що досліджується, тим більше вимагається зразків. Якщо текст документу, що досліджується, виконаний лівою рукою, з наслідуванням друкованого шрифту чи зміненим почерком, то експерту надсилають вільні й експериментальні зразки звичайного швидкопису, а також експериментальні зразки, одержані відпо-

відно до особливостей виконання документа, що досліджується (відбирають зразки, виконані лівою рукою, з наслідуванням друкованого шрифту тощо). Під час відбирання зразків недопустимо пропонувати особі писати певним чином – крупно, дрібно, широко чи відтворювати будову букв та їх частин відповідно до оригіналу.

В ході вирішення питання, чи виконано підпис певною особою, необхідні такі зразки:

- ◆ вільні й експериментальні зразки підписів особи, від імені якої виконано підпис;
- ◆ вільні зразки підозрюваного у вигляді текстів;
- ◆ вільні зразки підписів підозрюваного;
- ◆ експериментальні зразки підозрюваного, виконані у вигляді накреслень прізвища особи, від імені якої значиться підпис.

Експериментальні зразки підписів одержують на декількох аркушах паперу з незначним інтервалом у часі.

Вільні й експериментальні зразки завіряються слідчим чи суддею.

У разі необхідності дослідити рукописний текст експерту надсилають:

- ◆ вільні зразки письма підозрюваного (обвинуваченого) на 8–10 аркушах;
- ◆ експериментальні зразки – на 5–10 аркушах.

У разі призначення експертизи підписів рекомендується експерту надавати:

- ◆ вільні та експериментальні зразки почерку на 8–10 аркушах;
- ◆ по 10–15 вільних і 20–30 експериментальних зразків підписів особи.

Експериментальні зразки відбираються на окремих аркушах паперу (по 5–6 підписів на кожному аркуші) або на таких самих бланках, що й досліджувальний документ.

Почеркознавча експертиза призначається за мотивованою постановою слідчого або судді.

§4. Методика судово-почеркознавчої експертизи

Почеркознавча експертиза призначається як за кримінальними, так і за цивільними справами. Тому вона є найбільш поширеною і вирішує такі завдання: ідентифікаційні, які пов'язані з встановленням конкретного виконавця тексту, підпису, цифрового запису; класифікаційні – пов'язані з встановленням за почерком деяких властивостей чи ознак особи, характерних для певних груп населення; діагностичні – пов'язані з розпізнаванням часу та умов виконання конкретного рукопису, а також із визначенням емоційного стану виконавця.

Питання, які вирішуються експертизою, можуть бути двох видів: ідентифікація виконавця тексту чи підпису; встановлення обставин, за яких вони були виконані.

Для вирішення ідентифікаційних завдань експерту можуть поставлені такі запитання:

- ◆ ким написаний текст документа, що досліджується;
- ◆ ким виконані цифрові записи;
- ◆ хто виконав підпис від певної особи;
- ◆ однією особою чи різними особами виконані тексти (підписи) в кількох документах чи окремі частини в одному документі.

Під час вирішення неідентифікаційних питань експерту-почеркознавцю може бути запропоновано встановити:

- ◆ чи виконаний рукопис у процесі вільного письма або з застосуванням технічних засобів (копіювального паперу, шляхом перетискування з наступним обведенням тощо);
- ◆ чи не виконаний рукопис умисно зміненим почерком;
- ◆ чи не виконаний текст з наслідуванням почерку певної особи;
- ◆ чи не виконаний рукопис у незвичайних обставинах (в незвичайній позі, при низькій температурі тощо);
- ◆ чи не виконаний рукопис під час незвичайного стану особи, яка його писала (в стані фізичної втоми, сп'яніння, збудження);
- ◆ особою якої статі виконано рукопис, і яка відносна давність написання.

Методика судово-почеркознавчої експертизи складається з чотирьох стадій:

- 1) попереднє дослідження – включає огляд матеріалу, що надійшов на експертизу, фіксацію його цілісності, визначення характеру пакування, наявність засвідчених підписів;
- 2) роздільне дослідження – це визначення кількості співставлених зразків, виділення загальних та індивідуальних ознак в тексті, що досліджується, та зразках, визначення частоти їх повторів (стійкості); розроблення ознак тексту документа та зразків почерку на окремих аркушах;
- 3) порівнювальне дослідження – співставлення розробок ознак почерків, що досліджувалися, виділення схожих та розрізнявальних ознак. Математичними методами підраховують ступінь надійності ознак, що співпадають, і формують ідентифікаційний комплекс, оцінюють його як неповторний, враховуючи розрізнявальні ознаки;
- 4) оцінка результатів порівнювального дослідження та формування висновків експерта – стадія, на якій виявлений та сформований комплекс співпадаючих та розрізнявальних ознак оцінюється з позиції їх індивідуальності та значущості для встановлення тотожності виконавця тексту. На даній оцінці базуються відповіді на ці питання, що поставлені слідчим.

Особливості дослідження підписів. Методика дослідження підписів у принципі не відрізняється від дослідження текстів, але можливості встановлення виконавця за ними більш обмежені. Підпис відображає прізвище особи і має посвідчувальне значення. Підпис виконується власноручно. Його особливістю є малий обсяг графічного матеріалу та графічні ознаки.

До графічних ознак підпису відносяться: розташування підпису відносно тексту документа; напрям завершального штриха (розчерк); співвідношення рядків основи письма та верхніх закінчень штрихів; зменшення розміру штрихів до кінця підпису (гладіолаж).

Підписи можуть мати різну транскрипцію – літерну, безлітерну, змішану.

Дослідження підпису необхідно розпочинати з таких ознак, як транскрипція, загальний вигляд, ступінь виробленості. У ході дослідження підпису, виконаного з наслідуванням чи спотворенням, виявляються ознаки, які є відмінними або збігаються.

§5. Особливості авторознавчого дослідження

Дослідження, що здійснюється криміналістами з метою встановлення автора тексту документа, відноситься до компетенції криміналістичної авторознавчої експертизи. Даний вид криміналістичної експертизи сформулювався на основі криміналістичного дослідження почерку з використанням даних спеціальних наук, що вивчають закономірності письмової мови.

Під час вирішення питання стосовно виконавця тексту ознаки письмової мови мають лише допоміжне значення. В авторознавчому дослідженні вони є основними і слугують підставою для висновку щодо особистості автора, що виготовив документ. Це особливо важливо, коли виконавець та автор – різні особи.

Наукову основу криміналістичної авторознавчої експертизи становить система знань щодо умов і закономірностей мовної поведінки людини, що обумовлюють індивідуальність, динамічну стійкість, варіаційність його письмової мови, а також щодо методів її дослідження, з метою розслідування злочинів. Криміналістичне авторознавство синтезує дані галузевих наук: лінгвістики, психології, соціолінгвістики і психолінгвістики – теорії комунікації і дані криміналістики (теорію ідентифікації, криміналістичного почеркознавства), трансформуючи їх відповідно до завдань авторознавчої експертизи.

У найбільш загальному вигляді ці завдання полягають:

- ◆ у встановленні конкретного автора одного чи декількох анонімних документів;
- ◆ у встановленні групової належності автора, його освітнього рівня, професії, наявності навиків певного стилю письмової мови, соціально-демографічного портрета тощо.

Об'єктами криміналістичної авторознавчої експертизи є тексти різних документів, причому не лише рукописних, а й ма-

шинописних, а також одержаних за допомогою множинних поліграфічних засобів. Текст документа представляє собою складне структурне утворення, елементи якого пов'язані певними закономірними взаємодіями. Мінімальний обсяг тексту для ідентифікаційного дослідження повинен становити 500 слів.

Для авторознавчого дослідження необхідні зразки письмової мови осіб, що перевіряються, які, як і в почеркознавчій експертизі, можуть бути вільними, експериментальними та умовно вільними.

Вільні зразки письмової мови повинні бути виконані у тому самому функціональному стилі і в тій самій письмовій формі, що і досліджуваний текст (побутовим, діловим, публіцистичним, науковим). Побутовий стиль відображається зазвичай у приватних листах, записках; діловий – у доповідних, пояснювальних записках, рапортах, протоколах тощо; публіцистичний – у доповідях на суспільно-політичну тематику, статтях такого самого змісту; науковий – у статтях, текстах доповідей, рецензіях тощо.

Експериментальні зразки письмової мови – це тексти, одержані від осіб, що перевіряються, в присутності слідчого чи судді спеціально для авторознавчої експертизи.

Вільні зразки повинні надаватися не менш, як на 25 аркушах. Умовновільні зразки надаються як доповнення до вільних, особливо якщо останні не вдалося зібрати в достатньому обсязі.

Експериментальні зразки повинні бути виконані мовою документа, що досліджується. Загальний обсяг експериментальних зразків повинен становити 25–30 сторінок тексту.

Методами авторознавчої експертизи є:

- ◆ лінгвістичні, пов'язані з установленням мовних елементів і структур;
- ◆ психолінгвістичні, що дозволяють аналізувати мовні структури з точки зору особливостей психічних процесів, що впливають на мовну поведінку особи;
- ◆ соціолінгвістичні, що вказують на зв'язок мови з різними соціальними факторами;
- ◆ логіко-психологічні, спрямовані на аналіз логічних елементів і структур тексту, що визначають властивості та особливості мовних й інтелектуальних навиків автора;

- ◆ математичні кількісні методи виділення ступенів розвитку мовних навиків, методи статистичного аналізу загальних та окремих мовних навиків письмової мови, у тому числі на базі електронно-обчислювальної техніки.

Авторознавче експертне дослідження складається з чотирьох стадій: попереднє дослідження; роздільне дослідження; порівняльне дослідження; оцінка результатів та формулювання висновків.

Контрольні запитання

1. Що таке письмова мова?
2. Що таке почерк?
3. Які ознаки почерку?
4. У чому полягає суть підготовки матеріалів для судово-почеркознавчої експертизи?
5. Назвіть та охарактеризуйте стадії методики судово-почеркознавчої експертизи.
6. Що відноситься до графічних ознак підпису?
7. У чому полягає суть авторознавчого дослідження?
8. Охарактеризуйте методи авторознавчого дослідження.

Теми рефератів і курсових робіт

1. Судове почеркознавство і його роль у розкритті, розслідуванні та попередженні злочинів.
2. Підготовка та проведення судово-почеркознавчої експертизи.
3. Авторознавча експертиза: поняття, завдання, можливості.

Література

1. Криміналістика. Учебник / Под ред. И.Ф. Пантелеева и Н.А. Селиванова. – М., 1984. – С. 203–216.
2. Криміналістика. Підручник / За ред. В.Ю. Шепітька. – К., 2001. – С. 141–152.
3. *Салтєвський М.В.* Криміналістика. Навчально-довідковий посібник. – К., 1996. – С.65–70.

Тема 12.

Ідентифікація людини за ознаками зовнішності

- ◆ Поняття ідентифікації людини за ознаками зовнішності
- ◆ Зовнішні ознаки людини та їх класифікація
- ◆ Основи експертного ототожнення людини за ознаками зовнішності

§1. Поняття ідентифікації людини за ознаками зовнішності

Ознаки, які характеризують зовнішню будову людини, називаються ознаками зовнішності. У кожної людини зовнішній вигляд суто індивідуальний і має здатність відобразитися в матеріальних слідах та пам'яті людини у вигляді уявних образів. Ознаки зовнішності складають основу криміналістичної ідентифікації під час вирішення ідентифікаційних та діагностичних завдань. Тому зовнішній вигляд людини здавна використовується під час упізнання та кримінальної реєстрації злочинців.

Останнім часом криміналістичне вчення про зовнішні ознаки людини і використання для ототожнення людини дістало назву **криміналістична габітологія** (лат. *habitus* – зовнішність, *logos* – вчення).

Габітологія – це галузь криміналістичної техніки, яка вивчає зовнішні ознаки людини, їх матеріальні та ідеальні відображення, методи та засоби їх фіксації й використання для встановлення фактів, які відіграють значну роль у розкритті та розслідуванні злочинів.

За ознаками зовнішності ідентифікованою є особа, що розшукується (перевіряється). Це може бути підозрюваний, обвинувачений, підсудний, засуджений. Ідентифікуючими об'єктами виступають:

- ◆ словесний опис зовнішності людини з використанням спеціальної термінології (наприклад, у криміналістичному обліку розшукуваної особи) чи в довільній формі (під час допиту потерпілого);
- ◆ матеріальна фіксація зовнішнього вигляду людини на фотознімку або відеоплівці;
- ◆ уявний образ зовнішнього вигляду, який зафіксований у пам'яті свідка, потерпілого, іншої особи; в цьому випадку ототожнення здійснюється шляхом пред'явлення для впізнання;
- ◆ останки людини (труп, частини розчленованого трупа).

До видів криміналістичної ідентифікації людини за ознаками зовнішності відносяться:

- ◆ ідентифікація людини шляхом пред'явлення длі впізнання;
- ◆ ідентифікація людини шляхом безпосереднього зіставлення її зовнішності зі «словесним портретом»;
- ◆ ідентифікація людини шляхом безпосереднього зіставлення зовнішності з фото- чи ізопортретом (комбінованим портретом);
- ◆ ідентифікація людини шляхом зіставлення «словесного портрета» з фотозображенням;
- ◆ відновлення обличчя загиблого за черепом (скульптурна реконструкція портрета);
- ◆ експертне ототожнення людини за фотознімками.

Ідентифікація особи за ознаками зовнішності здійснюється:

- 1) за матеріальними відображеннями, тобто фотографіями, кіноплівками, відеограмами, голограмами, а також кістковими останками;
- 2) за ідеальними відображеннями (уявними образами), зафіксованими в процесуальних і непроцесуальних документах (кримінальних справах, особових справах, картках криміналістичних обліків, документах різного довідкового обліку, в яких зберігаються різні демографічні дані, а також відображені ознаки зовнішності);
- 3) за описом прикмет.

Ідентифікація особи за матеріальнофіксованим відображенням зустрічається рідко через ряд причин (відсутність підозрюваного, його фотографії тощо). Тому у практичній діяльності найчастіше ідентифікація особи здійснюється за такими методами як: опис; малювання; композиція з допомогою фотографій; композиція з допомогою підсумовування малюнків. Це технічні прийоми матеріалізації слідів пам'яті.

Опис – це фіксація результатів вербального спілкування з джерелом інформації про ознаки образу людини, який зберігається в його пам'яті, для складання словесного портрета.

Слідчий пропонує суб'єкту добровільно розказати про ознаки й особливості людини, які він бачив і запам'ятав.

Малювання – це графічне відтворення суб'єктивного образу, який зберігається в пам'яті джерела. Малювання як засіб матеріалізації сліду пам'яті є тактичним прийомом, який використовується в слідчих діях для отримання інформації від людей. Малювання суб'єктивного образу може здійснюватися як безпосередньо джерелом, так і слідчим з його слів, а також спеціалістом.

Мальовані портрети називають **суб'єктивними**. Вони не тотожні, лише подібні до реального вигляду людини, що розшукується.

Композиція з допомогою фотографій полягає в тому, що в процесі допиту джерелу пред'являють серію звичайних фотографій і пропонують вибрати ті з них, на яких будь-яка з ознак зовнішності схожа на запам'ятовані ознаки. Слідчий або спеціаліст вирізує з фотографій вказані і відібрані ознаки зовнішності і наклеює їх на аркуші паперу. Таким чином складається портрет. Прогалини між ознаками ретушуються. Складений таким способом портрет дістав назву **фоторобота**.

Композиція за допомогою підсумовування малюнків – найефективніший спосіб відтворення і закріплення ідеальних відображень. Сутність складання суб'єктивного портрета полягає в тому, що джерело під час допиту вибирає з мальованих елементів зовнішності ті, які він запам'ятав як схожі, а спеціаліст конструює з них портрет.

Словесний портрет – це система опису зовнішності людини з використанням спеціальної термінології. Опис здійснюється зверху до низу, у двох положеннях обличчя особи (фас та правий профіль). Кожна ознака зовнішності характеризується розміром, формою, положенням відносно інших частин тіла.

Найсучаснішим засобом формування суб'єктивного портрета розшукуваної особи є використання комп'ютерної програми та засобів комп'ютерної графіки з метою побудови фотокомпозиційних портретів зі слів очевидців. Таким способом виготовляється комп'ютерний фоторобот.

§2. Зовнішні ознаки людини та їх класифікація

Ознака – це характеристика, відмінна риса об'єкта. В габітології ознака характеризує зовнішність людини в цілому або окремі її елементи (зріст, ніс, очі тощо). Ознаки зовнішності поділяють на власні та супутні.

Власні ознаки визначають безпосередньо будову тіла. Вони поділяються на анатомічні та функціональні.

Супутні ознаки зовнішності – це особливості одягу, предметів-прикрас, утилітарних предметів (тростинка, парасолька).

Анатомічні ознаки – це особливості будови тіла людини.

1. Стать – чоловіча, жіноча.
2. Вік – у разі відсутності даних вік вказується приблизно.
3. Зріст – високий (175 см і вище), середній (160–174 см), низький (до 160 см). Дані для жінок зменшуються на 5 см.
4. Статура – сухорлявий, середньої повноти, повний, гладкий.
5. Обличчя за формою – овальне, кругле, прямокутне, трикутне, ромбовидне.
6. Особливості обличчя – кавказький тип, монгольський тип, середньоазіатський тип, європейський тип.
7. Чоло – високе, середнє, низьке.
8. Брови – прямі, дугоподібні, звивисті.
9. Очі – великі, малі, примружені; світлі: блакитні, сірі, зелені, жовті; темні: карі, чорні.
10. Ніс – великий, середній, малий.
11. Рот – великий, середній, малий.
12. Губи – товсті, середньої товщини, тонкі.
13. Підборіддя – виступаюче, скошене, вертикальне.
14. Вуха – трикутні, овальні, круглі, прямокутні.
15. Волосся за формою – пряме, хвилясте, завивисте. За кольором – біле, руде, світло-русяве, темно-русяве, чорне, сиве, пофарбоване (в різний колір).

Функціональні ознаки є загальними і характеризують людину як живу динамічну систему.

1. Статура – напружена, підтягнута, вільна, розслаблена, сутула.
2. Хода – швидка, повільна, легка, тяжка, тверда, хитка, кульгава, клишава.
3. Голос – дзвінкий, глухий, сильний.
4. Мова – ясна, невиразна, швидка, повільна, з акцентом, шепелява, гаркава.
5. Характерні риси – жестикулювання, багата міміка, вживання характерних слів, зворотів, словосполучень, вигуків, національних слів.
6. Особливі прикмети – це різні анатомічні або функціональні ознаки та аномалії організму людини, що рідко зустрічаються та відзначаються високою стійкістю. До них відносять невідповідності розміру окремих частин тіла (рук, ніг, голови, носа тощо); кольорові аномалії, тілесні нарости, шрами, викривлення хребта, родимі плями, бородавки тощо.

До особливих відносяться не всі прикмети і не завжди такі приклади впадають в очі. Тому виділяють помітні прикмети, тобто такі ознаки будь-якого походження, які розташовані на відкритих частинах тіла та привертають увагу з першого погляду своєю незвичайністю (формою, розміром, кольором). Помітні прикмети дозволяють відразу виділити окрему особу із групи людей.

Особливі прикмети детально описуються за їх розташуванням, розміром, формою, а деякі і за характером поверхні та кольору.

Під час описування татуїровок необхідно вказувати також сюжет зображення, надписи та інші особливості. Татуювання мають важливе ідентифікаційне значення, використовуються з метою кримінальної реєстрації злочинців та в оперативно-розшукових цілях.

Одяг та інші особисті речі повинні бути описані по можливості також детально.

§3. Основи експертного ототожнення людини за ознаками зовнішності

Експертне ототожнення – це безпосереднє порівняння ознак зовнішності людини, закарбованих на фотознімках, кіно- та відеоматеріалах, із зразками ознак зовнішності, відображених на різних матеріальних носіях інформації.

Портретно-криміналістична експертиза поділяється на такі види:

- ◆ експертиза зображень людей за фотопортретами з метою встановлення особи, що розшукується, серед декількох осіб, зображених на фотознімках;
- ◆ експертиза прижиттєвих фотографій безвісті зниклої людини та черепа трупа для встановлення належності його даній особі;
- ◆ експертиза невпізаного трупа (фотознімки якого представлені) та фотопортрета живої особи для встановлення особи трупа;
- ◆ експертиза посмертної маски невідомої людини і прижиттєвих фотозображень безвісті зниклої особи з метою упізнання трупа.

Портретно-криміналістична експертиза вирішує такі завдання: чи відображено на пред'явлених фотографіях одне і те саме обличчя; чи немає на груповій фотографії особи, фотографія якої пред'явлена для дослідження; чи не зображений на фотографії труп особи, яка розшукується; чи не належить череп людині, фотографія якої пред'явлена для дослідження.

На портретно-криміналістичну експертизу подають матеріали, на яких обличчя може бути зображено в різних положеннях. Доцільно, щоб на порівнювальних матеріалах обличчя було зафіксоване приблизно в тих самих ракурсах. Кіно-, відеоматеріали, рентгенограми подають в оригіналах, кісткові останки повинні бути звільнені від м'яких тканин.

Експертне ототожнення людини можливе тоді, коли зображення обличчя на фотознімку одержані об'єктивними засобами фіксації на підставі законів геометричної оптики. Будь-яка

копія повинна бути подібна до оригіналу та ізоморфна йому, тобто будь-який об'єкт системи можна розглядати як «модель» і вивчати на ньому різнобічні ознаки. Тому неоднакові геометричні будови, які застосовуються в експертизі, можуть розрізнятися лише розміром, але не ознаками, які є основою для їх будови. Звідси, під час збільшення фотографічних зображень взаємозв'язок і співвідношення між ознаками не змінюється.

Ідентифікаційним об'єктом фотопортретної експертизи у всіх випадках є конкретна людина, тотожність якої встановлюється. Ідентифікуючими об'єктами можуть бути: геометрично точні зображення голови та обличчя ідентифікаційного об'єкта; скелет голови (череп) або його знімок.

Об'єктами ідентифікаційної експертизи можуть бути портрети, створені художниками, а також всі композиційні портрети.

Методика ідентифікаційного дослідження фотографічних зображень складається з таких етапів. На початку дослідження серед зразків намагаються відібрати такі фотознімки, на яких обличчя зафіксоване в однаковому або близькому до досліджуваного ракурсі. Потім фотознімки приводять до одного масштабу, для чого використовують константні антропометричні точки голови. Одержані одномасштабні знімки наклеюють на таблиці й описують кожний знімок за системою словесного портрета. Однакові ознаки за формою, розміром та розташуванням відмічають стрілками. Для визначення співвідношення ознак останні з'єднують прямими лініями, одержані геометричні фігури порівнюють. Відмінні ознаки, як правило, на фотознімках виділяють іншим кольором. Відтак оцінюють сукупність збіжених ознак і відмінних, пояснюючи причину появи останніх, а сукупність збіжених ознак оцінюють як неповторне.

Контрольні запитання

1. Що собою становить ідентифікація людини за ознаками зовнішності?
2. На які види поділяються зовнішні ознаки людини?
3. Що відноситься до особливих прикмет людини?

4. Як складається «словесний портрет» людини?
5. Як складається «фоторобот»?
6. Як виготовляються суб'єктивні композиційні портрети?
7. Які завдання вирішує портретно-криміналістична експертиза?

Теми рефератів і курсових робіт

1. Поняття та наукові основи ототожнення людини за її зовнішніми ознаками, завдання і значення даного ототожнення.
2. Ознаки зовнішності людини, їх характеристика, ідентифікаційне значення та класифікація.
3. Судово-портретна експертиза: поняття, наукові основи, коло питань, які вирішуються, методи підготовки матеріалів для призначення експертизи.

Література

1. Криміналістика. Підручник / За ред. П.Д. Біленчука. – К., 1998. – С.145–165.
2. Криміналістика. Підручник / За ред. В.Ю. Шепітька. – К., 2001. – С. 154–166.
3. Криміналістика. Учебник / Под ред. Р.С. Белкина. – М., 1986. – С. 78–95
4. Криміналістика. Учебник / Под ред. В.А. Образцова. – М., 1995. – С. 239–256

Тема 13.

Судова одорологія

- ◆ Поняття, наукові засади, завдання і можливості судової одорології
- ◆ Способи і методи виявлення, фіксації і вилучення запахових слідів
- ◆ Дослідження і використання запахових слідів у практиці розслідування злочинів

§1. Поняття, наукові засади, завдання і можливості судової одорології

У практиці розкриття злочинів з давніх часів використовується запах розшукуваного об'єкта, тому що всі предмети пахнуть, особливо біологічні об'єкти (люди, тварини, рослини).

Галузь науки криміналістики, яка досліджує природу і механізм утворення запахових слідів, засобів і методів їх виявлення, фіксації і використання, має назву **одорологія**.

У фізичному розумінні запаховий слід – це частки (молекули) будь-якої речовини, яка перебуває у газоподібному стані. Запаховий слід виникає внаслідок безперервного переходу тіла з твердого або рідкого стану в газоподібний. Відокремлені молекули, які знаходяться в оточуючому нас середовищі, змішуються з молекулами повітря і утворюють газоподібний слід. Якщо відокремлена молекула потрапляє у рідке середовище, то створюється запаховий слід у воді.

Запахові сліди в корені відрізняються від трасологічних, тому що вони не мають сталої зовнішньої форми, вони невидимі і не стандартні за своїми властивостями. До властивостей запахових слідів відносяться: летючість, розчинність, адсорбція, розбавлення, дифузія, розсіюваність, неперервність механізму утворення.

Летючість – здатність речовини випаровуватися, тобто переходити з твердого або рідкого стану в газоподібний. Випаровування відбувається за будь-якої температури. Під час її підвищення швидкість випаровування збільшується. Речовина, яка відкрито зберігається (духи, фенол), легко випаровується і наповнює простір своїм запахом. Тому летучі речовини зберігаються в герметично закритих ємкостях.

Розчинність – здатність газоподібних речовин розчинятися у клітинах органа нюху людини чи тварини і викликати почуття запаху. Властивість розчинятися лежить в основі механізму утворення почуття до сприйняття запаху.

Адсорбція – здатність молекул газоподібних речовин поглинатися поверхневим шаром іншої речовини. Завдяки ад-

сорбції можливе сприйняття молекул пахучої речовини (запаху) в суміші з повітрям, відокремлення її на твердих ворсистих поверхнях.

Дифузія – взаємне проникнення частинок однієї речовини в іншу. Наприклад, взуття набирається потожировими виділеннями людини, які просякають крізь товщину підшов, відділяються від неї під час ходи і адсорбуються на поверхні ґрунту, створюючи запаховий слід.

Розбавлення – це зміна концентрації газоподібної речовини у сліді, яка приводить до утворення нової властивості запаху.

Неперервність механізму утворення слідів відображає динамічну сторону утворення запахових слідів: у разі наявності джерела і зовнішніх умов слід утворюється безперервно, поки існує джерело. Наприклад, запах бензину в кімнаті буде зберігатися доти, поки повністю не випарується з підлоги його пляма. Властивість безперервного утворення дозволяє накопичувати запахову речовину, створювати у сліді велику його концентрацію, наприклад, під час визначення об'єкта за незначним запаховим слідом.

Рухомість структури запахових слідів характеризується внутрішнім станом речовини сліду, вказує на те, що його молекули перебувають в хаотичному стані, не зв'язані одна з одною, постійно переміщуються разом з навколишнім середовищем, в якому відбувається слідоутворення.

Розсіюваність – це здатність газоподібного сліду розповсюджуватись в ємкості або просторі, тобто змінювати свій об'єм і таким чином зменшувати концентрацію речовини в одиниці об'єму.

За механізмом утворення запахові сліди можна розділити на дві групи: сліди-джерела запаху та сліди-запахи.

Сліди-джерела запаху – це різні матеріальні об'єкти, наприклад, парфуми, бензин, люди, тварини, рослини, тобто матеріальні об'єкти, які за певних умов утворюють запахові сліди. Такі сліди одночасно можуть бути і трасологічними слідами (сліди взуття, сліди відбитків пальців рук), які використовуються для ідентифікації.

Сліди-запахи – це газові утворення, суміш повітря з молекулами пахучої речовини, якщо в даному місці відсутнє безпосереднє джерело запаху. Наприклад, запах парфумів в кімнаті, де реально відсутнє джерело, але колись воно було і залишило сліди.

У слідчій практиці найчастіше звертаються до слідів запаху людини. Всі об'єкти, яких так чи інакше торкалась людина, або частки, які відокремлились від її тіла або одягу, несуть запахову інформацію. Такими носіями запахових слідів є:

- ◆ шматки тканини, волосся, кров, потожирові речовини, слина та інші виділення, які відділились від тіла людини і пов'язані з її фізіологічною діяльністю;
- ◆ предмети постійного контакту з тілом людини: одяг, взуття, особисті речі;
- ◆ об'єкти тимчасового контакту з тілом людини – знаряддя виникнення злочину, предмети праці та інструменти, речі матеріальної обстановки, яких торкалась людина.

Таким чином, розділ науки криміналістики, який досліджує закономірності механізму утворення, прийоми, засоби і методи виявлення, збирання, дослідження і використання запахових слідів для отримання інформації для розкриття і розслідування злочинів, називається **криміналістичною одорологією**.

На основі даних криміналістичної одорології вирішується широке коло завдань:

- ◆ встановлення людини за запахом її особистих речей;
- ◆ виявлення наркотичних речовин;
- ◆ виявлення вибухових речовин;
- ◆ виявлення слідів злочинця;
- ◆ затримання озброєних злочинців.

§2. Способи і методи виявлення, фіксації і вилучення запахових слідів

Джерелами запаху є матеріальні об'єкти або їх частини, які причинно пов'язані з діями злочинця на місці події. Такі об'єкти поділяються на два види: предмети-носії особистого запаху; та предмети-носії запаху людини.

До першої групи відносять предмети або їх частки (тверді, сипучі, рідкі речовини у вигляді плям або частки, які відділились від тіла людини, – шматки епідермісу шкіри, волосся, зрізані або відламані нігті, плями крові, сечі, інші виділення. До другої групи запахових джерел відносяться предмети, які зберігають запах людини (сліди рук, ніг тощо), предмети постійного контакту – одяг, взуття, предмети туалету, супутні речі, предмети праці, інструменти, засоби вчинення злочину, які були в руках злочинця.

Робота з джерелами запаху потребує стерильності. Тому на руки треба надягати рукавички; дрібні джерела потрібно брати пінцетом, який спочатку протерти спиртом. Дрібні об'єкти вміщують у скляні пробірки, а громіздкі – в поліетиленові кульки, скляні ємкості, які потім герметично упаковують.

Одним із ефективних і розповсюджених способів виявлення запахових слідів у ході розслідування злочину є використання біологічного детектора – нюху службово-розшукової собаки. Тут відомі два способи: переслідування злочинця за його запаховими слідами з допомогою службово-розшукової собаки під управлінням кінолога; фіксація запахового сліду злочинця на місці події для наступного дослідження його з метою встановлення злочинця шляхом вибірки.

Кінолог – це фахівець із службового собаківництва. Він навчає і дресує собаку, знає її навички, реагування на різні подразники, може їх науково пояснювати. Кінолог входить до складу слідчо-оперативної групи і виїздить на місце події.

До способів вилучення запахових слідів відноситься відкачування молекул запаху шприцом. Враховуючи, що речовини сліду безперервно випаровуються, то її молекули постійно знаходяться над слідом, змішані з молекулами повітря. Це повітря засмоктується шприцом, а потім переноситься в герметично закритий посуд. Ця процедура повторюється декілька разів, щоб збільшити концентрацію зразка. У посуд перед закачуванням запахового сліду рекомендується помістити невеличкі тампони стерильного бинта, які зменшують рух запаху і слугують його адсорбентом.

Забір запаху можна здійснити безпосередньо посудом. Наприклад, поліетиленову пляшку здавлюють і шийку підносять до поверхні сліду. Під час вивільнення пляшка розправляється і засмоктує повітря з молекулами запаху. Пляшку швидко закривають й опечатають.

Адсорбування запахового сліду на нейтральний носій є найбільш прогресивним способом фіксації. Для цього достатньо на поверхню джерела запаху накласти сорбент, наприклад, стерильну фланелеву серветку, шматок активованої вугільної тканини, марлевий бинт накрити шматком фольги або склом і залишити в контакт з джерелом на 15–20 хвилин. Оскільки запахова речовина постійно випаровується, то її молекули будуть адсорбуватись на сорбенті. Після цього сорбент пінцетом поміщають у посуд і герметично закривають.

Робота з предметами, які несуть одорологічну інформацію, з процесуальної точки зору не має ніяких винятків і найчастіше виконується під час провадження невідкладних слідчих дій щодо встановлення і закріплення слідів злочину. Тому дії слідчого або дізнавача щодо виявлення і фіксації джерел одорологічної інформації необхідно фіксувати в протоколі слідчої дії.

§3. Дослідження і використання запахових слідів у практиці розслідування злочинів

Джерела одорологічної інформації (грунт із слідами запаху речовин, плями крові, нігті, волосся тощо) досліджуються в експертних установах сучасними науково-технічними методами. Однак запахову інформацію із тих самих джерел можна одержувати з допомогою біологічних детекторів – нюху собаки чи людини. В даному випадку результат дослідження поки що не породжує доказів з процесуальної точки зору, хоча одержана інформація і використовується для розкриття злочину, наприклад, розшуку злочинця і речей, визначення джерела походження запаху.

Діями собаки керує спеціаліст-кінолог. Слідчий рекомендує кінологу сліди, які можна використати, фіксує це в протоколі,

попереджуючи його у даному разі не залишати своїх слідів і не пошкоджувати місця події. Якщо собака на місці події «взяла» слід, то це не виключає необхідності відбору запахових слідів і консервації їх для використання як ініціюючих. Одержана від службово-розшукової собаки одорологічна інформація в кінцевому підсумку повинна мати процесуальне значення. Отже, відомості, які повідомляє кінолог під час використання службово-розшукової собаки, повинні надалі одержати статус доказів.

У ході розкриття злочинів за «гарячими слідами» широко використовуються запахові сліди для вибірки джерела запаху серед виявлених запахів або тих, що зберігаються в картотеках (банках) запахів.

Вибірка – це оперативно-тактичний захід щодо застосування спеціалістом біологічного «інструмента» – нюху службово-розшукової собаки для дослідження одорологічної інформації з метою встановлення джерела за запахом. Практична суть вибірки полягає в знаходженні собакою серед декількох подібних запахів того, який був сприйнятий нею як зразок. Ця фізіологічна діяльність собаки схожа з роботою сучасного технічного пристрою, який виділяє за даними ознаками предмет – джерело запаху із сукупності йому подібних. У цьому плані аналогічна діяльність дегустатора, який визначає конкретний запах парфумів серед багатьох зразків.

Вибірка – це діяльність слідчого щодо кінолога. Вона відбувається в спеціальному приміщенні, захищеному скляною перегородкою від присутніх осіб; об'єкти вибірки повинні бути однаковими за матеріалом – носієм запаху, наприклад, фланелеві серветки, шматки тканини, активована вугільна тканина, схожі речі – носії запаху. Наприклад, не можна шапку вибирати серед рукавиць, серветок, які використовуються, як зразки-носії. Забороняється здійснювати вибірку безпосередньо людей.

Хід вибірки здійснюється за участю понятих. Їм та іншим учасникам роз'яснюється мета вибірки, пред'являються предмети – джерела запаху, які були законсервовані на місці події. Під час огляду перевіряються цілісність упаковки, її печатки. Учасники переконуються в безпосередності об'єктів – джерел запа-

ху. Якщо у вибірці бере участь підозрюваний, то перенос його запаху на серветку виконується негайно в присутності всіх учасників вибірки, крім кінолога.

Як зразок запаху можна використовувати запах учасників вибірки. Для цього достатньо кожному з них дати однакові серветки і запропонувати витерти ними руки, обличчя, шию. Серветки із зразками запаху поміщаються в скляні банки. Особі, запах якої підлягає вибірці, пропонують вказати місце, як і де поставити банку з її зразком запаху. Ця дія фіксується фотозйомкою і в протоколі. Потім запрошують кінолога і передають йому зразок законсервованого на місці події запаху і дають наступне завдання щодо вибірки.

Під час вибірки в приміщенні, де розміщені потрібні об'єкти, знаходиться лише кінолог з собакою. Всі інші учасники спостерігають за вибіркою через прозору перегородку або відкриті двері. Як правило, вибірка проводиться три-чотири рази, а розшукуваний запах вибирається із 5–6 зразків. Також рекомендується використовувати не одну, а дві-три собаки для забезпечення надійності результатів вибірки.

Оцінки доказового значення результатів вибірки треба проводити комплексно, виходячи з таких наукових положень:

- ◆ газоподібні речовини – це рівнопорядкові речові джерела доказів;
- ◆ вибірка – це знаряддева діяльність спеціаліста;
- ◆ результати вибірки інколи можуть бути перевірені сучасними технічними засобами;
- ◆ надійність результатів вибірки може бути визначена імовірісно-статистичним методом.

Контрольні запитання

1. Що відноситься до запахових слідів і чим вони відрізняються від трасологічних?
2. Які властивості запахових слідів?
3. Перерахуйте носіїв запахових слідів.
4. Яку роль у виявленні запахових слідів відіграє службово-розшукова собака?

5. Охарактеризуйте способи виявлення і фіксації запахових слідів?
6. У чому полягає суть дослідження запахових слідів?
7. У чому полягає процес вибірки запахових слідів?

Теми рефератів і курсових робіт

1. Поняття, наукові засади, завдання та можливості криміналістичної одорології в розкритті і розслідуванні злочинів.
2. Проблемні питання призначення та проведення одорологічної експертизи.

Література

1. Криміналістика. Підручник / За ред. П.Д. Біленчука. – К., 1998. – С.197–210.
2. *Салтевский М.В.* Криминалистическая одорология. – К., 1976.
3. *Біленчук П.Д., Лукьянчиков Е.Д., Сало В.Д.* Методика обнаружения и использования одорологической информации в процессе раскрытия преступлений. – К., 1993.

Тема 14.

Судова акустика

- ◆ Поняття і властивості звукових слідів
- ◆ Засоби і тактичні прийоми фіксації звукових слідів
- ◆ Судово-акустичне дослідження матеріалів звукозапису

§1. Поняття і властивості звукових слідів

Людина живе у світі звуків, які несуть неосяжну інформацію про зовнішнє середовище. Звук був і залишається одним з найбільш розповсюджених засобів спілкування між людьми і звуковим каналом зв'язку в біологічних системах.

Під час вчинення злочину злочинець та інші суб'єкти приводять у взаємодію засоби вчинення злочину і таким чином породжують звуки, які в сукупності створюють звукове середовище. Сприймаючи це середовище, людина моделює матеріальну обстановку і відтворює уявний образ слідової «картини» місця події, тобто, які предмети звучали на місці події, скільки їх було, як розташовувалися. Навіть на підставі життєвого досвіду ми без великих зусиль виділяємо голос людини, впізнаємо її і розрізняємо серед інших. За забарвленням звуку визначають емоційне навантаження людини: хвилювання, радість, гнів тощо. Звукове середовище на місці події досить докладно відображає характер злочинної діяльності.

Звук – це нове нетрадиційне джерело доказової інформації, яке потребує специфічної методики його виявлення, фіксації і подання у ході доказування. За звуковою мовою, яка записана на магнітному носії, не лише ідентифікують людину, а й розв'язують багато прогностичних питань, наприклад, установлюють наявність у розмовляючого емоційної напруженості і подають її у вигляді кількісних характеристик спектрального складу мови. Криміналістична комплексна фонетична експертиза за участю психолінгвіста може за фонограмою встановити соціологічний портрет злочинця.

Отже, звук – це своєрідний слід, що залишає зміни в матеріальному середовищі. Оскільки звукова мова становить собою певну послідовність слів, які складаються з фонем-звуків, то їх відображення в матеріальному середовищі доцільно називати слідами звуку або звуковими слідами.

Звук виникає внаслідок коливань будь-якого фізичного тіла, наприклад, струни, голосових зв'язок, працюючого верстата. Тіло, яке коливається, спричиняє пружні хвилі, які розповсюд-

жуються в повітрі, рідинах чи твердих об'єктах і сприймаються органами слуху як певний звук. Отже, звуковий слід з фізичної точки зору – це коливальний рух матеріального середовища, а з суб'єктивної – уявний образ, «слід пам'яті» про конкретний звук.

Звуковий слід як коливальний рух матеріального середовища потрібно відрізнити від його відображення, наприклад, на магнітній плівці. Магнітний слід – це перетворене і закріплене на манітному носії механічне коливання джерела звуку.

Звукове середовище – це сукупність звукових слідів, які одночасно генеруються різними джерелами. Злочин учинюється в матеріальному середовищі, де кожний об'єкт є джерелом звукових слідів, якщо він потрапляє в сферу енергетичної взаємодії. Так, у квартирі під час убивства можна зафіксувати мову – крики жертви про допомогу, грюкіт від падіння предметів тощо. Якщо подія зафіксована на магнітному носії, то її звукові сліди будуть накладені на фон звукового середовища, аналіз якого може дати додаткову інформацію про такі обставини, які не матимуть відображення в звичайних матеріальних слідах. Тому, перебуваючи на місці події, потрібно знати джерела можливих звукових слідів, які іноді залишаються на місці події, хоча безпосередньо звукові сліди відсутні.

Джерелами звуку є всі матеріальні об'єкти органічної і неорганічної природи, які можна поділити на чотири групи:

- 1) люди (звукова мова, немовні звуки);
- 2) живі організми (звуки тварин, птахів);
- 3) неживі об'єкти та їх системи (звуки музичних інструментів, працюючих верстатів, агрегатів, інструментів, транспорту, знарядь злочину, пострілу тощо);
- 4) явища природи (звук грому, шум водопаду, прибою, обвалу, горіння тощо).

До властивостей звукових слідів відносяться: динамічність, розсіюваність та подільність.

Динамічність означає рухомість сліду. Оскільки звук – це хвиля, яка в повітрі рухається зі швидкістю 340 м/сек., а у твердих тілах – до 6 000 м/сек., то звуковий слід у конкретному

місці – це певний енергетичний стан, миттєва зміна. Після випромінювання звукової хвилі об'єкт перестає робити коливальний рух, тобто повертається в попередній стан, і слід, як коливання, зникає. Об'єкт не звучить.

Отже, слід постійно переміщається, відділяється від джерела.

Розсіюваність. Звукова хвиля в однорідному середовищі розповсюджується з однаковою швидкістю в усі боки, оскільки коливається одне джерело. Однак у міру віддалення від джерела енергія звукової хвилі зменшується і на певній відстані хвиля затухає, тобто слід звуку розсіюється і зникає. Тому під час фіксації звукових слідів приймач необхідно якомога ближче розташувати до джерела.

Ділимість. Оскільки звукові сліди мають властивість розсіюватись і точно не фіксовані в певній точці, то звуковий слід можна «розділити» на частоти, які будуть ідентичні цілому. Наприклад, помістити навколо джерела кілька приймачів і таким чином один і той самий слід звуку буде зафіксовано кілька разів, тобто буде отримано одночасно зі сліду кілька копій, що відображають звуковий слід. Такі фонограми за своїм інформаційним значенням будуть абсолютно тотожні.

Однією з властивостей звукового сліду є відображення. Подібно до світла звукова хвиля може бути спрямована спеціальним відображувачем у певну точку, тобто звуковий слід можливо перенести з одного місця в інше, при цьому властивості сліду залишаються незмінними.

Звуковий слід, як фізичний рух, характеризується ще цілим рядом властивостей, зокрема: довжиною хвилі, частотою коливань, амплітудою, періодом коливання. За довжиною хвилі звуки ділять на короткохвильові – ультразвукові та довгохвильові – інфразвукові. За допомогою технічних пристроїв звуковий слід можна підсилити або зменшити його інтенсивність без його якісних змін.

§2. Засоби і тактичні прийоми фіксації звукових слідів

Специфічні властивості звукових слідів створюють відповідні труднощі щодо їх фіксації як у технічному, так і тактичному плані. Динамічність та розсіюваність звуку потребує спеціальних прийомів і засобів для виявлення звукових слідів та їх фіксації.

Криміналістика знає два способи фіксації звуку: органолептичний та технічний.

У ході застосування органолептичного способу використовуються органи слуху людини. Звуковий слід, відображений органом слуху, становить суб'єктивний образ, який недоступний для стороннього спостерігача без вільного волевиявлення джерела. Зафіксований органолептично звуковий слід може бути використаний в оперативно-розшуковій діяльності для оперативного впізнавання за мовою або під час слідчої дії – пред'явлення для впізнавання людини за її мовою. Для фіксації звукових слідів доцільно обирати ближчі точки від джерела, бажано на шляху розповсюдження звуку, щоб не було перешкод. Для встановлення достовірності свідчень свідків-очевидців про сприйняття конкретної звукової інформації проводять відтворення обстановки і обставин події, хоча даний стан можливо встановити технічним шляхом.

Фіксація звукових слідів технічними засобами називається звукозаписом. Суть звукозапису полягає в тому, що звуковий слід взаємодіє з технічним пристроєм (магнітофоном, диктофоном), збуджує в його приймачі синхронні джерелу звуку коливання, тобто сигнали, що закріплюються на магнітному носії – магнітній стрічці, немагнітних матеріалах. За способом перетворення та закріплення енергетичних сигналів звукозапис ділять на механічний та магнітний.

Механічний звукозапис створюється складним технічним пристроєм, що перетворює механічні коливання одного середовища в змінення іншого – об'ємні сліди на пластичному, мета-

левому носії (диску). Відтворення проводиться аналогічними пристроями (патефони, електрофони).

Магнітний запис оснований на явищі залишкового намагнічування носія, що рухається в магнітному полі записуючої голівки. Для магнітного запису в якості носія використовують магнітну стрічку, сталевий дріт, магнітні диски тощо. Магнітна стрічка – це синтетична, лавсанова основа, на яку нанесено тонкий магнітний шар. Якщо на носії записано мову людини або звукове середовище місця події, то магнітний носій називають фонограмою.

Фіксація звукових слідів технічними засобами зводиться до звукозапису. Для цього приймач-мікрофон технічного засобу потрібно розмістити так, щоб з ним взаємодіяла енергія звукової хвилі звукового сліду. У тактичному плані виконати цю умову не завжди просто, оскільки звук розповсюджується з великою швидкістю і постійно розсіюється. Тому під час запису його потрібно «ловити» у прямому розумінні слова. У ході запису виникають різні тактичні ситуації, а саме:

- ◆ джерело звуку відоме і ним може керувати слідчий (запис слідчих дій допиту);
- ◆ джерело звуку відоме, але ним не може керувати слідчий, наприклад, запис явищ природи (грим, прибій) або шум вулиці, скрегіт гальмів тощо;
- ◆ джерело звуку не відоме, ним не можна керувати, наприклад, запис події злочину, підготовчих дій злочинця або діяльність щодо знищення слідів злочину, наприклад, запис хуліганських дій на вулиці, бешкетника у квартирі тощо.

Тактичні прийоми в кожному випадку різні. У першому випадку, коли джерелом звуку можна керувати, місце запису звуку обирає слідчий частіше за місцем проведення слідчої дії. Запис керованого джерела звуку повинен бути безперервним.

Запис ситуації, коли слідчий не може керувати джерелом звукових слідів, відбувається в двох технічних режимах – черговому і пороговочекаючому.

У ході запису в черговому режимі приймач звуку встановлюють на місці імовірної появи джерела, тобто на робочому місці, в житловому приміщенні, де збираються особи, яких вивчають у місці, де, можливо, вчиниться злочин. Магнітофон вмикають і ведеться безперервний запис, поки не скінчиться стрічка. Можливий і такий спосіб, коли магнітофон вмикається і вимикається дистанційно. Під час безперервного запису фіксуються всі звукові сліди у межах чутливості пристрою.

Якщо джерело звуку виникає раптово, наприклад, у ході пізнання та затримання розшукуваного злочинця чи доставлення затриманого хулігана в чергову частину, запис ведеться в черговому режимі. Відомо, які протиправні дії чинять затримані (нецензурно лаються, чинять опір тощо). Такі дії працівник органів внутрішніх справ, прокуратури, суду повинен записати на диктофон, умикаючи його тоді, коли виникає подібна ситуація. Така фонограма є важливим доказом, вона спростовує неправдиві свідчення затриманого про те, що його били, застосовували незаконні методи затримання, що він не лявся, не чинив опору. Фонограма разом з протокольною формою провадження є важливим джерелом доказової інформації.

§3. Судово-акустичне дослідження матеріалів звукозапису

Судово-акустичне дослідження матеріалів звукозапису і відеофонограм є новим видом експертної діяльності, яку називають судово-акустичним дослідженням та відео-фонографічною експертизою. Сучасний етап цих досліджень дозволяє вирішити такі завдання:

- ♦ встановити джерело звуку (людина, технічний пристрій, агрегат, зброя, музичний інструмент тощо);
- ♦ ототожнювати аудіовідеопристрої (магнітофони, відеоманітофони, диктофони тощо);
- ♦ дешифрувати зміст нерозбірливої або іншої звукової інформації;

- ◆ встановити різні зміни, навмисно внесені або утворені внаслідок експлуатації фонограми – монтажу, перезапису, знищення запису;
- ◆ встановлювати емоційний стан людини за її усною мовою з допомогою кількісних ознак спектральних вимірів;
- ◆ на якій апаратурі отримана фонограма, що досліджується, чи являється вона оригіналом або копією.

Ототожнення джерела звуко-, відеоінформації за його звуко-, відеослідом, зафіксованим на магнітному носії (фонограмі, дискеті, диску, касеті), складає **предмет** відеофонографічної експертизи.

Об'єктами дослідження є звуко- і відеосліди людей, тварин, птахів, комах, предметів матеріального світу, неорганічної природи, верстатів, машин, засобів учинення злочинів, явищ природи, а також відеозвукозаписуючі, відео-звуковідтворюючі пристрої і засоби трансляції відеозвукових сигналів (телефони, радіопристрої, підсилювачі). Щодо кожного з них вирішуються численні питання, головним чином ідентифікаційні.

Безпосереднім об'єктом експертного дослідження являється також магнітна сигналограма, що являє собою магнітний носій (стрічку, платівку, дріт) з відображеними на ньому слідами звукового і світлового середовища, а також магнітними і механічними слідами відео- і звукозаписуючої апаратури.

Методика акустичних досліджень з метою ототожнення джерел звукових слідів дещо вімінна від дослідження безпосередньо звукозаписуючих та звуковідтворюючих пристроїв. Тому методику акустичного ідентифікаційного дослідження джерел звукових слідів було запропоновано зарахувати до фоноскопічної експертизи, а ідентифікаційні дослідження матеріалів звукозапису – вважати електроакустичною експертизою. Таким чином, акустичне дослідження матеріалів звукозапису реалізується в рамках двох експертиз – фоноскопічної та електроскопічної. Ці дослідження належать до криміналістичних.

Об'єктами фоноскопічної експертизи є фонограми з записом акустичної інформації (мови людини, голосів тварин, птахів, звуку явищ природи, транспортних засобів тощо).

Фоноскопична експертиза дозволяє встановити:

- ◆ кількість джерел звуку, що записані на фонограмі;
- ◆ вид джерела звукових слідів – людина, тварина, машина, синтезатор, записані на фонограмі, які знайдені на місці події;
- ◆ ототожнити джерело звукових слідів, що записані на фонограмі (конкретної людини, машини, речі);
- ◆ стать людини, яка говорить.

Відповідальним моментом в підготовці матеріалів до фоноскопичної експертизи являється отримання експериментальних зразків. Останні являють собою фонограми, на яких повинна бути записана акустична інформація в аналогічних умовах з досліджуваною, – на тому самому або аналогічному звукозаписуючому пристрої. Якщо фонограма, що досліджується, записана з телефонного апарата, то і зразки треба записувати з телефону, до того ж з того самого. Зразки повинні вміщувати вільну мову (розповідь, діалог, полілог), до якого бажано внести фрази, слова, що є в фонограмі, яка досліджується. Зразки звукових слідів можуть бути зняті технічними засобами з провідних засобів зв'язку при відповідному процесуальному оформленні. Зразки не повинні піддаватись будь-якій технічній обробці.

Підготовлені матеріали – досліджувані та експериментальні – необхідно впакувати окремо в металеві коробки, що їх збереже від пошкоджень та розмагнічування.

Електроакустична експертиза технічними засобами досліджує закономірності відображення акустичної інформації в звукових слідах, що зафіксовані на магнітному носії, і на основі цих закономірностей розв'язує ідентифікаційні та неідентифікаційні завдання стосовно засобів та матеріалів звукозапису, а саме:

- ◆ чи на даному магнітофоні проведено запис досліджуваної фонограми;
- ◆ на одному чи різних технічних пристроях записано досліджувані фонограми;
- ◆ який клас, вид звукозаписуючого пристрою, на якому записано звукове середовище на місці вчинення злочину;

- ◆ чи є механічні зміни фонограми (монтаж механічний або з використанням електроакустичного тракту);
- ◆ чи є запис на фонограмі первинним, чи це перезапис з іншого носія, звукозаписуючого пристрою.

Самостійним і найбільш складним ідентифікаційним завданням являється ототожнення конкретної особи за магнітним записом її усної мови. Складність її рішення полягає в тому, що фонограма мови людини представляє собою відображення на магнітному носії складної сукупності фізичних звукових сигналів голосу людини і її усно-мовних фонетико-лінгвістичних навиків, з'єднаних в єдиний функціонально-динамічний комплекс озвученої мови. Тому для достовірного висновку про тотожність особи за записом її мови необхідний комплексний підхід, що поєднує фонетико-лінгвістичне дослідження усної мови як навичку людини, відображеного на магнітному носії, з електроакустичним дослідженням звукової характеристики голосу того, хто розмовляє.

У зв'язку з цим ідентифікаційний процес починається з аудитивного аналізу фонограми мови як складної системи акустичних сигналів, породжених рухом артикуляторних органів мовнотворчого тракту. На цьому етапі експерт відбирає найбільш інформативні фрагменти мови, що містять необхідну спектральну характеристику, яка індивідуалізує голос людини. До них відносяться високоенергетичні (формантні) ділянки звуків і їх спектральні переходи, що виділяються з неперервного мовного сигналу уже на наступному етапі електроакустичного аналізу фізичних характеристик голосу.

Таким чином, методика вокалографічного ототожнення особи представляє собою комплексне багатоступінчате роздільне і порівняльне дослідження з метою індивідуалізації усно-мовного навичку та фізичних (спектральних) характеристик голосу особи, що перевіряється, і висновку про їх тотожність чи відмінність за ознаками озвученої мови.

Контрольні запитання

1. На які групи поділяються джерела звуку?
2. Як характеризуються властивості звукових слідів?
3. Які є способи фіксації звуку?
4. Які завдання вирішує судово-акустичне дослідження?
5. У чому полягає суть фоноскопичної експертизи?

Теми рефератів і курсових робіт

1. Можливості і завдання використання засобів та прийомів акустики у практиці боротьби зі злочинністю.
2. Проблеми, що вирішує судово-акустичне дослідження матеріалів звукозапису.

Література

1. Криміналістика. Підручник / За ред. П.Д. Біленчука.– К., 1998. – С.211–220.
2. *Громовенко Л.И.*. Криминалистическое исследование средств и материалов звукозаписи. – К., 1981.
3. *Сегай М.Я., Стринжа В.К.* Судебная экспертиза материальных следов-отображений (проблемы методологии). – К., 1997. – С. 107–112.
4. *Ухаль А.М., Шеремет А.П.* Експертно-криміналістична служба: структура та діяльність. Навчальний посібник з методичними рекомендаціями. – Ужгород, 2000. – С. 86–89.

Тема 15.

Кримінальна реєстрація

- ◆ Поняття і значення кримінальної реєстрації
- ◆ Принципи та підстави взяття об'єктів на криміналістичний облік
- ◆ Систематизація та класифікація криміналістичних обліків
- ◆ Дактилоскопічний облік

§1. Поняття і значення кримінальної реєстрації

Кримінальна реєстрація – це науково розроблена система обліку осіб, предметів та інших об'єктів і відомостей стосовно них, які мають криміналістичне значення.

В основі криміналістичного обліку лежать індивідуальні ознаки, притаманні даному конкретному об'єкту. В якості таких ознак використовуються анкетні дані, відомості про зовнішність, відбитки пальців, характерні особливості слідів, викрадених речей та ін.

На початку свого розвитку кримінальна реєстрація обмежувалась лише пофамільним обліком злочинців. Потім додатково стали використовуватись ознаки зовнішності, антропометричні показники, відбитки пальців. Були також організовані обліки злочинців за кличками і способами скоєння злочинів. Поступово група об'єктів, що бралась на облік з метою розкриття злочинів, розширювалась. З'явилися обліки невідомих трупів, безвісті зниклих осіб, викраденої, загубленої, вилученої, добровільно зданої та знайденої вогнепальної зброї тощо.

В сучасних умовах кримінальна реєстрація – це науково розроблена система отримання, обліку і зберігання даних про осіб, предмети та інші об'єкти, що мають значення для розкриття та розслідування злочинів.

Кримінальну реєстрацію інколи ототожнюють з криміналістичним обліком. Криміналістичний облік – це система обліку всієї криміналістичної інформації, яку використовують як під час розкриття і розслідування злочинів, так і в профілактичній та адміністративно-правовій практиці.

Криміналістична реєстрація – це обліки інформації, які використовують лише в оперативно-розшуковій, слідчій та виправно-трудова практиці.

Всі криміналістичні обліки здійснюються в органах внутрішніх справ України і порядок їх створення та використання регламентується інструкціями МВС. Однак це не означає, що обліки використовуються лише слідчими і працівниками дізнання органів внутрішніх справ. Вони носять

міжвідомчий характер і при розслідуванні злочинів за їх допомогою звертаються слідчі всіх правоохоронних органів.

Форми обліку можуть бути різноманітними в залежності від виду об'єкта, характеру його ознак, що використовуються в якості реєстраційних, а також матеріалів, в яких ці ознаки відображені. Облік може здійснюватись у формі картотек, списків (журналів), альбомів та колекцій. Найбільш розповсюджена карточна форма обліку.

Окремі види реєстрації оформляються у вигляді перфообліків з машинною обробкою реєстраційних матеріалів. Великі можливості для криміналістичної (кримінальної) реєстрації створює застосування електронно-обчислювальної техніки. В обліках, що ґрунтуються на її використанні, реєстраційні дані кодуються відповідним чином за принципом «ознака-символ». Сукупність символів утворює реєстраційний (цифровий чи літерний) шифр конкретного об'єкта. Цей шифр закладається в «пам'ять» електронно-обчислювальної машини (ЕВМ). Вихідні дані (тобто аналогічні реєстраційні прикмети об'єкта, що перевіряється) кодуються по тій самій системі.

У кожному криміналістичному обліку можна виділити два головні аспекти. Це, по-перше, власне реєстрація: накопичення, обробка, систематизація та відповідне розміщення даних, що характеризують об'єкти. По-друге, перевірка за реєстраційними даними обліку певних об'єктів, яка здійснюється за ініціативою відповідних служб та службових осіб. Підставою для перевіркової роботи є фактичні дані чи обґрунтовані припущення про те, що перевіряючий об'єкт раніше піддавався криміналістичній реєстрації і відповідні відомості про нього знаходяться на конкретному обліку. Факт реєстрації являється неодмінною умовою позитивного підсумку перевірки.

Перевірка можлива при умові, якщо пред'явлений для перевірки об'єкт або відомості, що його характеризують, аналогічні відомостям, які відображені в реєстраційних матеріалах конкретного обліку.

На основі реєстраційних матеріалів можлива ідентифікація достовірності предмета. Вона також залежить від достовірності

і повноти обліку матеріалів. Такими обліками є, наприклад, облік загиблих невідомих осіб, облік невпізнаних трупів.

У той же час деякі обліки основані на реєстрації даних, які за своєю природою не створюють передумов для категоричного ствердження чи відхилення тотожності. Такими є, наприклад, облік за способом скоєння злочину. Встановлений при перевірці за цим обліком збіг ознак, що характеризують способи злочинних дій особи, що перевіряється, та одного з невідомих раніше злочинців спосіб скоєння злочину, який був зареєстрований, дає змогу лише припустити, що той, кого перевіряють, та невідомий злочинець – одна і та ж особа.

Підсумком перевірки за криміналістичними обліками являється констатація обумовлених, різних за своїм значенням фактів. Ці факти можуть мати доказове значення (наприклад, факти залишення сліду руки на місці нерозкритого злочину тим, кого перевіряють); оперативне значення (наприклад, факт скоєння нерозкритого злочину способом, характерним для особи, яку перевіряють); кримінально-правове чи криміналістичне значення (наприклад, встановлення колишньої злочинної діяльності того, кого перевіряють).

Система криміналістичної реєстрації МВС України включає в себе такі основні види обліків: алфавітний і дактилоскопічний (за десятипальцевою системою) обліки засуджених та затриманих. Це два види обліку, оформлені у дві картотеки. Але ці обліки взаємопов'язані один з одним, бо дозволяють взаємно перепроверити дані одного з них через другий. Взаємний зв'язок цих обліків дозволяє назвати їх «алфавітно-дактилоскопічний облік»: дактилоскопічний облік осіб, що перевіряються, та невідомих злочинців, які зникли з місць пригод; облік злочинців та осіб, що перевіряються, за їхніми зовнішніми ознаками (прикметами); облік злочинців за способом скоєння злочинів; облік осіб, безвісті зниклих; облік невпізнаних трупів, облік втраченої та вилученої нарізної вогнепальної зброї; облік куль, гільз, виявлених на місцях нерозкритих злочинів; облік викрадених і вилучених речей та речей, належність яких не встановлена; облік номерних речей (фотоапаратів, годинників, автомобілів тощо).

Значення кримінальної (криміналістичної) реєстрації визнається тим, що вона:

- ◆ дозволяє швидко і достовірно встановити важливу для слідства інформацію про підозрюваних та обвинувачених (чи була така особа раніше засуджена, коли, за що; де відбувала покарання, чи змінювався вирок; коли і де звільнена; номер слідчої і архівної кримінальної справи та місце їх знаходження; чи піддавалася раніше арешту; чи знаходилась у розшуку, чи не підозрюється в скоєнні інших злочинів і т.д.);
- ◆ сприяє розкриттю неочевидних злочинів;
- ◆ сприяє виявленню і вилученню предметів злочинного посягання;
- ◆ допомагає встановити безвісті зниклих та осіб невпізнаних трупів;
- ◆ прискорює і полегшує перевірку слідчих і розшукових версій.

Система кримінальних обліків сприяє в кінцевому рахунку здійсненню важливих принципів правосуддя – невідворотності покарання за скоєння злочину, швидкому, повному розслідуванню злочинів, визначенню встановлених законом заходів покарання в залежності від особи винного і т.д. Дані кримінальної реєстрації використовуються як своєрідний статистичний матеріал при виявленні причин та розробці заходів попередження злочинності.

§2. Принципи та підстави взяття об'єктів на криміналістичний облік

Одним із важливих факторів, що зумовлює успіх і ефективність криміналістичної діяльності, являється рівень її інформаційного забезпечення, тобто дій щодо виявлення і представлення криміналістично важливої інформації її безпосередньому користувачу.

В залежності від конкретного виду криміналістичної діяльності цими користувачами можуть бути особи (установи), які

здійснюють оперативно-розшукову, слідчо-дізнавальну, обліково-реєстраційну, судово-експертну, судову, наглядово-прокурорську та інші види діяльності, пов'язані з розкриттям, розслідуванням і попередженням злочинів. Конкретний вид криміналістичної діяльності здебільшого визначає і характер її інформаційного забезпечення. Це знаходить своє відображення у принципах побудови і використання інформаційних систем та інформаційних центрів, покликаних реалізувати функцію інформаційного забезпечення криміналістичної діяльності.

Разом з тим, незалежно від конкретного виду інформаційної системи, в основі її функціонування лежать такі принципи інформації:

- ◆ самостійність інформації по відношенню до свого носія;
- ◆ можливість багаторазового використання однієї і тієї ж інформації;
- ◆ її незникаємість при використанні конкретним користувачем;
- ◆ збереження інформації, що передається, у суб'єкта, що її передає;
- ◆ властивість інформації до зберігання в часі, інтегрування, накопичення;
- ◆ інформація повинна ґрунтуватись на фактах, установлених з допомогою засобів і методів, допустимих чинним законодавством;
- ◆ інформаційне забезпечення повинно бути своєчасним і системним;
- ◆ у своїй сукупності об'єктивно і в повному обсязі відображати особливості об'єкта пізнання і створювати передумови для вирішення відповідних завдань у сфері криміналістичної діяльності.

Правовими основами взяття об'єктів на криміналістичний облік є:

- ◆ протокол затримання підозрюваного;
- ◆ постанова судді, слідчого про обрання заходу процесуального примусу – тримання під вартою;

- ◆ постанова про притягнення особи як обвинуваченого;
- ◆ вирок або ухвала суду.

Протокол затримання підозрюваного складається співробітником органу дізнання у відповідності з вимогами ст. 106 КПК України із зазначенням підстав та мотивів затримання.

Постанова судді чи слідчого про обрання заходу процесуального примусу у вигляді тримання під вартою складається на підставі вимог ст.ст. 148 та 149 КПК України при наявності достатніх підстав вважати, що обвинувачений, перебуваючи на волі, переховуватиметься від слідства і суду або перешкоджатиме встановленню істини в кримінальній справі, або займатиметься злочинною діяльністю.

Постанова про притягнення особи як обвинуваченого виноситься слідчим відповідно до вимог ст. 131 КПК України тоді, коли в справі зібрано достатньо доказів, які свідчать, що подія злочину, з приводу якого порушену дану справу, дійсно мала місце, що діяння вчинене саме особою, якій пред'являється обвинувачення, що в дії або бездіяльності цієї особи є всі передбачені законом ознаки складу розслідуваного злочину.

Вирок або ухвала суду про притягнення особи до кримінальної відповідальності (ст. 323 КПК) ґрунтується на всебічному, повному і об'єктивному розгляді всіх обставин справи в їх сукупності, а також на вимогах закону та правосвідомості. Обґрунтованість вироку передбачає, що зроблені в ньому висновки випливають із зібраних і правильно оцінених доказів, які є в справі.

Отже перераховані процесуальні документи являються правовою основою взяття об'єктів на криміналістичний облік.

§3. Систематизація та класифікація криміналістичних обліків

Криміналістичний облік – це система реєстрації, систематизації та зосередження об'єктів або відомостей про них за їх ідентифікаційними ознаками з метою використання облікових даних для розкриття та попередження злочинів, яка ґрунтується на наукових даних і узагальненнях практики боротьби зі злочинністю.

Реєстрація – це фіксація в установленому порядку ознак об'єктів в облікових документах за наявності необхідних підстав.

Систематизація – це розміщення реєстраційних документів відповідно до науково розробленої системи, що ґрунтується на класифікації ідентифікаційних ознак об'єктів обліку.

Зосередження – це концентрація відомостей про зареєстровані об'єкти або самих об'єктів у певному підрозділі органів внутрішніх справ.

Криміналістичні обліки залежно від завдань поділяються на:

- ◆ оперативно-розшукові;
- ◆ інформаційно-довідкові.

До масивів оперативно-розшукових обліків експертно-криміналістичних підрозділів вміщуються об'єкти, які безпосередньо пов'язані з подією злочину та, як правило, вилучені при оглядах місця події або при проведенні оперативних заходів та слідчих дій. До них належать дактилоскопічні обліки, колекції слідів зламування, взуття, транспортних засобів, волокон, замків і ключів, підроблених рецептів і бланків документів, кулегільзотеки, колекції суб'єктивних портретів та інше.

Інформаційно-довідкові обліки (колекції і картотеки) комплектуються об'єктами та даними, які безпосередньо не пов'язані з подією злочину і отримані в результаті накопичення відомостей інформаційного характеру. Об'єктами інформаційно-довідкових колекцій і картотек можуть бути зразки різноманітних виробів, малюнки, фотографії, таблиці, каталоги та інше.

Криміналістичні обліки поділяються на **центральні, регіональні та місцеві**.

Центральні обліки ведуться в ДНДЕКЦ. До них належать:

1. Оперативно-розшукові:

- ◆ центральна колекція куль і гільз зі слідами зброї (кулегільзотека);
- ◆ центральна картотека фальшивих грошей;
- ◆ центральна картотека підроблених документів, виготовлених із застосуванням засобів поліграфії;

- ◆ центральна картотека слідів рук, вилучених з місць нерозкритих тяжких та резонансних злочинів;
- ◆ центральна колекція макетів вибухових пристроїв і речовин;
- ◆ центральна колекція фонограм з голосами осіб, які анонімно повідомляли про загрозу вибуху.

2. Інформаційно-довідкові колекції зразків:

- ◆ документів суворого обліку, цінних паперів та грошей;
- ◆ зброї та боєприпасів;
- ◆ наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів;
- ◆ рельєфних підшов взуття;
- ◆ інструментів, що використовуються при зламуваннях;
- ◆ лакофарбових покриттів;
- ◆ скла фар автотранспорту;
- ◆ вибухових пристроїв і речовин;
- ◆ протекторів шин;
- ◆ волокон і волосся;
- ◆ паливно-мастильних матеріалів;
- ◆ підроблених номерів вузлів і деталей та агрегатів автотранспорту тощо.

Регіональні обліки ведуться в НДЕКЦ ГУМВС, УМВС, УМВСТ. До них належать:

1. Оперативно-розшукові, масиви яких комплектуються об'єктами, що вилучені у ході оглядів місця події за справами про злочини, що вчинені на території обслуговування ГУМВС, УМВС, УМВСТ або надіслані для постійної перевірки з інших органів, зокрема:

- ◆ картотеки слідів рук, вилучених з місць нерозкритих злочинів (слідотеки);
- ◆ дактилоскопічні картотеки на осіб, які взяті міліцією на облік;
- ◆ кулегільзотеки;
- ◆ картотеки фальшивих грошей;
- ◆ картотеки підроблених документів, які виготовлені з застосуванням засобів поліграфії;

- ◆ колекції слідів знарядь зламуння, які вилучені з місць нерозкритих злочинів (слідотеки);
- ◆ картотеки слідів взуття, які вилучені з місць нерозкритих злочинів;
- ◆ картотеки слідів транспортних засобів, які вилучені з місць нерозкритих злочинів;
- ◆ суб'єктивних портретів осіб, які підозрюються у вчиненні злочинів;
- ◆ підроблені рецепти одержання наркотичних і сильнодіючих лікарських засобів;
- ◆ зразків почерку осіб, які займаються підробкою медичних рецептів;
- ◆ зразки печаток і підписів лікарів, які виписують рецепти на отримання медичних засобів;
- ◆ мікрооб'єкти.

2. Інформаційно-довідкові колекції:

- ◆ зразків зброї та боєприпасів;
- ◆ наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів;
- ◆ рельєфних підошов взуття;
- ◆ інструментів, що використовуються при зламуннях;
- ◆ лакофарбових покриттів;
- ◆ скла фар автотранспорту;
- ◆ макетів вибухових пристроїв і речовин;
- ◆ протекторів шин;
- ◆ слідів рукавиць;
- ◆ замків і ключів;
- ◆ зразків волокон і волосся;
- ◆ паливно-мастильних матеріалів;
- ◆ підроблених номерів вузлів і агрегатів автотранспорту тощо.

Місцеві обліки ведуться у відділах, відділеннях, групах НДЕКЦ, які обслуговують міськрайоргани. До них належать:

1. Оперативно-розшукові, масиви яких комплектуються об'єктами, що вилучені в ході оглядів місця події за справами

про злочини, які вчинені на території обслуговування органу внутрішніх справ або надіслані для постійної перевірки з інших органів, зокрема:

- ◆ картотеки слідів рук, які вилучені з місць нерозкритих злочинів (слідотеки);
- ◆ дактилоскопічні картотеки на осіб, які взяті міліцією на облік;
- ◆ колекції слідів знарядь зламування, які вилучені з місць нерозкритих злочинів;
- ◆ картотеки слідів взуття, які вилучені з місць нерозкритих злочинів;
- ◆ картотеки слідів транспортних засобів, які вилучені з місць нерозкритих злочинів;
- ◆ суб'єктивних портретів осіб, які підозрюються у вчиненні злочинів.

2. Інформаційно-довідкові колекції:

- ◆ рельєфних підошов взуття;
- ◆ інструментів, що використовуються при зламваннях;
- ◆ лакофарбових покриттів;
- ◆ скла фар автотранспорту;
- ◆ протекторів шин;
- ◆ слідів рукавиць;
- ◆ замків і ключів;
- ◆ підроблених номерів вузлів і агрегатів автотранспорту тощо.

У разі необхідності, залежно від оперативної обстановки на території обслуговування, в експертно-криміналістичних підрозділах можуть впроваджуватись інші криміналістичні обліки.

Організація роботи картотек і колекцій, комплектування їхніх масивів та перевірка за ними здійснюється згідно з наказами, інструкціями, методичними розробками ДНДЕКЦ та МВС України.

Вміщені в картотеку об'єкти, які є речовими доказами за кримінальними справами, в обов'язковому порядку реєструються у спеціальних журналах.

§4. Дактилоскопичний облік

Дактилоскопичному обліку підлягають особи, заарештовані, засуджені до позбавлення волі, а також затримані за бродяжництво та жебракування. Дактилоскопичний облік зводиться до наступного: на спеціальному бланку – дактилокарті розміщують зафарбовані десять відбитків пальців правої та лівої рук у певному порядку. Потім виводять дактилоскопичну формулу – її головну та додаткову частини.

Головна частина формули дозволяє класифікувати картки за наявністю завиткових візерунків. Для виведення головної частини формули всі десять пальців поділяють на п'ять груп за їх розташуванням на картці і кожній групі привласнюються умовні позначення: 16, 8, 4, 2, 1. Потім значення завитків на парних пальцях записують у чисельник, а непарних – у знаменник. Числа в знаменнику та чисельнику сумують і одержують формулу у вигляді дроби, наприклад, $\frac{17}{15}$ (зазначимо, що це не дріб у його математичному розумінні, тому його математичні перетворення робити не можна).

На пальцях існують три типи папілярних візерунків: дугові, петлеві та завиткові. У головній частині формули використовуються лише завиткові візерунки, а в додатковій – всі типи візерунків.

Для виведення додаткової частини всім типам візерунків надають особливу ідентифікацію залежно від їх будови та розташування дельт і ніжок петель. Зокрема дуги позначаються цифрою «1», петлі – цифрами «2», «3», «4», «5», «6»; завитки – «7», «8», «9», а відсутність пальця на руці або неможливість визначити тип візерунка – цифрою «0». Потім умовні цифрові позначення правої руки заносять у чисельник, а лівої – у знаменник, приблизно, так:

$$\frac{74851}{67823}$$

Після цього наперед виносять значення головної формули і одержують головну дактилоскопичну формулу:

$$\frac{274851}{867823}$$

Якщо на всіх пальцях немає жодного завиткового візерунка, то до головної формули додають по «1». Це правило зберігається і при інших значеннях головної формули.

Існує декілька видів дактилоскопічного обліку. Якщо для обліку відбирають всі десять відбитків пальців рук, то облік зветься десятипальцевим. У ньому систематизація карток проводиться за дактилоскопічною формулою, яка слугує спеціальним кодом.

Дактилоскопічний облік, в якому використовується лише п'ять пальців, називається п'ятипальцевим. Систематизація карток у картотеці ведеться згідно з належністю відбитків до правої та лівої руки, а всередині кожної групи – за спеціальною формулою.

Якщо систематизація карток здійснюється за одним відбитком пальця, то картотеку звать однопальцевою.

Дактилоскопічна картотека слідів пальців рук з місць нерозкритих злочинів являється централізованою, однопальцевою. Систематизація карток здійснюється за спеціальною формулою або цифрами-кодами на картках, на яких наклеєний відбиток. Для пошуку карток використовують технічні системи, в тому числі і електронно-обчислювальні машини. Картотека формується таким чином: виявлений на місці події слід пальців рук (один або декілька) фотографують у натуральну величину і друкують знімки (у 4-х примірниках). Один знімок заносять у місцеву картотеку, а інші надсилають до області (НДЕКЦ) та в ДНДЕКЦ.

Дактилоскопічні обліки експертно-криміналістичних підрозділів поділяються на картотеки слідів рук, вилучених з місць нерозкритих злочинів (слідотеки) та дактилоскопічні картотеки осіб, які взяті міліцією на оперативний облік (дактилокартотеки) і призначені для встановлення:

- ◆ осіб, які залишили сліди на місці події;
- ◆ фактів залишення однією особою слідів рук при вчиненні різних злочинів;
- ◆ особи невідоміх трупів;
- ◆ осіб, які приховують дійсні установчі дані;
- ◆ наявності (відсутності) дактилокарт осіб.

Контрольні запитання

1. У чому полягає співвідношення кримінальної реєстрації і криміналістичного обліку?
2. З яких видів складається система криміналістичних обліків?
3. Які види обліків входять до центральних оперативно-розшукових обліків?
4. Які обліки відносяться до регіональних обліків?
5. Що собою становлять місцеві обліки?
6. Що таке дактилоскопічний облік?
7. Що таке дактилоскопічна формула?
8. За якими принципами і підставами здійснюється криміналістичний облік?
9. Які органи, установи здійснюють кримінальну реєстрацію і криміналістичний облік?

Теми рефератів і курсових робіт

1. Сучасний стан кримінальної реєстрації і її значення для розкриття і розслідування злочинів.
2. Система, принципи організації та функціонування кримінальної реєстрації і криміналістичних обліків.
3. Дактилоскопічний облік – сутність та значення для розкриття і розслідування злочинів.

Література

1. Криміналістика. Учебник / Под ред. Н.П. Яблокова. – М., 1997. – С. 343–344.
2. Криміналістика. Підручник / За ред. В.Ю. Шепітька. – К., 2001. – С. 167–174.
3. *Салтевський М.В.* Криміналістика. Навчально-довідковий посібник. – К., 1996. – С.75–82.
4. *Шеремет А.П.* Кримінальна реєстрація і криміналістичний облік. Навчальний посібник. – Ужгород, 2000. – С. 5–9.

Розділ III

КРИМІНАЛІСТИЧНА ТАКТИКА

- ◆ **Загальні положення криміналістичної тактики**
- ◆ **Організація та планування розслідування**
- ◆ **Тактика огляду місця події**
- ◆ **Тактика допиту**
- ◆ **Тактика обшуку і виїмки**
- ◆ **Тактика пред'явлення для впізнання**
- ◆ **Відтворення обстановки та обставин події**
- ◆ **Призначення та проведення судових експертиз**

Тема 16.

Загальні положення криміналістичної тактики

- ◆ Поняття і завдання криміналістичної тактики
- ◆ Тактичний прийом і критерії його допустимості
- ◆ Джерела і функції тактичних прийомів
- ◆ Поняття і класифікація слідчих ситуацій
- ◆ Тактичне рішення. Тактична операція.
- ◆ Тактична комбінація

§1. Поняття і завдання криміналістичної тактики

У ході розвитку науки криміналістики термін «тактика» мав різні поняття: криміналістична тактика, слідча тактика. Ці поняття окремими криміналістами (І.Ф. Пантелеев, М.О. Селиванов, Н.П. Яблоков) ототожнюються, однак вони нерівнозначні.

Криміналістична тактика – це розділ криміналістики, який становить собою систему положень і практичних рекомендацій з організації та планування розслідування й визначення оптимальної поведінки осіб, які здійснюють розслідування з урахуванням їх відносин та взаємодії з іншими учасниками розслідування на основі норм і принципів кримінального процесу.

Отже, криміналістична тактика вивчає тактику діяльності всіх учасників розслідування – слідчого, прокурора, працівників органів дізнання, спеціаліста, експерта, громадських помічників, звинуваченого, підозрюваного, потерпілого, свідка тощо.

Слідча тактика – це галузь криміналістики, яка містить систему наукових положень і рекомендацій щодо організації та планування розслідування й тактики слідчих дій. Це поняття вужче, ніж криміналістична тактика, і більш точно визначає призначення тактики – слугувати розслідуванню злочинів, яке здійснюють органи попереднього слідства та дізнання.

Теоретичними основами тактики є вчення про закономірності поведінки осіб, залучених до орбіти кримінального процесу, виявлення у зв'язку з цим їх психічних якостей, розроблення на цій основі прийомів збирання та дослідження доказової інформації. Тому слідчу тактику визначають як лінію поведінки слідчого у певних ситуаціях.

Завданнями слідчої тактики як галузі науки криміналістики є розроблення найбільш ефективних тактичних прийомів на основі широкого використання даних спеціальних наук, узагальнення передової судової та слідчої тактики і активне впровадження тактичних рекомендацій у практичну діяльність органів розслідування і суду.

Ефективні прийоми збирання та дослідження доказів, що розробляються слідчою тактикою відповідно до вимог кримі-

нально-процесуального закону, виступають одним із головних факторів успішного розслідування злочинів.

Важлива роль у виробленні тактичних прийомів належить судово-слідчій практиці, оскільки саме під час розслідування і судового провадження конкретних справ перевіряється їх ефективність.

Науковці кафедри криміналістики Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого вважають, що тенденції розвитку криміналістичної тактики потребують розширення меж її дослідження. На їх думку, за своїм змістом криміналістична тактика повинна мати трирівневу структуру:

- 1) загальні положення (поняття і предмет криміналістичної тактики, її принципи, елементи планування і організація розслідування, вчення про криміналістичну версію тощо);
- 2) підгалузі (слідча тактика, судова тактика, тактика розшукової діяльності, тактика злочинної діяльності);
- 3) окремі наукові теорії (теорія прийняття тактичних рішень, теорія слідчої ситуації, теорія систематизації тактичних прийомів тощо).

Оскільки тактика є частиною криміналістичної науки, вона не може не включати до себе деяких положень. Це можуть бути окремі криміналістичні теорії або їх структурні підрозділи. Окремі наукові теорії у криміналістичній практиці мають різний ступінь сформованості, тому вона є відкритою системою, яка характеризується появою нових теорій.

Структурність криміналістичної тактики можна простежити за складом її засобів, зокрема таких як:

- ◆ тактичний прийом як спосіб здійснення процесуальної дії, спрямований на досягнення її мети;
- ◆ тактична рекомендація – науково обгрунтована та перевірена практикою порада щодо вибору і застосування засобів, прийомів та форм поведінки;
- ◆ тактична комбінація – упорядкована сукупність взаємопов'язаних та взаємообумовлених прийомів, що мають цільову спрямованість у процесі її реалізації;

- ◆ тактичне рішення, тобто тактика слідчої дії, яка охоплює весь типовий тактичний комплекс можливого її здійснення, реалізації;
- ◆ тактична операція, тобто система слідчих або інших дій, спрямована на виконання завдання розслідування у відповідній слідчій ситуації.

§2. Тактичний прийом і критерії його допустимості

Тактичний прийом, що застосовується в кримінальному судочинстві, – це найбільш раціональний та ефективний спосіб дії особи, що здійснює дізнання, слідчого, прокурора, судді з метою швидкого і повного розкриття злочину, виявлення винних, установлення істини у справі.

Слідча тактика володіє ефективними тактичними прийомами, що сприяють успішному розкриттю злочинів. Вибір слідчим тактичного прийому здійснюється на основі всебічного вивчення обставин злочину, конкретної слідчої ситуації, допустимості тактичного прийому в кримінальному судочинстві.

Не кожний спосіб вирішення тактичних завдань розслідування може розглядатися як правомірний тактичний прийом.

Тактичний прийом повинен бути науково обгрунтованим і законним, відповідати нормам етики, забезпечувати ефективне використання науково-технічних засобів у розкритті, розслідуванні та попередженні злочинів.

Розпізнавальна риса тактичних прийомів полягає в тому, що в основу їх покладені наукові дані базових галузей знань, зокрема: психології, логіки, наукової організації праці та управління, а також узагальнений досвід розслідування і попередження злочинів.

У ході розслідування злочинів можуть застосовуватись лише такі прийоми, які відповідають принципам кримінально-процесуального закону.

Тактичні прийоми повинні відповідати також етичним нормам. Це означає, що під час здійснення своїх професійних функцій дізнавач, слідчий, прокурор, суддя в ході виконання

конкретних процесуальних дій керуються моральними принципами кримінального процесу і завданнями судочинства, «щоб кожний, хто вчинив злочин, був притягнутий до відповідальності і жоден невинний не був покараний» (ст. 2 КПК України).

Ці завдання не можуть вирішуватись за межами принципів справедливості, гуманності та професійної етики. В ході розслідування злочинів недопустимо використовувати тактичні прийоми, які принижують честь і гідність громадян, пов'язані з обманом, насиллям чи погрозою застосування насилля.

Тактичний прийом повинен забезпечувати найбільш доцільне та ефективне застосування науково-технічних засобів з метою розкриття і попередження злочинів. Тактично правильне використання науково-технічних засобів під час здійснення багатьох слідчих дій нерідко є вирішальним у виявленні прихованих слідів злочину, способу його вчинення і відомостей щодо особи злочинця.

Тактичні рекомендації щодо здійснення процесуальних дій повинні повністю відповідати духу кримінально-процесуального закону, його принципам. У той самий час тактичний прийом, перебуваючи в певній залежності від процесуального закону, володіє такими властивостями, які дозволяють відрізнити його як наукову рекомендацію від приписів кримінально-процесуальних норм. Це проявляється перш за все в їхній правовій природі. Передбачений законом спосіб дії і його правова форма підлягають обов'язковому виконанню як тими, хто приймає закон, так і тими, кому ці вимоги закону адресовані.

Доцільність застосування тактичного прийому визначається слідчим в залежності від конкретної слідчої ситуації. Розмежування тактичного прийому і процесуального правила провадження слідчої дії можна здійснити також за неоднаковими юридичними наслідками, що настають у випадках порушення процесуального закону та неправильного застосування тактичних рекомендацій. Неналежне застосування тактичного прийому не тягне застосування процесуальних санкцій, в той час як порушення приписів закону неминуче позбавляє результати слідчої дії їх доказової сили.

Тактичні прийоми класифікуються за різними підставами. З урахуванням завдань слідчої діяльності вони поділяються на прийоми:

- ◆ пізнавальні – встановлення обставин події злочину, які необхідно розслідувати;
- ◆ управлінські – визначення ефективної взаємодії в розслідуванні злочинів;
- ◆ організаційно-технічні, які забезпечують оптимальні зовнішні умови та необхідні організаційно-технічні заходи діяльності.

З точки зору вирішення тактичних завдань тактичні прийоми поділяють на:

- ◆ початкові (вихідні), спрямовані на виявлення, фіксацію, вилучення джерел криміналістичної інформації;
- ◆ проміжні, які застосовуються для встановлення доказувальних фактів або формування висновків, які забезпечують таке встановлення;
- ◆ кінцеві, спрямовані на вирішення тактичних завдань розслідування, які забезпечують прийняття процесуальних рішень, в першу чергу щодо предмета доказування.

§3. Джерела і функції тактичних прийомів

Науковими джерелами тактичних прийомів виступають сучасні досягнення філософії, логіки, психології, науки управління, інформатики та обчислюваної техніки, теорії ігор, прийняття рішень та інших галузей знань. Наукові дані перерахованих галузей знань становлять основу формування тактичних прийомів, причому ці галузі знань впливають на розвиток прийомів слідчої тактики як безпосередньо, так і опосередковано. Наприклад, психологія впливає на розроблення тактичних рекомендацій в основному через юридичну психологію, а біологія і медицина – через судову медицину та деякі інші спеціальні науки.

На основі даних психології криміналісти розробляють ряд тактичних прийомів, які ефективно використовують під

час провадження слідчих дій. У ході обшуку, наприклад, застосовується такий тактичний прийом, як спостереження за поведінкою обшукуваних і оцінка їх реагування на дії слідчого, що нерідко сприяє виявленню прихованих об'єктів та самих тайників.

Наукові положення формальної логіки широко застосовуються під час попереднього і судового слідства. Всестороннє дослідження обставин кримінальної справи передбачає уміле використання слідчими і судьями логічних категорій, що забезпечують науковий підхід щодо пізнання особливостей злочину. Такі логічні прийоми, як гіпотеза, аналогія, аналіз і синтез, індукція і дедукція виступають в якості наукової бази пізнання злочину, що розслідується. Зокрема, шляхом висунення і перевірки версій досліджуються обставини, що характеризують особу злочинця, знаряддя злочину, способи вчинення і приховування злочину.

Версія як тактичний прийом пізнання невідомих обставин злочину має важливе значення для планування розслідування. Логічні прийоми дедукції та індукції використовуються під час аналізу причинного зв'язку між фактами, виявленими в ході розслідування.

Закони логіки застосовуються не лише під час оцінки доказів, а й у ході виконання слідчих дій. Так, важливо застосувати логічний прийом аналізу інформації, одержаної слідчим у ході огляду місця події, допиту, затримання, обшуку, щоб скоригувати застосування тактичних прийомів пошуку доказів з прийняттям рішення щодо проведення інших процесуальних дій.

Важливим джерелом тактичних прийомів є психологія. Її роль визначається тим, що тактичні прийоми безпосередньо або опосередковано спрямовані на психіку людини. Їх розроблення і побудова ґрунтуються на психологічних особливостях процесів сприйняття, пам'яті, мислення, тих чи інших властивостях і станах. Їх зміст і механізм реалізації зумовлені необхідністю здійснення психологічного впливу з метою встановлення психологічного контакту, актуалізації забутого, викриття неправди у свідченнях тощо.

Для розвитку криміналістичної тактики певний інтерес становить соціальна психологія, яка дає відомості стосовно вікових, соціально-психологічних особливостей особи, її соціальної ролі тощо. Використання даних цієї науки дозволяє більш диференційовано формувати достатні і необхідні засоби впливу на осіб різних категорій.

У криміналістичній тактиці широко використовуються дані наукової організації праці та управління. Наукова організація праці й управління – це процес безперервного удосконалення форм і методів слідчої роботи та здійснення оперативно-розшукових заходів у ході розслідування, організації слідчого апарату відповідно до новітніх досягнень науки управління; слідча тактика розробляє раціональні прийоми ефективного планування й управління ходом попереднього та судового слідства. Рекомендації наукової організації праці реалізуються в конкретних тактичних прийомах виконання слідчих дій та оперативно-розшукових заходів.

Тактичні прийоми виконують різні функції і поділяються на **загальні** та **окремі**. Загальні виходять за рамки ізольованої дії та характерні для ряду процесуальних дій. Окремі притаманні внутрішньому змістові окремої дії.

До загальних функцій тактичних прийомів відносяться: пізнавальна, прогностична, комунікативна, регулятивна. Розглянемо кожну з них окремо.

Пізнавальна функція тактичних прийомів пов'язана з одержанням доказової інформації під час виконання окремих процесуальних дій. Пізнавальна функція складається із застосування таких прийомів, які, відповідно до мети дії, сприяють виявленню інформаційного матеріалу та встановленню істини.

Прогностична функція тактичних прийомів дозволяє слідчому правильно обрати ті чи інші способи дії, домогтися реалізації мети процесуальної дії. Ця функція охоплює три основні напрямки передбачення: 1) власних дій слідчим (суддею); 2) дій інших учасників процесу розслідування; 3) можливості управління здійснюваною діяльністю.

Комунікативна функція проявляється у процесі спілкування слідчого з іншими учасниками в межах процесуальної дії. Ця функція тактичних прийомів включає такі напрями: встановлення психологічного контакту; управління спілкуванням з боку слідчого; здійснення психологічного впливу на підозрюваного, обвинуваченого, свідка чи іншу особу в процесі спілкування; одержання слідчим необхідної інформації в процесі спілкування.

Регулятивна функція тактичних прийомів припускає можливість виявляти їх вплив на слідчу ситуацію і ситуацію процесуальної дії, змінювати їх. Правильно обраний тактичний прийом дозволяє регулювати ситуацію в потрібному напрямі. В ході використання тактичних прийомів відбувається зміна ситуації, яку вони регулюють.

Тактичні прийоми виконують також окремі функції, зумовлені специфікою процесуальної дії, її цільовою і ситуативною спрямованістю. Окремі функції становлять собою диференціацію тих чи інших загальних функцій, пов'язану зі специфікою слідчої чи судової дії. Так, під час проведення допиту загальні функції тактичних прийомів знаходять свій прояв у таких окремих функціях, як функція викриття (викриття неправдивої заяви про алібі тощо); функція спонукання (відродження в пам'яті забутого, стимулювання щодо дачі показань); функція корекції (уточнення показань).

§4. Поняття і класифікація слідчих ситуацій

Слідча ситуація – це відносно нова категорія криміналістичної тактики, яка сформувалася в 1967р. (О.Н. Колісниченко). Однак і до теперішнього часу її поняття викликає дискусію.

Більшість вчених слідчу ситуацію розуміють як таке положення, що склалося на певний момент розслідування злочину (О.Н. Колісниченко, І.М. Лузгін, О.Р. Ратинов, І.Ф. Герасимов).

В.К. Гавло формулює слідчу ситуацію як сукупність фактичних даних, які відображають подію, що розслідується. Близький до цього визначення Л.Я. Драпкін, який у слідчій ситуації ба-

чить інформаційну модель, динамічну інформаційну систему, що містить ознаки, які мають значення в кримінальній справі. В.І. Шиканов та М.О. Селіванов вважають, що слідча ситуація – це сукупність даних, в яких слідчому належить діяти. Слідча ситуація – це обстановка, картина розслідування, яка склалася на певний момент розслідування, тобто сума значущої інформації (М.О. Селіванов).

Р.С. Белкін визначає слідчу ситуацію як сукупність умов, в яких на даний момент здійснюється розслідування, тобто обстановка в якій протікає процес розслідування.

Отже, розглянуті визначення слідчої ситуації справедливі лише в матеріальному аспекті, оскільки умови, в яких протікає розслідування, складають об'єктивну реальність – матеріальні та ідеальні джерела інформації. Однак такі визначення слідчої ситуації в пізнавальному плані некоректні і потребують удосконалення.

Слідча ситуація – це, з одного боку, об'єктивна реальність (матеріальні та ідеальні джерела), а з іншого – пізнана суб'єктом доказування об'єктивна реальність, що існує на даний момент. Непізнана матеріальна реальність містить потенційну інформацію щодо події злочину. Для введення її в процес доказування необхідний суб'єкт пізнання, який дослідить її та сформує слідчу ситуацію, яка представляє пізнавальну проблему. Останню слідчий вирішує шляхом застосування тактичних рішень.

Таким чином, слідча ситуація в пізнавальному плані – це оціночна категорія, а в інформаційному – сукупність матеріальних та ідеальних джерел, які виникають на конкретний момент розслідування. Тому у визначення слідчої ситуації повинен бути введений суб'єкт пізнання. У зв'язку з цим ситуації поділяють за суб'єктом на: експертні, розшукові, судові, слідчі.

Слідча ситуація – це пізнана слідчим сукупність умов, в яких у даний момент здійснюється розслідування. Слідча ситуація – це інформаційна модель, яка склалася у суб'єкта доказування на основі пізнання реальних умов, в яких здійснюється розслідування.

Під час побудови (пізнання) слідчої ситуації слідчий враховує фактори: інформаційного характеру щодо події злочину;

процесуального й тактичного характеру; психологічного характеру; організаційного характеру.

Слідчі ситуації класифікують за різними підставами. Найбільш повну класифікацію запропонував Л.Я. Драпкін. Він поділяє слідчі ситуації на: прості та складні; проблемні та конфліктні; типові та специфічні; закриті та відкриті; одноелементні та багатоелементні (комплексні); суворого суперництва та несуворого.

З урахуванням змісту та напрямів розслідування слідчі ситуації поділяють на: сприятливі та несприятливі; конфліктні та безконфліктні; типові та специфічні; початкові, проміжні, кінцеві.

Сприятлива ситуація складається за наявності достатньої інформації. Ситуація стає сприятливою, коли для її вирішення потрібно лише забезпечити раціональну реалізацію можливостей (слідчих оперативно-розшукових, громадських організаційних).

Несприятлива ситуація складається, коли слідчому для її вирішення необхідно визначити заходи впливу, прийняти тактичне рішення та реалізувати його. Несприятлива ситуація найчастіше характеризується відсутністю достатньої інформації для її вирішення. Дії слідчого спрямовані на збір інформації з метою її дослідження та введення до кримінального процесу.

Безконфліктна слідча ситуація виникає, коли інтереси учасників розслідування співпадають.

Конфліктна слідча ситуація характеризується тим, що інтереси слідчого та учасників процесу розслідування не співпадають (наприклад, обвинувачений прагне приховати сліди злочину тощо).

Типова ситуація складається, коли під час розслідування злочину діють загальні закономірності механізму здійснення злочину, утворення джерел доказової інформації. Для вирішення типових ситуацій застосовують заздалегідь розроблені програми діяльності слідчого, дізнавача.

Специфічна слідча ситуація виникає за характерним збігом обставин, які потребують вибору нетипових засобів і тактичних прийомів вирішення.

Початкові слідчі ситуації виникають на стадії порушення кримінальної справи та на початковому етапі її розслідування.

Проміжні ситуації характерні для подальшого етапу розслідування (робочого етапу), вони можуть бути різних видів.

Кінцеві ситуації виникають під час завершення розслідування, оцінки його результатів. Вони визначають, як закінчилося розслідування, які проблеми виникли у зв'язку з цим. Вирішення кінцевих ситуацій передбачає діяльність слідчого, яка завершує процес розслідування.

§5. Тактичне рішення.

Тактична операція. Тактична комбінація

Тактичне рішення.

З метою вирішення слідчої ситуації слідчий приймає тактичне рішення, за допомогою якого впливає на хід і результати процесу розслідування, вибір методів, прийомів і засобів досягнення мети. Спочатку це уявна діяльність щодо оцінки ситуації, яка склалася, а в подальшому це формування уявної інформаційної моделі, побудова слідчих версій, планування, вирішення слідчої ситуації і, нарешті, практична діяльність, тобто реалізація тактичного рішення. Таким чином, прийняття слідчим тактичного рішення – це діяльність, яка включає: оцінку ситуації; створення уявної інформаційної моделі; вичленення проблеми та побудову версій; планування діяльності щодо вирішення ситуації; практичну діяльність щодо реалізації тактичного рішення.

Тактичні рішення поділяються на процесуальні й непроцесуальні. До перших відносять вибір слідчих дій, запобіжні заходи тощо. Непроцесуальні тактичні рішення – це прийоми й засоби реалізації процесуальних рішень, тому вони повинні відповідати принципам кримінально-процесуального законодавства. Вибір найбільш раціональних засобів і тактичних прийомів пов'язаний з ризиком, через що необхідна достатня інформаційна база.

Тактичний ризик у криміналістиці може бути визначений як виконання слідчим або суддею діяльності в умовах можливо-

го виникнення негативних наслідків. За ступенем локації ризик повинен поширюватися на: проведення тактичних операцій; здійснення слідчих (судових) дій та оперативно-розшукових заходів; застосування систем тактичних прийомів окремих процесуальних дій; використання окремих тактичних прийомів.

Складність прийняття рішень слідчим чи суддею зумовлена ступенем невизначеності ситуації, яка припускає настання неоднозначних наслідків – позитивних або негативних. Завдання полягає в тому, щоб обрати позицію найменшого тактичного ризику, заздалегідь спрогнозувати негативні наслідки та передбачити заходи щодо їх попередження.

Таким чином, тактичне рішення – це вольовий акт слідчого, який полягає у визначенні мети, а також засобів та способів її досягнення. Тому будь-яке тактичне рішення повинно відповідати ряду вимог: законності, етичності, обґрунтованості, своєчасності, реальності виконання.

Тактична операція.

Тактична операція становить собою сукупність слідчих, оперативних та інших дій, які плануються слідчим для вирішення слідчої ситуації у ході розслідування злочину. Тому слідчі дії, оперативні та організаційні заходи складають елементи тактичної операції.

Тактична операція є засобом розслідування. Вона завершує процес ситуаційного розслідування, який включає ситуацію, тактичне рішення та тактичну операцію.

Процес розслідування – це пізнавальна діяльність слідчого з приводу події злочину. Будь-яка ситуація, що виникає на конкретний момент розслідування, становить перед слідчим пізнавальне завдання, для вирішення якого він приймає тактичне рішення, яке практично реалізує в тактичній операції.

Проведена тактична операція формує нову ситуацію, для вирішення якої слідчий знову приймає тактичне рішення, яке реалізує у ході тактичної операції і так доти, доки не завершить останню кінцеву ситуацію, тобто не закінчить розслідування.

Проведення тактичних операцій здійснюється за такими принципами:

- ◆ індивідуальність у ході розроблення та проведення тактичної операції під час вирішення кожної слідчої ситуації, яка складається;
- ◆ обов'язковість попереднього криміналістичного аналізу злочину;
- ◆ використання даних наукової організації праці;
- ◆ динамічність тактичних операцій;
- ◆ поєднання колегіальності та одноособовості в ході проведення тактичної операції;
- ◆ обов'язкове дотримання етичних норм;
- ◆ завершення тактичної операції процесуальною фіксацією її проведення та результату.

Тактичні операції можуть бути таких видів: операція «Збір інформації»; тактичні операції групи «Пошук»; групи «Зброя»; групи «Фіксація» тощо.

Проведення тактичної операції складається з таких елементів: визначення мети і прийняття рішення щодо проведення операції; розроблення моделі та планування тактичних операцій; безпосередня організація сил і засобів проведення операції.

Розроблення моделі й планування тактичної операції (наприклад, збирання інформації) здійснюється із дотриманням таких умов:

- ◆ оперативність під час одержання інформації;
- ◆ конспіративність збирання інформації;
- ◆ постійна перевірка достовірності та надійності інформації;
- ◆ забезпечення збирання інформації з використанням найменшої кількості технічних засобів та тактичних прийомів;
- ◆ обов'язковий синтез усіх фактів та відомостей стосовно них в єдиній системі інформації про об'єкти, процеси, явища.

Тактична комбінація.

Тактична комбінація – це поняття запозичено з теорії оперативно-розшукової діяльності. Цим терміном визначають сукупність слідчих дій та оперативних заходів для реалізації одного з тактичних прийомів. Деяки криміналісти (Л.Я. Драпкін та А.В. Дулов) вважають, що поняття «тактична комбінація» несе інше смислове навантаження, яке відрізняється від поняття «тактична операція». Тому комбінація як складний задум, система прийомів для досягнення будь-якої мети відрізняється від тактичної операції, хоча Р.С. Белкін і В.Я. Колдін ототожують ці поняття.

М.В. Салтевський вважає, що сенс мають Л.Я. Драпкін та А.В. Дулов, які зазначають, що тактична операція за змістом та завданнями не дорівнює тактичній комбінації, перша ширше другої. Слідчий проводить тактичні операції, які поєднують слідчі дії, оперативні та організаційні заходи для вирішення слідчих ситуацій, тобто операція включає як процесуальні, так і непроцесуальні засоби досягнення мети розслідування. Тактична комбінація – це поєднання організаційних, оперативних заходів, тобто непроцесуальних засобів досягнення будь-якої мети і вирішення головним чином завдань розкриття та розслідування злочинів за допомогою оперативно-розшукових засобів.

Контрольні запитання

1. У чому полягають завдання криміналістичної техніки?
2. Що таке тактичний прийом і критерії його допустимості?
3. Що відноситься до джерел тактичного прийому?
4. Що таке слідча ситуація?
5. У чому полягає суть тактичного рішення?
6. Дайте визначення тактичної операції.
7. Охарактеризуйте поняття «тактична комбінація».

Теми рефератів і курсових робіт

1. Основи криміналістичної тактики у світлі вимог кримінально-процесуального законодавства України.
2. Тактичний прийом: джерела, функції і критерії його допустимості.
3. Поняття, класифікація і значення слідчих ситуацій у ході розслідування злочинів.
4. Поняття і роль тактичного рішення, тактичної операції і тактичної комбінації в розслідуванні злочинів.

Література

1. Криміналістика. Учебник / Под ред. В.А. Образцова. – М., 1995. – С. 61–74.
2. Криміналістика. Підручник / За ред. В.Ю. Шепітька. – К., 2001. – С. 176–204.

Тема 17.

Організація та планування розслідування

- ◆ Поняття організації розслідування
- ◆ Поняття і принципи планування розслідування
- ◆ Вчення про криміналістичну версію

§1. Поняття організації розслідування

Розслідування злочинів здійснюється на підставі чіткої організації планування – одного із загальних принципів методики розслідування. Воно закладено в самому кримінально-процесуальному законі, який чітко визначає правові засоби доказування, процесуальні строки, регламентує порядок процесуальних дій, окремо виділяє невідкладні слідчі дії тощо, тобто надає кримінальному процесу упорядкованість, погодженість, взаємодію складових його елементів.

Діяльність щодо розкриття злочинів є складною. Вона не може обійтись без чіткої організації та планування. Організувати будь-яку діяльність, в тому числі і розслідування, означає належним чином підготувати її, налагодити, визначити засоби і методи, упорядкувати та спланувати.

Організація розслідування передбачає виконання таких заходів:

- ◆ своєчасне розроблення узгодженого плану заходів місцевих правоохоронних органів на випадок небезпечних, надзвичайних подій;
- ◆ за справами, порушеними за оперативними матеріалами, розроблення спільно зі слідчим плану реалізації матеріалів;
- ◆ налагодження належної взаємодії слідчого з оперативними працівниками, експертами, громадськістю, які залучаються до розкриття і розслідування злочину;
- ◆ забезпечення кваліфікованого керівництва слідчою групою, створеною для роботи за кримінальною справою;
- ◆ здійснення регулярних оперативних нарад слідчої групи, на яких обговорюються результати і чергові завдання розслідування;
- ◆ налагодження систематичного обміну інформацією;
- ◆ планування роботи слідчого з урахуванням усіх справ, які є у провадженні;
- ◆ забезпечення технічної оснащеності слідчо-оперативної групи;
- ◆ забезпечення чіткого виконання плану розслідування;

- ◆ підбір необхідного нормативного матеріалу та забезпечення нерозголошення даних попереднього слідства;
- ◆ забезпечення діяльності членів слідчо-оперативної групи за умов дотримання наукової організації праці та управління.

Комплекс організаційних заходів щодо кримінальної справи повинен бути чітко визначеним, конкретним. Ці вимоги необхідно виконувати особливо ретельно під час розслідування групових та багатоепізодних кримінальних справ, які вимагають застосування бригадного методу розслідування. Всі учасники, що проходять у справі в якості обвинувачених і підозрюваних, повинні бути розподілені особисто між слідчими, які будуть їх допитувати; весь обсяг наступної роботи розподіляється між членами слідчої групи в ряді випадків таким чином, щоб одні встановлювали і допитували свідків, інші – виявляли та вивчали необхідну документацію, треті – виконували роботу щодо підготовки до провадження судових експертиз тощо.

Важливим організаційним заходом під час розслідування групової і багатоепізодної кримінальної справи є завчасне розроблення плану виїзду членів слідчо-оперативної групи в інші міста і населені пункти для виявлення фактів злочинної діяльності обвинувачених та збирання доказів за справою. Якщо для участі в розкритті злочину будуть потрібні працівники місцевих правоохоронних органів, про це необхідно їх завчасно повідомити і за узгодженістю з керівництвом органів відрядити у відповідні місця для виконання конкретних завдань.

Організація розслідування передбачає також здійснення необхідних заходів в аспекті наукової організації праці слідчого з урахуванням обсягу його роботи в даній справі та наявності в його провадженні інших кримінальних справ.

Організаційні заходи по кожній справі повинні доповнюватися конкретними заходами прокурорського нагляду за попереднім слідством і можливою участю в справі адвоката.

§2. Поняття і принципи планування розслідування

Планування розслідування є частиною загальної проблеми – планування розкриття злочинів. Планування властиве не лише розслідуванню, а й оперативно-розшуковій діяльності. Метод планування застосовується в експертній роботі. Таким чином, планування розкриття злочинів є загальним науковим методом криміналістики.

Планування розслідування не зводиться лише до складання плану розслідування. Це частина великої проблеми розкриття злочинів. Чим складніша справа, тим складніший і процес планування її розслідування.

У будь-якій сфері людської діяльності планування означає поставлення конкретної мети і завдань, визначення засобів та способів її досягнення, визначення виконавців та встановлення строків виконання намічених заходів.

Стосовно розслідування злочинів планування включає визначення завдань розслідування. Вони плануються з урахуванням особливостей вчиненого злочину на підставі норм кримінального та кримінально-процесуального закону.

До завдань планування розслідування належать:

- ◆ забезпечення об'єктивності, повноти та всебічності розслідування;
- ◆ визначення правильних шляхів розкриття злочину;
- ◆ своєчасне застосування науково-технічних і тактичних прийомів криміналістики з урахуванням кожної справи;
- ◆ забезпечення найбільш ефективного поєднання оперативно-розшукових заходів і слідчих дій у ході розслідування;
- ◆ сприяння економії сил і засобів слідчого апарату, швидкість розслідування.

Планування розслідування злочинів повинно здійснюватися за певними принципами: законність, індивідуальність, динамічність, реальність та конкретність.

Законність планування розслідування передбачає точне і неухильне дотримання вимог чинного законодавства під час розслідування злочинів.

Індивідуальність планування розслідування є виразом неповторної специфічності, індивідуальності кожної кримінальної справи. Незважаючи на видову подібність злочинів, наявність загальних положень методики їх розслідування, типові тактичні прийоми, універсальні науково-технічні методи та застосування аналогії під час побудови версій, розслідування кожного злочину характеризується індивідуальністю, виключною сукупністю конкретних методів. Незважаючи на загальну типову структуру плану розслідування, конкретний план кримінальної справи є завжди індивідуальним, і будь-яка спроба ігнорування принципом індивідуальності, підмінити конкретний план розслідування шаблоном неминуче призведе до негативних наслідків.

Динамічність планування розслідування зобов'язує слідчого своєчасно вносити в план розслідування необхідні доповнення і поправки з урахуванням появи нових даних та змін слідчої ситуації. Своєчасність коректування плану розслідування – одна із важливих умов ефективності розкриття злочину.

Реальність планування розслідування проявляється перш за все в обґрунтованості, реальності слідчих версій як під час їх висунення, так і в ході подальшого аналізу, в існуючий можливість логічно виведених із них наслідків.

Конкретність планування розслідування означає: висунення чіткої конкретної мети та завдань розслідування; детальний конкретний аналіз змісту версій, що намічаються, та формулювання конкретних питань, що підлягають виясненню по кожній версії; визначення конкретних заходів стосовно кожної версії, що перевіряється, з визначенням чітко поставленої мети та умов виконання цих заходів. План розслідування як ефективний робочий інструмент слідчого повинен бути не лише реальним, а й конкретним. У ньому не може бути загальних вказівок. Обставини, що виясняються, плануються конкретно, свідки

називаються особисто з точно визначеним предметом допиту та послідовністю їх виклику; доручення міліції повинні носити конкретний характер. Конкретність планування розслідування є запорукою цілеспрямованої та ефективної роботи слідчого щодо розкриття злочину.

§3. Вчення про криміналістичну версію

У ході розкриття і розслідування злочинів відбувається поступове збирання доказової інформації, починаючи від вірогідних передбачень і закінчуючи достовірними знаннями щодо злочину, який розслідується. Для того, щоб швидше здійснити перехід від вірогідних до достовірних знань, під час будь-якого дослідження суб'єкта пізнання застосовується гіпотетичне мислення. Основною формою такого пізнання є гіпотеза, як висновок з вихідними із нього передбаченнями. В кримінальному і кримінально-процесуальному пізнанні події злочину головним його інструментом є криміналістична версія як різновидність гіпотези, тобто гіпотези, застосованої до окремого соціального явища. Відповідно в кримінально-процесуальній та кримінальній діяльності побудова версій і їх перевірка перетворюються в один із власне криміналістичних методів пізнання.

Основу версії складають прийоми, способи формальної та діалектичної логіки: аналіз і синтез, індукція та дедукція, аналогія і гіпотеза. Результати аналізу і синтезу наявної інформації створюють початкову основу для гіпотетичного мислення, в якому більшість версій будується індуктивним шляхом за аналогією.

Для висунення криміналістичної версії слідчий повинен мати певні фактичні підстави, тобто зібрані речові докази, відомості, отримані оперативним шляхом. На підставі цих даних у версії повинно міститись намагання не лише пояснити наявні відомості, але й виявити їх взаємозв'язок та взаємозалежність.

Таким чином, криміналістична **версія** – це логічно обгрунтоване припущення про наявність і обставини події, що розслідується, дії конкретних осіб і наявність у цих діях складу відповідного злочину.

За кримінальною справою, як правило, висувається декілька версій. Якщо є підстави лише для одного висновку щодо суті злочину, то необхідність у висуненні загальних версій практично відпадає. Однак, оскільки в таких випадках не завжди всі обставини злочину досить очевидні (наприклад, невідомі мотиви злочину тощо), виникає необхідність у висуненні інших, більш конкретних версій.

Версії класифікують за різними підставами. Зокрема, за суб'єктом побудови версій та використання їх у розслідуванні вони поділяються на: слідчі, судові, експертні, розшукові, версії обвинувачення та версії захисту.

Версії, побудовані з урахуванням ряду схожих фактів, явищ та подій називають типовими. За обсягом події, яка розслідується, версії поділяються на загальні та окремі. Наприклад, версія, яка стосується події злочину в цілому, буде загальною, а стосовно складових злочину і його обставин – окремою.

Версія – це ідеальна логічна модель події злочину в цілому або окремих його обставин, побудована за матеріалами справи. У своєму розвитку версія проходить три стадії: 1) висунення (побудова); 2) аналіз та розроблення; 3) практична перевірка виведених наслідків.

Висунення версій здійснюється на підставі зібраних матеріалів у ході невідкладних слідчих дій та оперативно-розшукових заходів. Іноді версія може бути побудована на основі повідомлень, які слугували підставою для порушення кримінальної справи, або на основі оперативної інформації та аналогії.

Друга стадія побудови версії – аналіз – становить розроблення висунутого припущення та визначення ряду наслідків, що логічно випливають із цього припущення.

Третя стадія побудови версії складається з практичної перевірки висунутих припущень та співставлення їх з результатами реальних фактів, встановлених у ході перевірки та розслідування.

Процес побудови версій складається з чотирьох етапів: аналіз і синтез матеріалів за справою; пояснення слідчим окре-

мих питань у зв'язку з побудовою версій, тобто висловлення ним припущення; виведення наслідків версій; перевірка версій.

Початком побудови версій є аналіз і синтез наявних у слідчого даних за справою, в результаті яких відбувається певне упорядкування наявної інформації про слідчу ситуацію, що склалася. Вказані дії доповнюються виявленням логічних зв'язків і відносин між відомими обставинами.

Другий етап включає в себе звернення слідчого до наявних у нього знань, до слідчого досвіду, необхідного для пояснення окремих питань у зв'язку з побудовою версій. У даному випадку використовуються відомості із особистого та узагальненого досвіду розслідування подібних кримінальних справ, власна інтуїція.

Реалізація своїх знань і досвіду, узагальнених, довідкових та інших відомостей під час аналізу наявних фактичних даних складає одну із важливих стадій процесу побудови версій. Наскільки вміло слідчий зможе застосувати вказані вище знання і досвід під час аналізу фактичних даних, настільки точніше він оцінить слідчу ситуацію, що склалася, і правильно визначить коло версій, що підлягають перевірці.

Третій етап побудови версій – це їх конкретизація шляхом виведення із них наслідків (висновків). Ця операція здійснюється з допомогою дедукції й аналогії. Дедуктивний метод може мати місце у разі явно недостатньої кількості виявлених за справою доказів. У цьому випадку під час побудови версій виходять не з аналізу певних доказів, а із загального припущення.

У випадку схожої ситуації події злочину слідчі версії можуть виникати за аналогією. Джерелами аналогії під час побудови версій можуть бути:

- ◆ оперативні та слідчі матеріали щодо однотипних нерозкритих злочинів;
- ◆ оперативні та слідчі дані стосовно складу розкритих злочинів;

- ◆ теоретичні положення, які ґрунтуються на узагальненні слідчої практики і дозволяють намітити певну кількість версій щодо конкретної категорії злочинів;
- ◆ власний досвід слідчого у розкритті злочинів.

Перевірка версій на відміну від процесу їх побудови є практичною діяльністю осіб, які висунули версії. Мета перевірки – підтвердити чи спростувати припущення, що висунуті у версії, та зроблені із них висновки, і забезпечити встановлення істини у справі. У зв'язку з цим перевірка версій полягає в цілеспрямованому збиранні доказів у порядку, передбаченому процесуальним законодавством.

З метою запобігання негативних для розслідування наслідків процес перевірки версій повинен відповідати ряду принципових вимог:

- 1) всі висунуті версії повинні бути перевірені до кінця;
- 2) всі версії перевіряються одночасно (паралельно);
- 3) першими з перевірочних дій виконуються такі, які спрямовані на виявлення і фіксацію слідів, що швидко зникають або можуть бути пошкодженими умисно;
- 4) перевага надається тим слідчим діям, де інформація, одержана внаслідок цих дій, може бути використана для перевірки кількох слідчих версій.

Версія вважається обґрунтованою, якщо вона знайшла своє підтвердження зібраними матеріалами.

Контрольні запитання

1. У чому полягає суть організації розслідування?
2. У чому полягає зміст планування розслідування?
3. Які є принципи планування розслідування?
4. Що являє собою криміналістична версія?
5. Які є види слідчих версій?
6. Охарактеризуйте правила побудови та перевірки версій.
7. Яке значення мають версії під час розслідування злочинів?

Теми рефератів і курсових робіт

1. Проблеми організації і планування розслідування злочинів у світлі вимог чинного законодавства України.
2. Слідчі версії – основа плану розслідування у кримінальній справі.

Література

1. Криміналістика. Учебник / Под ред. И.Ф. Пантелеева и Н.А. Селиванова.– М., 1984.– С. 254–262.
2. Криміналістика. Учебник / Под ред. Н.П. Яблокова. – М., 1997. – С. 100–118.
3. Криміналістика. Підручник / За ред. В.Ю. Шепітька. – К., 2001. – С. 205–216.
4. *Салтєвський М.В.* Криміналістика. Навчально-довідковий посібник. – К., 1996. – С.90–94.

Тема 18.

Тактика огляду місця події

- ◆ Поняття, завдання, принципи огляду місця події
- ◆ Підготовка до огляду місця події
- ◆ Види і методи огляду місця події
- ◆ Огляд трупа людини
- ◆ Освідування живої особи
- ◆ Фіксація результатів огляду місця події

§ 1. Поняття, завдання, принципи огляду місця події

Однією із важливих процесуальних дій, спрямованих на виявлення і дослідження слідів й обстановки злочину, є огляд.

Огляд місця події – це слідча дія, яка проводиться «з метою виявлення слідів злочину та інших речових доказів, з'ясування обстановки злочину, а також інших обставин, які мають значення для справи» (ст. 190 КПК України).

Виявлення і вивчення в ході огляду місця події змін чи слідів злочину, а також обстановки, в якій його вчинено, сприяє встановленню істини, дає можливість повніше і глибше дослідити обставини злочину.

Під час розслідування слідчий здійснює огляд місця події, приміщень, ділянок місцевості, предметів і документів, трупа, тіла людини для виявлення слідів злочину чи наявності особливих прикмет, а також інших об'єктів, що приєднуються до кримінальної справи в якості речових доказів.

Найбільш розповсюдженим і складним є огляд місця події. Тому тактичні прийоми розглядаються в основному стосовно цього виду огляду.

Місце події – це територія чи приміщення, де виникла подія, що розслідується, чи настав її результат. Предмети в їх сукупності і взаємозв'язку, що знаходились на місці події, складають обстановку місця події. Місце події і місце злочину – поняття, які не завжди співпадають: місце злочину – це місце безпосереднього вчинення злочинного наміру, яке спричинило певні матеріальні зміни; місце події – поняття більш широке, воно складається з таких дій: місце приготування до злочину, місце безпосереднього злочину, місце виявлення слідів і знарядь злочину та місце їх приховування.

Суть огляду полягає в безпосередньому сприйнятті слідчим обстановки місця події, вивчення та дослідження матеріальних джерел доказової інформації. Слідчий особисто повинен переконатися в наявності матеріальних джерел, їх ознаках та властивостях, зафіксованих у протоколі огляду.

Огляд місця події є первинною і невідкладною слідчою дією. Це обумовлено необхідністю отримання інформації щодо обставин події у первісному стані, оскільки будь-яке зволікання спричиняє втрату речових доказів, зміну слідової картини. Невідкладність огляду місця події пояснюється також необхідністю оперативного отримання інформації з метою організації розшуку злочинця, а також інших слідчих дій, спрямованих на розкриття злочину.

Завданнями огляду місця події є: виявлення слідів злочину; визначення обстановки події, механізму вчинення злочину, визначення напрямів розслідування та розроблення загальних версій щодо події злочину та його учасників; одержання вихідної інформації для організації пошуку злочинця й провадження першочергових невідкладних слідчих дій.

Огляд місця події обумовлений конкретними обставинами місця та події злочину. Однак можуть бути визначені окремі загальні положення, принципи, дотримуватися яких необхідно у всіх випадках огляду. До таких принципів можна віднести:

- ◆ об'єктивність, всесторонність та повнота огляду. Слідчий не повинен віддавати перевагу ні одній із версій, що виникають, не дивлячись на те, що будь-яка з них може показатись достовірною. Він зобов'язаний дослідити в повному обсязі всю обстановку місця події, виявити і закріпити різноманітні сліди, а також предмети, які в подальшому можуть бути приєднані до матеріалів кримінальної справи в якості речових доказів; встановлювати обставини, необхідні для перевірки всіх версій, що виникають в кожному конкретному випадку;
- ◆ своєчасність огляду. Він проводиться негайно, у будь-який час доби. Зволікання з виїздом на місце події може призвести до навмисної чи ненавмисної зміни обстановки, до втрати слідів чи речових доказів, до появи на місці злочину слідів і матеріальних об'єктів, які не мають відношення до події і можуть увести слідство в оману;
- ◆ планомірність огляду. Огляд місця події повинен здійснюватися відповідно наміченого плану, щоб з найменшими

затратами сил і часу досягнути максимальних результатів. Слідчий, вибравши певний напрям, послідовно піддає огляду один об'єкт за іншим. Планомірність не виключає внесення змін в початковий план. Сліди, предмети, виявлені в ході огляду, можуть слугувати підставою для висунення версій, які підлягають негайній перевірці. У зв'язку з цим слідчий може змінити початковий план, здійснити додатковий огляд раніше оглянутих ділянок;

- ◆ застосування науково-технічних засобів та суворе дотримання криміналістичних правил поводження з матеріальними джерелами доказової інформації. В ході огляду місця події важливо обережно поводитись з речовими доказами, щоб запобігти їх втраті або пошкодженню, яке виключило б їх використання для здійснення ідентифікації чи експертизи. Саме тому під час застосування науково-технічних засобів необхідно дотримуватися правил упаковки і фіксації виявлених речових доказів;
- ◆ єдине керівництво оглядом. Під час огляду місця події всі учасники підпорядковуються слідчому. Якщо справа дуже складна, керівництво оглядом може взяти на себе прокурор, начальник слідчого відділу. Керівник огляду відповідає за його проведення, повне та об'єктивне дослідження обстановки, фіксацію ходу та результатів огляду.

Учасники огляду місця події. Огляд місця події здійснює слідчий (дізнавач). Він зобов'язаний особисто впевнитись у наявності і характері певних фактів, обставин і занести в протокол лише результати власних спостережень. Поряд з цим на нього покладаються й організаційні функції щодо залучення, розстановки і використання інших учасників огляду; вони запрошуються для надання допомоги слідчому в огляді. Вказівки слідчого обов'язкові для всіх учасників огляду.

В огляді місця події обов'язково приймають участь **поняті**, які покликані засвідчити факт, зміст і результати слідчих дій. Вони повинні особисто сприймати все, що виявляється, досліджується, фіксується у ході огляду. Тому під час огляду вони

постійно повинні перебувати поруч зі слідчим. Поняті мають право давати зауваження щодо дій слідчого. В якості понятих можуть бути закликані не зацікавлені у справі громадяни.

Учасниками огляду місця події можуть бути **працівники міліції**. Вони надають допомогу слідчому в підготовці і проведенні огляду, забезпечують охорону і підтримують порядок на місці події. Їм може бути доручено опитування осіб, що мешкають на території місця події, виявлення очевидців події та інших свідків. На працівників міліції покладається здійснення оперативно-розшукових заходів, пов'язаних з переслідуванням злочинця за «гарячими слідами», його затримання, розшук викраденого і знарядь злочину.

До участі в огляді місця події залучаються також **потерпілий, свідок, обвинувачений і підозрюваний**. Вони можуть допомогти виявити сліди та інші речові докази, пояснити обстановку і обставини події.

У випадку, коли подія виникла на території чи в помешканні підприємства, установи, організації, слідчий може запросити до участі в огляді даної події **представників адміністрації**, які можуть допомогти йому зорієнтуватися на місці події, дати довідку про характер і особливості роботи підприємства.

§ 2. Підготовка до огляду місця події

Дії слідчого, пов'язані з підготовкою до проведення огляду місця події, складаються з трьох етапів: підготовчого; робочого; заключного.

Підготовчий етап об'єднує діяльність: а) до виїзду на місце події та б) на місці події.

До виїзду на місце події слідчий зобов'язаний:

- ◆ володіти повною інформацією стосовно події, вивчити організацію щодо охорони місця події, надання невідкладної медичної допомоги потерпілому, прийняття заходів щодо ліквідації шкідливих наслідків;
- ◆ у разі невиконання перерахованих вище заходів організувати їх виконання;

- ◆ викликати через чергову частину органу внутрішніх справ слідчо-оперативну групу;
- ◆ підготувати необхідні технічні засоби – зв'язок, транспорт тощо;
- ◆ запросити понятих, громадських помічників.

Прибувши на місце події, слідчий зобов'язаний:

- ◆ переконатися в тому, що заходи стосовно охорони місця події, надання допомоги потерпілим, ліквідації наслідків події виконані;
- ◆ у разі необхідності вживає додаткових заходів з охорони місця події та ліквідації шкідливих наслідків події.

Робочий етап становить собою безпосередній огляд місця події, в ході якого слідчий вивчає обстановку місця події, визначає кордони огляду, висуває версії стосовно події. На підставі одержаних відомостей слідчий формує завдання учасникам слідчо-оперативної групи щодо застосування службово-розшукової собаки, організації пошуку злочинця за «гарячими слідами», збору інформації, виявлення свідків. Він складає план детального огляду, вибирає методи і засоби дослідження обстановки місця події. Під час загального огляду слідчий досліджує об'єкти в статичному стані, а в ході детального – може предмети переміщувати з метою дослідження. В ході детального огляду здійснюється вилучення матеріальних джерел, їх пакування, фіксація.

Заключний етап, або фіксація результатів огляду місця події, полягає в узагальненні й аналізі зібраної інформації, вирішенні повністю або частково завдання та мети огляду. Визначається, які вузли доцільно оглянути додатково, які об'єкти необхідно ще вилучити. Огляд вважається закінченим, якщо на всі питання, що впливають з події злочину, одержана повна інформація, тобто встановлено механізм, спосіб вчинення злочину, виявлені ознаки злочинця тощо.

Під час загальної та детальної стадій огляду слідчий здійснює робочі помітки, а після закінчення огляду складає протокол огляду. У випадку, якщо огляд складний, протокол готується під час робочої стадії.

На заключному етапі складаються плани місця події (орієнтовні, оглядові, детальні).

Під час підготовки до проведення огляду місця події важливого значення набуває професійна готовність слідчого до виконання цієї слідчої дії, тобто його готовність в будь-який час прибути на місце події і здійснити огляд. Професійна готовність вимагає від нього відповідних теоретичних знань і уміння практично ефективно виконати цю слідчу дію. Професійна готовність включає також його психологічну підготовку стосовно провадження огляду, тобто готовність спокійно, творчо працювати в найскладніших умовах, уміло керувати оглядом.

Професійна готовність означає, крім того, здібність слідчого добре орієнтуватися на території, яку обслуговує, знати розташування підприємств, установ та організацій, вузлів зв'язку і шляхів сполучення, медичних закладів тощо. В цьому йому можуть допомогти карти і схеми міста, району, списки підприємств, установ та організацій з їх адресами і телефонами, розклад руху всіх видів транспорту тощо. Він зобов'язаний систематично підтримувати зв'язок з працівниками карного розшуку, службами боротьби з економічними злочинами, боротьби з організованою злочинністю, державної автомобільної інспекції, експертно-криміналістичними підрозділами, дільничними інспекторами, пожежної охорони, швидкої медичної допомоги, а також з керівниками місцевих органів державної влади і самоврядування.

§3. Види і методи огляду місця події

Кримінально-процесуальний кодекс України (ст.ст. 190, 192–193) передбачає такі види слідчого огляду: огляд місцевості; огляд приміщення; огляд предметів; огляд документів; огляд трупа; огляд тіла живої людини (освідування) (Схема 14).

У криміналістичній тактиці називають інші види огляду – огляд худоби, будівель, автотранспорту. Ряд вчених вважає доцільним огляд худоби визнати самостійним видом огляду. Що стосується будівель і транспорту, то це об'єкти, огляд яких передбачається статтею 190 КПК України. Тому виділяти їх немає підстав.

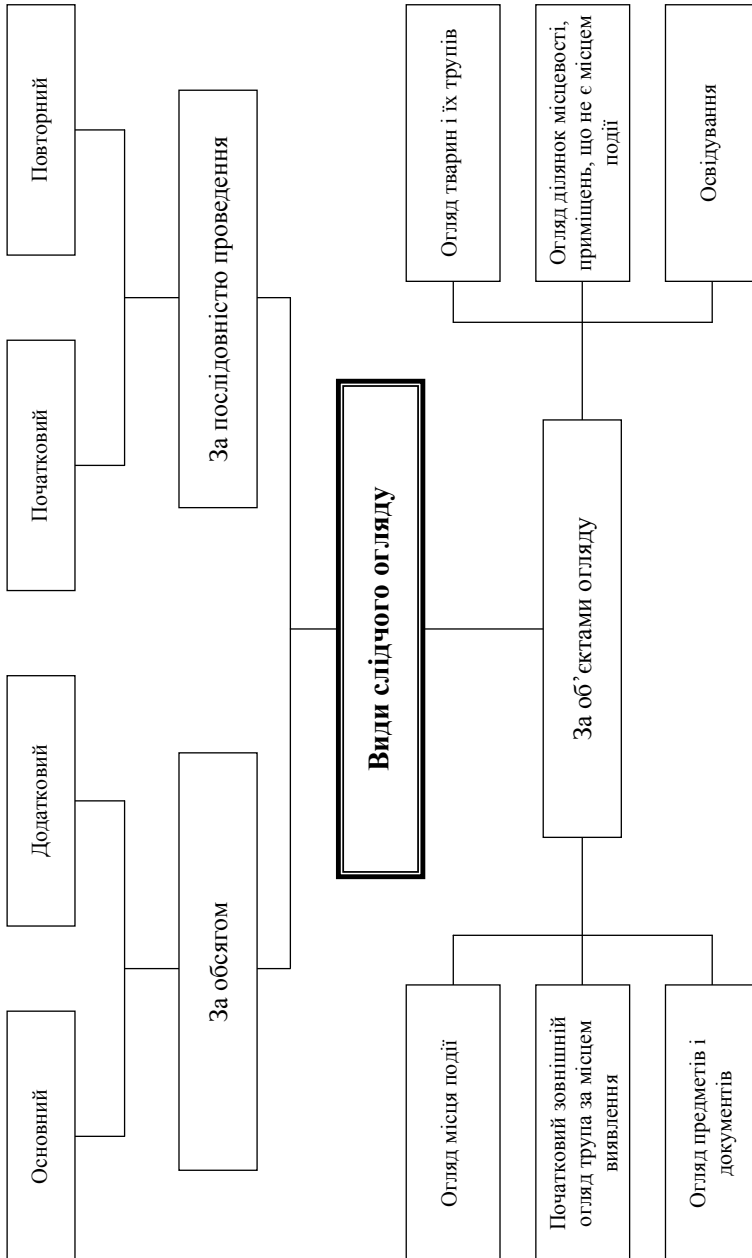

Схема 14. Види слідчого огляду

Огляд також може поділятися на такі види: початковий; додатковий; повторний; заключний.

Огляд – це не лише слідча дія, а й криміналістичний метод дослідження, який використовується як у зв'язку з оглядом місця події, так і під час інших слідчих дій, наприклад, у ході проведення обшуку, виїмки, впізнання тощо. Суть огляду як методу не можна ототожнювати із слідчим оглядом, у ході якого здійснюються оглядові дії, тобто безпосереднє чуттєве сприйняття та дослідження об'єкта, а також інші методи (вимірювання, моделювання, фотографування тощо).

Метод огляду входить як тактичний пізнавальний прийом у всі засоби доказування. Таким чином, огляд має ознаки самостійного методу, методу дослідження та характеризується: безпосереднім сприйняттям; органолептичним та інструментальним дослідженням; аналітичною діяльністю.

Методи огляду класифікують за різними підставами:

- ◆ за характером дослідження огляд умовно поділяють на статичний та динамічний;
- ◆ за повнотою дослідження – на вибірковий (суб'єктивний) та суцільний (об'єктивний);
- ◆ за послідовністю застосування прийомів і засобів – центричний, ексцентричний, фронтальний, секторний, вузловий;
- ◆ за глибиною дослідження – загальний та детальний.

Статичний метод полягає в огляді місця події та окремих речових доказів у нерухомому стані, без переміщення предметів. Цей метод застосовується для дослідження і фіксації обстановки місця події в тому вигляді, в якому вона перебувала на початку огляду. Слідчий, не змінюючи початкового положення предметів, оглядає і фіксує їх стан, розташування, розміри та інші особливості.

Динамічний метод припускає дослідження в динаміці. Об'єкти можна переміщувати, брати в руки, моделювати, описувати, вимірювати. Однак змінювати форму предмета не можна.

Ексцентричний метод огляду полягає в тому, що дослідження місця події починають здійснювати з її центру, де, як прави-

ло, зосереджена найбільша кількість слідів злочину. В даному випадку огляд проводиться, рухаючись за спіраллю, що розгортається від центру до периферії.

Концентричний метод огляду застосовується тоді, коли центр місця події визначити важко. В даному випадку огляд здійснюється від периферії до центру. Таким чином вдається швидше виявити сліди злочинця, що переховується, а також інші сліди і речові докази на значній території. Концентричний метод огляду слід застосовувати і у випадках, коли не виключена можливість пошкодження слідів на периферії в результаті просування учасників огляду до центру чи втрати слідів внаслідок інших причин.

Фронтальний метод огляду передбачає здійснення дослідження об'єкта засобами, розташованими в лінію, рухаючись фронтально. Інколи цей метод називають «прочісуванням» території, коли дослідники шикуються у розгорнутий стрій і рухаючись, обслідують відразу велику територію.

Секторний метод огляду полягає в тому, що слідчий, перебуваючи в центрі місця події, за компасом визначає напрям руху по колу, кожний раз обмежуючись певним сектором у 30–40°. Сектори оглядаються послідовно доти, поки коло не замкнеться.

Вибірковий огляд пропонує досліджувати обстановку лише в місцях розташування слідів злочину, визначених відповідно до механізму його скоєння.

Суцільний огляд полягає в скрупульозному дослідженні всієї території місця події, не минаючи жодного об'єкта.

Перераховані методи огляду в конкретній слідчій дії виступають в якості прийомів дослідження, оскільки сама слідча дія є методом пізнання злочину як сукупність систематизованих прийомів та засобів дослідження об'єкта.

§4. Огляд трупа людини

Огляд трупа може бути як самостійною слідчою дією (під час екстумації чи огляді в морзі), так і складовою частиною огляду місця події. В усіх випадках, згідно з вимогами криміналь-

но-процесуального закону (ст. 192 КПК України), труп оглядається в присутності двох понятих та за участю судово-медичного експерта чи іншого лікаря.

Огляд трупа здійснюється в такій послідовності:

1. Фіксується час початку огляду трупа, температура навколишнього природного середовища і тіла трупа з указуванням тієї ділянки тіла трупа, в якій здійснено вимірювання.

2. З самого початку огляду дуже важливо зафіксувати місцезнаходження і позу трупа. З цією метою спочатку виконується фотозйомка, описується стан поверхні території, на якій лежить труп, а потім вимірюється відстань від тім'яної ділянки голови і від п'яти однієї із його ніг до нерухомих орієнтирів (стіл, вікон, дверей, дерев тощо).

Якщо труп висить у петлі, то вимірюється відстань від підлоги (землі) до носка взуття (пальців ніг) і до місця закріплення вільного кінця петлі, а також від ніг до підставки, від вузла петлі до місця її закріплення.

У ході дослідження та описування пози трупа відмічається розміщення голови, кінцівок тощо.

3. Під час огляду відкритих частин тіла, обличчя, голови і кінцівок звертається увага на наявність трупних явищ, тілесні пошкодження, втрату крові, її розливання по поверхні території. Відмічається наявність в ушних раковинах крові і бруду. Установлюється і фіксується стан очей, зіниць, слизових оболонок ока.

4. Здійснюється зовнішній огляд одягу і взуття. Спочатку описується наявність на них пошкоджень, стан гудзиків, сліди крові, забрудненість окремих ділянок одягу, наявність волосся, рештки предметів і речовин. Забруднення на одязі і взутті співставляються з навколишньою обстановкою.

5. Знаряддя і предмети, виявлені на трупі, фіксуються за допомогою вузлової та детальної видів фотозйомки, описується їх розташування і стан. Петля і вузол петлі повинні бути обов'язково збережені. Петля вимірюється за колом, потім розрізується на деякій відстані від вузла.

6. Місце трупа вивчається після зовнішнього огляду одягу. Фіксується стан поверхні. Під трупом можуть знаходитись різні

об'єкти (куля, гільза, каміння тощо). Результати їх співставлення фіксуються в протоколі огляду.

7. У ході детального огляду одягу послідовно перевіряється наявність у кишнях грошей, документів, різних предметів. Описується нижня білизна, наявні на ній пошкодження, специфічні сліди і забруднення, які можуть мати значення під час установлення особи невідомого трупа. В ході огляду в залежності від умов та обстановки одяг знімається так, щоб його не пошкодити і не втратити слідів та мікрочастинок (якщо застосовувалась вогнепальна зброя, то в складках одягу можуть бути виявлені куля, дробинки тощо). Кожний предмет одягу впаковується окремо від інших. Якщо обставини не дозволяють оглянути труп в оголеному вигляді і здійснити вилучення його одягу, то труп обгортають світлою тканиною і відправляють в морг, де провадиться його повний огляд.

8. Під час огляду окремих частин трупа, закритих одягом, фіксується стать, вік, зріст, статура, прикмети, аномалії в будові та інші особливості, а також різні трупні явища, наявні тілесні ушкодження і їх відповідність пошкодженням на одязі.

9. У випадку, коли особа трупа ще не встановлена, то за правилами впізнавального методу зйомки здійснюється його фотографування і дактилоскопіювання. Під час огляду звертається увага на ознаки, за якими труп може бути упізнаний.

У випадку необхідності ексгумації трупа з метою його огляду слідчий виносить про це постанову, запрошує судового медика, спеціаліста-криміналіста, понятих. Після відкриття труни труп фотографують і описують його зовнішній стан. Потім проводять детальне його обстеження, фотографування і складають протокол.

§5. Освідування живої особи

Освідування живих осіб є різновидністю слідчого огляду. Освідування – це огляд тіла живої особи. Нею може бути потерпілий, підозрюваний, обвинувачений. Освідування прова-

диться на підставі постанови слідчого з метою виявлення важливих для розслідування справи доказів, а також встановлення прихованих під одягом особливих прикмет (татуїровок, шрамів, плям). У випадку необхідності для участі в освідуванні залучається лікар і спеціаліст-криміналіст. Якщо під час освідування оглядаються відкриті частини тіла (обличчя, руки), слідчий, поняті можуть бути будь-якої статі, а в ході обстеження прихованих частин вони повинні бути однієї статі з тим, кого освідують.

Освідування починається з ознайомлення особи (потерпілого, підозрюваного, обвинуваченого) з постановою слідчого, потім їй пропонують роздягнутися і обстежують її тіло. В залежності від обставин справи звертається увага на наявність і характер тілесних ушкоджень, які могли утворитись у зв'язку з вчиненням злочину. В ході виявлення їх фотографують масштабним способом. У випадку освідування в зв'язку з розслідуванням убивства, згвалтування чи інших статевих злочинів під час його провадження звертається увага на наявність на тілі особи крові, сперми, інших виділень, виявлення яких полегшується в ході застосування ртутно-кварцевої лампи. За даною категорією справ необхідно брати залишки з-під нігтів, де під час експертизи можуть бути виявлені частинки крові, шкіри, волокон одягу тощо.

Під час освідування підозрюваних у справах про крадіжки необхідно звертати увагу на плями техніко-криміналістичних слідоутворюючих речовин, якими часто блокуються об'єкти з матеріальними цінностями. У випадку попадання на тіло вони довгий час зберігаються і можуть бути легко виявленими в ультрафіолетових променях. Доцільно також у таких підозрюваних брати проби із вушних раковин та вміст із-під нігтів.

Освідування часто поєднується з оглядом одягу, на якому можуть бути виявлені такі само сліди, як і на тілі. В цьому випадку складається єдиний протокол освідування та огляду одягу. До нього додаються фотознімки тілесних пошкоджень, особливих прикмет та вилучених речових доказів.

§6. Фіксація результатів огляду місця події

Фіксація результатів огляду місця події – це точне і повне відображення обстановки місця події і її окремих частин, виявлених предметів і слідів, їх стану і характерних особливостей, а також здійснених під час огляду дій і одержаних результатів. Хід і результати огляду фіксуються за допомогою таких прийомів: складання протоколу; складання планів і схем; фотографування; кінозйомки; відеозапису; звукозапису.

Складання протоколу є основним прийомом фіксації результатів огляду місця події. В протоколі відображаються всі дії слідчого, методи і науково-технічні засоби, що ним застосовувались, у тій послідовності, в якій провадився огляд. У протоколі описується все вилучене під час огляду.

Протокол огляду місця події складається відповідно до вимог кримінально-процесуального законодавства і поділяється на три частини: вступну, описову та заключну.

У вступній частині вказується місце, час, дата, умови проведення огляду, перераховуються учасники огляду, правове обґрунтування огляду, відмітка щодо роз'яснення учасникам огляду їхніх прав та обов'язків.

В описовій частині протоколу записується інформація щодо обстановки місцезнаходження і меж території, що оглядається, чи приміщення, а також конкретні дані про всі предмети і сліди, виявлені під час огляду. Вказується, які науково-технічні засоби і методи застосовувалися для виявлення, дослідження та фіксації речових доказів і результати їх застосування.

У заключній частині протоколу міститься інформація щодо перерахування додатків до протоколу – планів, схем, фотознімків, кінофільмів, відеозаписів, зліпків, відбитків, а також вилучених предметів. Протокол підписується слідчим, понятими та іншими учасниками огляду.

Під час складання протоколу необхідно враховувати судову перспективу. В ньому обстановка повинна бути відображена так, щоб за описом можна було чітко уявити місце події і у випадку необхідності відновити обстановку за протоколом.

Складання планів і схем місця події також є одним із прийомів фіксації результатів огляду. План місця події становить собою графічне зображення даного місця, виконане схематично або у масштабі. Відмінність між цими прийомами полягає в тому, що схема виконується без масштабу, а план – у масштабі. План і схема додаються до протоколу і дають уявлення щодо місцевості або приміщення, де провадився огляд. Предмети на плані і відстань між ними зображаються в такому масштабі, щоб були відображені всі необхідні предмети і сліди.

Якщо не вимагається дотримуватися масштабу, складається схема місця злочину. Необхідні розміри предметів указуються безпосередньо на ній. Їх точність визначається призначенням схеми і характером зображеного предмета.

Фотозйомка дозволяє швидко зафіксувати все, що оглядається на місці події. Фотозйомка ілюструє протокол огляду і доповнює його. Фотознімки допомагають більш точно зрозуміти зміст протоколу огляду.

Під час застосування фотозйомки у ході огляду місця події необхідно дотримуватися таких важливих умов, як своєчасність і послідовність, повнота і детальність фіксації об'єктів зйомки. Виготовлені фотознімки на протилежному боці позначаються надписами про те, що вони є додатками до відповідного протоколу, що зображено на фотознімку і з якого місця здійснено зйомку. Фотознімки завіряються підписами слідчого, особи, яка здійснювала фотозйомку, і понятих.

Кінозйомка застосовується під час огляду місця події в тих випадках, коли необхідно зафіксувати динаміку будь-яких процесів, наприклад, послідовність виконання окремих операцій, роботу агрегатів, інтенсивність руху. Кінозйомка обстановки місця події особливо важлива у випадках, коли вона може швидко змінюватись внаслідок невідкладних рятувальних чи відновлюваних робіт, ліквідації наслідків події. Застосування кінозйомки відмічається в протоколі огляду, де вказується марка і технічні дані кінокамери і кінострічки. В протоколі вказуються також об'єкти, що зняті на стрічку.

Відеозапис також використовується для фіксації процесу і результатів огляду місця події. Вона переглядається на екрані телевізора. Відеозапис дає можливість не лише зафіксувати на магнітній стрічці зображення, а й забезпечити звуковий коментар події, що відбувається на екрані. Для детального вивчення окремих елементів місця злочину демонстрування відеозапису можна тимчасово зупинити і спостерігати потрібний кадр у статичному стані.

Про застосування відеозапису також робиться відмітка в протоколі огляду. Крім того, після закінчення відеозапису він переглядається всіма учасниками огляду і на ту саму стрічку фіксуються їх заяви щодо правильності його виконання.

В ході огляду місця події слідчий може використовувати прилади **звукозапису**. Це може бути звичайний або портативний магнітофон. На магнітофонну стрічку записується все, що виявляється, а також заяви і пояснення учасників огляду, результати опитування очевидців та інші відомості допоміжного характеру. Застосування звукозапису дозволяє слідчому більш цілеспрямовано проводити огляд місця події, оскільки він не відволікається на складання чорнових записів. Звукозапис сприяє також більш повній фіксації в протоколі результатів даної слідчої дії.

Під час фіксації результатів огляду місця події застосовуються також інші прийоми, зокрема: копіювання та моделювання; вимірювання; вилучення слідів разом з предметами тощо.

Контрольні запитання

1. Які завдання передбачає тактика огляду місця події?
2. За якими принципами здійснюється огляд місця події?
3. В чому полягає суть підготовки до огляду місця події?
4. Які є види огляду місця події?
5. Які методи застосовуються під час огляду місця події?
6. У чому проявляються особливості огляду трупа людини?
7. Що таке освідування живої особи?
8. Охарактеризуйте прийоми фіксації результатів огляду місця події.

Теми рефератів і курсових робіт

1. Місце і роль слідчого огляду у розкритті і розслідуванні злочинів.
2. Особливості і тактика огляду місця події: підготовка, учасники, етапи, тактичні прийоми, оцінка результатів.
3. Мета і тактика проведення огляду трупа та освідування живих осіб.
4. Прийоми і засоби фіксації результатів огляду місця події.

Література

1. Криміналістика. Учебник / Под ред. В.А. Образцова. – М., 1995. – С. 299–312.
2. Криміналістика. Учебник / Под ред. Н.П. Яблокова. – М., 1997. – С. 390–412.
3. *Салтєвський М.В.* Криміналістика. Навчально-довідковий посібник. – К., 1996. – С.94–99.

Тема 19.

Тактика допиту

- ◆ Поняття, завдання та види допиту
- ◆ Підготовка до допиту
- ◆ Тактичні прийоми допиту
- ◆ Психологічні основи тактики допиту
- ◆ Допит неповнолітнього
- ◆ Тактика очної ставки
- ◆ Фіксація результатів допиту

§1. Поняття, завдання та види допиту

Допит – це слідча дія, в ході якої органи розслідування або суд одержують інформацію від допитуваного щодо обставин, які мають значення для встановлення істини у справі. Суть допиту полягає в одержанні від допитуваних осіб показань стосовно будь-яких обставин, що підлягають доказуванню. Допит – це трудомістка, складна, багатопланова слідча дія, яка вимагає від слідчого високої професійної підготовки та майстерності. Особливість одержання інформації полягає в тому, що її джерелом є людина. Тому одержання інформації пов'язано з рядом процесуальних, психологічних та етичних вимог, які відносяться до загальних положень допиту. Для ефективного проведення допиту слідчому необхідно добре розумітися в психології допитуваних, уміти налагоджувати з ними правильні взаємовідносини, уміло застосовувати до них різноманітні тактичні прийоми і методи психологічного впливу.

Важливим у тактиці допиту є організаційний аспект, який враховує досягнення таких наук, як теорія управління, наукова організація праці.

Загальним завданням допиту є одержання від кожного допитуваного відомих йому достовірних відомостей стосовно обставин, під час яких відбулась подія, що розслідується, та особах, до неї причетних. Забезпечення повноти і достовірності інформації, що отримується, є одним із важливих завдань, оскільки допитуваний не завжди може відразу пригадати окремі обставини. Крім того, він може добросовісно помилятися стосовно того, як відбувалась та чи інша подія. Ще більш складна ситуація виникає тоді, коли допитуваний дає неправдиві показання, замовчує окремі обставини, відмовляється від показань, намагається будь-яким шляхом заважати слідчому щодо встановлення істини у справі.

Процесуальний порядок допиту регламентується нормами КПК (статті 107, 143–146, 166–171, 201, 300, 303, 304, 308, 311), дотримання яких є обов'язковим. Порушення процесуальних правил проведення допиту тягне за собою

недійсність проведеної дії та недопустимість отриманих показань як джерела доказів.

Слідчий у випадку необхідності перед допитом вивчає особу допитуваного, роз'яснює йому його права та обов'язки, з'ясовує відомості анкетного спрямування. Свідок у ході допиту попереджається про кримінальну відповідальність за відмову від дачі показань та за дачу свідомо неправдивих показань. Конституція України у ст. 63 проголошує імунітет свідка: «Особа не несе відповідальності за відмову давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом».

Залежно від підстав допит поділяється на ті чи інші види (Схема 15). За процесуальним становищем допитуваного розрізняють допит потерпілого, допит свідка, допит підозрюваного, допит обвинуваченого. Така класифікація вигідна під час розгляду процесуальних аспектів цієї слідчої дії, а також деяких її тактичних прийомів. У залежності від віку допитуваного виділяють допит дорослого, неповнолітнього чи малолітнього. Допити поділяються також на початкові, додаткові, повторні. Виходячи з особистої позиції, зайнятої допитуваним, розрізняють допити осіб, які дають правдиві показання, і допити осіб, які завчасно не бажають говорити правду. Можуть бути запропоновані й інші підстави для класифікації допитів і, відповідно, їх види. За суб'єктом проведення допит поділяють на: допит, який здійснюється слідчим, дізнавачем, прокурором, суддею. Особливими різновидами допиту є допит під час очної ставки та перехресний допит.

§2. Підготовка до допиту

Своєчасна підготовка до допиту в значній мірі забезпечує його успіх. Перед початком допиту слідчий визначає коло осіб, від яких йому необхідно одержати показання, а також черговість їх виклику на допит. Із числа тих, хто причетний до обставин події, в першу чергу допитують осіб, які не зацікавлені в результатах розслідування, що володіють більш загаль-

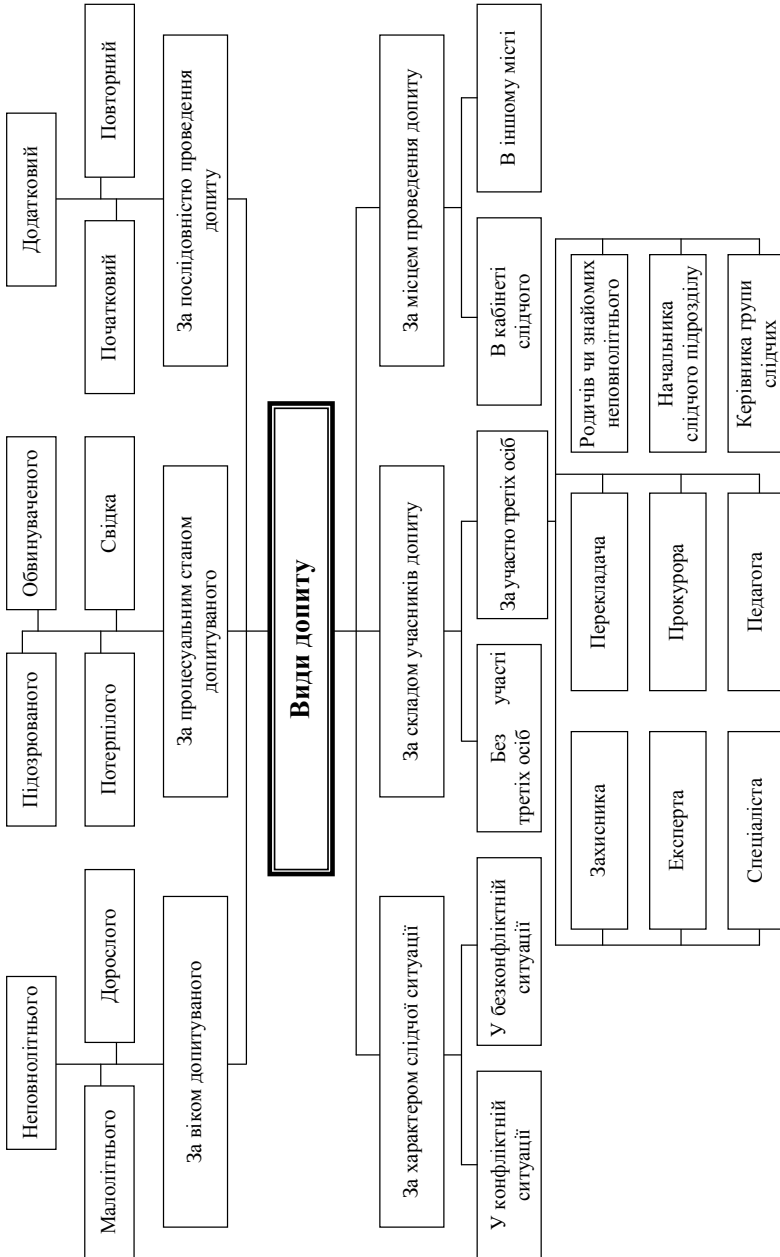

Схема 15. Основні види допиту

ною інформацією, а тому можуть повно і об'єктивно викласти її слідчому.

Підготовка допиту включає ряд елементів. Одним із таких елементів є аналіз вихідних даних і визначення предмету допиту. Якісний допит неможливий без чіткого уявлення предмета допиту, тобто кола обставин, які повинні бути виявлені у допитуваного. Предмет допиту визначається виходячи із обставин, що підлягають доказуванню за конкретною справою і передбачуваним ступенем освідомленості в них даної особи. Все це можна установити в ході вивчення матеріалів, зібраних за справою, а у випадку необхідності й оперативно-розшукових даних, що є в розпорядженні співробітників органів дізнання.

Предмет допиту і питання, які необхідно поставити допитуваному, – це різні поняття. Перше з них ширше. Наприклад, предметом допиту може бути алібі, заявлене підозрюваним, а окремих питань, які будуть у зв'язку з цим вияснятися, з'явиться значно більше.

Одним із важливих елементів підготовки допиту є **вивчення особистості допитуваного**. Відомості про людину, з якою необхідно зустрічатися на допиті, дуже важливі для слідчого. Чим більше він збере про неї даних і чим краще буде знати допитуваного, тим правильніше вибере тактичні прийоми. Однак обмежені можливості, якими володіє слідчий, і майже постійний дефіцит часу спонукають вирішувати питання про вивчення особистості допитуваного з урахуванням реальної обстановки. Найбільш глибоко вивчається особистість підозрюваного (обвинуваченого), оскільки це важливо і для вирішення загальних завдань судочинства. В меншій мірі вивчаються особистості свідків і потерпілих, оскільки ці учасники процесу менше схильні приховувати істину.

В підготовці до допиту певне значення має **визначення часу допиту**. Час допиту визначається відповідно до вимог закону. Наприклад, обвинувачений повинен бути допитаний відразу після пред'явлення обвинувачення. Допит здійснюється у денний час. Нічний допит допускається лише у випадках настання обставин, які не можуть терпіти зволікання. Час допиту вста-

новлює слідчий, враховуючи можливості появи особи на допит, ступінь свого навантаження, важливість інформації, яку передбачається одержати у допитуваного.

Готуючись до допиту, слідчий **вибирає місце допиту**. Допит згідно з загальним правилом здійснюється на місці провадження розслідування, тобто в робочому кабінеті слідчого, дізнавача. Допит також може бути проведений за місцем перебування допитуваного, наприклад, у лікувальній установі (з дозволу лікаря) чи за місцем мешкання малолітнього свідка чи потерпілого. В окремих випадках допит провадиться на місці події, обстановка якої допомагає поновити в пам'яті забуте.

Елементом підготовки до допиту є також **вибір способу виклику особи на допит**. Особи, що підлягають допиту, можуть викликатися через пошту чи кур'єра. Виклик може бути переданий телеграмою чи телефонограмою. Підозрюваний (обвинувачений), що утримується під вартою, викликається через адміністрацію місця ув'язнення. Слідчий має право звернутися за допомогою до керівництва підприємства чи установи, де працює особа, що підлягає допиту.

Явка на допит за викликом слідчого обов'язкова. Особи, що ухиляються від явки, можуть бути доставлені на допит примусово.

Підготовка до допиту передбачає запрошення осіб, участь яких у допиті обов'язкова. Під час допиту можуть, а іноді зобов'язані брати участь, як це передбачено законом, й інші особи. До них відносяться: перекладачі, якщо допитуваний не володіє мовою судочинства, або є глухим, німим; захисник, допущений до участі у справі; педагог чи законний представник допитуваного. В допиті може брати участь прокурор за своєю ініціативою, який здійснює нагляд за дотриманням законності органами дізнання і попереднього слідства.

Заключним елементом підготовки до допиту є його планування, яке передбачає визначення порядку проведення допиту. План сприяє правильній організації допиту, підвищенню його ефективності. Він повинен включати в себе перелік питань, що підлягають в'ясненню у допитуваного. Планування допиту передбачає прогнозування можливих реакцій допитуваного

на той чи інший доказ та можливі зміни лінії поведінки слідчого в процесі допиту.

§3. Тактичні прийоми допиту

Тактичні прийоми допиту слугують засобами управління спілкуванням та отриманням об'єктивної інформації. До них відносять: а) прогнозування та планування допиту, тобто власне підготовка до допиту; б) формування психологічного контакту, тобто згода допитуваного розпочати спілкування та обмін інформацією; в) безпосереднє спілкування, тобто обмін мовною інформацією.

Застосування тактичних прийомів повинно забезпечити всебічне і об'єктивне дослідження обставин справи. Необхідно, щоб вони відповідали вимогам законності. Під час допиту не можна допускати погроз, насилля, шантажу, прийомів, що обмежують права і законні інтереси допитуваного, принижують його честь і гідність, що можуть призвести до провокації, обману тощо.

Під час допиту в якості тактичного прийому застосовується пред'явлення доказів. Є певні способи пред'явлення доказової інформації. Вони поділяються на різні види за декількома підставами:

1. За характером використання доказів у розслідуванні: пред'явлення доказів на одному допиті; пред'явлення доказів у ході декількох допитів однієї особи.

2. За характером взаємозв'язку доказів у кримінальній справі: роздільне пред'явлення одиничних доказів; пред'явлення групи взаємопов'язаних доказів; пред'явлення всієї системи доказів.

3. За характером послідовності пред'явлення доказів: пред'явлення доказів у послідовності «зростання сили»; пред'явлення доказів у послідовності «зменшення сили».

4. За характером демонстрації доказів на допиті: згадування про наявні докази на допиті; перераховування доказів, що мають місце, із зазначенням джерел їх походження; показ доказів допитуваному неповністю, мимохідь; надання допитува-

ному можливості розглянути, вивчити докази; підкреслена демонстрація ознак об'єкта, що пред'являється.

5. За характером додаткових умов, що підсилюють вплив на допитуваного, доказів, що пред'являються: несподіване пред'явлення доказів; пред'явлення доказів після попереднього з'ясування обставин, які пов'язані з ними; пред'явлення доказів і роз'яснення їх значення у кримінальній справі; використання науково-технічних засобів для роз'яснення допитуваному особливостей доказів, що пред'являються.

Тактичні прийоми можуть поділятися в залежності від ситуації допиту на такі види: повідомлення правдивих показань; суперечності у показаннях допитуваного; добросовісна помилка допитуваного; відмова від давання показань; повідомлення неправдивих показань.

Прийоми допиту можуть поділятися в залежності від поставленої мети допиту. Наприклад, можна запропонувати види тактичних прийомів, що мають на меті: встановлення психічного контакту з допитуваним; спонукання його до давання показань; уточнення свідчень та усунення в них суперечностей; викриття неправди; актуалізацію забутого в пам'яті допитуваного; усунення перекручень у випадку добросовісної помилки допитуваного.

Давання показань починається з вільної розповіді допитуваного. Слідчий повинен уміти слухати допитуваного. Відомо, що зацікавленість слухаючого стимулює розповідача більш конкретно розповісти, описати подію. Під час неуважного, байдужого відношення слідчого допитуваний намагається швидше викласти факти і не в повному обсязі. Всією поведінкою слідчий повинен проявити уважне відношення стосовно допитуваного. В необхідних випадках під час розповіді доречним можуть виявитися заохочувальні зауваження слідчого. Однак необхідно підкреслити, що таке втручання в розповідь допитуваного повинні здійснюватися в тактичній формі, без тиску на нього з метою одержання бажаних доказів.

У ході вільної розповіді слідчий аналізує показання допитуваного, складає уявлення про його інформованість, відношен-

ня до події та її учасників, відмічає протиріччя в його показаннях, співставляє показання з іншими даними за справою. Слухаючи розповідь, слідчий коригує план допиту: відмічає, які обставини допитуваний не висвітлів і на які питання відповів, вносить поправки в раніше підготовлені питання, формулює нові тощо.

Після вільної розповіді допитуваного слідчий у випадку необхідності задає йому питання з метою одержати від нього показання щодо відомих йому обставин, про які він не розказав чи розповів неповно. Не допускається задавати запитання, які наводять допитуваного на бажану відповідь, містять в собі пряму чи опосередковану відповідь. Такі запитання особливо небезпечні, коли допитуваний твердо не пам'ятає, не впевнений в існуванні і характері події, про яку його запитують. Негативний вплив на допитуваного може справити не лише зміст запитання, а й його форма, зв'язок з даними раніше показаннями, місце серед інших запитань. Все це може призвести до давання неправдивих показань. Тому провадження допиту вимагає від слідчого активного застосування різноманітних прийомів, настирливості, цілеспрямованості, тактовності, терпіння і майстерності.

§4. Психологічні основи тактики допиту

Основною формою психологічного впливу на допитуваного є переконання. Воно розуміється як діяльність, спрямована на те, щоб переконати допитуваного у безперспективності приховувати істину. З цією метою виправданим є використання позитивних якостей особи допитуваного, протиріч у показаннях, невідповідність їх реальному ходу подій, пред'явлення доказів. Не слід покладати надію на будь-який один тактичний прийом чи на те, що тактичні прийоми допиту автоматично приведуть допитуваного до добровільного каяття і правдивих показів. Тактичні прийоми повинні застосовуватися в комплексі.

Допит – це регламентована законом специфічна форма спілкування, яка протікає в формі співробітництва, протистояння, психологічної боротьби.

Особливе значення в забезпеченні успішності допиту має загальна сприятлива для спілкування психологічна атмосфера слідчої дії, наявність психологічного контакту.

Психологічний контакт – це такий рівень взаємовідносин на допиті, під час якого, особи, які в ньому беруть участь, готові до спілкування. Під час психолічного контакту допитуваний внутрішньо, психологічно налаштований на участь у спілкуванні, слухати слідчого, сприймати його доводи, аргументи і докази навіть у конфліктній ситуації, коли має наміри приховувати правду, давати неправдиві показання.

Психологічному контакту сприяє здібність слідчого розташувати навколо себе людей, уміння з урахуванням індивідуальних особливостей допитуваного знаходити такт у спілкуванні, збуджувати зацікавленість до давання правдивих показань.

В ситуації протистояння, психологічної бототьби, коли допитуваний приховує відомі йому обставини, дає неправдиві показання, до нього застосовується психологічний вплив. Суть психологічного впливу полягає в застосуванні прийомів, що забезпечують найбільш ефективну форму повідомлення доказового матеріалу, спрямованих на зміну ходу і змісту психічних процесів, суб'єктивної позиції допитуваного, переконання його в необхідності дати правдиві показання, допомогти слідчому в установленні істини.

Психологічний вплив здійснюється в межах кримінально-процесуального закону. За загальним правилом, не можна намагатися показань шляхом насилля, погроз та інших незаконних дій. Попередній відбір, логічне упорядкування наявних фактів і висновків, пред'явлення їх в ефективній емоційній формі і тактично обумовленій послідовності – все це і визначає успішність психологічного впливу.

Психологічний вплив на допитуваного має певне значення під час виникнення конфліктних ситуацій в ході допиту. В таких ситуаціях тактичні прийоми, спрямовані на встановлення психологічного контакту з допитуваним, ґрунтуються на використанні даних психології, логіки та інших наук.

У конфліктних ситуаціях, коли допитуваний приховує інформацію, можна застосовувати наступні прийоми психологічного впливу: переконання, звернення до почуттів гідності, гордості, справедливості та шляхетності тощо. Прийоми переконання мають бути зрозумілими допитуваному, їх слід повторювати кілька разів, посилаючись на відсутність логіки фактів.

Для викриття неправдивих свідчень застосовують прийоми психологічного впливу:

- ◆ замовчування обставин, які відомі слідчому;
- ◆ створення умов, за яких у допитуваного формується думка, що слідчий знає замовчувані ним факти;
- ◆ застосування тактичних комбінацій, побудованих на послідовності запитань, що ставляться;
- ◆ задавання несподіваних запитань стосовно фактів, що приховуються;
- ◆ демонстрування слідчих та технічних можливостей встановлення обставин, які приховуються.

У ході пред'явлення доказів під час допиту застосовуються такі тактичні прийоми: 1) згадування про докази; 2) перераховування доказів; 3) надання можливості допитуваному оглянути докази; 4) демонстрування доказів; 5) орієнтування допитуваного на викладання фактів, які цікавлять слідство; 6) деталізація та конкретизація свідчень; 7) допит за «різними планами» (з кінця, з середини факту).

Тактичні прийоми, що спираються на психологічний вплив, повинні відповідати вимогам вибіркової. Необхідно, щоб вони справляли відповідний вплив лише стосовно особи, що приховує правду, і були нейтральні щодо незацікавлених осіб.

§5. Допит неповнолітнього

Тактика допиту неповнолітнього будується з урахуванням його вікових особливостей. Для неповнолітніх, особливо дошкільного і молодшого шкільного віку, характерні підвищена навіюваність, схильність до фантазування тощо. Недостатній рівень розвитку, обмеженість логічного мислення, відсутність

життєвого досвіду і професійних знань заважають їм іноді сприймати в цілому картину тієї чи іншої події і правильно відтворити на допиті зафіксовану інформацію. Однак вони легко запам'ятовують найбільш яскраві моменти і деталі події. Життя неповнолітніх емоційно переповнене, і наступні враження нерідко сприяють забуванню сприйнятого. Тому їх допит не можна відкладати на довгий час.

У ході підготовки до допиту необхідно одержати відомості про рівень розвитку неповнолітнього, його інтереси, нахили, звички, родинну мікросферу, взаємовідносини з особою, стосовно якої буде здійснюватися допит. Неповнолітній до 16 років викликається на допит через батьків чи інших законних представників. Інший порядок допускається, коли це викликається обставинами справи.

У разі участі в допиті педагога, а також законних представників чи близьких родичів неповнолітнього необхідно заздалегідь упевнитися, що характер їх взаємовідносин з неповнолітнім не вплине негативно на допитуваного. Ці особи повинні бути попереджені про недопустимість будь-яких підказок, навідних запитань, роздратування стосовно неповнолітнього.

Допит малолітніх краще проводити у звичній для них обстановці – в дитячій установі, школі, вдома. Бажано розпочинати допит з бесіди, що включає елементи гри, яка допоможе встановленню довірливих стосунків. Психологічному контакту з допитуваним буде сприяти спокійний, упевнений тон слідчого, його манера звертання.

У ході оцінки показань неповнолітнього необхідно звертати увагу на заученість відомостей, що повідомляються ним, наявність протиріч, що може свідчити про вплив зацікавлених осіб.

Особливими тактичними прийомами, що застосовуються під час допиту неповнолітніх, є роз'яснення важливості повідомлення правдивих показань; демонстрування поінформованості про обставини життя допитуваного, його потреби, інтереси, роз'яснення сутності та значення пред'явлених і оголошених матеріалів; роз'яснення неправильної зайнятої ним позиції.

Під час допиту неповнолітніх обвинувачених необхідно враховувати їх схильність до самообмови в результаті впливу старших учасників злочину. Одержані показання у зв'язку з цим повинні бути обов'язково проаналізовані з точки зору наявності в них внутрішніх протиріч, а також протиріч з іншими доказами.

§6. Тактика очної ставки

Очна ставка є самостійною слідчою дією. Це допит двох раніше допитаних осіб у присутності один одного з приводу істотних протиріч, що виникли між їхніми показаннями. Якщо ці особи раніше не знали один одного, то до початку очної ставки проводиться пред'явлення для впізнання. Очна ставка проводиться тоді, коли слідчому необхідно вяснити, хто із двох допитаних осіб дає неправдиві показання. У цьому випадку на очній ставці здійснюється своєрідне зіткнення показань, перевірка їх на об'єктивність. На підставі того, як вони висловлюють свої думки, як реагують на розбіжності між їх показаннями, слідчий може робити висновки щодо правдивості їх свідчень. Очна ставка може бути використана для надання допитуваному допомоги у згадуванні забутих фактів і обставин.

Очна ставка є також ефективним засобом психологічного впливу на особу, яка дає неправдиві показання. При цьому особливу роль відіграє ефект безпосереднього емоціонального впливу однієї особи на іншу, особливо в таких випадках, коли допитуваний не знав, що є очевидці скоєного злочину, або надіявся, що проти нього показань не буде.

Очна ставка є досить складною слідчою дією, у певних випадках навіть ризикованою, оскільки можливий і негативний вплив допитуваного на особу, що дає правдиві показання. Крім того, обвинувачені на очній ставці можуть домовитися між собою і погодити свої неправдиві показання. В разі наявності таких побоювань краще не квапитися з очною ставкою і спробувати усунути розбіжності, що виникли, іншим шляхом, наприклад, за рахунок відтворення звукозапису показань чи

пред'явлення звукозапису допиту. Так само очну ставку між неповнолітнім і дорослим доцільно проводити лише в тих випадках, коли слідчий упевнений, що дорослий допитуваний не вчинить негативний вплив і показання неповнолітнього не будуть розхитані.

Перед початком очної ставки необхідно добре вивчити показання допитуваних, врахувати їх взаємовідносини, в'яснити сутність розбіжностей, що виникли, намітити запитання, які повинні задаватися, їх послідовність і вирішити питання про те, хто буде першим допитуватися на очній ставці. Першим, як правило, допитується особа, яка дає, на думку слідчого, правдиві показання. Хоча в деяких ситуаціях можна зробити і навпаки в розрахунку на те, що неправдиві показання, що зачіпають інтереси іншого допитуваного, викличуть у нього обурення. В результаті він може повідомити факти, про які до цього часу змовчував.

Завданням очної ставки є також одержання хоча б від одного із допитуваних нових відомостей про такі епізоди, обставини і деталі події, про які до показань цього допитуваного на очній ставці не повідомлялось і які можна було б підтвердити наявними даними чи під час проведення інших слідчих дій. Тому слідчий повинен завчасно обмежити обсяг інформації, повідомленої допитуваним, з тим щоб інший допитуваний зміг проявити свою обізнаність і дати показання, що виходять за межі того, що було повідомлено на очній ставці. Лише в цьому випадку слідчий може бути впевнений, що показання, одержані на очній ставці, є об'єктивними.

§7. Фіксація результатів допиту

Основним засобом фіксації результатів допиту є протоколювання. Під час фіксації показань допитуваного слідчий вирішує одночасно два завдання: 1) він повинен вести протокол так, щоб хід запису показань не відобразився на процесі допиту; 2) записувати показання повністю і дослівно.

Запис показань у протокол здійснюється за трьома варіантами: паралельно з даванням показань; після закінчення

давання показань; за окремими епізодами, щоб записувати показання в ході допиту. Кожний із варіантів має позитивні і негативні сторони.

У ході складання протоколу під час розповіді допитуваного слідчий вимушений одночасно слідкувати за змістом повідомлення, аналізувати показання і співставляти з наявними у справі даними, відбирати із розповіді допитуваного ті з них, які мають значення для справи. Під час допиту слідчий повинен слідкувати за поведінкою допитуваного.

Другий варіант складання протоколу має переваги тому, що дозволяє слідчому зосередитися на веденні допиту, однак він пов'язаний з ризиком упустити в ході викладення показань у протоколі окремих обставин із розповіді допитуваного.

Обидва варіанти фіксації показань доцільно застосовувати під час допиту, який стосується невеликого кола конкретних обставин. Якщо ж предмет допиту включає значну кількість обставин, то допит і записування показів необхідно вести за окремими епізодами, що дозволяє використати переваги перших двох способів фіксації та уникнути властивих їм недоліків.

Протокол допиту повинен містити:

- ◆ відмітку про попередження допитуваного про кримінальну відповідальність за відмову від давання показань і за давання свідомо неправдивих показань;
- ◆ відмітку про роз'яснення допитуваному у вчиненні якого злочину його підозрюють та про його право на захист;
- ◆ заяву обвинуваченого про те, чи визнає він себе винним;
- ◆ відомості про перекладача, експерта, захисника, педагога, батьків або законних представників неповнолітнього.

Під час допиту в якості засобів фіксації можуть застосовуватися креслення, схеми, малюнки, плани. Вони дають можливість точно і в повному обсязі об'єктивно зафіксувати показання допитуваного. Крім того, ці засоби дисциплінують допитуваного, заставляють його більш відповідально віднестися до своїх показань. Застосування перерахованих засобів полегшує працю слідчого, дозволяє йому зосередитися на веденні допиту, що підвищує його результативність.

Однак найбільше уявлення про зміст, обстановку і технічні прийоми допиту дає звуко- і відеозапис. Такий запис проводиться у відповідності з вимогами кримінально-процесуального законодавства після попереднього повідомлення усіх учасників слідчої дії. Ці засоби фіксації можуть застосовуватися як за власною ініціативою слідчого, так і на прохання допитуваного. Паралельно зі звуко- і відеозаписом слідчий складає протокол.

Контрольні запитання

1. Що таке допит, його тактика і завдання?
2. У чому полягає підготовка до проведення допиту?
3. Які є тактичні прийоми допиту?
4. У чому полягають психологічні основи тактики допиту?
5. У чому полягає сутність допиту неповнолітнього?
6. Коли виникає необхідність у проведенні очної ставки?
7. Чим відрізняється тактика допиту від очної ставки?
8. За допомогою яких засобів здійснюється фіксація результатів допиту?

Теми рефератів і курсових робіт

1. Допит як важлива слідча дія в розкритті і розслідуванні злочинів.
2. Тактичні прийоми допиту і психологічні основи його проведення.
3. Тактика допиту підозрюваних, обвинувачених, неповнолітніх.

Література

1. Криміналістика. Учебник / Под ред. В.А. Образцова. – М., 1995. – С. 314–330.
2. Криміналістика. Учебник / Под ред. Н.П. Яблокова. – М., 1997. – С. 445–467.
3. Криміналістика. Підручник / За ред. В.Ю. Шепітька. – К., 2001. – С. 252–287.
4. *Салтєвський М.В.* Криміналістика. Навчально-довідковий посібник. – К., 1996. – С.109–112.

Тема 20.

Тактика обшуку і виїмки

- ◆ Поняття і завдання обшуку
- ◆ Об'єкти, види і тактичні прийоми обшуку
- ◆ Тактика виїмки
- ◆ Фіксація результатів обшуку і виїмки

§1. Поняття і завдання обшуку

Обшук – це обгрунтована доказами слідча дія, суть якої полягає в примусовому обстеженні окремих громадян, приміщень, ділянок місцевості, робочих місць з метою виявлення злочинців, знарядь злочину, речей та цінностей, здобутих злочинним шляхом, а також предметів і документів, які мають значення для встановлення істини у справі.

Конституція України гарантує громадянам недоторканість їх особистого життя, таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції, а також недоторканості житла. Ніхто не має права проникати в житло проти волі особи, яка в ньому мешкає. Обшук та інші дії, які вчиняються з проникненням у житло, допускаються лише на підставі рішення суду (ст.ст. 30, 31 Конституції України).

Обшук здійснюється за мотивованою постановою слідчого з санкції прокурора чи його заступника, за винятком житла чи іншого володіння особи. У відповідності з вимогами Кримінально-процесуального кодексу обшук житла чи іншого володіння особи, за винятком невідкладних випадків, проводиться лише за мотивованою постановою судді. У разі необхідності провести обшук слідчий за погодженням з прокурором звертається з поданням до судді за місцем провадження слідства (ст. 177 КПК України).

У невідкладних випадках обшук об'єктів, за винятком житла чи іншого володіння особи, може бути проведений без санкції прокурора, але з наступним повідомленням прокурора в добовий строк про проведений обшук та його результати. У невідкладних випадках, пов'язаних з врятуванням життя та майна чи з безпосереднім переслідуванням осіб, які підозрюються у вчиненні злочину, обшук житла чи іншого володіння особи може бути проведено без постанови судді. Протягом доби з часу проведення цієї дії слідчий направляє копію протоколу обшуку прокуророві (ст. 177 КПК України).

Під час розслідування обшук може проводитись і тоді, коли об'єктом пошуку є особа, що розшукується, труп чи його частини.

За своїм характером і завданнями обшук подібний до виїмки і огляду. Виїмка – це також вилучення у будь-якої особи, із установ чи організацій певних предметів і документів, що мають значення для справи, але без їх попереднього пошуку, оскільки відомо, де і в кого вони знаходяться.

Подібність обшуку з оглядом місця події, місцевості, приміщень і предметів проявляється головним чином у тому, що в обох випадках слідчий проводить обстеження згаданих об'єктів з метою виявлення, фіксації та вилучення різних матеріальних джерел криміналістичної інформації. На відміну від огляду в ході обшуку слідчий спрямовує свої зусилля на пошук джерел доказової інформації, умисно прихованих, з різним ступенем хитрощів.

Безпосередніми завданнями такого пошуку є: виявлення об'єктів, що відшукуються; фіксація місць їх приховування; фіксація загальних і окремих ознак виявлених об'єктів; приєднання вилучених об'єктів до справи.

Після складання постанови щодо проведення обшуку слідчий приступає до складання плану даної слідчої дії.

Кожний обшук в тактичному відношенні індивідуальний. На його підготовку і провадження впливають особливості конкретної кримінальної справи, характер предметів, що розшуковуються, особистість обшукуваного, специфіка об'єкта, що підлягає обшуку, та ряд інших обставин. Одночасно можна виділити ряд рекомендацій, застосування яких допоможе слідчому добитися оптимальних результатів під час проведення обшуку.

Так, до виїзду на обшук слідчий повинен скласти чітке уявлення про місце його провадження. Інформація про місце обшуку допоможе йому у вирішенні питань щодо обсягу пошукових дій, дозволить попередньо намітити послідовність дій на місці обшуку, підготувати необхідні технічні засоби.

На підставі матеріалів кримінальної справи і даних, одержаних в ході оперативно-розшукових заходів, слідчий повинен скласти собі уявлення про особу, яка буде обшукуватися, його родину, їхній спосіб життя, розпорядок дня. Це дасть змогу йому виробити правильну лінію поведінки на місці обшуку, намітити тактику пошукових дій.

Основне тактичне правило обшуку – раптовість провадження. Виконання його слідчим позбавляє особу, що скоїла злочин, можливості сховатися, приховати чи знищити речові докази.

У ході підготовки до обшуку важливе значення має правильне визначення слідчим чисельності й особового складу слідчої групи. До складу слідчої групи включаються оперативні працівники міліції, яким доручається спостереження за приміщенням, що обшукується, охорона місця обшуку. В склад даної групи можуть бути включені відповідні спеціалісти.

Якщо на місці обшуку передбачається великий обсяг технічних робіт, то для їх виконання запрошується допоміжний персонал.

Якщо на місці обшуку передбачається провести особистий обшук не лише підозрюваного, а й інших осіб, що перебувають на місці обшуку, у склад слідчої групи завчасно повинні бути включені оперативні працівники і поняті як чоловічої, так і жіночої статі.

У ході підготовки до обшуку слідчий готує криміналістичну техніку, підготовляє пошукові прилади та інші пристосування, які можуть знадобитися в ході пошукових дій.

§2. Об'єкти, види і тактичні прийоми обшуку

Об'єкт обшуку – це те, відносно чого (чи кого) здійснюється обстеження. Найбільш поширеними об'єктами обшуку є: жилі приміщення (будинок, квартира, дача, номер готелю тощо); виробничі, торговельні, службові та інші нежилі приміщення (офіси, кабінети службових осіб, виробничі дільниці, підсобні приміщення тощо); ділянки місцевості (садиба, сад, город тощо); автотранспортні засоби (автомобілі, мотоцикли, причепа до них); жива людина (її тіло, одяг, взуття та інші носильні речі).

Отже, до об'єктів обшуку відносяться будь-яке місце, будь-яка особа, якщо є достатні підстави вважати, що у цьому місці чи у даної особи можуть бути знаряддя злочину, предмети та цінності, які мають значення для справи.

Розрізняють декілька видів обшуку залежно від різних підстав їх поділу (Схема 16). Так, за повторюваністю обшук поділяють на первинний і вторинний; за одночасністю проведення – груповий і одиночний; за характером об'єктів обшук поділяють на: обшук приміщень, обшук місцевості, обшук транспортних засобів, обшук особи. Перераховані види обшуку мають свою специфіку. Особливості проведення кожного з них розглянемо окремо.

Повторний обшук проводиться лише в особливих випадках:

- ◆ коли первинний обшук проведено поверхово, без належної підготовки, коли окремі ділянки місцевості чи приміщення були обстежені недостатньо повно, не були застосовані науково-технічні засоби;
- ◆ коли обшук в силу об'єктивних обставин проводився за несприятливих умов (під дощем), у зв'язку з чим він не міг дати позитивних результатів;
- ◆ коли під час безрезультативного для слідчого першого обшуку особа, переховуючи шукані об'єкти в інших місцях, знову повертає їх до себе на квартиру чи на робоче місце.

Груповий обшук застосовується у тих випадках, коли є підстави вважати, що предмети чи документи, які відшуковуються, знаходяться у близьких чи знайомих між собою людей або в однієї особи, але в різних місцях (на квартирі, дачі). Груповий обшук передбачає одночасне його проведення у всіх осіб чи всіх місцях. Для цього запрошується декілька слідчих, один із яких є відповідальним за всю операцію.

Обшук в приміщенні є найбільш розповсюдженою слідчою дією. Тактичні прийоми обшуку приміщення поділяють на загальні та окремі.

До загальних прийомів відносять:

- ◆ плановість та послідовність обстеження приміщення, використовуючи ексцентричний, концентричний, фронтальний прийоми дослідження підлоги, стелі, громіздких об'єктів;
- ◆ активне використання технічних засобів та спеціальних знань (спеціалістів);

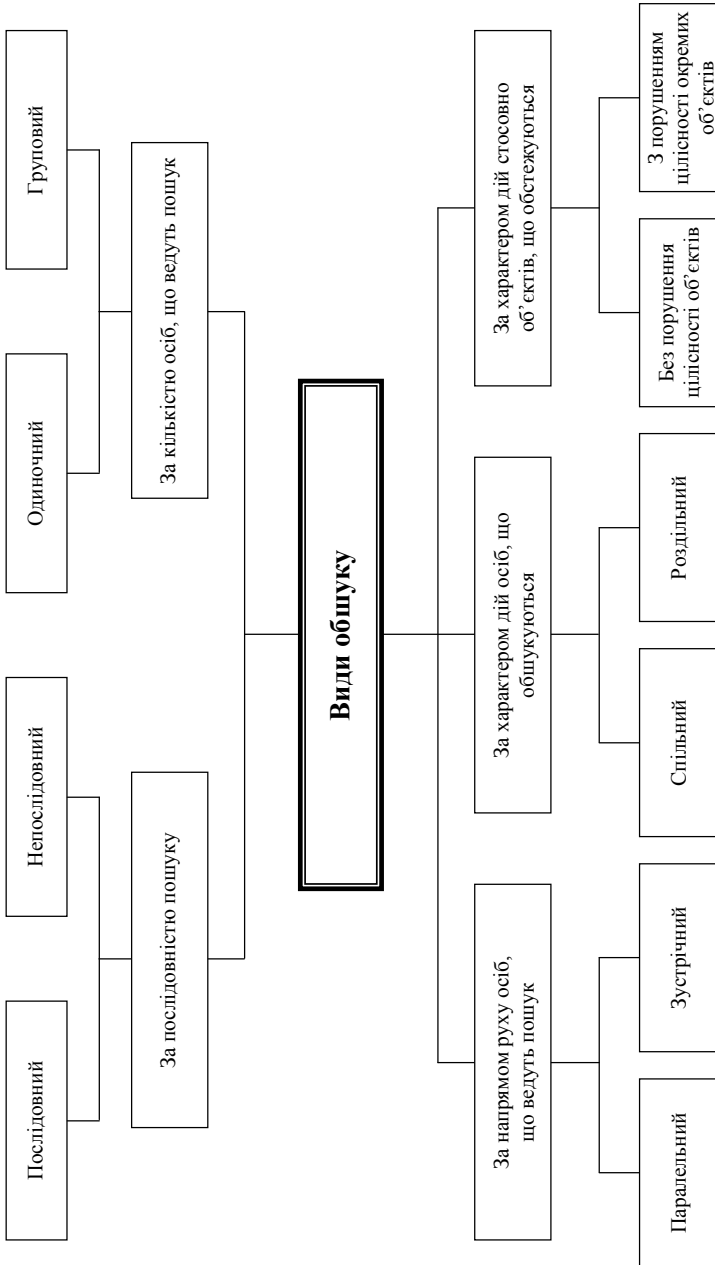

Схема 16. Види обшуку

- ◆ використання логічних та психологічних прийомів. Особлива увага звертається на дії осіб, які виявляють послужливість, прагнення у всьому полегшити роботу слідчого і таким чином залишити тайники не дослідженими, створити неправильне уявлення, що шукати даремно;
- ◆ після добросовісної видачі об'єктів пошуку обшук не припиняється, зупиняється лише виїмка.

Обшук в окремій ізольованій квартирі слід розпочинати з обстеження жилого приміщення. Особи, які знаходяться в приміщенні, крім господаря, запрошуються до іншої кімнати, на кухню, та за ними встановлюється спостереження. Під час обшуку із приміщення не дозволяється виходити. Особи, які знаходяться у приміщенні, можуть піддаватися особистому обшуку.

Під час обстеження підлоги, стін, сховищ останні можуть бути зруйновані примусово, якщо господар відмовиться їх відкрити (наприклад, шафу, чемодан). Застосовуються технічні методи та засоби виявлення тайників (рентген, ультрафіолетова та лазерна техніка, щупи, магнітні підйомники тощо). В приміщеннях, загромождених предметами, останні переміщуються для обстеження підлоги, стін. Досліджують також окремо упаковані об'єкти, сипучі речовини пересипають, а рідини переливають із ємкості в ємкість. Особлива увага звертається на обстеження кухонь, туалету, ванни, балконів, горища, кладових тощо.

Свої особливості має обшук ділянки місцевості, тобто території подвір'я, садиби, підсобного господарства, саду, городу, які знаходяться в користуванні конкретної особи, установи. Коли місцевість стає самостійним об'єктом обшуку, слідчий виносить окрему постанову на обшук та подає її керівнику, господарю ділянки. Якщо обшук проводиться у конкретної особи, та її садиба, дача входять в об'єкти обшуку, то виносити окрему постанову не потрібно.

Тактичними прийомами обшуку на відкритій місцевості слугують прийоми органолептичного дослідження території шляхом концентричного, ексцентричного, фронтального, загального та детального дослідження місцевості. Проводяться

розкопки, скопування, розорювання ділянок, видалення насаджень та здійснюються інші пошкодження

Обшук транспортних засобів – відносно новий вид обшуку у практиці органів розслідування. Він також має свою специфіку залежно від особливостей транспортного засобу.

Прийоми обшуку транспортних засобів застосовуються в залежності від їх видів. Так, обшук легкового автомобіля доцільно починати з багажника і закінчувати двигуном. У багажнику обстежується сумка з ключами, інші предмети, а також запасне колесо. У салоні знімається заднє сидіння, під яким можуть переховуватися предмети і речі. Знімаються також чохли, коври, настили, радіо, автомагнітола.

Обстежується днище автомобіля. У разі наявності оперативних даних про те, що об'єкти, які відшуковуються, заховані в тайниках автомобіля чи всередині коліс, обшук здійснюється за участю фахівця-автотехніка.

Обшук особи – це самостійна слідча дія, спрямована на обстеження тіла людини, її одягу та супутніх речей. Обшук особи проводиться, як правило, за постановою слідчого відповідно до вимог ст.ст. 177 і 178 КПК України. Однак існують випадки, коли обшук можна здійснювати без винесення постанови:

- ◆ під час затримання підозрюваного;
- ◆ під час взяття підозрюваного чи обвинуваченого під варту;
- ◆ у разі фізичного захоплення підозрюваного працівниками правоохоронних органів, якщо є достатні підстави вважати, що затриманий має при собі зброю або інші предмети, які становлять загрозу для оточуючих чи намагається звільнитися від доказів, які викривають його у вчиненні злочину.

Застосування тактичних прийомів пов'язано з проблемою статі та використанням тактичних засобів для виявлення та вилучення предметів, що сховані. Тому попередньо, перш ніж розпочати примусове обстеження, необхідно переконати особу, що піддається обшуку, добровільно видати сховані предмети. Для особистого обшуку тіла людини та застосування технічних засобів

обов'язково запрошуюють спеціалістів – судового медика, рентгенолога, хірурга. Обшук може проводитися в спеціально обладнаному приміщенні, на виробництві, в медичній установі тощо.

§3. Тактика виїмки

Виїмка – це слідча дія, яка провадиться у випадках необхідності вилучення певних предметів і документів, коли точно відомо, де і в кого вони знаходяться.

Підставою проведення виїмки є мотивована постанова слідчого. Ця слідча дія не потребує санкції прокурора. Винятком є виїмка документів, що становлять державну таємницю. У цих випадках виїмка проводиться з санкції прокурора і в порядку, погодженому з керівником відповідної установи. Примусова виїмка із житла чи іншого володіння особи проводиться лише за мотивованої постанови судді (ст. 178 КПК України).

Виїмку поділяють на два види: а) виїмку поштово-телеграфної кореспонденції; б) виїмку звичайної документації та предметів у громадян і установ. У першому випадку виїмка проводиться на основі постанови слідчого, санкціонованої прокурором; понятими залучаються особи лише цієї ж установи (пошти), а в другому – виїмка проводиться з ініціативи слідчого і його постанова не санкціонується прокурором. Це обумовлено тим, що під час виїмки в даному випадку не проводяться пошукові дії, а отже, в меншій мірі зачіпаються інтереси громадян.

У ході виїмки в громадянина предметів чи документів, що відносяться до інтимної сторони його життя, поняті можуть бути попереджені у відповідності з нормами чинного законодавства про нерозголошення фактів, які стали їм відомими в ході цієї слідчої дії.

У тих випадках, коли виїмка пов'язана з вилученням предметів (документів) із маси однорідних об'єктів, що мають відношення до справи, для участі в ній доцільно залучати відповідного спеціаліста, наприклад, спеціаліста-бухгалтера під час виїмки із бухгалтерії документів, що відносяться до розкращання, яке розслідується.

Під час відмови видати об'єкти, що підлягають виїмці, слідчий має право вилучити їх примусово. Якщо стає відомо, що ці об'єкти сховані зацікавленими особами, то слідчий може винести постанову про обшук, і провести його негайно, у відповідності з вимогами КПК України.

§4. Фіксація результатів обшуку і виїмки

Результати обшуку та виїмки підлягають фіксації за допомогою протоколювання, фотографування, вимірювання, безпосереднього вилучення предметів. Виявлена під час обшуку схованка спочатку фотографується масштабним методом. Пізніше, після відкриття, речі знову фіксуються, попередньо оглядаються. Якщо під час обшуку чи виїмки вилучається велика кількість об'єктів-документів, то їх вилучають та пакують, а огляд проводять в кабінеті слідчого за участю спеціаліста з застосуванням технічних засобів. У деяких випадках обшук за складних та значних справ повністю фіксують відеокамерою або кінозйомкою.

Основним засобом фіксації результатів обшуку і виїмки є протоколювання. Всі виявлені в ході обшуку та виїмки предмети і документи описуються в протоколі з зазначенням кількості виявлених об'єктів, їх особливих ознак та місця виявлення. Під час описування знярядь злочину, викраденого майна та інших речових доказів фіксуються їх розміри, вага, колір, реєстраційні номери та інші ознаки, сліди, що залишені на цих предметах. Стосовно документів указується їх матеріал, реквізити, спосіб виконання, колір фарбника, початкова і завершальна фрази тексту.

Якщо перераховані об'єкти були упаковані, вказується спосіб упаковки, характерні ознаки пакувального матеріалу. В ході виявлення тайника в протоколі обшуку фіксується місце його розташування, розміри і розміщені в ньому предмети. Тайник разом з предметами, що в ньому містяться, фотографується. Потім за правилами детальної фотозйомки фотографуються розміщені в ньому предмети. Розташування тайника та інших

місць виявлення предметів, що відшукувалися, вказується на схемах і планах місця обшуку, що приєднуються до протоколу.

Якщо предмети і документи, вилучені з місця обшуку, багаточисельні і на їх огляд на місці обшуку вимагається значна кількість часу, вони можуть відповідним чином бути упаковані та опечатані без провадження їх огляду і описування в протоколі обшуку. В даному випадку огляд вилучених предметів проводиться в кабінеті слідчого за правилами, передбаченими кримінально-процесуальним законодавством. В якості понять у разі провадження вказаного огляду доцільно запросити тих самих осіб, які виконували ці обов'язки під час обшуку.

У випадках, коли в ході обшуку чи виїмки є скарги і заяви присутніх, ці скарги і заяви записуються в протокол. Протокол складається у двох примірниках, один із яких під розписку вручається обшукуваному чи особі, в якій проводилась виїмка.

Контрольні запитання

1. В чому сутність і завдання обшуку?
2. Які є об'єкти і види обшуку?
3. Охарактеризуйте тактичні прийоми обшуку.
4. В чому полягає сутність тактики виїмки?
5. Які застосовуються засоби фіксації результатів обшуку і виїмки?

Теми рефератів і курсових робіт

1. Поняття і завдання обшуку і виїмки в розкритті, розслідуванні та попередженні злочинів.
2. Основні тактичні прийоми обшуку і виїмки.
3. Особливості проведення окремих видів обшуку та виїмки.

Література

1. Криміналістика. Учебник / Под ред. И.Ф. Пантелеева и Н.А. Селиванова. – М., 1984. – С. 307–318.
2. Криміналістика. Учебник / Под ред. Н.П. Яблокова. – М., 1997. – С. 432–444.
3. *Салтєвський М.В.* Криміналістика. Навчально-довідковий посібник. – К., 1996. – С.105–108.

Тема 21.

Тактика пред'явлення для упізнання

- ◆ Поняття, мета, об'єкти пред'явлення для упізнання
- ◆ Підготовка до пред'явлення для упізнання
- ◆ Тактичні прийоми проведення пред'явлення для упізнання
- ◆ Фіксація результатів пред'явлення для упізнання

§1. Поняття, мета, об'єкти пред'явлення для упізнання

Пред'явлення для упізнання – це слідча дія, яка полягає в пред'явленні, демонструванні свідку, потерпілому, підозрюваному або обвинуваченому особи чи предмета з метою встановлення тотожності або групової належності.

Пред'явлення для упізнання є методом (засобом) ідентифікації об'єктів за пам'яттю, тобто ідеальним відображенням, слідами пам'яті. Об'єктами упізнання є: люди, матеріальні предмети, трупи, тварини.

В залежності від об'єкта пред'явлення для упізнання розрізняють його види:

- ◆ пред'явлення для упізнання об'єкта в природі – людини, тварини, предмета;
- ◆ пред'явлення для упізнання трупів;
- ◆ пред'явлення для упізнання властивостей та ознак предметів;
- ◆ пред'явлення для упізнання фотографічних зображень об'єктів, кіно- та відеозображень.

Пред'явлення для упізнання провадиться у випадках, коли допитуваний стверджує, що може узнати особу чи предмет, які спостерігав і запам'ятав їх розпізнавальні ознаки.

Науковою основою упізнання слугує філософське вчення стосовно індивідуальності об'єктів матеріального світу та принципової можливості пізнати їх.

Психологічну основу складають: адекватність відображення органами чуття людини об'єктивної реальності; можливість запам'ятовування та збереження в пам'яті сприйнятого (ознак та властивостей предметів); можливість адекватного відтворення сприйнятого, тобто уявного образу (сліду пам'яті).

Пред'явлення для упізнання – це процесуальна діяльність, яка породжує докази. В основі цієї діяльності лежить психологічний процес упізнання, суть якого полягає в порівнянні уявного образу, що зберігається у пам'яті особи з об'єктом, людиною, які спостерігаються тепер, – в умовах, що їх надав

слідчий. В ході порівняння особа робить висновок: чи є об'єкт, що спостерігається, тим самим (тотожним), який вона спостерігала раніше в зв'язку з подією, що розслідується.

Упізнання не може проводитися, якщо особа після попереднього спостереження об'єкта одержала про нього додаткові відомості. Така ситуація може створитися, якщо особу, яку шукають, затримали в присутності того, хто його раніше бачив.

Пред'явлення для упізнання відрізняється від інших слідчих дій. Його не можна підмінити допитом, очною ставкою тощо. Особливо важливо відрізнити пред'явлення для упізнання від звичайного впізнання, яке знаходить своє відображення в слідчих діях (обшук, допит тощо), а також в деяких розшукових заходах. Наприклад, коли під час допиту пред'являють фотографію групи осіб з пропозицією допитуваному назвати відомих йому там осіб; потерпілий зустрів і задержав злочинця на вулиці; упізнав розшукуваного за портретами в газетах, оголошених на стендах в міліції тощо. Факт такого узнання відображається в протоколах відповідних слідчих дій чи рапортах співробітників міліції, що здійснюють затримання.

§2. Підготовка до пред'явлення для упізнання

Існують загальні положення підготовки пред'явлення для упізнання, зокрема:

- ◆ визначення мети упізнання;
- ◆ планування упізнання;
- ◆ вибір місця та часу упізнання;
- ◆ запрошення учасників упізнання (поняті, особа, яку впізнають, той, що впізнає; особи та предмети, серед яких буде проводитись пізнання, помічник слідчого, спеціаліст, оперативні працівники);
- ◆ підготовка технічних засобів (зв'язок, транспорт, фіксація);
- ◆ попередній допит того, хто впізнає;
- ◆ виявлення його особистих властивостей;
- ◆ створення умов для проведення впізнання з дотриманням закону.

Одним із поширених видів упізнання є пред'явлення живих людей та предметів. Підготовка до такого упізнання включає, крім дотримання загальних умов, наступні окремі: підбір осіб (не менше трьох), серед яких повинна бути особа, яку впізнають; ці особи повинні бути однієї статі; схожі за віком; національно-етнічними ознаками; мати однакову статуру; бути одягненими у схожій одяг; мати схожу зачіску.

Підготовка до пред'явлення для упізнання живої людини включає, як правило, попередній допит особи, яка буде впізнавати, повідомлення їй мети наступної слідчої дії.

Попередній допит особи, що буде впізнавати, проводиться для того, щоб в'яснити, при яких обставинах допитуваний спостерігав дану особу, які прикмети й особливості обличчя запам'ятав і чи може її впізнати. Цей допит є складовою частиною пред'явлення для упізнання. Основну увагу в ході допиту доцільно приділити одержанню даних, які дозволяють оживити в пам'яті допитуваного образ об'єкта, який спостерігався, зберегти його для наступного впізнання.

В ході допиту необхідно надавати значення установленню фізіологічних даних особи, що впізнає, для встановлення його здібностей щодо впізнання. У разі виявлення обставин, що свідчать про можливості його психологічної неповноцінності необхідно проконсультуватися з відповідним спеціалістом з цього приводу і після цього вирішувати питання про можливість проведення впізнання.

Під час впізнання домашніх тварин на допиті в'яснюються: вид, порода, стать, приблизний вік, зріст, масть, вгодованість, кличка, особливі прикмети тощо. Якщо допитуваний може намалювати об'єкт, ознаки якого він запам'ятав, чи створити матеріальну модель, йому повинна бути надана така можливість.

Щодо підготовки до упізнання предметів і речей, то їх підбирають таким чином, щоб вони були однакового найменування, виду, марки, моделі, кольору та стану. Річ може бути така сама, але зношена, тому пред'являти її серед нових не можна.

Виникає особлива ситуація в ході пред'явлення для упізнання унікальних предметів, наприклад, творів мистецтва, ан-

тикварних речей, дорогоцінностей, які існують в одному примірнику. Практично в таких випадках неможливо забезпечувати підбір схожих об'єктів. Тому краще процесуального упізнання не проводити, а використати практичний прийом – впізнання об'єкта під час допиту. В такому випадку пред'являється сам об'єкт або його фотографічне зображення.

Вибір часу і місця пред'явлення для упізнання визначається слідчою ситуацією, що склалася. Що стосується строку проведення упізнання, то, за загальним правилом, чим менше він віддалений від події, тим краще. Однак якщо особа, що впізнає, схвильована подією, що відбулася, їй перш за все треба дати можливість заспокоїтися.

Коло осіб, запрошених для участі в пред'явленні для упізнання, повинно бути ретельно продумано. Поняті не повинні мати відношення до справи, небути знайомими з тим, кого впізнають, оскільки це може викликати сумніви в об'єктивності впізнання. Спеціаліст (психолог, педагог тощо) повинен володіти необхідними знаннями. Особи, що підлягають пред'явленню для упізнання спільно з особою, що перевіряється, повинні бути подібними один до одного.

Піготовка завершується створенням на місці пред'явлення для упізнання оптимальних умов сприйняття об'єкта. Обстановка повинна бути такою, щоб той, хто впізнає, зміг уважно оглянути всі пред'явлені йому об'єкти. Як правило, об'єкти пред'являються в місці провадження слідства чи в іншому службовому кабінеті з належним освітленням на момент впізнання.

§3. Тактичні прийоми проведення пред'явлення для упізнання

Тактичні прийоми пред'явлення для упізнання живих людей (ст. 174 КПК України) та предметів (ст. 175 КПК України) достатньо повно визначені в законі. Однак існують тактичні особливості, які розроблені криміналістикою, зокрема:

- ♦ запросити всіх учасників (крім впізнаючого), пояснити їм мету та суть впізнання, ознайомити з нормами КПК України;

- ◆ запропонувати особі, що впізнається, зайняти будь-яке місце серед інших осіб, разом з якими вона буде пред'явлена. Щодо предмету впізнання, то його розміщення здійснюють поняти;
- ◆ розміщені предмети впізнання нумерують бірками (крім осіб), фіксується загальна картина людей і предметів;
- ◆ пізніше запрошують впізнаючого, якого попереджають про кримінальну відповідальність за неправдиві свідчення, після чого пропонують оглянути об'єкти та дати відповідь на запитання: «Чи впізнаєте Ви серед пред'явлених той предмет (особу), який спостерігали раніше в зв'язку з подією злочину?». Впізнаючий може брати пред'явлені предмети в руки, оглядати, а особам запропонувати встати, повернутися тощо;
- ◆ після впізнання об'єкта останній фотографується.

Тактика упізнання ділянок місцевості, окремих будівель в криміналістичній літературі не висвітлена, хоча ці предмети називають в числі предметів впізнання. Будівлі та ділянки місцевості пред'являються в одному примірнику, оскільки неможливо підібрати схожі об'єкти. Міркування, що сусідні будівлі та ділянки місцевості можуть бути об'єктами, серед яких пред'являється об'єкт пізнання, спірні, а тактика проведення суперечить процесуальним вимогам ст. 174 КПК України. У цих випадках впізнання не відбувається, а проводиться звичайна перевірка події на місці.

На думку М.В. Салтевського, коли впізнаючий – свідок проголошує, що може впізнати якусь будівлю чи показати місце, то необхідно проводити перевірку свідчень на місці та відповідно її оформити.

Тактика пред'явлення трупа проводиться в морзі чи на місці події. Труп пред'являється один. Якщо на ньому є ушкодження, то проводиться його «туалет», йому надається вигляд, який особа мала за життя. Спочатку труп пред'являється особам, які заявили, що людина пропала безвісті, а пізніше іншим особам, яких попередньо треба допитати. Під час упізнання відкритим, як правило, залишається лише обличчя трупа, інші части-

ни закриваються простирадлом. Впізнаючий в ході упізнання може оглянути інші частини тіла, на яких можуть знаходитись індивідуальні ознаки.

Тварини пред'являються серед інших одного роду, виду, віку, масті. Місцем упізнання може бути тваринницька ферма, поле, вигін, де знаходиться стадо тварин. Упізнаючий оглядає всіх тварин та проводить упізнання тієї, яку він запам'ятав під час виникнення події злочину.

Пред'явлення предметів для упізнання в деяких випадках неможливе, а іноді і недоцільне. Тому проводиться упізнання за фотознімками. Фотозображення пред'являються серед не менше трьох інших зображень схожих об'єктів, виконаних в схожому ракурсі, приблизно однаковому масштабі, в одному кольорі. Знімки для упізнання нумеруються, подальший порядок пред'явлення для упізнання такий самий, як і при пред'явленні предметів.

Пред'являти для упізнання можна не лише об'єкти, а й їх ознаки та властивості, головним чином функціональні. В зв'язку з цим існує упізнання за ходою, руховими навичками, мовленням. Упізнання можна проводити, пред'являючи властивості в натурі або у вигляді відео- кінозображень, звукозапису. Крім дотримання загальних тактичних положень необхідно врахувати таке:

- ◆ властивість-навик пред'являється серед подібних, наприклад, для упізнання за ходою підбирають осіб, які б могли демонструвати аналогічні властивості,
- ◆ особі, навички якої упізнаються, треба послідовно продемонструвати одну й ту саму навичку, властивість для всіх осіб;
- ◆ створити належні умови сприйняття, можливість повторити прийом.

У разі проведення упізнання за кіно- відеозображенням це потребує спеціальної підготовки. Пред'явити відеозапис треба серед інших, а для цього треба записати властивості, схожі за статурою, віком та іншими ознаками осіб, серед яких буде проводитись упізнання. Складність підготовки очевидна, тому в

практиці відеозапис використовують для пред'явлення іншим особам, зафіксувавши один раз натуральне пред'явлення.

У ході пред'явлення для упізнання фонограм звукозапису проводяться аналогічні підготовчі дії – виготовляються фонограми запису мови осіб, серед яких буде пред'являтися фонограма запису мови особи, що впізнається. Решта вимог аналогічна попереднім.

§4. Фіксація результатів пред'явлення для упізнання

Засоби фіксації результатів пред'явлення для упізнання повинні відповідати виду упізнання та властивостям об'єктів, за якими проходить упізнання.

Основними прийомами фіксації є: протоколювання; фотографування; відеозапис, кінозйомка та звукозапис; складання планів, схем та креслень.

Протокол пред'явлення для упізнання є основним способом фіксації ходу і результатів згаданої слідчої дії. Протокол оформляється відповідно до вимог КПК України. Як процесуальний документ він повинен містити повну і точну інформацію про хід і результати упізнання: назву слідчої дії, дату, місце складання, посилання на норму процесуального закону, що регулює цю дію, роз'яснення учасникам дії їх прав і обов'язків, описування ознак об'єктів, серед яких пред'являється той об'єкт, що упізнається.

У протоколі відмічається, що свідок чи потерпілий попереджений про кримінальну відповідальність за відмову чи ухилення від давання показань та за давання свідомо неправдивих показань. Вказується виконання вимог щодо підбору схожих об'єктів, серед яких пред'являються предмет чи особа, що впізнаються. В ході пред'явлення для упізнання осіб в протоколі відмічається прізвище, імя, по батькові кожної особи в групі впізнаючих, їх зріст, вік, колір волосся, риси обличчя, колір і вид одягу та інші ознаки, фіксується, що особі, яка впізнає, роз'яснено право зайняти будь-яке місце серед впізнаючих.

Після виконання підготовчих дій та роз'яснення учасникам упізнання їх прав і обов'язків упізнаючому пропонується оглянути тих, хто упізнається, і вказати, кого із пред'явлених осіб він впізнає і за якими ознаками. Якщо особа впізнала, то в протоколі дослівно записуються показання того, хто впізнав. Зауваження, що стосуються процесу упізнання, які надійшли від учасників даної слідчої дії, заносяться в протокол. Якщо впізнаючий не впізнав особу чи предмет, то це також фіксується в протоколі. Протокол підписується всіма учасниками слідчої дії, в тому числі й особами, серед яких пред'являлась особа, що упізнавалась.

Фотозйомка і відеозапис дають можливість більш повно зафіксувати процес пред'явлення для упізнання. Слідчий разом з спеціалістом (криміналістом, кінооператором) попередньо складає план-схему зйомки, визначає розташування учасників пред'явлення для упізнання, вибирає найбільш сприятливі точки і способи зйомки. Рекомендується спочатку загальним планом фіксувати обстановку та умови, в яких об'єкт буде пред'явлений для упізнання. Необхідно закарбувати момент, коли той, хто впізнає, за пропозицією слідчого займає місце серед інших осіб, що пред'являються, фіксується вся група пред'явлених для упізнання осіб, появу упізнаючого. Як правило, упізнаючий займає місце проти тих осіб, що пред'являються для упізнання. Тому точка зйомки вибирається так, щоб в кадрі зафіксувати того, кого впізнають і тих, хто впізнає в момент упізнання. У разі упізнання необхідно зафіксувати крупним планом фас і профіль упізнаного.

Якщо упізнання проводиться за функціональними ознаками (хода, жестикуляція), то для проведення слідчої дії необхідно вибрати достатньо просторе місце, щоб можна було розташувати всіх членів групи для демонстрування вказаних ознак. Рекомендується фіксувати того, кого упізнають, та осіб, що беруть участь в упізнанні, в момент тих чи інших дій, тощо.

Якщо в ході пред'явлення для упізнання використовувалась фото-, кінозйомка, звуко-, відеозапис, то в заключній частині протоколу про це робиться відмітка, а також зазначаються тип,

марка, модель фотокамери, кінокамери, відеомагнітофона, характеристики фотоплівки і магнітної стрічки, а також умови зйомки і відеозапису.

Контрольні запитання

1. У чому полягає зміст і мета пред'явлення для упізнання?
2. Що відноситься до об'єктів пред'явлення для упізнання?
3. У чому полягає підготовка до пред'явлення для упізнання?
4. Які є види тактичних прийомів проведення пред'явлення для упізнання?
5. Які засоби застосовуються для фіксації результатів пред'явлення для упізнання?

Теми рефератів і курсових робіт

1. Пред'явлення для упізнання як галузь криміналістичної тактики та його роль в розкритті і розслідуванні злочинів.
2. Тактичні прийоми підготовки і проведення пред'явлення для упізнання, їх криміналістична характеристика.
3. Прийоми та технічні засоби, що застосовуються для фіксації результатів пред'явлення для упізнання.

Література

1. Криміналістика. Учебник / Под ред. И.Ф. Пантелеева и Н.А. Селиванова. – М., 1984. – С. 341–348.
2. Криміналістика. Учебник / Под ред. Н.П. Яблокова. – М., 1997. – С. 468–480.
3. *Салтєвський М.В.* Криміналістика. Навчально-довідковий посібник. – К., 1996. – С.112–115.

Тема 22.

Відтворення обстановки та обставин події

- ◆ Поняття, завдання та види слідчого експерименту
- ◆ Підготовка до слідчого експерименту і тактичні прийоми його проведення
- ◆ Тактика перевірки показань на місці
- ◆ Фіксація ходу та результатів відтворення обстановки і обставин події

§1. Поняття, завдання та види слідчого експерименту

З метою перевірки і уточнення результатів допиту свідка, потерпілого, підозрюваного або обвинуваченого чи даних, одержаних у ході провадження огляду та інших слідчих дій, слідчий може виїхати на місце і в присутності понятих, а в необхідних випадках з участю спеціаліста, свідка, потерпілого і підозрюваного або обвинуваченого відтворити обстановку та обставини, в яких ті чи інші події могли відбутися в дійсності (ст. 194 КПК України).

Отже відтворення обстановки і обставин події передбачає дві самостійні слідчі дії: перевірку на місці показань свідка, потерпілого, підозрюваного або обвинуваченого з метою їх уточнення і доповнення у присутності понятих; експериментальну перевірку правдивості показань цих осіб, інших обставин і припущень стосовно можливості чути або бачити за певних умов що-небудь, що стосується цих обставин, проникнути в дане приміщення названим у свідченнях способом або певною особою, подолати вказану відстань тощо.

Слідчий експеримент необхідно відрізнити від експерименту як загальнонаукового методу дослідження, який використовується як пізнавальний прийом у різних слідчих діях.

Експеримент – це цілеспрямована діяльність, основу якої складає дослідне відтворення у спеціально створених умовах явища, події, речі, що пізнаються. Експеримент широко використовується в різних галузях знань.

Слідчий експеримент є окремою слідчою дією, яка виконується з метою перевірки та одержання доказів шляхом цілеспрямованого впливу на окремі об'єкти, що перевіряються, або їх копії під час проведення спеціальних дослідів.

Отже, слідчий експеримент є пізнавальною дією, суть якої полягає у проведенні досліджень, пов'язаних з перевіркою або встановленням будь-якого факту чи явища.

Наукову основу слідчого експерименту складає загальний експериментальний метод дослідження та загальні положення

його перевірки. В науці та на практиці з метою пізнання будь-якого явища, події їх відтворюють в натуральну величину або моделюють, створюють матеріальну чи абстрактну модель. Таку модель із додержанням певних відтворених умов спостерігають, як вона змінюється. Отже, перевіряють факти, дії, властивості реальних об'єктів, встановлюють нові факти, ознаки та властивості реальних речей.

Успішне застосування експериментального методу обумовлене дотриманням таких тактичних положень:

- ◆ в експериментах необхідно використовувати реальний об'єкт або його модель;
- ◆ об'єкту дослідження необхідно відтворити такі зовнішні умови, які існували на момент факту, події, що перевіряються;
- ◆ змінювати зовнішні умови дозволяється залежно від мети дослідження;
- ◆ дослідницькі дії необхідно повторювати декілька разів.

Слідчий експеримент передбачає вирішення таких завдань:

- ◆ перевірити слідчі версії та реальне існування конкретних фактів, явищ;
- ◆ одержати можливість сприймати будь-які явища в певних умовах;
- ◆ встановити механізм або окремі елементи події злочину.

Виходячи з перерахованих завдань, слідчий експеримент поділяють на три види:

- 1) слідчий експеримент, що надає можливість установити факт чуттєвого сприйняття будь-яких явищ, тобто спрямований на перевірку стану органів чуття людини (підозрюваного, обвинуваченого, потерпілого, свідка). Наприклад, перевірка можливості чути, бачити за певних умов;
- 2) слідчий експеримент, що надає можливість визначити, чи може конкретна особа виконати певні дії. Наприклад, подолати конкретну перешкоду, проникнути через отвір; чи вміє користуватися знаряддями, інструментами для виконання роботи, припустимо, відімкнути замок відмичкою, зламати двері домкратом. Інколи такий експеримент називають перевіркою професійних навиків, у тому числі

злочинних (наприклад, чи зможе особа виготовити підроблену монету);

- 3) слідчий експеримент, що дозволяє встановити можливість існування певного факту або механізму його виникнення, наприклад, мимовільний постріл зі зброї без натиску на спусковий гачок (М.В. Салтевський).

Слідчий експеримент може бути проведений не в усіх випадках. Неприпустимо проведення слідчих експериментів, які:

- ♦ загрожують життю чи здоров'ю учасників експерименту або інших осіб;
- ♦ загрожують майну або можуть призвести до значних матеріальних збитків;
- ♦ принижують гідність людини.

Отже, слідчий експеримент як слідча дія повинен проводитися із дотриманням кримінально-процесуального законодавства (ст. 194 КПК України).

Учасниками слідчого експерименту (відтворення обстановки і обставин події) є: слідчий; працівники органів дізнання; прокурор; обвинувачений; підозрюваний; свідок; потерпілий; спеціаліст; громадські помічники; виконавці дослідницьких дій (Схема 17).

Під час проведення слідчого експерименту стосовно перевірки органів чуттів участь особи, здібності якої перевіряються, а також для проведення експерименту з метою визначення володіння певними професійними навиками, обов'язкова.

Роль спеціаліста в слідчому експерименті обмежується консультативною допомогою в ході підготовки, безпосереднього проведення й фіксації результатів цієї слідчої дії.

§2. Підготовка до слідчого експерименту і тактичні прийоми його проведення

Проведення слідчого експерименту вимагає ретельної підготовки. Перш ніж прийняти рішення про виконання слідчого експерименту, необхідно в'яснити:

- ♦ яка конкретно подія чи факт потребують перевірки і яке їх значення в розслідуванні;

Схема 17. Учасники слідчого експерименту

- ◆ чи можливо встановити цю подію шляхом проведення слідчого експерименту, чи для цього необхідно провести іншу процесуальну дію (наприклад, призначити експертизу);
- ◆ які заходи необхідно виконати з приводу експеримента і які практичні можливості їх здійснення;
- ◆ чи можливо створити під час провадження слідчого експерименту умови, що забезпечують його допустимість і достовірність результатів.

Для вирішення перерахованих питань важливо мати конкретні відомості про умови, в яких відбувалась справжня подія. Для одержання додаткових даних можуть бути проведені додаткові допити та інші слідчі дії.

Прийнявши рішення щодо проведення слідчого експерименту, слідчий розробляє план його здійснення. В плані повинні бути передбачені такі заходи:

- 1) зміст і мета експеримента в цілому, а також його етапів, окремих дослідів, їх кількість і послідовність;
- 2) місце і час його провадження;
- 3) заходи щодо реконструкції обстановки;
- 4) інші заходи створення умов, які забезпечують допустимість експеримента і достовірність його результатів;
- 5) предмети, необхідні для експерименту;
- 6) способи фіксації і необхідні для цього науково-технічні засоби;
- 7) особовий склад учасників.

Вияснити мету експерименту – це означає чітко визначити обставину, що підлягає перевірці шляхом експерименту.

Реконструкція обстановки полягає в тому, що предмети розташовуються так, як вони були розміщені в момент, коли відбувалася подія, що перевіряється. При цьому варто враховувати, що справжні речові докази в ході провадження слідчого експерименту можуть бути пошкоджені чи знищені. Тому вони повинні замінюватися схожими. Можна використати також макети та інші замітники. Така заміна допустима, якщо відмінність в ознаках справжніх предметів та їх заміників не вплине на результати експерименту.

Перевіряється готовність науково-технічних засобів. Слідчий упевнюється у явці всіх учасників експерименту, роз'яснює їм права й обов'язки, попереджує про нерозголошення змісту і результатів слідчої дії, в необхідних межах інформує учасників експерименту про зміст наступної слідчої дії і повідомляє кожному учаснику, в чому полягає його роль, де він повинен знаходитись під час проведення експерименту, які дії повинен виконувати, в якій послідовності тощо.

Перед початком проведення дослідів слідчий зобов'язаний упевнитись, що вжиті всі заходи з питань безпеки.

В ході проведення слідчого експерименту важливо дотримуватися наступних тактичних положень (принципів):

- 1) досліді необхідно проводити за таких самих чи максимально наближених умов, обстановки, місця та часу, що й подія. Час і місце враховують у ході підготовки лише у випадку, якщо вони впливають на чуттєве сприйняття та реальність виконання дослідів;
- 2) у дослідницьких діях використовувати ті або такі самі об'єкти, тобто однакової форми та розмірів. Інші фізичні ознаки надають об'єктові лише залежно від мети експерименту. Не можна використовувати в досліді оригінали вогнепальної, холодної зброї, вибухонебезпечні предмети, отруйні речовини. В таких випадках користуються моделями (пістолета, ножа з гуми, пінопласту, а замість трупа – манекеном);
- 3) дослідницькі дії необхідно повторювати неодноразово, змінюючи умови експерименту. Зокрема, під час встановлення можливості проникнення людини через отвір необхідно залучати до участі в експерименті осіб різного віку й комплекції. Якщо перевіряються слухові можливості особи, то необхідно звуки відтворювати не менше трьох разів – тихим, середнім та сильним тоном. Повторення дослідів дозволить виключити випадкові результати та достовірно з'ясувати певний факт;
- 4) після проведення слідчого експерименту його учасників необхідно розташувати саме так, як вони про це повідо-

мили, а понятих поставити на місце проведення дослідів та на точки спостереження.

У разі необхідності експеримент проводиться в декілька етапів. Це полегшує сприймання його змісту учасниками і забезпечує більш правильну оцінку його результатів. Кількість дослідів планується завчасно, але в ході слідчого експерименту план може бути відкоректований.

§3. Тактика перевірки показань на місці

Перевірка показань на місці – це слідча дія, що полягає в показі слідчому раніше допитаною особою місця, де відбувались будь-які події, її особливостей і розташованих на ній об'єктів, пов'язаних з подією злочину, що розслідується, з демонструванням своїх дій чи дій інших осіб на місці, що перевіряється.

Перевірка показань на місці за деякими ознаками подібна на огляд місця події, що виконується за участю слідчого, понятих, підозрюваного, обвинуваченого та інших учасників, а також на допит на місці події за участю особи, показання якої перевіряються. Однак ці дії не можуть замінити перевірку показань на місці як одного із процесуальних засобів доказування.

Тактична сторона перевірки показань на місці полягає в тому, що слідчий в присутності понятих, а в необхідних випадках з участю спеціаліста прибуває з особою, що допитується, на зазначене місце та пропонує їй показати обстановку, обставини та предмети. При цьому особа, чиї свідчення перевіряються чи уточнюються, вказує шлях слідування до цього місця, а також шлях, обстановку та предмети, стосовно яких вона раніше давала свідчення, а також відповідає на запитання слідчого, пов'язані з перевіркою та уточненням показань.

Пізнавальна роль перевірки показань на місці полягає в тому, що в результаті виконання цієї слідчої дії слідчий одержує нову інформацію, яка засвідчує достовірність правдивих чи неправдивих показань, що перевіряються. Така інформація з'являється в результаті співставлення пояснень допитуваної особи з реальною обстановкою на місці. При цьому її доказове

значення оцінюється, як правило, з урахуванням результатів раніше проведеного на вказаному місці слідчого огляду. Нова інформація, одержана в результаті перевірки показань на місці, характеризується співвідношенням даних, які виходять з чотирьох джерел:

- ◆ інформація, що міститься в показаннях, які перевіряються;
- ◆ інформація, що міститься в поясненнях на місці;
- ◆ інформація, джерелом якої є реальна обстановка на місці в її взаємозв'язку з обставинами вчинення злочину;
- ◆ інформація, одержана в результаті раніше проведеного огляду даного місця.

Перше і останнє джерела інформації перебувають за межами перевірки показань на місці, але використовуються в ході оцінки її результатів. Співвідношення вказаних чотирьох джерел інформації може характеризуватися їх повним співпаданням і в цьому випадку можна зі значною впевненістю вважати, що перевірені показання відповідають дійсності.

Якщо пояснення допитуваної особи на місці і її попередні показання на допиті не відповідають реальній обстановці на місці і суперечать результатам раніше проведеного огляду, з'являється висновок про недостовірність показань. Коли всі чотири джерела інформації не узгоджуються між собою, висновок про недостовірність показань, що перевіряються, стає ще більш безсумнівним. Якщо особа не може самостійно знайти шлях до місця, показує не ті предмети і припускає інші помилки, то це означає, що свідчення даної особи недостатні і на місці події вона не була.

Тактика перевірки показань на місці детально регламентована кримінально-процесуальним законодавством. Однак деякі прийоми розроблені криміналістикою, зокрема:

- ◆ перевірка показань на місці проводиться лише у випадку, коли особа, чиї свідчення необхідно перевірити, виявить бажання взяти в ній участь;
- ◆ під час допиту особи, чиї свідчення планується перевірити, необхідно детально встановити всі обставини та об'єкти, які вона бачила на місці події; скласти опис шляху

слідкування до місця події, якщо це обвинувачений; доцільно, щоб він накреслив план (схему) розташування предметів на місці події, позначивши на ньому всі дії, які здійснював;

- ♦ під час руху та демонстрації обстановки особа, чиї свідчення перевіряються, повинна знаходитися попереду слідчого та понятих;
- ♦ у разі виявлення в ході перевірки показань речових доказів, які відносяться до справи, слідчий проводить огляд цієї ділянки місцевості відповідно до ст. 190 КПК України.

У випадку, коли допитана особа під впливом обстановки на місці події заявить, що її попередні показання неправдиві і вона від них відмовляється, перевірку показань необхідно зупинити і провести її повторний допит. У протоколі ж перевірки показань на місці в такому випадку необхідно зафіксувати, що допитаний не зміг показати місце і обстановку події, що перевірялася, і відмовився від своїх попередніх показань.

Якщо допитана особа в ході перевірки показань на місці вкаже на будь-яку нову ділянку місцевості чи приміщення, де знаходяться ті чи інші матеріальні сліди злочину (знаряддя вбивства, труп, крадене майно тощо), про які вона раніше на допиті не згадувала, перевірку показань необхідно зупинити, і негайно провести в тому самому складі учасників огляд нового місця і всього виявленого на ньому, склавши протокол огляду, а потім поновити і продовжити перевірку показань на місці. Поєднувати ці дві самостійні дії і оформляти один протокол було б неправомірно.

§4. Фіксація ходу та результатів відтворення обстановки і обставин події

Хід та результати відтворення обстановки і обставин події можуть фіксуватися різними способами: протоколюванням, кінозйомкою, звукозаписом, фотозйомкою, відеозаписом тощо. Однак головним засобом фіксації є протокол.

Протокол даної слідчої дії містить такі відомості, які відрізняють його від протоколів інших слідчих дій: а) положення мети відтворення обстановки і обставин події; б) вказівка на добровільність участі особи, чий показання перевіряються; в) вказівка на точку початку і закінчення руху і маршрут прямування, фіксовані точки проміжних зупинок у ході показань на місці; г) вказівка на послідовність і характер проміжних дій; д) вказівка на наявність, характер і результати дослідницьких дій; е) вказівка на місце і характер виявлених додаткових доказів; є) вказівка про застосовані засоби і методи криміналістичної техніки; з) дані про вилучені речові докази; ж) вказівка на те, що особа, чий показання перевіряються, сама визначала маршрут руху і показувала місце розташування слідів та інших речових доказів, що вилучались; и) відомості про наявність чи відсутність заяв і зауважень учасників слідчої дії.

Крім загальних для кожного протоколу реквізитів у його вступній частині необхідно відображати: попередження свідків і потерпілих про відповідальність за давання неправдивих показань та ухилення від їх давання; короткий зміст показань обвинувачених, підозрюваних, свідків і потерпілих по суті факту, що перевіряється; мета слідчої дії.

В описовій частині протоколу слідчого експерименту вказуються:

- 1) умови, за яких проводились досліді. Якщо будь-які із цих умов створити не вдалось, про це необхідно вказати в протоколі. Заміна справжніх предметів однорідними, схожими предметами чи макетами також повинна бути відображена в протоколі;
- 2) зміст і послідовність дослідницьких дій. Їх необхідно описувати конкретно, відображаючи як сам процес досліді, так і його результати. Якщо досліді повторювались, необхідно вказати, в яких умовах і скільки разів.

Усі обставини щодо провадження дослідів, які можуть вплинути на їх результати та оцінку, повинні ретельно фіксуватися в протоколі.

У заключній частині протокола фіксуються:

- ◆ заяви учасників експерименту, якщо вони від них надходили;
- ◆ час початку і закінчення експерименту;
- ◆ попередження учасників експерименту про нерозголошення даних слідства, якщо це може негативно вплинути на хід слідства;
- ◆ підписи всіх учасників даної слідчої дії.

Якщо на результати дослідів суттєвий вплив можуть сприяти розташування ділянок місцевості і приміщень, становище учасників експерименту, місцезнаходження окремих предметів, їх розміри, форма тощо, рекомендується складати плани і схеми, які дозволять найбільш точно зафіксувати вказані обставини. З технічної сторони виготовлення планів і схем в ході перевірки показань на місці мало чим відрізняється від складання аналогічних документів під час огляду місця події. Важливо, щоб у планах і схемах відповідно до реальної обстановки та пояснень особи, чиї показання перевіряються, були точно відображені маршрут руху учасників слідчої дії, розташування предметів, орієнтирів та інших об'єктів (місць, де знаходились знаряддя і сліди злочину, труп, заховані речі, тощо).

Для фіксації результатів відтворення обстановки і обставин події широко застосовуються судова фотографія, кінозйомка, звуко- і відеозапис. Так, за допомогою орієнтуючої, оглядової, вузлової, а іноді і детальної фотозйомок фіксується маршрут пересування до місця проведення даної слідчої дії, фотографуються предмети і збережені на місці сліди, а також окремі дії особи, чиї показання перевіряються. Кожний фотознімок повинен бути забезпечений порядковим номером і коротким поясненням.

Кіно- і відеозйомка мають певні переваги перед фотографуванням. Вони дозволяють зафіксувати всі дії обвинуваченого чи свідка в динаміці, послідовність цих дій, ініціативу обвинуваченого у показі та розповіді під час відтворення обстановки і обставин події.

Контрольні запитання

1. У чому полягає суть відтворення обстановки і обставин події?
2. Які завдання стоять перед слідчим експериментом?
3. Які є види слідчого експерименту?
4. У чому зміст підготовки до проведення слідчого експерименту?
5. Як характеризуються тактичні прийоми слідчого експерименту?
6. Яка суть тактики перевірки показань на місці?
7. Які засоби фіксації застосовуються в ході проведення відтворення обстановки і обставин події?

Теми для рефератів і курсових робіт

1. Поняття, завдання, види, наукові основи відтворення обстановки і обставин події та його загальнотактичні положення.
2. Підготовка до слідчого експерименту та прийоми його проведення.
3. Тактика перевірки показань на місці події.

Література

1. Кримінально-процесуальний кодекс України. – К., 1994. – С. 78.
2. Криміналістика. Учебник / Под ред. И.Ф. Пантелеева и Н.А. Селиванова.– М., 1984. – С. 282–307.
3. Криміналістика. Учебник / Под ред. Н.П. Яблокова. – М., 1997. – С. 413–431.
4. Криміналістика. Підручник / За ред. В.Ю. Шепітька. – К., 2001. – С. 326–339.
5. *Салтевський М.В.* Криміналістика. Навчально-довідковий посібник. – К., 1996. – С.99–105.

Тема 23.

Призначення та проведення судових експертиз

- ◆ Поняття, значення і види судових експертиз
- ◆ Підготовка до призначення та проведення судових експертиз
- ◆ Оцінка та використання висновку експерта у кримінальному процесі

§1. Поняття, значення і види судових експертиз

Для досягнення високого рівня слідчої роботи необхідно активно використати в ній досягнення науково-технічного прогресу. В цьому одна із вирішальних умов установлення істини в кримінальній справі, зміцнення законності, удосконалення демократичних основ правосуддя.

Кримінально-процесуальне законодавство визначає процесуальні форми і режим використання в кримінальному судочинстві науково-технічних засобів і методів. Тепер час під час розслідування кримінальних справ успішно застосовуються засоби і методи криміналістики, судової медицини і психології, судової психології, кібернетики, математики, фізики, хімії, біології та інших природничих і технічних наук. Широко застосовується фотографія, звукозапис, кіно- і відеозйомка. Однією із активних форм їх застосування є різні види судових експертиз.

Судова експертиза – це процесуальна дія, що полягає в дослідженні експертом за дорученням слідчого або судді матеріальних джерел доказової інформації з метою встановлення реальних даних та обставин, які мають значення для об'єктивного вирішення кримінальної справи.

Закон України «Про судову експертизу» визначає поняття судової експертизи як дослідження експертом на основі спеціальних знань матеріальних об'єктів, явищ і процесів, які містять інформацію про обставини справи, що перебуває у провадженні органів дізнання, досудового слідства чи суду.

Експертиза – це самостійна процесуальна форма одержання нових і перевірки наявних доказів. Одержані в ході експертизи висновки є джерелами доказів, а фактичні дані, що містяться в них, – доказами. Судову експертизу характеризують своєрідні форми її призначення, провадження і процесуального оформлення. Її особливість полягає також в тому, що фактичні дані під час проведення експертизи одержує не сам слідчий, як це має місце, наприклад під час обшуку, виїмки, допиту тощо, а у відповідності з дорученням (постановою) слідчого експерт-спеціаліст в галузі науки, техніки, мистецтва

та ремесла. Процесуальна форма призначення і провадження експертизи покликана забезпечити законність, обґрунтованість та наукову достовірність висновків експертів.

У слідчій практиці судові експертизи використовуються найчастіше для вивчення слідів та інших речових доказів, установлення причин смерті, визначення психічного стану обвинуваченого, підозрюваного, потерпілого чи свідка, для встановлення механізму і причин дорожньо-транспортних пригод, залізничних, авіаційних катастроф, пожеж, аварій на виробництві, які вимагають спеціальних знань відповідних осіб.

Експертиза призначається постановою слідчого за порушеною кримінальною справою і доручається спеціалісту експертної установи чи відомчої служби, до яких належать науково-дослідні та інші установи судових експертиз Міністерства юстиції України і Міністерства охорони здоров'я України та експертні служби Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства оборони України, Служби безпеки України.

Значення експертизи в ході розслідування кримінальних справ дуже велике і полягає в наступному:

- 1) висновок експертизи є джерелом доказової інформації, з допомогою якого під час розслідування і судового розгляду кримінальних справ одержують нові та перевіряють наявні докази. Найчастіше експертиза виконується в якості процесуального засобу перевірки та уточнення зібраних за справою доказів;
- 2) з допомогою експертизи встановлюється походження і причинні зв'язки окремих фактів, ознак, механізм їх утворення;
- 3) експертиза допомагає встановити час настання і протікання окремих явищ (смерть, гальмування, горіння тощо);
- 4) експертні дослідження забезпечують вирішення питання про тотожність осіб, предметів, тварин, речовин, про їх групу належність;
- 5) експертні дослідження дозволяють виявити склад речовини, дати якісну і кількісну характеристику її елементів;

- 6) з допомогою експертизи встановлюються факти, що мають юридичне значення (вік, алкогольне сп'яніння, стан людини, статева зрілість тощо);
- 7) експертиза допомагає дати правильну юридичну оцінку події, що розслідується. Це необхідно, зокрема, під час розслідування пожеж, розкрадання державного і громадського майна, господарських і службових злочинів, дорожньо-транспортних пригод, статевих злочинів тощо.

Класифікація судових експертиз може бути здійснена за різними підставами (Схема 18): за місцем і послідовністю їх проведення, обсягом дослідження, складом експертів, змістом спеціальних знань. Така класифікація має наукове і практичне значення. Вона допомагає слідчому точно визначити зміст експертизи, місце її проведення, склад експертів та інші питання.

За місцем проведення експертизи поділяються на два види: ті, що проводяться в експертних установах; і ті, що проводяться за межами експертних установ. В сучасних умовах більшість судових експертиз проводиться головним чином в державних експертних установах.

За послідовністю проведення експертизи поділяються на первинні і повторні. Крім загальних завдань під час повторних експертиз здійснюється перевірка і повторних. Вони доручаються іншим спеціалістам, якщо попередній висновок виявився необґрунтованим, безпідставним.

За обсягом дослідження експертизи бувають основні і додаткові. Додаткові призначаються у разі недостатньої повноти висновку. На відміну від повторних, вони не ревізують, не перевіряють основну, а є своєрідним продовженням основної експертизи, у зв'язку з чим проводить їх той самий експерт, хоча не виключено, що провадження додаткової експертизи може бути доручено іншому експерту.

За чисельністю і складом виконавців експертизи поділяються на одноосібні, комісійні і комплексні. Одноосібну експертизу проводить один експерт, комісійну – комісія в складі двох чи більше спеціалістів. Комплексні експертизи проводять дек-

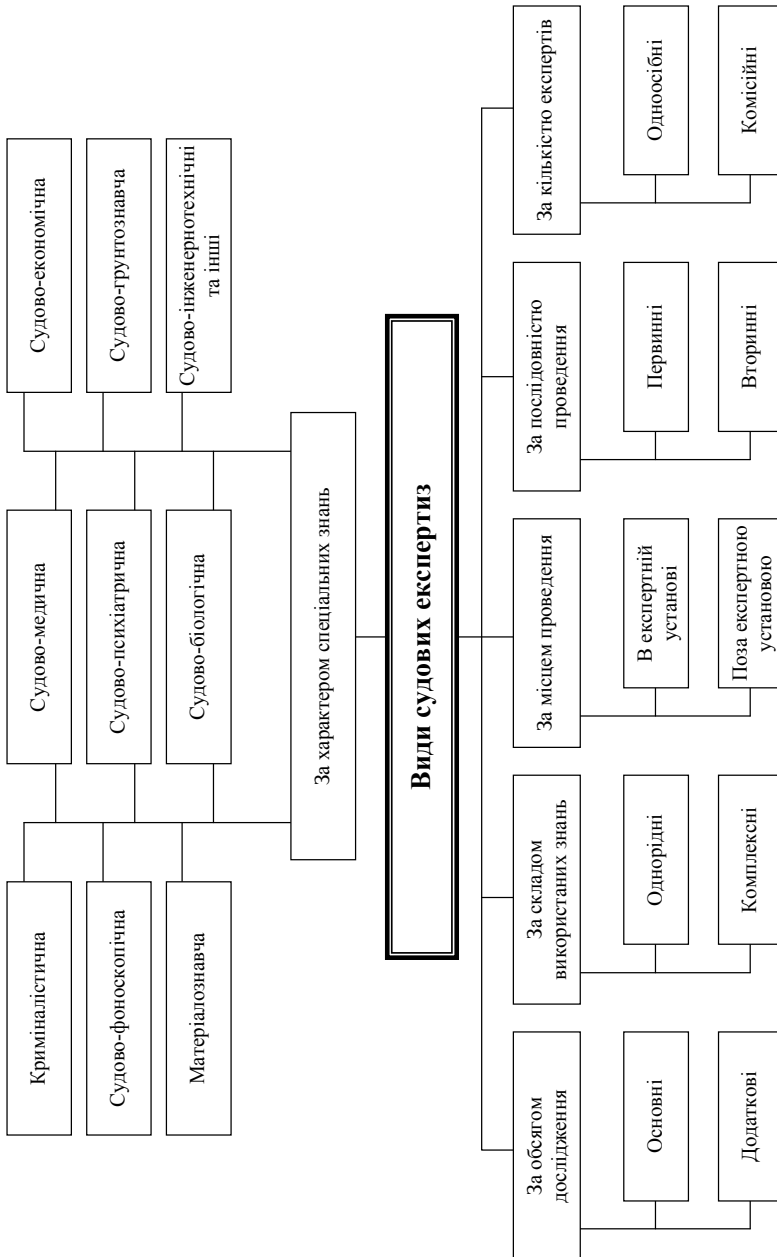

Схема 18. Класифікація судових експертиз

ілька експертів різних спеціальностей. Це має місце тоді, коли встановлення тієї чи іншої обставини неможливе шляхом проведення окремих експертиз або це виходить за межі компетенції одного експерта чи комісії експертів.

За змістом спеціальних знань експертизи багаточисельні. Практично їх важко навіть перерахувати. Кримінально-процесуальний закон називає декілька їх видів: судово-медичну, судово-психіатричну, судово-бухгалтерську, криміналістичну. Перелік судових експертиз, що проводяться в тій чи іншій експертній установі, встановлюється відповідними відомчими нормативними актами.

Найбільш поширеним видом судової експертизи є криміналістична. Вона полягає в лабораторному дослідженні об'єктів з метою встановлення їхнього фактичного стану; можливості проведення певних дій; обставин, за яких були проведені дії, невидимих слідів зашифрованого змісту, групової належності об'єктів або їх тотожності.

До видів **криміналістичної експертизи** відносяться такі види експертиз: дактилоскопічні, трасологічні, холодної зброї, почеркознавчі, авторознавчі, балістичні, техніко-криміналістичних досліджень документів, ідентифікації особи за ознаками зовнішності, комплексного дослідження транспортних засобів і документів, що їх супроводять.

Перераховані види криміналістичних експертиз проводяться в експертно-криміналістичних підрозділах МВС України. В цих самих підрозділах проводяться також **спеціальні експертизи**, зокрема:

- ◆ наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів;
- ◆ харчових продуктів;
- ◆ спеціальних хімічних речовин;
- ◆ волокон та волокнистих матеріалів;
- ◆ волосся людини та тварини;
- ◆ судово-медична імунологія;
- ◆ судово-медична цитологія;

- ◆ судово-медична молекулярна біологія;
- ◆ лакофарбових матеріалів та покриттів;
- ◆ нафтопродуктів і пально-мастильних матеріалів;
- ◆ скла і кераміки;
- ◆ металів, сплавів та виробів з них;
- ◆ полімерів та виробів з них;
- ◆ вибухових речовин та продуктів пострілу;
- ◆ матеріалів, документів;
- ◆ ґрунтознавчі та мінералознавчі;
- ◆ вибухових пристроїв, обставин і механізму дорожньо-транспортних пригод;
- ◆ технічного стану транспортних засобів;
- ◆ транспортно-трасологічні;
- ◆ обставин і механізму пожеж;
- ◆ електромереж і електроспоживачів;
- ◆ матеріалів та засобів звуко- і відеозапису;
- ◆ фото- і відеотехнічні;
- ◆ товарознавчі, в тому числі автотоварознавчі;
- ◆ одорологічні;
- ◆ судово-бухгалтерські.

З метою більш повного задоволення потреб слідчої та судової практики експертно-криміналістичні підрозділи можуть організувати проведення інших видів експертиз і досліджень.

§2. Підготовка до призначення та проведення судових експертиз

Підготовка до призначення та проведення судової експертизи включає такі основні елементи:

- 1) визначення моменту призначення експертизи;
- 2) збирання необхідних матеріалів;
- 3) вибір експертної установи чи експерта;
- 4) визначення об'єкта експертизи;
- 5) формулювання запитань експерту.

Дійшовши висновку щодо проведення експертизи, слідчий повинен правильно визначити момент її призначення. В даному випадку треба мати на увазі:

- ◆ що експертиза повинна бути призначена своєчасно;
- ◆ що з постановою про призначення експертизи повинен бути ознайомлений обвинувачений, якщо він є в кримінальній справі;
- ◆ що одержання необхідних для експертизи об'єктів, документів і матеріалів може вимагати виконання самостійних слідчих дій.

Вибір моменту призначення експертизи передбачає вибір місця у системі інших слідчих дій. Визначення часу призначення експертизи пов'язано з особливостями розслідування злочину, слідчою ситуацією, наявністю чи відсутністю необхідних матеріалів для призначення експертизи.

Збирання необхідних матеріалів також має певне значення під час підготовки до проведення експертизи. Об'єктами дослідження можуть бути речові докази, жива особа, труп або його частини.

При певних умовах експерту надаються так звані зразки порівняльного матеріалу. Це можуть бути зразки почерку, відбитки пальців рук, зліпки зубів, взуття, проби крові, слини тощо. Про відбирання зразків слідчий складає протокол.

Вибір експертної установи чи експерта є одним із елементів підготовки до призначення експертизи. Діючи в даному напрямі, слідчий повинен передбачити спеціальну освіту, компетентність, якими володіє майбутній експерт, його стаж науково-дослідницької роботи і роботи за спеціальністю.

Вибір експертної установи здійснюється з урахуванням характеру питань і об'єктів дослідження, що підлягають вирішенню.

Суттєвим елементом підготовки до проведення експертизи є визначення об'єкта експертизи. Під об'єктом дослідження розуміють матеріальні джерела інформації про факти, що підлягають встановленню. Це ті обставини, що можуть бути з'ясовані в ході експертного дослідження, та фактичні дані, що встановлюються на підставі спеціальних знань і дослідження матеріалів справи.

Формування запитань експерту в постанові слідчого має особливе значення. Запитання повинні: формулюватися ясно, чітко; не виходити за межі спеціальних знань експерта і не мати правового характеру; мати логічну послідовність; бути короткими, конкретними, визначеними; включати в себе повноту та комплексний характер.

Під час підготовки матеріалів на експертизу слідчий взаємодіє з спеціалістом: у виборі експерта, визначенні мети експертизи та її виду, формуванні конкретного завдання (які необхідно підготувати зразки, як їх одержати тощо).

Якщо експертиза проводиться поза експертною установою, то слідчий створює необхідні умови для роботи, охорону, забезпечення технічними засобами, приміщенням.

Підставами для призначення експертизи є постанова слідчого (ст. 196 КПК України) або ухвала (постанова) суду чи судді (ст. 310 КПК України). Постанова чи ухвала складаються з трьох частин: вступної, описової та резолютивної.

У постанові коротко викладаються обставини, що відносяться до предмета експертизи, перераховуються і при необхідності описуються об'єкти, які направляються на дослідження. Дається короткий виклад обставин справи. Вказується вид експертизи, найменування експертної установи, прізвище експерта тощо.

Керівник експертної установи, отримавши постанову про призначення експертизи, доручає її проведення одному або кільком експертам. В цей час враховуються обставини, що виключають можливість доручення експертизи зацікавленій особі.

Експертиза передбачає проведення активної технічної, організаційної та дослідницької роботи не лише експертом, а й слідчим. Робочий контакт експерта і слідчого полягають в такій взаємодії цих осіб під час підготовки, провадження та використання експертизи в ході розслідування, яка забезпечує оптимальні умови провадження досліджень та оцінки їх результатів як доказів у кримінальній справі.

Експерт сам визначає, які методи і засоби повинні бути застосовані в ході дослідження. Він не має права використати лише прийоми, які призводять до руйнування чи знищення

об'єктів, що досліджуються. Якщо без руйнування чи знищення об'єкта вирішити поставлене питання неможливо, експерт повинен одержати на це згоду слідчого (судді). Експерт також не має права обмежити обсяг запропонованого йому дослідження. Однак експерт має право розширити обсяг досліджень, зазначивши у висновку обставини, які мають значення для справи, з яких йому не були поставлені питання.

§3. Оцінка та використання висновку експерта у кримінальному процесі

Висновок експерта є доказом, оскільки містить відомості про факти, що підлягають доказуванню. Оцінка і використання висновку експерта є найбільш відповідальним етапом проведення експертизи за кримінальною справою. Тут експертиза виступає як засіб доказування в системі інших доказів.

Першим етапом оцінки висновку експерта є оцінка його наукової достовірності, тобто встановлення відповідності висновку реальній дійсності.

Існує два способи оцінки наукової достовірності висновку експерта:

- 1) аналіз умов і методів проведених досліджень;
- 2) зіставлення висновків експерта з іншими доказами, що містять відомості про предмет дослідження, тобто аналіз висновку експерта у відповідній окремії системі доказів.

У ході аналізу умов та методів дослідження слідчий аналізує:

- ◆ компетентність експерта, який проводив експертизу;
- ◆ повноту дослідження об'єктів експертизи;
- ◆ достатність представлених порівняльних зразків експерту;
- ◆ обґрунтованість вихідних наукових положень, застосованих експертом;
- ◆ відсутність чи наявність протиріч у висновках експерта;
- ◆ форму висновку експерта, відповідність її результатам дослідження.

Процесуальним засобом перевірки й оцінки проведеного дослідження є додаткова і повторна експертизи. Перша призна-

чається у випадках, коли висновок експерта є недостатньо ясним або неповним. Вона може бути доручена тому самому чи іншому експерту. Друга призначається у випадку наявності сумнівів в обґрунтованості і правильності висновку і доручається іншим експертам.

Другим етапом оцінки висновку експерта є оцінка доказового значення експертизи.

Не можуть мати доказового значення висновки, в основі яких лежать факти і положення, що не відповідають дійсності, не відносяться до предмета експертизи об'єкти експертного дослідження. Не можуть мати доказового значення такі висновки, які ґрунтуються на помилкових положеннях науки, техніки, мистецтва, ремесла або положеннях, що неправильно тлумачаться експертом.

Судова і слідча практика не визнає доказової сили експертних висновків і в тих випадках, коли:

- ◆ висновки експерта достатнім чином не мотивовані;
- ◆ висновок не вирішує всіх поставлених перед експертами питань;
- ◆ висновок експерта не містить повного і конкретного опису проведених експертами досліджень;
- ◆ висновки не підтверджуються результатами проведених експертом досліджень (аналізами, фотознімками, математичними розрахунками тощо).

Висновок експерта не має переваг перед іншими доказами. Та обставина, що висновки експерта, обґрунтовані дослідженнями, проведеними із застосуванням наукових, технічних та інших спеціальних знань, не виключає можливості та необхідності оцінки їх слідчим і судом у повному обсязі. Характер виду доказу, який розглядається, не може бути підставою для некритичного до нього ставлення, надання йому особливої доказової сили. Відповідно до ст. 75 КПК України «висновок експерта для особи, яка провадить дізнання, слідчого, прокурора і суду не є обов'язковим, але незгода з ним повинна бути мотивована у відповідних постанові, ухвалі, вирокі».

Контрольні запитання

1. У чому полягає суть і значення судових експертиз?
2. При яких обставинах призначається судова експертиза?
3. Які елементи містить процес підготовки до судової експертизи?
4. В чому полягає тактика проведення судової експертизи?
5. Що собою являє висновок судової експертизи?
6. Які є способи оцінки наукової достовірності висновку експерта?
7. При яких обставинах призначається додаткова і повторна експертизи?
8. Яке значення має взаємодія слідчого з експертом під час підготовки та проведення судової експертизи?

Теми рефератів і курсових робіт

1. Використання судових експертиз у розкритті і розслідуванні злочинів.
2. Тактичні прийоми підготовки до призначення та проведення судових експертиз.
3. Способи і методи оцінки та використання висновку експерта у кримінальному судочинстві.

Література

1. Кримінально-процесуальний кодекс України. – К., 1994. – С. 32–33.
2. Криміналістика. Учебник / Под ред. Н.П. Яблокова. – М., 1997. – С. 374–390.
3. Криміналістика. Підручник / За ред. В.Ю. Шепітька. – К., 2001. – С. 340–357.
4. *Лифшиц Е.М., Михайлов В.А.* Назначение и производство экспертизы. – Волгоград, 1977. – С. 3–110.

Розділ IV

МЕТОДИКА РОЗСЛІДУВАННЯ ОКРЕМИХ ВИДІВ ЗЛОЧИНІВ

- ◆ **Загальні положення методики розслідування злочинів**
- ◆ **Криміналістична характеристика злочинів**
- ◆ **Розслідування вбивств**
- ◆ **Розслідування зґвалтувань**
- ◆ **Розслідування крадіжок**
- ◆ **Розслідування грабежів і розбоїв**
- ◆ **Розслідування злочинів у сфері службової діяльності (службові злочини)**
- ◆ **Розслідування злочинних порушень правил безпеки дорожнього руху**
- ◆ **Розслідування підпалів та злочинних порушень правил протипожежної безпеки**
- ◆ **Розслідування екологічних злочинів**

Тема 24.

Загальні положення методики розслідування злочинів

- ◆ Поняття та завдання методики розслідування злочинів
- ◆ Структура методики розслідування злочинів
- ◆ Загальні положення і наукові основи методики
- ◆ Етапи розслідування та їх напрями

§1. Поняття та завдання методики розслідування злочинів

Методика розслідування злочинів – це самостійний розділ науки криміналістики. Її складають основані на вимогах кримінального і кримінально-процесуального законодавства наукові положення, рекомендації і методи розслідування окремих видів злочинів.

Вчені-криміналісти методику розслідування злочинів розглядають у двох аспектах: 1) це сам процес розслідування злочинів, що здійснюється на підставі застосування засобів криміналістичної техніки, прийомів слідчої тактики, методів розслідування певних видів злочинів; 2) це розділ науки криміналістики, який містить систему комплексних криміналістичних рекомендацій щодо виявлення, розслідування та профілактики окремих видів злочинів. Саме у взаємозв'язку цих двох напрямів (практичного і теоретичного) методика розслідування злочинів виявляє своє призначення, сприяючи розробленню наукових рекомендацій і запровадженню їх у практику розслідування злочинів.

Методи розслідування кожного злочину, як і сам злочин, індивідуальні. Однак єдині вимоги законності, загальні завдання розслідування однорідних злочинів, аналогічні способи їх вчинення, типові матеріальні сліди злочину дають можливість виділити загальні типові методи розслідування, характерні для певної групи справ. Вивчення і наукове узагальнення практики розслідування однорідних злочинів дозволяє розробити загальні, найбільш ефективні методи. Поряд з особливостями розслідування того чи іншого виду злочинів існують і загальні положення, які повинні дотримуватися під час розслідування всіх злочинів, незалежно від їх виду і конкретних обставинах вчинення. Одні із них є загальнообов'язковими вимогами, зафіксованими в кримінально-процесуальному законі. Інші створюють криміналістичні рекомендації, що застосовуються слідчим. Сюди відносяться загальні методи виявлення, фіксації і дослідження матеріальних слідів злочину і загальні тактичні прийоми виконання окремих слідчих дій. Вони носять універ-

сальний характер і тому набувають значення загальних положень, властивих процесу розслідування.

Так, процес розслідування в цілому і окремих видів злочинів закрема може бути охарактеризований як:

- ◆ оперативно-розшукова діяльність відповідних уповноважених законом органів щодо розкриття та розслідування злочинів;
- ◆ діяльність органів дізнання, слідства, суду, що здійснюється відповідно до норм кримінально-процесуального закону;
- ◆ організаційна діяльність, спрямована на забезпечення планомірного розслідування окремих видів злочинів на підставі нормативних приписів, рекомендацій з наукової організації праці;
- ◆ пізнавальна діяльність, спрямована на встановлення обставин події минулого на підставі теорії судових доказувань, законів логіки і положень психології;
- ◆ профілактична діяльність, спрямована на встановлення причин та умов, що сприяли вчиненню злочинів, яка здійснюється на підставі рекомендацій кримінології та криміналістики.

Методика розслідування тісно пов'язана з криміналістичною технікою і слідчою тактикою, із яких черпає певні дані і прийоми формування методів розслідування і попередження злочинів. Методика, відштовхуючись від загальних положень тактики про планування розслідування, розглядає слідчі дії у взаємозв'язку, показує їх типові системи, а також формулює тактичні рекомендації, характерні для розслідування розкрадань державного і колективного майна, убивств, злочинних порушень правил техніки безпеки праці, інших злочинів.

Суттєва роль у формуванні системи і змісту методики належить кримінальному праву, яке визначає діяння, що признається злочином, а тим самим і загальні межі методики. Положення кримінального права обумовлюють загальну спрямованість методики. Відповідно до положень кримінального права здійснюється класифікація методик на окремі види – окремі методики розслідування злочинів.

Кримінально-процесуальне право також має велике значення для методики розслідування. Кримінально-правове законодавство визначає, як відомо, не лише мету, форми і процесуальний порядок розслідування, й засоби та умови досягнення цієї мети. Такі процесуальні положення є відправними для методики в цілому і її конкретних рекомендацій.

В частині рекомендацій, що відносяться до профілактичної діяльності слідчого, методика розслідування тісно пов'язана з кримінологією, яка, вивчаючи причини й умови, що сприяють скоєнню окремих видів злочинів, визначає завдання профілактичного характеру, що підлягають вирішенню під час розслідування, дає рекомендації щодо їх ефективного впровадження.

Головним завданням методики розслідування окремих видів злочинів є озброєння слідчих необхідним для їхньої професійної діяльності науково-методичним комплексом знань і навиків розкриття, розслідування і попередження окремих видів злочинів у різних слідчих ситуаціях, що виникають в процесі вказаного виду криміналістичної діяльності.

До завдань методики розслідування окремих видів злочинів можна також віднести:

- ◆ правове забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина;
- ◆ забезпечення охорони державної і колективної власності;
- ◆ охорону громадського порядку та громадської безпеки, довкілля;
- ◆ забезпечення охорони конституційного устрою України від злочинних посягань, а також запобігання злочинам (ст. 1 КК України).

Виходячи з предмета дослідження в методиці розслідування виділяють власні завдання, до яких можна віднести:

- ◆ узагальнення слідчої, судової та експертної практики, вивчення кримінальної обстановки в цілому та в окремих регіонах;
- ◆ вивчення та узагальнення стану, структури та динаміки злочинності;

- ◆ аналіз кримінального, кримінально-процесуального, кримінально-виконавчого, адміністративного, цивільно-правового, а також галузевого законодавства, пов'язаного з встановленням юридичної відповідальності за правопорушення в різних сферах діяльності;
- ◆ розроблення найбільш ефективних методів і засобів розкриття і розслідування злочинів, побудова їх криміналістичної характеристики, оптимізація процесу розслідування окремих видів злочинів на основі використання даних про типові слідчі ситуації, системи типових версій, комплекси слідчих дій, організаційних і оперативно-розшукових заходів.

§2. Структура методики розслідування злочинів. Загальні положення і наукові основи методики

Методика розслідування складається із двох частин:

- 1) загальні положення (поняття, завдання, методика, зміст та структура);
- 2) окремі методики (розслідування окремих видів злочинів).

Загальні положення, що складають структуру криміналістичної методики, необхідно відрізнити від структури окремих методик розслідування різних видів злочинів, наприклад, убивств, дорожньо-транспортних злочинів, розбоїв, грабежів тощо.

У загальні методики розслідування (Схема 19) включаються положення, що містять інформацію про те, які обставини встановлюються у всіх випадках дослідження певних подій, розслідування тих видів діянь, які входять в якості елементів у відповідну криміналістично подібну групу, як організується і здійснюється робота щодо їх виявлення і доказування, як необхідно діяти слідчому в умовах, типових для даної категорії справ ситуацій. Що стосується специфіки вказаної діяльності, характерної для розслідування діянь окремих видів (крадіжок, убивств) і їх різновидностей, то вона знаходить своє відображення в окремих методиках, тобто методиках розслідування окремих видів злочинів.

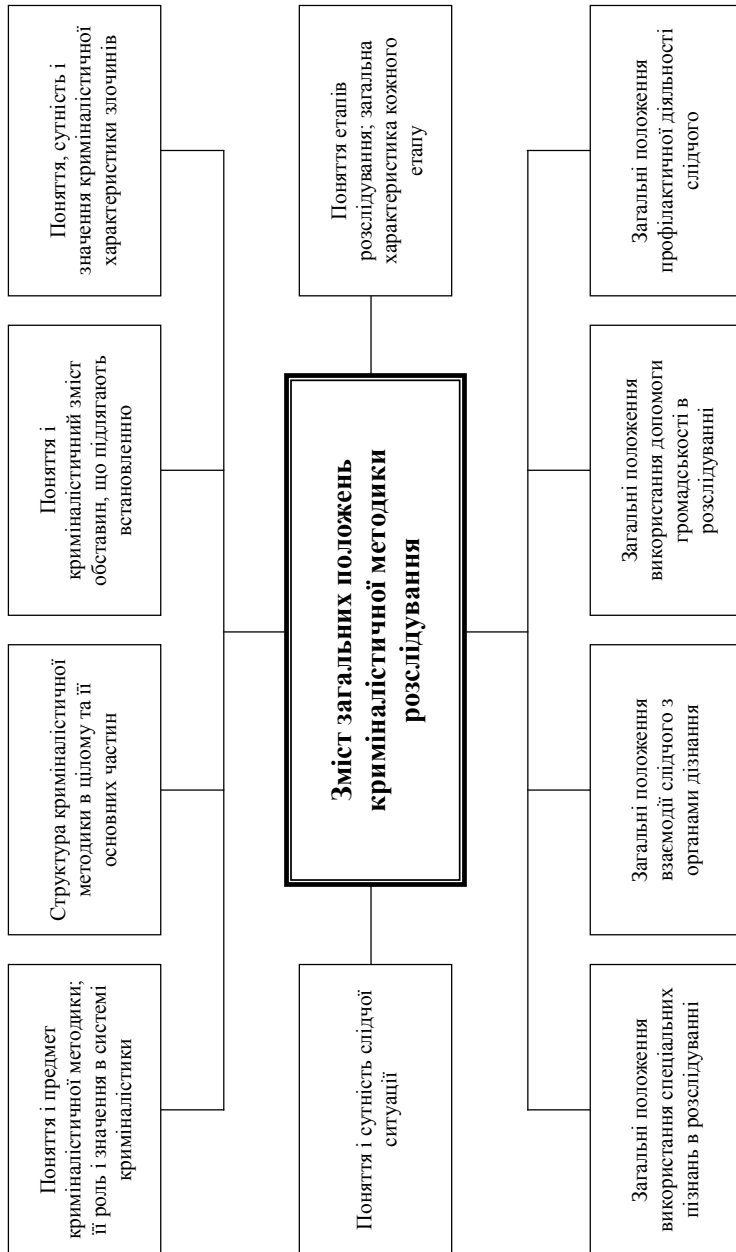

Схема 19. Зміст загальних положень методики розслідування окремих видів злочинів

Загальні і окремі методики розслідування відрізняються за обсягом інформації, що міститься в них. Перш за все це пов'язано з тим, чи розраховані вони на забезпечення розслідування в цілому, чи діяльності на певному етапі, в типовій ситуації.

Однак у всіх випадках їх розроблення здійснюється на базі наступного принципу: перш ніж розглядати проблему засобів, прийомів, методів розслідування, необхідно визначити коло завдань, що вирішуються, визначити обставини, що підлягають встановленню. З урахуванням цього положення і формується структура загальної чи окремої методики.

Загальні положення методики становлять собою засновані на законі та узагальненій слідчій практиці вимоги та криміналістичні рекомендації, які слугують найбільш ефективному розслідуванню злочинів усіх видів. До них відносять: дотримання законності; плановість розслідування; оперативність та швидкість розслідування; індивідуальність розслідування; взаємозв'язок слідчого з оперативним апаратом органів розслідування; активне використання допомоги громадськості.

Методика розслідування окремого виду злочину або окрема методика становить систему положень та наукових рекомендацій, які визначають порядок діяльності слідчого під час розслідування окремого виду злочину. Для кожного виду злочину існують структурні схеми, алгоритми діяльності, які придатні для розслідування будь-якого виду злочинів. Такі алгоритми діяльності називають структурою окремої методики. Вона включає такі елементи:

- ◆ криміналістичну характеристику даного виду злочинів;
- ◆ обставини, які необхідно встановити;
- ◆ особливості порушення кримінальної справи;
- ◆ першочергові слідчі дії та оперативно-розшукові заходи;
- ◆ типові слідчі ситуації, типові версії та планування;
- ◆ тактику провадження окремих слідчих дій;
- ◆ профілактичні слідчі дії.

Врахування перелічених елементів під час розслідування злочинів дозволяє визначати напрями розслідування та оптимізувати діяльність слідчого.

Розроблення методик розслідування спирається на цілісну систему загальних положень (принципів), до яких можна віднести:

- ◆ обумовленість вказаних розробок потребами слідчої практики;
- ◆ реалізація принципу законності наукових рекомендацій, які повинні відповідати принципам кримінального процесу, етичності і гуманності;
- ◆ комплексне використання правових та інших джерел інформації;
- ◆ використання нових досягнень науково-технічного прогресу і передового слідчого досвіду, інших сфер практичної діяльності;
- ◆ оптимальний набір слідчих дій, тобто в будь-якій окремій методиці доцільно використовувати повну сукупність слідчих дій, яка забезпечує вирішення слідчої ситуації, досягнення мети розслідування.

Складовою частиною криміналістичної методики є методологічні основи. До них відносяться філософські категорії та закони, зокрема:

- ◆ закон загального зв'язку явищ, тобто всі факти, умови середовища, в якому вчинено злочин, взаємопов'язані, пізнання одного з них створює умови для пізнання інших;
- ◆ теорія відображення, за якою: а) якщо є слід, то існує слідоутворюючий об'єкт; б) будь-який взаємозв'язок породжує зміни (сліди);
- ◆ категорії загального та окремого, тобто загальні положення властиві окремим явищам, фактам, і навпаки, всяке окреме слугує часткою для формування загального.

Головним завданням методологічних основ криміналістичної методики є: розкриття основних умов, в яких проходить розслідування; формування принципів використання сучасних методів пізнання фактів минулого; розроблення нових методів для розв'язання конкретної ситуації розслідування злочинів.

§3. Етапи розслідування та їх напрями

Процес розслідування, як відомо, ділиться на декілька етапів, зокрема на: першочерговий; наступний; заключний. Поряд з вказаними періодами за деякими, найчастіше складними багатоепізодними злочинами, інколи виділяють підготовчий етап. Однак цей етап не є частиною розслідування, а лише підготовкою до його початку відповідно до кримінально-процесуального закону. Тому до етапів розслідування він не відноситься.

Названий поділ процесу розслідування має суттєве методичне значення, оскільки кожний із виділених етапів має певну специфіку в обсягу і методах даної криміналістичної діяльності. Тому для здійснення найбільш успішного розслідування злочину на всіх його етапах і на стадії підготовки до нього в методиці розслідування розробляються прийоми і способи дій слідчого з урахуванням особливостей вказаних етапів. Відповідно в кожній методиці виділяються особливості розслідування на першочерговому, наступному і заключному етапах.

На першочерговому етапі слідчий встановлює наявність ознак злочину в події, що вчинена, та приймає рішення щодо порушення або відмови в порушенні кримінальної справи. На цьому етапі проводяться першочергові невідкладні слідчі дії – визначаються напрями розслідування, здійснюється пошук злочинця за «гарячими слідами», будуються версії тощо.

Характер типових слідчих ситуацій на наступному етапі розслідування в основному визначається результатами першочергових слідчих дій. В одних випадках основним напрямом розслідування є розшук уже встановленого злочинця, в інших – все ще невстановленого, в третіх – спрямованість на збирання додаткових фактичних даних. На даному етапі здійснюється планування розслідування за обраним напрямом, проводяться відповідні слідчі дії. Слідчий перебуває у тісному взаємозв'язку з органами дізнання та завершує збір і попередню оцінку доказів.

Заключний етап розслідування ставить логічну оцінку зібраних доказів та обставин, які необхідно довести. Слідчий складає обвинувальний висновок, знайомить обвинуваченого

з матеріалами справи, подає його на затвердження прокурору та направляє справу до суду. Криміналістична методика детально розглядає два перших етапи. Заключний етап лише згадується, оскільки він більше відноситься до кримінального процесу і не потребує будь-яких розробок. Типовими на даному етапі є ситуації, в яких при наявності повних доказів вини обвинувачені частково чи повністю не визнають своєї вини. В подібних випадках основне спрямування подальшого розслідування пов'язується з перевіркою і встановленням додаткових обставин і можливим новим пред'явленням звинувачення чи з виконанням вимог, пов'язаних з закінченням розслідування.

Контрольні запитання

1. У чому полягають сутність і завдання методики розслідування злочинів?
2. Які є принципи криміналістичної методики?
3. Що становить структуру криміналістичної методики?
4. Що відноситься до загальних положень криміналістичної методики?
5. На які етапи поділяється розслідування злочинів?

Теми рефератів і курсових робіт

1. Місце і роль криміналістичної методики в розкритті, розслідуванні і попередженні злочинів.
2. Загальні положення та наукові основи методики розслідування злочинів.
3. Структура і види окремих методик розслідування злочинів, напрями і способи її удосконалення.

Література

1. Советская криминалистика. Методика расследования отдельных видов преступлений / Под ред. В.К. Лисиченко. – К., 1988. – С. 7–27.
2. Криминалистика. Учебник / Под ред. Н.П. Яблокова. – М., 1997. – С. 481–491.
3. *Салтєвський М.В.* Криміналістика. Навчально-довідковий посібник. – К., 1996. – С.121–128.

Тема 25.

Криміналістична характеристика злочинів

- ◆ Поняття криміналістичної характеристики та її значення для методики розслідування окремих видів злочинів
- ◆ Елементи криміналістичної характеристики злочинів
- ◆ Співвідношення криміналістичної характеристики злочинів з кримінально-правовою, кримінологічною та судово-психологічною

§1. Поняття криміналістичної характеристики та її значення для методики розслідування окремих видів злочинів

Криміналістична характеристика є загальною категорією методики розслідування окремих видів злочинів, вона входить першим елементом в її структуру і тому має принципове значення.

З розвитком теоретичних основ методики розслідування, поглибленням аналізу слідчої практики, розробленням сучасних прийомів і засобів дослідження сукупність загальних положень розслідування злочинів певного виду набуває чіткого системного характеру. Подальші розроблення в цьому напрямі привели до формування поняття «криміналістична характеристика злочинів», визначення елементів її змісту.

Криміналістична характеристика – це система відомостей про криміналістично важливі ознаки злочинів даного виду, яка відображає закономірні зв'язки і слугує побудові та перевірці слідчих версій для вирішення основних завдань розслідування.

Криміналістична характеристика – це інформаційна модель, яка становить кількісно-якісний опис типових ознак конкретного виду (групи) злочинів. Причому ця інформація має вірогідний характер, тому вона використовується як орієнтовна.

Роль криміналістичної характеристики в методиці полягає в тому, щоб надати слідчому інформацію щодо напрямів розслідування, способів вчинення та обставин злочину.

Суттєвими ознаками змісту криміналістичної характеристики є:

1. Відомості про криміналістично важливі ознаки злочинів даного виду. Одні із них мають значення для кримінально-правової кваліфікації злочину, правильного вирішення кримінальної справи, інші – для прийняття кримінально-процесуальних рішень (наприклад, для вибору заходу прискання), треті – для розслідування, четверті – для їх попередження тощо. Цей поділ має відносний характер, оскільки всі ознаки взаємопов'язані і нерідко в своєму поєднанні слугують вирішенню декількох завдань, виконують різні функції.

2. Система відомостей про криміналістично важливі ознаки. Ознаки, що складають зміст криміналістичної характеристики, відносяться як до обставин скоєння злочину, так і до попередніх, супутніх та наступаючих за ними. Останні відіграють важливу роль у виявленні прихованих злочинів, а також невідомих злочинців.

3. Система відомостей, що включає дані про закономірні зв'язки між ознаками злочинів. Це важлива частина криміналістичної характеристики. Виявлення цих зв'язків провадиться на підставі досліджень значного емпіричного матеріалу. Найбільш суттєвими є закономірні зв'язки між групами ознак, що характеризують сліди злочину (в широкому розумінні), його наслідки, та групами ознак, що відносяться до злочинця і його дій.

Однак використання криміналістичної характеристики може мати різні спрямування. Наприклад, за ознаками способу, місця і часу скоєння злочину може бути висунута версія про злочинця і, навпаки, під час затримання злочинця і наявності даних про особливості обстановки тощо може бути побудована версія про скоєння даною особою інших, ще не розкритих злочинів.

4. Система відомостей, що слугує побудові і перевірці слідчих версій для вирішення основних завдань розслідування. Відомості, що становлять зміст криміналістичної характеристики, представляють собою систематизовані криміналістичні дані, що відносяться до виду злочинів. Слідчий завжди розслідує конкретний злочин – одиничне антисуспільне явище з властивими йому особливими ознаками. Тому дані криміналістичної характеристики можуть лише вказувати на певну вірогідність ознак, що виявляються, в конкретному злочині, який розслідується. Іншими словами, на підставі аналізу і оцінки особливостей конкретного злочину, співставлення встановлених стосовно нього даних з криміналістичною характеристикою висувуються слідчі версії.

Криміналістичні характеристики поділяються на загальні й окремі. Загальні відносяться до виду злочинів (наприклад, «криміналістична характеристика вбивств» або «криміналістична характеристика крадіжок»), а окремі – до різновидності зло-

чинів, що виділена за суттєвою криміналістичною ознакою (наприклад, «криміналістична характеристика вбивств з розчленуванням трупів»).

Криміналістична характеристика для методики розслідування має першочергове значення, оскільки вона є вірогідною моделлю конкретного злочину, віднесеного до певного виду. Криміналістична характеристика – це видова модель, яка дозволяє прогнозувати, будувати найбільш обґрунтовані версії щодо обставин конкретної події – особи, способу, засобів злочину тощо.

Значення криміналістичної характеристики полягає в тому, що вона дозволяє:

- ◆ визначити напрями розслідування;
- ◆ цілеспрямовано збирати доказову інформацію та її джерела;
- ◆ будувати найбільш вірогідні версії стосовно обставин, які необхідно встановлювати.

Під час побудови методики криміналістичну характеристику використовують в кількісній залежності між такими елементами: «предмет – особа», «спосіб – особа», «предмет – спосіб», «слідова картина – особа злочинця», «предмет – сліди» тощо. Видова кількісна залежність між цими парами елементів під час планування та висунення версій переноситься на аналогічні пари елементів конкретного злочину. Таким чином, версії будуть найбільш вірогідними, а плани розслідування – більш оптимальними.

§2. Елементи криміналістичної характеристики злочинів

Система криміналістичної характеристики складається із елементів, які представляють собою сукупність ознак, згрупованих в залежності від відношення до предмета доказування та елементів складу злочину. За змістом ці елементи мають внутрішню структуру ознак і по відношенню до характеристики в цілому є підсистемами відомостей про суттєві обставини злочинів даного виду і їх відображенні в навколишньому середовищі.

У системі криміналістичної характеристики важливе місце займають елементи, що відносяться до суб'єктивної сторони злочину, вони розташовуються зазвичай на її початку. Це пояснюється тим, що розслідування за найбільш складними справами починається від події злочину, його наслідків чи ознак, що вказують на можливу їх наявність.

Основними елементами криміналістичної характеристики є:

1. Спосіб вчинення злочину. Ознаки способу вчинення злочину, відображення їх в матеріальній обстановці місця скоєння та інших джерелах використовуються для визначення шляхів устанавлення злочинця, його спілників, виявлення обставин злочину тощо. В ході розслідування деяких злочинів особливо важливий облік ознак способу приховування (наприклад, під час можливого інсценування події з метою приховання дійсної пригоди).

2. Предмет безпосереднього посягання. Ознаки предмета посягання мають значення для організації розшуку викраденого, компенсації матеріальних збитків. Характеристика предмета посягання важлива для устанавлення злочинця у випадках:

- 1) коли викрадення предмета свідчить про знання його призначення і можливостей використання (наприклад, крадіжка деталей механізму);
- 2) коли викрадення свідчить про знання злочинцем вартості чи особливих властивостей предмета посягання (наприклад, під час крадіжки запасних частин сільгосптехніки);
- 3) якщо має місце заволодіння предметами з особливими властивостями (наприклад, наркотичними речовинами);
- 4) коли за предметом посягання можна робити висновок про специфічну мету крадіжки (наприклад, за злочиним неповнолітніх у разі викрадення радіодеталі тощо);
- 5) коли до предмету посягання має доступ обмежене і певне число осіб (наприклад, до товарно-матеріальних цінностей).

3. Місце, час, обстановка скоєння злочину. Місце скоєння злочину в криміналістичній характеристиці відображається різними ознаками. Узагальнення слідчої практики показує наявність зв'язків ознак місця злочину зі способом вчинення, даними, що відносяться до особистості злочинця, місця його проживання, перебування тощо.

Конкретна сукупність ознак місця злочину визначається в методиці на основі відповідних узагальнень практики.

Час скоєння злочину має кримінально-правове, процесуальне і криміналістичне значення. Криміналістичне значення визначається тим, що в скоєнні багатьох злочинів спостерігається певна вибірковість у часі діянь злочинця.

Обстановка місця скоєння злочину – це частина матеріального середовища, яка включає, крім ділянки території, сукупність різних предметів, поведінку учасників події, психологічні відносини між ними тощо. Обстановка як сукупність матеріальних об'єктів на місці злочину відображає механізм події, що розслідується, дії злочинця та інших осіб.

4. Слідова картина злочину. В криміналістичній характеристиці вона охоплює:

- ◆ зміни в речовій обстановці місця події злочину. Ці зміни, відображаючи дії злочинця, потерпілого та інших осіб, дії знарядь, засобів і механізмів, полягають у порушенні початкового стану, місцезнаходження, структури різних об'єктів, що складають речове середовище, в якому вчинено злочин;
- ◆ сліди-відображення (сліди рук, ніг, інструментів тощо);
- ◆ предмети – речові докази, в тому числі документи, речі і мікрочастини. Набір конкретних об'єктів, що виступають в якості речових доказів, за різними видами злочинів неоднаковий. Наприклад, за справами про вбивства – сліди крові; за справами дорожньо-транспортних пригод – лишки пально-мастильних речовин тощо;
- ◆ документи – письмові докази різного виду і призначення. Документи виконують важливі функції в різних сферах громадської, виробничої, культурної, особистої діяльності сучасного суспільства. Вони часто містять важливі для розслідування відомості;
- ◆ особи, що можуть бути допитані в якості свідків. Особисте сприйняття події злочину робить особу свідком-очевидцем і допитувати її необхідно за цими підставами.

5. Особа злочинця – це поняття широке, містить опис людини як соціально-біологічної системи, властивості та ознаки якої відображаються в матеріальному середовищі та використовуються для розкриття і розслідування злочину, пошуку злочинця, його ідентифікації та викриття у скоєнному злочині.

Конкретний зміст даного елемента криміналістичної характеристики визначається сукупністю ознак особистості, специфічних для осіб, що скоюють злочини даного виду і суттєвих для їх успішного розслідування. Система ознак особистості злочинця включає ознаки демографічні, а також ті, що відображають деякі моральні властивості, психологічні особливості (наприклад, риси характеру тощо). Певна частина цих ознак розробляється з урахуванням можливості їх порівняння з аналогічними відомостями про потерпілого (інтереси, зв'язки, стосунки тощо).

6. Особа потерпілого. Дані про потерпілого займають важливе місце в криміналістичній характеристиці, особливо злочинів проти життя, здоров'я та гідності особистості. Це пояснюється двома обставинами:

- ◆ певною вибірковістю в діях злочинця, яка показує взаємозв'язок між особливостями особистості його і потерпілого;
- ◆ наявністю і характером зв'язків і стосунків між потерпілим і злочинцем, що впливають на мету, мотив, місце, час, способи скоєння та приховання злочину.

Система ознак, що відносяться до особистості потерпілого, має складну структуру. Вона включає загальні демографічні відомості (стать, вік, місце проживання, навчання і роботи тощо), дані про спосіб життя, риси характеру, звички, зв'язки, стосунки (ворожі, дружні).

Особливо важливе значення набувають дані про особу потерпілого у випадках, коли розслідування ведеться за справами про осіб, що пропали безвісті. Такі ситуації часто мають місце під час розслідування вбивств.

§3. Співвідношення криміналістичної характеристики злочинів з кримінально-правовою, кримінологічною та судово-психологічною

Криміналістичну характеристику складає опис властивостей та ознак, які мають значення для розкриття механізму злочину, характеру слідів, що залишились, умов вчинення злочину та характеристики особи злочинця.

Криміналістична характеристика за змістом і призначенням відрізняється від інших характеристик, наприклад, кримінально-правової, кримінологічної, судово-психологічної та інших.

Кримінально-правова – формується на основі аналізу ознак злочинів, що мають значення для вирішення питання про наявність складу злочину, правильної його кваліфікації, виявлення інших кримінально-правових питань, в тому числі тих, що вирішуються під час постановлення вироку. Кримінально-правова характеристика – це опис ознак, які відрізняють злочин від проступка, класифікація злочинів за видами, ступенем небезпеки тощо.

Кримінологічна характеристика – це опис генезису злочину, його причин, умов вчинення, частоти повторюваності, розподілення злочинів за іншими ознаками, наприклад, віком, часом тощо. Кримінологічна характеристика, наприклад розкрадань державного і колективного майна, включає такі основні дані: стан боротьби з розкраданнями; класифікація розкрадань; класифікація злочинців, характеристика окремих типів розкрадачів та їх дій.

Судово-психологічна характеристика відображає найбільш суттєві психологічні дані стосовно злочинців і потерпілих, типових груп свідків за окремими видами злочинів тощо.

Приведені характеристики певною мірою взаємопов'язані, розглядають деякі однакові елементи, але в різному плані (наприклад особистість злочинця). У практичній діяльності під час розкриття злочинів різні характеристики використовуються комплексно, кожна з них слугує одній кінцевій меті – ефективному розслідуванню злочинів.

Визначаючи криміналістичну характеристику злочинів як сукупність даних про злочин, що сприяють його розкриттю, не можна виключати того, що для успішного розкриття злочинів

використовуються також дані, які відносяться до кримінально-правової, судово-психологічної та інших видів характеристик злочинів. Так, деякі дані кримінологічного аналізу злочинів, що використовуються з метою профілактики, враховуються і в ході розкриття злочинів. Наприклад, із кримінологічної характеристики убивств відомо, що більшість злочинів скоюється в стані алкогольного сп'яніння, а серед осіб, що скоїли вбивство із хуліганських спонукань, досягає 90 відсотків і вище. Середній вік осіб, що скоїли згвалтування, коливається в межах 25–30 років. Звичайно, що під час розслідування вбивств і згвалтувань дані елементи кримінологічних характеристик повинні враховуватися в ході висунення слідчих версій стосовно суб'єкта злочину. Обгрунтоване вказаною кримінологічною характеристикою передбачення слідчого (якщо воно не спростовується іншими даними), що вбивство скоєно особою, що перебувала в стані алкогольного сп'яніння, повинно бути перевірено. Точно так само перевірка версії про скоєння згвалтування особою і віці 25–30 років, і, можливо неодруженим, може прискорити встановлення і затримання злочинця.

У зв'язку з цим виникає питання, чи не потрібно включити в якості складових частин в криміналістичні характеристики злочинів ті елементи кримінологічних, кримінально-правових та інших видів характеристик, які можуть бути використані з метою розкриття злочинів. На нього необхідно відповісти негативно, оскільки в протилежному випадку криміналістичні характеристики стали б в якійсь частині дублювати інші види характеристик злочинів, підміняти їх.

У питанні стосовно співвідношення кримінально-правової, кримінологічної і криміналістичної характеристик злочинів науковцями висловлюються й інші точки зору. Окремі автори ототожнюють ці поняття, відносячи до криміналістичної характеристики серед інших обставин відомості стосовно суспільної небезпеки і розповсюдженості злочину, об'єкта посягання і причин злочину. Як відомо, всі ці елементи відносяться до кримінально-правової і кримінологічної характеристик злочину. Криміналістична характеристика в приведеній інтерпретації повторює кримінально-правову і кримінологічну характеристи-

ки і, таким чином, втрачає своє значення. Тим більше неприпустима підміна кримінально-правової характеристики криміналістичною характеристикою злочинів. Це можливо з теоретичної точки зору, а на практиці привело б до неправомірного розширення сфери кримінальної відповідальності. І така небезпека виникла б не лише тоді, коли підміна в кримінально-правовій характеристиці стосувалася необхідних елементів складу злочину, а й у випадках підміни допоміжних кримінально-правових понять.

Контрольні запитання

1. У чому полягає сутність криміналістичної характеристики?
2. Яке значення має криміналістична характеристика для методики розслідування окремих видів злочинів?
3. Які елементи входять до криміналістичної характеристики злочинів?
4. У чому полягає співвідношення криміналістичної характеристики злочинів з кримінально-правовою, кримінологічною та судово-психологічною?

Теми рефератів і курсових робіт

1. Поняття, роль і значення криміналістичної характеристики злочинів у розвитку криміналістичної методики та удосконаленні засобів і методів розслідування злочинів.
2. Елементи криміналістичної характеристики злочинів, їх зміст, співвідношення і значення.

Література

1. Кримінальний кодекс України. – К., 2001. – С. 248–264.
2. Советская криминалистика. Методика расследования отдельных видов преступлений / Под ред. В.К. Лисиченко. – К., 1988. – С. 29–42.
3. Криминалистика. Учебник / Под ред. И.Ф. Пантелеева и Н.А. Селиванова. – М., 1984. – С. 365–377.
4. Криміналістика. Підручник / За ред. В.Ю. Шепітька. – К., 2001. – С. 367–384.

Тема 26.

Розслідування убивств

- ◆ Криміналістична характеристика вбивств
- ◆ Початковий етап розслідування
- ◆ Завдання наступних етапів розслідування
- ◆ Особливості тактики проведення окремих слідчих дій

§1. Криміналістична характеристика убивств

Різноманітність способів скоєння та приховування убивств, їх мети та мотивів, специфічність використання злочинцями знарядь і засобів, особливості місця і часу скоєння цих злочинів обумовлюють наявність в загальній методиці їх розслідування ряду окремих методик, що відображають специфіку розслідування убивств різних видів, зокрема: з застосуванням вогнепальної зброї; вибухових речовин; ядів; колючо-ріжучих предметів; замаскованих убивств; убивств на транспорті; у бійці; з корисливих мотивів; хуліганських спонукань; дітовбивств; убивств, вчинених під час згвалтувань.

У всіх випадках виявлення ознак насильницької смерті людини під час встановлення обставин її настання та причин необхідно керуватися положеннями криміналістичної методики розслідування убивств.

У криміналістичній характеристиці убивств важливе значення надається питанню про те, був даний злочин очевидним чи тайним.

Очевидне убивство вчиняється відомою особою в присутності інших осіб, або у відсутності їх, але особою, негайно затриманою на місці події, або тією, що з'явилася з повинною без намагання приховати скоєний факт і свою вину. Очевидне убивство у більшості випадків виникає на побутовому ґрунті внаслідок сварки, бійки, ревнощів, в стані сильного душевного хвилювання чи в разі перевищення меж необхідної оборони.

Таємним є убивство, скоєне у відсутність інших осіб. Винний, як правило, до нього готується, а після скоєння вживає заходів щодо приховання слідів і своєї причетності. Такі вбивства вчиняються найчастіше на корисливому чи сексуальному ґрунті, а також під час грабежів, розбоїв чи хуліганських спонукань.

Розмежування убивств на очевидні і таємні дозволяє уже під час порушення кримінальної справи вибрати відповідний напрям розслідування. В першому випадку (очевидний факт убивства і відомий його виконавець) слідчий після провадження огляду місця події і трупа зосереджує зусилля на встановлення

відповідності показань обвинуваченого і очевидців об'єктивній картині події; встановлення мотивів убивства і даних, що характеризують особу винного і потерпілого, їх взаємовідносин та обставин, що сприяли скоєнню злочину. В другому випадку (факт убивства неочевидний і особа, що його скоїла, невідома) першочерговим завданням розслідування є встановлення обставин події і винної особи, а інколи (в разі розчленування трупа) і встановлення особи потерпілого.

Убивство – це злочин, який завжди залишає сліди взаємодії елементів, що входять до його складу. До елементів криміналістичної характеристики убивств відносяться:

- 1) особа потерпілого;
- 2) особа злочинця;
- 3) місце, час та обстановка;
- 4) спосіб вчинення;
- 5) «слідова картина»;
- 6) спосіб приховування.

У криміналістичній характеристиці убивств важливе значення мають дані щодо **особи потерпілого**. Вивчення його особи – складова частина діяльності слідчого щодо розслідування злочину, що включає збирання даних про дану особу, їх аналіз і фіксацію у відповідних процесуальних документах. Це не лише автобіографічні відомості, а й службова, громадська, побутова характеристика, відомості про стан здоров'я, спосіб життя, судимість, коло знайомих, світогляд, поведінку тощо. В сукупності такі дані дозволяють визначити індивідуальну віктимність потерпілого (потенційна здібність, обумовлена біофізичними, психічними та соціальними якостями, стати жертвою злочину у відповідній життєвій ситуації). Виявлення особи потерпілого дозволяє висунути версії щодо убивці, мотивів учинення злочину тощо.

До елементів криміналістичної характеристики убивств відносяться дані щодо **особи злочинця**: відомості про його спосіб життя, відношення до праці, особисті якості, коло знайомих, зв'язки і стосунки з потерпілим тощо. Особа убивці порівняно часто характеризується явними і прихованими негатив-

ними якостями (жорстокість, егоїзм, агресивність тощо). Одним із них притаманна велика сила волі, цинізм, неврівноваженість психіки, схильність до зловживання алкогольними напоями, наркотичними речовинами. Окрему різновидність складають особи, що скоїли вбивство під час перевищення меж необхідної оборони чи в стані афекту. Як правило, ці особи не мають вказаних вище негативних якостей і вчиняють злочин внаслідок неправильної оцінки конкретної ситуації, що склалася. Такі особи найчастіше після убивства з'являються з повинною і розкаюються.

В криміналістичній характеристиці убивств звертається увага і на такі елементи, як **місце і час вчинення злочину**. Місце вчинення убивства дозволяє визначити обстановку, виявити і зафіксувати сліди, що вказують на механізм його скоєння, особу злочинця і знаряддя, що застосовувалось. Аналіз справ про убивства показує, що вони частіше вчиняються у вечірній і нічний час. На відкритій місцевості вони в більшості випадків скоюються в затемнених малолюдних місцях. При розчленуванні трупа місцем убивства майже завжди є помешкання злочинця чи потерпілого. Встановлення часу скоєння убивства необхідно для організації оперативно-розшукових заходів щодо виявлення і затримання злочинця тощо.

Спосіб вчинення є одним із елементів криміналістичної характеристики убивств. Це цілий комплекс дій злочинця, спрямованих на підготовку, здійснення злочинного умислу та приховування слідів. Таке розуміння способу вчинення убивства в методичному плані дуже важливе, оскільки орієнтує на повне виявлення ретельно продуманих дій, які застосовують злочинці. Однак не будь-яке убивство вчиняється способом, що включає всі перераховані види умисних дій. Практиці відомі випадки умисних вбивств без попередньої підготовки і без приховування їх слідів (наприклад, убивства, що скоюються в стані сильного душевного хвилювання, під час перевищення меж необхідної оборони, алкогольного чи наркотичного сп'яніння).

«Слідова картина» події – це наявність на місці убивства трупа потерпілого, ушкоджень на ньому, плям крові, слідів ніг,

пальців рук, зубів, залишків їжі тощо. Вказані сліди, виявлені, зафіксовані і приєднані до справи, складають найчастіше основний матеріал, який використовується в ході розслідування. Значення перерахованих та інших речових доказів у справах про убивства особливо велике в зв'язку з тим, що в більшості їх відсутні свідки-очевидці. Тому головна увага в доказуванні події злочину і вини певної особи в цих справах зосереджується на дослідженні речових доказів, які характеризують «слідову картину».

Спосіб приховання. З метою приховання убивств і їх слідів злочинці застосовують різні способи в залежності від умов місця скоєння злочину (наприклад, закопування трупа, його знищення, спалювання, утоплення, розчленування). Застосовується також інсценування убивства під нещасний випадок чи самогубство.

§2. Початковий етап розслідування

Головними завданнями, вирішенням яких доводиться займатися слідчому на початковому етапі розслідування майже кожного убивства, є встановлення: місця вчинення злочину; чи насильницька смерть, чи вона настала від інших причин; безпосередньої причини смерті; якщо смерть насильницька, то спосіб її спричинення; знярядь; жертв; убивць; мотивів убивства, інших обставин.

Діяльність слідчого щодо встановлення обставин убивства, точного часу його скоєння, способу і мотивів, особи потерпілого і убивці на початковому етапі, як правило, пов'язана з перевіркою багатьох версій, виявленням і дослідженням різних за походженням слідів і речових доказів. Здійснення її вимагає дотримання ряду умов, що впливають із особливостей цих злочинів:

- ◆ своєчасний і кваліфікований огляд місця події і трупа;
- ◆ чітка організація взаємодії з працівниками карного розшуку щодо проведення невідкладних слідчих дій;
- ◆ уміле використання науково-технічних засобів і допомоги спеціалістів (криміналіст, судово-медичний експерт), а також судової експертизи;

- ◆ аналіз вихідних даних, побудова слідчих версій і всебічна їх перевірка;
- ◆ залучення громадськості для надання допомоги в провадженні пошукових дій і розшуку злочинця.

Приводами для порушення кримінальної справи можуть бути: а) виявлення трупа з ознаками насильницької смерті; б) заява очевидців убивства, а також потерпілих із числа осіб, що залишилися живими; в) зникнення людини у разі наявності обставин, що вказують на можливість її убивства; г) явка з повинною; д) безпосереднє виявлення органами дізнання, слідчим, прокурором чи судом ознак злочину.

Визначення напрямів розслідування залежить від способу вчинення злочину: очевидний чи неочевидний (таємний); від характеру «слідової картини» – чи є труп на місці події чи його немає. У першому випадку розслідування починається від трупа, а в другому – від зібраної інформації стосовно події. В деяких випадках розслідування може початися від потерпілого, який залишився живим.

Особливістю порушення кримінальних справ про убивства є те, що слідчий може приймати рішення та порушувати кримінальну справу за фактом, що містить ознаки злочину, або за заявою потерпілого.

Вирішення питання про порушення кримінальної справи у випадках виявлення трупа з явними ознаками насильницької смерті чи його частин, а також за заявами очевидців убивства не викликає особливих труднощів.

В інших випадках виявлення трупа питання про порушення кримінальної справи може бути вирішено лише після огляду місця виявлення та встановлення наявності ознак насильницької смерті.

Після порушення кримінальної справи і на початку її розслідування основним завданням слідчого є вивчення обставин події, виявлення і фіксація слідів та інших доказів, особливо тих, які швидко змінюються чи взагалі зникають.

Під час будь-якої ситуації, що складається на початку розслідування убивства, чітко сплановані початкові слідчі дії та

оперативно-розшукові заходи, проведені організаційно та якісно, є основою успішного його розкриття і викриття злочинця.

В залежності від вихідних даних, на підставі яких порушено кримінальну справу, на початковому етапі розслідування можуть виникати такі типові ситуації:

- 1) виявлено труп відомої чи невідомої людини з ознаками насильницької смерті;
- 2) виявлені частини розчленованого трупа, а інші відомості про подію відсутні;
- 3) є відомості про зникнення людини (про це поступила заява чи справа порушена за обставинами, встановленими органом дізнання чи слідчим тощо);
- 4) явка вбивці з повинною (негайно, через деякий час після убивства);
- 5) повідомлення про надходження в лікувальну устану живих потерпілих (під час замаху на убивство, самогубство тощо).

Під час виявлення трупа розслідування починається, як правило, з огляду місця події. Якщо особа людини, що загинула, невідома, то встановлюються дані про цю особу: детально вивчаються і фіксуються ознаки зовнішності трупа, одягу, особистих предметів, організується пред'явлення його для упізнання тощо.

Суттєве значення має допит свідків злочину чи тих, хто першими виявив труп. Вони можуть повідомити прикмети злочинця і відомості про обставини події тощо.

Після огляду трупа, в залежності від його результатів і обстановки на місці події, може бути проведено опитування з метою встановлення особи потерпілого. На підставі зібраних даних висувуються всі можливі версії про обставини події і причини убивства, особу потерпілого, організуються оперативно-розшукові заходи. До основних слідчих дій на цьому етапі належать: призначення судово-медичної експертизи, допит свідків, вивчення виявлених слідів і речових доказів, збір відомостей про потерпілих у можливого злочинця.

У випадках виявлення частин розчленованого трупа розслідування також починається з огляду місця їх виявлення, до-

питу свідків, організації розшуку інших частин трупа, судово-медичного дослідження виявлених частин з метою одержання відомостей про особу потерпілого. Оперативно-розшукові заходи, які здійснюються паралельно із слідчими діями, спрямовані переважно на розшук усіх частин трупа, встановлення осіб, що пропали безвісті в даній місцевості, в'яснення обставин події та підозрюваних осіб.

Розслідування у зв'язку з надходженням заяви про зникнення людини починається, як правило, з побудови слідчих версій, спрямованих на встановлення обставин і причин зникнення, визначення можливих місць її знаходження чи виявлення трупа. З цією метою здійснюються допити заявників та інших осіб, які знали особу, що зникла, її спосіб життя, коло знайомих, взаємовідносини з родичами, близькими і знайомими, можливі причини раптового зникнення і місця її перебування.

Крім того, провадиться огляд квартири і робочого місця особи, що зникла, відбираються їх фотознімки, які можуть бути використані для розшуку й ідентифікації, а також оглядаються листи, телеграми від її імені тощо.

Основними слідчими діями у випадках явки вбивці з повинною є його допит, освідчування, особистий і квартирний обшук, огляд місця події і трупа. Крім того, обов'язково призначається судово-медична експертиза трупа. В залежності від зібраних даних у процесі провадження цих слідчих дій висуваються слідчі версії і складається план подальшого розслідування.

Початок розслідування за справами, порушеними у зв'язку з замахом на вбивство, самогубство чи нанесення тілесних ушкоджень, має свої особливості, пов'язані з тим, що потерпілий залишився живим, але може перебувати в тяжкому стані. Тому початкові слідчі дії та їх послідовність у цих випадках визначаються з урахуванням стану здоров'я потерпілого. В одних випадках його стан є тяжким і допит виявляється неможливим, в інших – він може повідомити слідчому важливі дані про обставини і причини події, особу, знаряддя і спосіб нанесення йому ушкоджень. Під час будь-якої із цих ситуацій питання про можливість допиту потерпілого повинно бути погод-

жено з лікарем, що лікує. В складних випадках допит провадиться в присутності лікаря.

Залежно від результатів допиту потерпілого висуваються певні версії і провадяться слідчі дії для їх перевірки: огляд місця події, допит особи, на яку вказав потерпілий як на злочинця, допит свідків, затримання і допит підозрюваних.

Незалежно від ситуації, що склалася на початку розслідування обставин убивства, початкові слідчі дії й оперативно-розшукові заходи повинні бути сплановані так, щоб вони сприяли:

- ◆ установленню даних про механізм скоєння злочину і його причини;
- ◆ виявленню очевидців та інших можливих свідків;
- ◆ одержанню необхідних відомостей щодо потерпілого і убивці (його ознаках зовнішності, місця знаходження, спосіб життя тощо);
- ◆ можливості побудови слідчих версій, що впливають із установлених даних, і визначенню спрямування подальшого розслідування;
- ◆ можливості складання чіткого плану слідчих дій, розробленню і проведенню окремих тактичних операцій, що впливають із завдань розслідування.

На початковому етапі розслідування справ про убивства нерідко складаються складні ситуації, обумовлені, наприклад, відсутністю достатніх відомостей щодо потерпілого, убивці, слідів злочину тощо. В таких випадках важливо на основі даних, одержаних під час огляду місця події, судово-медичного дослідження трупа і результатів інших слідчих дій, а також оперативно-розшукових заходів, висунути всі можливі слідчі версії про обставини убивства, а також про особу потерпілого, передбачувані місця його перебування до події, рід занять, коло знайомих тощо. Приблизно такі самі версії, що ґрунтуються на установлених про нього даних, повинні бути побудовані і стосовно убивці. Перевірку обох версій доцільно проводити паралельно, використовуючи допомогу громадськості, засобів масової інформації тощо.

Убивця іноді стає відомим на самому початку розслідування. Буває це у випадках, коли підозрюваний, наприклад, затри-

маний на місці злочину, або на нього показали очевидці, а також під час явки з повинною. Убивця іноді стає відомим за документами й іншими особистими предметами, загубленими чи забутими на місці події. Під час провадження початкових слідчих дій та оперативно-розшукових заходів завжди важливо звертати увагу на відомості щодо погроз з боку певної особи на адресу потерпілого чи його немотивованих поступки, які можуть вказувати на можливий зв'язок зі злочином (наприклад, звільнення з роботи і раптовий виїзд в іншу місцевість тощо).

§3. Завдання наступних етапів розслідування убивств

Основні завдання наступного етапу розслідування убивств полягають у тому, щоб установити: чи скоєно даний злочин виявленим підозрюваним; чи були співучасники убивства і хто вони; при яких обставинах убивство скоєно; які причини й умови йому сприяли тощо. В залежності від виду убивства і способу скоєння, застосування знарядь на цьому етапі встановлюються й інші обставини, що входять в предмет доказування, якщо вони не були встановлені раніше проведеними слідчими діями чи стосовно їх не зібрано достатньо доказів.

Наступний етап розслідування убивств повинен забезпечити подальшу реалізацію загального розгорнутого плану. При необхідності включаються нові слідчі версії, додаткові слідчі дії чи тактичні операції.

Наступний етап розслідування починається після пред'явлення підозрюваному постанови про притягнення в якості обвинуваченого та його допиту.

Оскільки підозрюваний в цей період не лише найбільш повно ознайомлений з результатами, але й прямо зацікавлений в позитивному для нього результаті розслідування, під час пред'явлення звинувачення, а інколи ще задовго до нього він, керуючись особистими інтересами і спонуканнями, вибирає певну позицію відносно скоєного і пред'явленого звинувачення. Типові ситуації, що обумовлені позицією підозрюваного, по-

являються в тому, що: а) він признався повністю в скоєнні злочину; б) він визнав свою вину частково; в) відкидає свою вину.

У першому випадку (після пред'явлення звинувачення підозрюваний признається в скоєнні убивства) нерідко покази співпадають з версією звинувачення і фактичними даними, покладеними слідчим в її основу. Однак бувають випадки, коли підозрюваний, визнаючи вину в убивстві, відкидає наявність умислу, інших обтяжуючих відповідальність обставин, посиляється на те, що убивство здійснено раптово, з необережності чи скоєно в стані сильного душевного хвилювання, викликано-го неправильними діями потерпілого, тощо.

В указаних випадках покази підозрюваного ретельно фіксуються, всебічно перевіряються і підтверджуються чи спростовуються іншими зібраними доказами.

За неперевіреном зізнанням обвинуваченого може приховуватися самооговір невинного, намагання злочинця приховати інші злочини. Зустрічаються випадки, коли під час співпадіння зізнання обвинуваченого з версією звинувачення слідчий вважає, що мета розслідування даного злочину досягнута, і обмежує подальші дії лише так званим закріпленням цих показань магнітофонним записом чи перевіркою показань на місці події. Це не відповідає вимогам закону і недопустимо.

Зізнання обвинуваченого в убивстві може бути доказом, що підтверджує версію звинувачення лише в тому випадку, якщо в його показаннях містяться такі дані про обставини, які можуть бути відомими лише йому (у зв'язку з вчиненням даного злочину) і підтверджуються певними доказами. Тому зізнання обвинуваченого, що містить будь-які нові відомості про обставини убивства, його причини тощо, повинно аналізуватися і шляхом побудови відповідних версій критично перевірятися так само, як і показання, в яких він відкидає свою вину.

Важивим способом перевірки показань обвинуваченого щодо зізнання в убивстві є ретельний його допит. Під час його проведення повинні бути встановлені всі обставини, що входять в предмет доказування. Особлива увага звертається на встановлення мотивів убивства, способів його скоєння, дій

щодо приховування факта убивства чи знищення слідів, особливостей і місця знаходження зброяць, можливих підбурювачів та інших учасників злочину тощо. Питання необхідно деталізувати так, щоб відповіді на них указували і на можливі джерела та способи їх перевірки. Названі обвинуваченим особи повинні бути встановлені і допитані, зброяць злочину й інші речові докази – виявлені, оглянуті, пред'явлені йому для упізнання і приєднані до справи. Обвинувачений повинен бути освідуваний з метою виявлення на тілі й одязі слідів злочину, а також обов'язково направлений на судово-психіатричну чи судово-медичну експертизу. Виявлені за показаннями обвинуваченого зброяць злочину та інші речові докази також можуть бути надіслані на криміналістичну, біологічну чи судово-медичну експертизу, якщо необхідно виявити на них сліди, пов'язані з вчиненням даного злочину, чи в'яснити інші питання, вирішення яких вимагає проведення спеціальних досліджень.

У ситуації, коли обвинувачений визнає вину в убивстві лише частково, і відкидає, наприклад, наявність умислу чи інших обтяжуючих вину обставин у скоєному, або посилається на нещасний випадок, віктимну поведінку потерпілого тощо, його показання повинні бути ретельно звфіксовані і перевірені. Тактика допиту в цих випадках повинна сприяти одержанню точних і достовірних відповідей, усуненню у показаннях неточностей, а також викриттю неправдивих показань.

Часто зустрічаються ситуації, коли підозрюваний не лише відкидає вину в скоєнні убивства, а й свою обізнаність про нього чи вказує на нещасний випадок, самогубство тощо. Під час допиту підозрюваного в таких випадках важливо в'яснити, чи знає він потерпілого, ким він йому доводиться, які були взаємовідносини, коли він його останній раз бачив.

Іноді для викриття обвинуваченого в убивстві вимагається провадження декількох допитів. Якщо обвинувачений посилається на алібі, необхідно під час допиту його встановити: коли, де і в зв'язку з чим він знаходився в указаному пункті, коли і яким транспортом туди виїхав, скільки часу там знаходився, що там робив, кого зустрічав, хто його там бачив тощо. Ретельна пе-

ревірка показань з цих питань, а також допит названих осіб і огляд документів дозволяють підтвердити чи спростувати алібі.

Таким чином, ситуації, що складаються на наступному етапі розслідування, залежать від позиції, яку займає підозрюваний після пред'явлення йому обвинувачення.

Основними завданнями тактичних операцій на даному етапі є: перевірка відповідних версій і збирання доказів для повного викриття винних. Це – установлення мотивів убивства; перевірка алібі обвинуваченого; розшук знарядь скоєння злочину тощо.

Проведення кожної тактичної операції вимагає попередньої підготовки, чіткого плану, що відображає її завдання, визначити види слідчих дій й оперативно-розшукових заходів, коло учасників і їх функції, порядок і час проведення тощо. Усі слідчі дії й оперативно-розшукові заходи повинні забезпечувати досягнення загальної мети, передбаченої планом розслідування.

§4. Особливості тактики проведення окремих слідчих дій

Огляд місця виявлення трупа. Під час огляду місця скоєння убивства чи виявлення трупа, порад з дотриманням загальних процесуальних і тактичних правил провадження огляду, необхідно враховувати особливості, що впливають із різноманітностей цих злочинів.

Відомо, що місце виявлення трупа не завжди співпадає з місцем, де було скоєно убивство. Необхідно вивчити обстановку місця виявлення трупа, співставити її з характером ушкоджень на трупі, станом одягу, виявленими іншими слідами і відповіді на запитання – чи є місце виявлення трупа саме тим місцем, де було скоєно вбивство. Під час вивчення обстановки місця виявлення і стану трупа важливо виявити негативні обставини. Суттєву допомогу в цьому можуть надати судово-медичний експерт і спеціаліст-криміналіст.

Якщо місце виявлення трупа не співпадає з місцем убивства, необхідно вжити заходів до його встановлення, вивчення шляхів і способів переміщення трупа.

В ході огляду трупа, який проводиться з участю судово-медичного експерта, необхідно встановити, чи є смерть насильницькою, чи вона настала з інших причин. З цією метою, поряд з вивченням тілесних ушкоджень і причин смерті, важливо проаналізувати зв'язок між обстановкою місця події і діями, в результаті яких виникли виявлені в ній зміни і сліди, співставити їх з ушкодженнями на тілі, одязі трупа і певним способом убивства.

Під час огляду місця убивства і трупа необхідно враховувати спосіб спричинення смерті та особливості застосування знаряддя. Якщо убивство скоєно з застосуванням вогнепальної зброї, необхідно виявити відповідно кулю, гільзу, пижі, сліди кіптяви, залишки порошинок, дріб, пошкодження одягу та інших предметів.

Якщо убивство скоєне шляхом удушення чи повішення, особливу увагу під час огляду трупа необхідно звернути на вивчення слідів на голові і шиї, а також дослідити странгуляційну борозну, петлю, матеріал удушення.

У разі виявлення трупа з ознаками отруєння необхідно вилучити з місця події посуд з рештками в ньому речовин, лікарські препарати, пляшки з рідинами, рослини невідомого походження тощо.

Обшук. Під час розслідування убивств необхідність у провадженні обшуку може виникнути на будь-якому етапі. Він провадиться, коли особа убивці відома і є дані, що він переходить в певному місці. Обшук також необхідний, коли в ході розслідування одержані дані про знаряддя злочину чи інші предмети, сховані злочинцем, а також про те, що вони знаходяться в квартирі підозрюваного, його родичів чи знайомих.

Особистий обшук завжди проводиться під час затримання підозрюваного чи обвинуваченого. В даному випадку необхідно звертати увагу на виявлення волокон, волосся, плям крові на одязі і взутті, ушкоджень на тілі тощо.

Судово-медична експертиза. Провадження судово-медичної експертизи під час розслідування убивств обов'язкове. Тому після зовнішнього огляду трупа на місці його виявлення слідчий

повинен відправити його в морг для розтину. В постанові про призначення експертизи викладаються обставини, виявлені під час огляду, і питання експерту.

Типові питання, які ставляться на вирішення судово-медичної експертизи, можуть бути такими: яка причина смерті; які ушкодження на трупі; в якій послідовності вони нанесені, які із них прижиттєві і які виявилися смертельними; яким знаряддям чи зброєю спричинені ушкодження; скільки крові втратив потерпілий; чи міг сам потерпілий нанести собі ушкодження чи вони спричинені іншою особою; чи є на трупі сліди боротьби і самооборони; за скільки годин до настання смерті потерпілий вживав їжу і яку; чи є алкоголь у внутрішніх органах трупа тощо. В залежності від способу спричинення смерті, крім перерахованих, на вирішення експерта можуть бути поставлені й інші, більш специфічні питання.

У ході розслідування убивств нерідко призначаються й інші види експертиз – судово-балістичні, портретно-криміналістичні, дактилоскопічні тощо. Висновок судово-медичної та інших видів експертиз повинен перевірятися і критично оцінюватися слідчим, щоб в'яснити:

- ◆ чи правильно експерт зрозумів питання, вказані в постанові про призначення експертизи і чи дані на них обґрунтовані відповіді;
- ◆ чи нема протиріч між змістом протоколу огляду місця події і трупа та описовій частині висновку;
- ◆ чи відповідають сучасному рівню розвитку спеціальних знань і методиці досліджень методи, що застосовувалися, і чи придатні вони для вирішення поставленого питання;
- ◆ чи не вийшов експерт за межі компетенції під час провадження експертизи;
- ◆ чи впливають висновки експерта із проведених досліджень, указаних в описовій частині висновку.

При виникненні труднощів у ході перевірки й оцінки висновків слідчий має право допитати експерта чи отримати консультацію спеціаліста.

Контрольні запитання

1. У чому сутність криміналістичної характеристики убивств?
2. Які особливості порушення кримінальних справ про убивство?
3. Що собою становить початковий етап розслідування убивств?
4. Яких умов розслідування необхідно дотримуватися на початковому етапі?
5. Які завдання наступних етапів розслідування убивств?
6. В чому особливості тактики огляду місця виявлення трупа?
7. Які завдання вирішує обшук під час розслідування убивств?
8. Які типові питання вирішує судово-медична експертиза у ході розслідування убивств?

Теми рефератів і курсових робіт

1. Особливості і значення боротьби із злочинами проти життя і здоров'я громадян на сучасному етапі.
2. Криміналістична характеристика вбивств.
3. Завдання і тактика невідкладних слідчих дій, їх поєднання з оперативно-розшуковими заходами під час розслідування вбивств.
4. Зміст і характеристика наступних етапів розслідування вбивств.

Література

1. Советская криминалистика. Методика расследования отдельных видов преступлений / Под ред. В.К. Лисиченко. – К., 1988. – С. 91–130.
2. Криминалистика. Учебник / Под ред. В.А. Образцова. – М., 1995. – С. 429–450.
3. Салтевський М.В. Криміналістика. Навчально-довідковий посібник. – К., 1996. – С.138–144.

Тема 27.

Розслідування зґвалтувань

- ◆ Криміналістична характеристика зґвалтувань
- ◆ Початковий етап розслідування
- ◆ Наступний етап розслідування
- ◆ Особливості тактики проведення окремих слідчих дій

§1. Криміналістична характеристика зґвалтувань

Зґвалтування, тобто статеві зносини з застосуванням фізичного насильства, погрози його застосування або з використанням безпорадного стану потерпілої особи, відповідальність за скоєння якого передбачена статтею 152 КК України, є найбільш тяжким злочином проти статтевої свободи жінки.

Специфіка розслідування цих злочинів обумовлюється їх характером, необхідністю детального вивчення не лише обставин самої події та особи потерпілої, підозрюваних і обвинуваченого, а й різних сторін їх особистого життя, в тому числі інтимного.

Складність розслідувань зґвалтувань полягає перш за все в тому, що потерпіла, як правило, не бажає розголошення факту зґвалтування, і в зв'язку з цим нерідко висуває клопотання про зберігання таємниці самої події від родичів та інших осіб. Таке клопотання часто буває обґрунтованим і в цілому ускладнює процес розслідування.

Складність розслідування полягає також і в тому, що потерпіла іноді довгий час після зґвалтування не заявляє про дану подію в органи внутрішніх справ, а про даний факт стає відомо із інших джерел. Несвоєчасне повідомлення ускладнює розшук особи, що скоїла зґвалтування, та встановлення самого факту злочину.

В ряді випадків потерпілими є неповнолітні, а насильниками – особи, що мешкають в одній сім'ї з ними, де взаємовідносини між дорослими бувають надзвичайно складними.

Неповнолітні володіють специфічними психологічними властивостями, які необхідно врахувати в ході розслідування.

Так, діти у віці від 3 до 7 років не розуміються в причинних зв'язках явищ і подій, що спостерігаються ними, сприймають подію не в цілому, а лише окремі її факти, часто не головні, а другорядні. У молодшого шкільного віку (7–11 років) уже накопичується деякий досвід спілкування і моральної поведінки, але вони не завжди можуть правильно відрізнити головне від другорядного. Вікова група від 11 до 14 років відрізняється самовпевненістю, нерівноваженістю в поведінці, великою чутли-

вістю до зауважень, недостатньо критичною оцінкою своїх поступків, схильністю до фантазії тощо. З 14–15 років настає нестійкий критичний період в житті неповнолітніх, з'являється бажання до самостійності, намагання звільнитися від впливу батьків і вчителів, підвищена рухливість та активність тощо. Підлітки даної вікової групи легко можуть зайняти ворожу стосовно слідчого позицію.

У слідчій практиці трапляються випадки, коли потерпілі на стадії розслідування викривають насильника, дають свідчення про факт зґвалтування, але в судовому засіданні, під впливом родичів чи інших зацікавлених осіб відмовляються від даних раніше показань.

Криміналістична характеристика зґвалтувань складається з таких елементів:

- 1) особа потерпілої;
- 2) особа злочинця;
- 3) спосіб вчинення та приховання даного злочину;
- 4) обстановка злочину;
- 5) сліди зґвалтування;
- 6) місце і час скоєння злочину.

Особа потерпілої. Потерпілою внаслідок зґвалтування може стати як доросла, так і неповнолітня особа. Причиною злочину нерідко є неправильна поведінка потерпілої, яка до зґвалтування під час зустрічі з насильником проявляла елементи легковажності, розпивала з ним алкогольні напої, створювала реальну можливість сексуального нападу. Специфічну групу утворюють потерпілі, що страждають психічними захворюваннями. Особливо велика частка таких потерпілих серед 14–15-річних.

Особа злочинця. Злочинці за справами зґвалтування вирізняються між собою за віком, освітою, соціальним становищем. Серед них значна кількість неповнолітніх. Поведінка особи, що скоїла зґвалтування, характеризується різними спрямуваннями. Часто така особа агресивна, спричиняє тілесні ушкодження, знущується, принижує честь і гідність особи тощо. Зустрічаються також випадки, коли злочинець після скоєння зґвалтування

допомагає привести в порядок одяг, зовнішній вигляд потерпілої, вживає заходів щодо встановлення місця проживання, навчання або роботи тощо.

Спосіб вчинення злочину визначається Кримінальним кодексом України (ст. 152), тобто – це застосування фізичного насильства, погрози його застосування або з використанням безпорадного стану потерпілої особи. Поширеним **способом приховання** цього злочину є маскування гвалтівника, замовчування про себе чи повідомлення неправдивих відомостей, вбивство потерпілої особи, чи навпаки, прагнення надати потерпілій особі першу допомогу.

Обстановка злочину. Певне значення має вивчення обстановки згвалтування. Підлягають встановленню всі деталі розвитку злочину: місце зустрічі, шлях і спосіб руху до місця події і після нього, дії гвалтівника тощо. До обставин, що підлягають вивченню, відноситься і поведінка потерпілої. В ході розслідування важко, але необхідно встановити об'єктивні критерії її поведінки, оскільки суди враховують це під час визначення міри покарання.

Сліди згвалтування. Найбільш характерними слідами згвалтування є: розірваний одяг потерпілої, сліди боротьби на тілі як потерпілої, так і підозрюваного (укуси, гематоми на шиї, обличчі тощо). На одязі потерпілої і підозрюваного, як правило, залишаються сліди виділень людського організму, а на місці скоєння злочину – окремі елементи одягу: гудзики, нижня білизна, носові хустки, предмети туалету, а в ряді випадків – документи.

Місце і час скоєння злочину. Найчастіше місцем скоєння згвалтування є підвали будинків, покинуті будівлі, підсобні приміщення, а іноді й квартири, готелі, лісопосадки та інші місця, де відсутні посторонні особи. Точне встановлення часу скоєння згвалтування дозволяє не лише перевірити показання потерпілої і підозрюваного, який може заявити про своє алібі, але й виявити свідків злочину.

Всі перераховані елементи криміналістичної характеристики згвалтувань між собою пов'язані й зумовлюють один одного. Поєднання цих елементів у конкретних ситуаціях різне, а

відповідно і значення їх для розслідування неоднозначне в кожному окремому випадку розслідування.

Під час розслідування справ про зґвалтування необхідно встановити:

- ◆ наявність самої події злочину;
- ◆ особу, що скоїла зґвалтування;
- ◆ винність особи, що скоїла даний конкретний злочин;
- ◆ обставини, що визначають характер та ступінь відповідальності;
- ◆ причини та умови, що сприяли скоєнню даного зґвалтування.

Необхідно в'яснити чи був статевий акт скоєний всупереч волі потерпілої, або був використаний її безпорадний стан, що проявився у фізичній чи психічній безпорадності потерпілої. Після встановлення факту зґвалтування слідчий повинен встановити такі обставини:

- ◆ у чому саме проявлялося фізичне насилля;
- ◆ форму та зміст погрози;
- ◆ чим був обумовлений безпорадний стан потерпілої і в чому він конкретно проявився.

§2. Початковий етап розслідування

На початковому етапі розслідування зґвалтувань необхідно передбачити в плані наступні три основні комплекси слідчих дій та оперативно-розшукових заходів:

- 1) спрямованих на одержання від потерпілої й інших осіб вихідної інформації про вчинену подію, виявлення, вилучення і фіксацію наявних слідів злочину;
- 2) що забезпечують встановлення і затримання особи чи осіб, що скоїли зґвалтування;
- 3) що мають за мету перевірити причетність конкретної особи чи осіб до події, що розслідується.

На початковому етапі розслідування більшість із слідчих дій носять невідкладний характер. Ні однією із них, як правило, не можна нехтувати, всі вони взаємопов'язані і зумовлюють одна

одну, забезпечуючи в поєднанні з оперативно-розшуковими заходами ефективно встановлення істини у справі (Схема 20).

Кримінальні справи про зґвалтування, передбачені ст. 152 Кримінального кодексу України, порушуються лише за скаргою потерпілої особи. Як виняток справа може бути порушена прокурором й за відсутності скарги потерпілої. Справа, порушена прокурором, надсилається для продовження дізнання чи досудового слідства, а після закінчення розслідування розглядається судом у загальному порядку. В разі примирення потерпілої особи з обвинуваченим така справа закриттю не підлягає (ч. 3 ст. 27 КПК України). За наявності обтяжуючих обставин (ч. 2–4 ст. 152 КК України) кримінальна справа порушується незалежно від скарги потерпілої особи.

В письмовій чи усній скарзі про зґвалтування повинні міститися такі основні елементи:

- ◆ попередження потерпілої про кримінальну відповідальність за завідомо неправдиве повідомлення про вчинення злочину (ст. 383 КК України);
- ◆ повне викладення обставин події;
- ◆ чітко виражене прохання притягнути гвалтівника до кримінальної відповідальності;
- ◆ роз'яснення санкцій ч. 1 ст. 152 КК України і положень ст. 27 КПК України про те, що після порушення кримінальна справа не може бути закрыта за примиренням потерпілої з особою, яка вчинила зґвалтування.

Крім заяви (скарги) потерпілої про факт зґвалтування необхідно додатково зібрати певні об'єктивні дані, які вказують на ознаки злочину. Ці дані необхідно одержати з інших джерел, які підтверджують подію зґвалтування.

Іноді перед порушенням кримінальної справи проводиться попередня перевірка, передбачена ст. 97 КПК України. Метою перевірки є встановлення факту зґвалтування та отримання додаткових даних, що свідчать про подію злочину. Перевірка не повинна підміняти розслідування і, як правило, проводиться шляхом відбирання пояснень від потерпілої та інших осіб, яким відомо про даний факт.

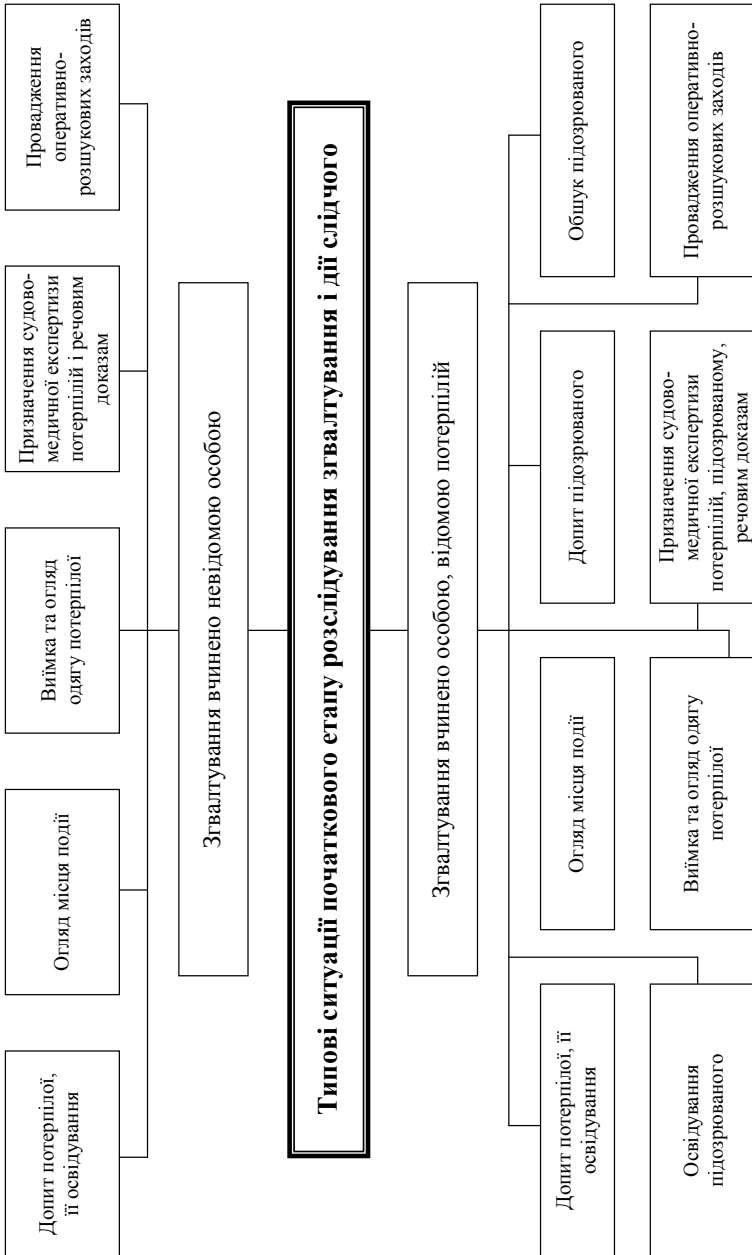

Схема 20. Типові ситуації початкового етапу розслідування згвалтування і дії слідчого

У системі початкових слідчих дій необхідно виділити ті, які за справами про зґвалтування рекомендується виконувати невідкладно: допит потерпілої; розшук і затримання підозрюваного; огляд місця події, виїмка й огляд одягу потерпілої і підозрюваного; судово-медична експертиза чи освідування потерпілої і підозрюваного. Час, послідовність, спрямованість, поєднання оперативно-розшукових і слідчих дій обумовлені вихідними даними конкретної слідчої ситуації.

Початковий етап розслідування зґвалтування завершується тоді, коли зібрано достатньо доказів для висунення обґрунтованих слідчих версій стосовно обставин вчиненого злочину і вини конкретної особи.

До найбільш типових версій під час розслідування справ про зґвалтування можна віднести:

- ◆ мало місце зґвалтування з застосуванням фізичного чи психічного насильства, чи погрози його застосування;
- ◆ статевий акт був виконаний за добровільною згодою заявниці;
- ◆ заява про зґвалтування є неправдивим доносом;
- ◆ мало місце задоволення статевої пристрасті неприродним способом;
- ◆ злочин не був закінчений (потерпіла зуміла захиститися).

Особливості планування розслідування за справами про зґвалтування в значній мірі обумовлені типовими слідчими ситуаціями, що виникають на початковому етапі розслідування. Перша з них – коли потерпілій відомий гвалтівник, друга – коли зґвалтування вчинено невідомим.

У разі, коли потерпіла називає в якості гвалтівника особу, їй відому, перед слідчим стоїть завдання перевірити, чи дійсно вона винна у скоєнні злочину.

Вибірковий аналіз кримінальних справ показує, що в переважній більшості (понад $\frac{2}{3}$) випадків підозрювані, відомі потерпілим, посилаються на те, що статевий акт було здійснено добровільно.

Успішне розслідування зґвалтування забезпечується лише в тому випадку, якщо слідчий наполегливо і послідовно перевіряє показання і потерпілої, і особи, підозрюваної в зґвалтуванні.

Під час перевірки версії про добровільний характер статевого акту слідчий перш за все вияснює, чи застосовував підозрюваний насильство (чи погрозу насильством) для вчинення статевого акту. З цією метою він у першу чергу здійснює огляд місця події, обшук в квартирі підозрюваного, огляд його одягу, освідчування підозрюваного і потерпілої, допит очевидців та інших свідків.

У разі, коли гвалтівник невідомий потерпілій, перевірка версій і планування розслідування мають певні особливості. В цих випадках перевіряються версії про особу злочинця, речові докази, виявлені на місці події. Проводиться невідкладний допит потерпілої, огляд місця події, допит свідків, призначається судово-медична експертиза потерпілої.

Під час розслідування замаху на згвалтування слідчий найчастіше висуває і перевіряє версії, пов'язані з в'ясненням питань про те, чи дійсно мав місце замах на згвалтування чи заявниця добросовісно помилялась в оцінці вчинених дій; чи не є заява завчасно неправдивою, поданою з метою компрометування певної особи; чи не є відмова від вчинення згвалтування добровільною, що виключає кримінальну відповідальність. У відповідності з вказаними версіями планується провадження слідчих дій: допит і освідчування заявниці і підозрюваного, огляд місця події, допит свідків.

Необхідно також побудувати і перевірити версії про скоєння згвалтування однією особою чи групою осіб. Основні версії, які повинні бути ретельно перевірені стосовно суб'єкта даного злочину, такі:

- ◆ звалтування скоєно особою, на яку вказала потерпіла;
- ◆ потерпіла помиляється в імені особи, що скоїла згвалтування, чи умисно вказує на іншу особу;
- ◆ потерпіла обмовлює конкретну особу з будь-яких причин.

За справами про згвалтування поряд зі слідчими діями в плані розслідування повинні бути передбачені й оперативно-розшукові заходи. Вони здійснюються з метою швидкого розшуку злочинця, встановлення очевидців, свідків злочину, виконання інших доручень слідчого. У тих випадках, коли

злочинець невідомий, особливо важливо під час своєчасного одержання інформації про обставини злочину і прикмети злочинця негайно організувати його розшук «за гарячими слідами». Чим швидше буде розпочато переслідування злочинця, тим повніше й ефективніше буде використано оперативно-розшукові заходи.

§3. Наступний етап розслідування

Внаслідок проведених слідчих дій на початковому етапі встановлені основні обставини, що відносяться до події злочину: коли, де і в якій обстановці було скоєно згвалтування; в чому проявлялося фізичне чи психічне насильство; чим погрожував гвалтівник потерпілій і чи застосовував з цією метою будь-які знаряддя; які спричинені потерпілій ушкодження і чим; чи проявляла потерпіла опір і в чому він виражався; чи є сліди її опору на одязі і тілі гвалтівника; чи був злочин закінчений, якщо ні, то чому; які сліди насильства залишились на тілі та одязі потерпілої; чи не перебувала потерпіла в момент насильства у хворобливому чи безпорадному стані; чи жила вона раніше статтевим життям; хто міг бачити її і насильника на місці події до і після неї; чи знайома вона з гвалтівником та їх взаємовідносини; чи не просив він відмовитися від заяви про згвалтування, що за це обіцяв тощо.

Крім того, слідчий уже володіє відомостями: що собою представляють потерпіла і підозрюваний, є покази їх і свідків, одержані під час допиту; складений розгорнутий план розслідування. Особливості наступного етапу розслідування в основному залежать від того, наскільки повно досліджені на початковому етапі версії про обставини згвалтування, відношення і поведінка потерпілої і підозрюваного, позиція, яку він зайняв після пред'явлення постанови про притягнення в якості обвинуваченого і під час допиту.

В ході наступного етапу розслідування в залежності від поведінки обвинуваченого виникають такі **типові ситуації**:

- 1) обвинувачений визнає зустріч з потерпілою і факт статтевих зносин з нею, але відкидає їх насильницький характер;

- 2) визане знайомство з потерпілою, посилається на наявність між ними інтимних відносин і заявляє, що статевий акт з нею був добровільний;
- 3) відкидає зустріч з потерпілою, посилається на алібі.

Під час першої ситуації завдання слідчого зводиться до того, щоб на підставі зібраних на початковому етапі розслідування фактичних даних побудувати версії, перевірка яких дозволить достовірно встановити: з якою метою і за чією ініціативою зустрілися потерпіла і обвинувачений на місці події, чи приховували вони цю зустріч від оточуючих; чи мало місце насильство з боку обвинуваченого та опір потерпілої; чи могло їх знайомство стати умовою або приводом до статевого акту. Для перевірки версій, спрямованих на в'яснення першого питання, необхідно детально проаналізувати обставини зустрічі і взаємовідносини потерпілої та обвинуваченого. З цією метою слідчий повинен шляхом допиту обвинуваченого, потерпілої і свідків, на яких вони посилаються, установити: як давно вони знайомі і при яких обставинах відбулось їх знайомство; чи проявлялась під час попередніх зустрічей у кого-небудь із них схильність до зближення; як вела себе потерпіла в колі знайомих з обвинуваченим та іншими чоловіками; чи була вона раніше або в даний час знайома з ким-небудь із них тощо. Важливо в'яснити також, з якою метою і за чією ініціативою відбулась зустріч на місці події, хто знав про цю зустріч і бачив їх перед нею.

Перевірка версій і пояснень потерпілої та обвинуваченого по другому питанню вимагає детального аналізу слідів насильства на одязі і тілі як потерпілої, так і підозрюваного, перевірки їх показань про походження цих слідів, відповідності їх висновкам судово-медичної і криміналістичної експертиз.

Перевірка версій і показань потерпілої та обвинуваченого за третім питанням, крім детального вивчення характеру їх попередніх відносин, повинна бути спрямована на всебічне вивчення обстановки події, що розслідується.

Під час другої ситуації, коли обвинувачений вказує на знайомство з потерпілою, посилається на наявність інтимних відносин між ними і добровільні статеві зносини, за кожним із фрагментів його пояснень необхідно висунути обґрунтовані версії і критично їх перевірити: виїмкою та оглядом переписки з потерпілою, виявленням і вивченням інших доказів, на які він посилається (щоденники, фотознімки, подарунки тощо), а також допитом осіб, які добре знають обох і взаємовідносини між ними на протязі всього періоду знайомства. Встановлення інтимного зв'язку з обвинуваченим, який раніше приховувала потерпіла, може бути важливим підтвердженням правдивості його показань про добровільний характер статевого акту і підставою для побудови версій про можливий наклеп потерпілої.

Під час третьої ситуації, коли обвинувачений відкидає факт зустрічі з потерпілою, посилаючись на алібі, необхідно ретельно перевірити посилання на алібі, встановити чи спростувати версію звинувачення про його перебування на місці події і факту статевого акту з потерпілою з застосуванням насильства. Перевірка посилань на алібі у цих випадках нічим не відрізняється від перевірки його за справами про вбивства. Аналогічно, шляхом співставлення показань обвинуваченого і потерпілої з результатами огляду місця події та інших слідчих дій, повинна бути перевірена версія щодо перебування його на місці події. У даному випадку важливе значення може мати провадження очної ставки між ним і потерпілою, а також одночасна чи почергова перевірка їх показань на місці події.

Важливим завданням наступного етапу розслідування справ про зґвалтування є виявлення обставин, що впливають на ступінь і характер відповідальності винного, а також причин й умов, що сприяли скоєнню даного злочину. Тому під час уточнення плану розслідування з урахуванням ситуації, що склалася, та версій, що підлягають перевірці, необхідно включати в нього питання, що відносяться до виявлення не лише виправдувальних чи звинувачуючих обставин, але й пом'ягшуючих чи обтяжуючих його відповідальність, а також про причини й умови, що сприяли скоєнню даного злочину.

§4. Особливості тактики проведення окремих слідчих дій

В ході розслідування факту зґвалтування важливе значення має **допит потерпілої**, оскільки лише їй відомі подробиці скоєння цього злочину і дані про особу, що його вчинила. Проводять його терміново після порушення кримінальної справи. В ході допиту встановлюються деталі скоєного злочину, оскільки саме вони, як правило, мають значення під час викриття злочинця, а також у ході подальшої перевірки показань потерпілої.

У ході допиту необхідно в'яснити: де мало місце зґвалтування, коли, в якій обстановці, яким чином потерпіла опинилась на місці події, поведінку злочинця до і після скоєння злочину, чи мало місце фізичне і психічне насильство і в чому воно проявлялося, чи застосовував в даному разі злочинець зброю.

Якщо потерпіла повідомляє, що вона перебувала в момент зґвалтування у безпорадному стані, необхідно одержати від неї детальні показання, в чому саме проявлявся її безпорадний стан і які причини його.

Важливо в'яснити також, чи проявляла потерпіла опір гвалтівнику, в якій формі він проявлявся, чи була боротьба між ними і які у зв'язку з цим сліди могли залишитися на одязі і тілі злочинця, де цей одяг знаходиться. Якщо потерпілій не відома особа, що скоїла зґвалтування, то в ході допиту необхідно детально в'яснити прикмети зовнішності злочинця, які сприяли б його розшуку.

Якщо потерпілій відома особа, що скоїла зґвалтування, необхідно в'яснити все, що стосується характеру взаємовідносин між нею і підозрюваним. В ході допиту в'ясняється також те, чи потерпіла добровільно подала заяву про зґвалтування. Якщо потерпіла допитується після того, як пройшов певний час після зґвалтування, необхідно перевірити, чи вона вагітна.

Розшук і затримання злочинця відноситься до числа першочергових дій. У цих випадках доцільно користуватися допомогою потерпілої, яка найбільш достовірно може визначити особу, що скоїла злочин. У розшуку і затриманні беруть участь працівники карного розшуку за дорученням слідчого.

Огляд місця події також проводиться за участю потерпілої. Особлива увага приділяється виявленню та описуванню місця зґвалтування, його розташування по відношенню до дороги, найближчих будівель тощо.

У ході огляду необхідно звернути увагу на можливість утворення на одязі, взутті і тілі гвалтівника нашарувань ґрунтового забруднення і рослинних часток, взяти їх проби для експертних досліджень. Пошук мікрочастинок необхідно починати з огляду місця події.

Обшук і виїмка. Під час затримання підозрюваного проводиться обшук: особистий; за місцем проживання; за місцем роботи. Мета обшуку – відшукати предмети, які знаходились у підозрюваного в момент зґвалтування потерпілої чи раніше належали їй. Виїмка, як правило, проводиться на початковій стадії розслідування перед оглядом одягу потерпілої і підозрюваного. Дана слідча дія повинна проводитися в усіх випадках порушення справи за фактом зґвалтування, оскільки на одязі потерпілої і підозрюваного майже завжди залишаються сліди насильства, які потім використовуються в якості доказів.

Огляд одягу проводиться на місці його виїмки. Для його дослідження застосовують ультрафіолетовий світильник. В огляді приймають участь поняті, а в необхідних випадках – спеціалісти (судово-медичний експерт, криміналіст). Необхідно ретельно оглянути зовнішню і внутрішню сторони одягу, кишені, манжети, шви тощо. Навіть якщо під час огляду не виявлено нічого суттєвого, але є підстави думати, що одяг до чогось доторкався, його необхідно відправити на експертизу. Мікрочастинки вилучають окремо.

Призначення експертизи. Для виявлення даних, що свідчать про здійснення статевого акту, а також установлення тілесних пошкоджень, які вказують на насильницьке скоєння статевого акту, призначається судово-медична експертиза потерпілої. З її допомогою визначаються: наявність факту злочину; наслідки зґвалтування (зараження венеричною хворобою, вагітність, ступінь тяжкості тілесних ушкоджень).

На вирішення судово-медичної експертизи виносяться такі питання:

- ◆ чи є в наявності тілесні ушкодження, характерні для згвалтування, їх давність;
- ◆ чи порушена дівоча плевра, якщо так, то при яких обставинах;
- ◆ чи відповідає характер виявлених ушкоджень обставинам, викладених потерпілою;
- ◆ чи є на тілі потерпілої плями крові чи сперми, їх група і походження;
- ◆ чи жила потерпіла раніше статтевим життям;
- ◆ чи є ознаки венеричного захворювання, якого і коли воно виникло;
- ◆ чи вагітна потерпіла, строк вагітності.

Під час розслідування згвалтування здійснюється **допит підозрюваного**. Його доцільно проводити після допиту потерпілої з використанням даних, які вона повідомила. Мета допиту – встановити не лише причетність підозрюваного до даного злочину, а й установлення взаємовідносин з потерпілою, обставин і мотивів його скоєння.

До допиту підозрюваного необхідно підготуватися: проаналізувати показання потерпілої, результати огляду місця події та її одягу, висновок судово-медичної експертизи, ознайомитися з характеристикою та іншими документами, що дозволяють скласти уявлення про особистість підозрюваного, його спосіб життя і поведінки. Такі дані необхідні для визначення тактики допиту та орієнтування в ході його проведення.

Перевірка показань на місці. Під час перевірки показань на місці пояснення потерпілої чи обвинуваченого співставляються з раніше даними показаннями і з фактичною обстановкою місця злочину. Таким шляхом можуть бути виявлені неточності і протиріччя в показаннях, нові речові докази. Перевірка показань на місці важлива тим, що сприяє поживленню асоціативних зв'язків. Особа, що допитується, одержує можливість повніше і точніше згадати і відтворити окремі обставини з урахуванням обстановки місця події.

Пред'явлення для упізнання. Під час розслідування згвалтування часто виникає необхідність у пред'явленні для упізнання особи чи предметів потерпілій, підозрюваному чи свідкам. Проводиться дана слідча дія в порядку, передбаченому вимогами кримінально-процесуального законодавства.

Основні завдання профілактичних процесуальних та організаційно-виховних дій слідчого – це виявлення причин та умов скоєння злочину, вжиття необхідних заходів (через державні органи і громадські організації) щодо усунення їх, а також недопущення чи прискання аналогічних злочинів на підвідомчій території.

Контрольні запитання

1. У чому полягає сутність криміналістичної характеристики згвалтувань?
2. Які елементи входять в криміналістичну характеристику згвалтувань?
3. У чому полягає початковий етап розслідування згвалтувань?
4. Які типові версії про згвалтування на початковому етапі розслідування можуть висуватись?
5. У чому суть наступного етапу розслідування згвалтувань?
6. Які типові ситуації можуть виникати після пред'явлення гвалтівнику постанови щодо притягнення його в якості обвинуваченого?
7. Які особливості тактики провадження окремих слідчих дій під час розслідування згвалтувань?

Теми рефератів і курсових робіт

1. Проблеми розслідування згвалтувань засобами і методами криміналістики.
2. Значення і завдання криміналістичної характеристики згвалтувань в ході розслідування і попередження даного виду злочинів.
3. Особливості початкового і наступного етапів розслідування згвалтувань.

Література

1. Кримінальний кодекс України. – К., 2001. – С. 99–101.
2. Кримінально-процесуальний кодекс України. – К., 1994. – С. 14, 52, 73–75.
3. Советская криминалистика. Методика расследования отдельных видов преступлений / Под ред. В.К. Лисиченко. – К., 1988. – С. 131–156.
4. Криминалистика. Учебник / Под ред. Н.П. Яблокова. – М., 1997. – С. 546–562.
5. Криміналістика. Підручник / За ред. В.Ю. Шепітька. – К., 2001. – С. 419–444.

Тема 28.

Розслідування крадіжок

- ◆ Криміналістична характеристика крадіжок
- ◆ Початковий етап розслідування
- ◆ Наступний етап розслідування
- ◆ Особливості тактики проведення окремих слідчих дій

§1. Криміналістична характеристика крадіжок

Кримінальний закон розрізняє крадіжку як таємне викрадення чужого майна (ст. 185 КК України). Під час розслідування крадіжок підлягають встановленню наступні обставини:

- ◆ чи мав місце факт крадіжки;
- ◆ час, місце і спосіб вчинення крадіжки;
- ◆ чи використовувались злочинцем технічні засоби і які саме;
- ◆ у кого вчинено крадіжку і кому належить викрадене майно;
- ◆ які речі викрадено, їх прикмети;
- ◆ розмір спричиненої шкоди;
- ◆ де знаходиться викрадене майно;
- ◆ хто скоїв крадіжку, кількість злочинців, роль кожного із них під час вчинення злочину, чи була між ними попередня змова, чи не вчинені злочинцем інші крадіжки;
- ◆ які обставини сприяли скоєнню крадіжки.

Обтяжуючими вину обставинами під час скоєння крадіжки є: спричинення значної шкоди потерпілому; скоєння крадіжки з попередньою змовою групи осіб; скоєння крадіжки повторно; скоєння цього злочину з проникненням у житло.

Крадіжка включає значне коло злочинів, які відрізняються предметом посягання, способом вчинення і приховування, місцем реалізації злочинного задуму. Виходячи з цього, можна поділити крадіжки:

- ◆ з приміщень – магазинів, кіосків, складів, санаторіїв, гуртожитків, готелів, квартир, будинків, дач тощо;
- ◆ особистих речей громадян у потягах, на вокзалах тощо;
- ◆ матеріальних цінностей з цехів промислових підприємств, підприємств агро-промислового комплексу, комунального господарства і будівельних майданчиків, а також вантажів на залізничному, річковому, морському і повітряному транспорті;
- ◆ кишенькові (у громадському транспорті, на базарах);
- ◆ транспортних засобів (автомобілів, мотоциклів, мопедів тощо).

Конкретна подія крадіжки характеризується притаманною їй індивідуальною сукупністю ознак. Однак ці злочини мають і спільні риси, які дозволяють дати їм узагальнену характеристику і виділити при цьому певну специфіку розслідування деяких видів крадіжок і на цій основі визначити основні елементи криміналістичної характеристики цього виду злочинів, зокрема: обстановку, в якій готуються і вчиняються крадіжки; предмет злочинного посягання; способи вчинення крадіжок; типові сліди; особу злочинця; особу потерпілого від злочину.

Кожний із перерахованих елементів об'єднує цілу групу обставин, тісно пов'язаних і взаємообумовлених в конкретній події, що розслідується. В даному випадку доцільно розглянути кожний елемент криміналістичної характеристики крадіжок окремо.

Важливе місце серед елементів криміналістичної характеристики крадіжок займає **обстановка**, в якій готуються і вчиняються ці злочини. В обстановку включаються місце і час скоєння крадіжок. Місце вчинення у більшості випадків обмежено невеликою площею (ділянка місцевості, приміщення тощо). Щодо даних про час скоєння крадіжок, то питома вага їх у загальній кількості злочинів, що скоюються в святкові і вихідні дні, дещо нижча, ніж в інші дні тижня. Більшість квартирних крадіжок, як показує вивчення практики, вчиняється з 8 до 18 години, коли основна маса працюючих мешканців відсутня; крадіжки автомобілів із гаражів вчиняються найчастіше в нічний час, з відкритих стоянок – вдень; значна кількість кишенькових крадіжок вчиняється в ранкові і вечірні часи пік, коли створюються сприятливі для них умови в міському транспорті, магазинах та інших багатолюдних місцях.

Предметом крадіжок можуть бути різні речі із приміщень, що зберігаються в квартирах, домах, дачах, гроші, вироби із дорогоцінних металів, радіо-, кіно-, фотоапаратура, вироби із хрусталу, антикварні речі, книги, автомобілі, мотоцикли, мопеди тощо.

Предметом кишенькових крадіжок є гроші, інші цінності, кіно-, фотоапарати, портативні магнітофони, радіоприймачі, що викрадаються з кишень, сумок, портфелів, валіз.

Спосіб вчинення крадіжки є основним елементом криміналістичної характеристики, оскільки об'єднує одним задумом систему дій щодо приготування, вчинення і приховання злочину. Більшості крадіжок із приміщень, автомобілів передують попереднє вивчення місця. З цією метою використовуються різні приводи для відвідування приміщень: під видом слюсаря, електрика, газовика тощо. Мета відвідування – визначення предмета крадіжки і місця його зберігання, вивчення розташування приміщень, особливостей замикаючих пристроїв на дверях, вікнах, кількість мешканців тощо.

В якості знарядь злону використовуються як інструменти побутового призначення, так і спеціально виготовлені.

Більшість крадіжок скоюється з приховуванням слідів злочину. Злочинці заздалегідь передбачають шляхи залишення місця крадіжки. Викрадене майно збувається, як правило, незнайомим особам.

Спосіб вчинення злочину у більшості випадків дозволяє визначити деякі особливості особи, що скоїла крадіжку (стать, вік, рід занять тощо).

В криміналістичній характеристиці крадіжок важливе місце займають дані про **типові сліди та інші джерела**. Механізм слідоутворення під час вчинення крадіжки обумовлюється характером взаємодії злочинця з навколишньою матеріальною обстановкою. На місці події сліди залишають: злочинець у вигляді слідів ніг, рук, зубів, крові, слини, губної помади, мікрочастинок одягу, запахові сліди тощо; знаряддя злочину – сліди розпилу, удару, віджиму, свердління, транспортних засобів тощо. Всі сліди між собою пов'язані і відображають ознаки конкретного предмета чи особи, а також механізму слідоутворення. На тілі, одязі та взутті злочинця і використаних ним знаряддях також можуть залишатися сліди з місця події і від злочинних дій (пошкодження, нашарування фарби, ґрунту, металевих і дерев'яних опилок, крові, волокон тканини тощо).

Особа злочинця в криміналістичній характеристиці крадіжок також займає важливе місце. Злочинців, що скоїли крадіжки, можна умовно поділити на дві групи:

- 1) особи з стійкою антисуспільною установкою, які вчиняють крадіжки великої кількості предметів і добре продуманим способом. Вони можуть мати певну спеціалізацію (квартири зі зломом, кишенькові, крадіжки автомобілів тощо);
- 2) особи, що вчинили крадіжку у зв'язку з виникненням певних конкретних обставин. Внутрішньо вони не підготовлені до скоєння злочинів, але вчиняють крадіжку, коли зовнішня обстановка, найчастіше віктимна поведінка жертви, провокує на її скоєння (залишені без нагляду особисті речі, не закриті на замок двері автомобіля тощо). Ці особи викрадають предмети, що знаходяться на виду, і намагаються швидко залишити місце крадіжки. Значну частку серед крадіїв складають неповнолітні. Характерним для обох груп злочинців є наявність корисливого мотиву.

Особа потерпілого є одним із елементів криміналістичної характеристики крадіжок. Злочинець, як правило, не випадково вибирає об'єктом посягання майно конкретної особи, оскільки йому відомо про знаходження в даній квартирі певних цінностей, про відсутність гаража у власника автомобіля тощо. Завдання слідчого полягає в з'ясуванні характеру зв'язку елементів у системі «жертва – злочинець». Типовими є зв'язки: а) що обумовлюють сам факт злочину чи окремі його обставини (предмет крадіжки, спосіб дій, час, місце тощо). Найчастіше ці зв'язки побутові чи виробничі; б) що обумовлюють спосіб дій злочинця і потерпілого після вчинення крадіжки.

§2. Початковий етап розслідування

Для порушення кримінальної справи про вчинення крадіжки підставами є: а) заяви громадян чи службових осіб; б) заяви очевидців чи інших осіб, яким стало відомо про злочинну діяльність конкретних осіб; в) затримання з викраденими предметами; г) інші джерела. Якщо відомості про факт крадіжки викликають сумніви в їх достовірності, необхідно провести попередню перевірку. Не допускається підміна розслідування крадіжки перевіркою первинних матеріалів про неї.

Зміст початкового етапу розслідування крадіжок визначається слідчою ситуацією, яка склалася в залежності від часу, що пройшов з моменту крадіжки чи виявлення її слідів, предмета крадіжки, поведінки винних, потерпілих, свідків тощо. Кожна конкретна крадіжка на початковому етапі розслідування характеризується притаманною лише їй слідчою ситуацією.

Типовими слідчими ситуаціями початкового етапу розслідування крадіжок (Схема 21) є:

1. Факт крадіжки встановлено, є відомості про уявного злочинця. Основні завдання полягають у затриманні крадія, виявлення викраденого майна.

Одночасно з допитом свідків, оглядом місця події з цією метою широко використовуються оперативно-розшукові можливості служб органів внутрішніх справ. У разі затримання підозрюваного його необхідно негайно обшукати з метою виявлення викраденого, знарядь і слідів злочину. Позитивні результати дає проведення одночасно обшуків за місцем мешкання і роботи підозрюваного, його родичів і близьких.

Завданням огляду місця крадіжки в даній ситуації є виявлення, фіксація і вилучення слідів злочину з метою уточнення наявних в розпорядженні слідчого даних про особу, що скоїла крадіжку.

2. Факт крадіжки виявлено, але відсутні відомості про особу, що скоїла злочин. Повідомлення про крадіжку надійшло від потерпілого, його родичів, сусідів, інших осіб, що виявили явні ознаки крадіжки (зломані двері квартири, відсутні певні речі тощо). Основним завданням є виявлення особи, що скоїла крадіжку. З цією метою можуть бути застосовані різні оперативно-розшукові заходи (операції). Їх здійснення починається з попереднього опитування потерпілого з питань крадіжки. Огляд місця крадіжки проводиться планомірно, цілеспрямовано, з застосуванням методів виявлення слідів ніг, рук, знарядь злому. Одночасно з оглядом місця події необхідно організувати роботу кінолога, провести опитування сусідів, родичів потерпілого. Під час виявлення чітких слідів папілярних узорів пальців рук особа злочинця перевіряється за даними кримінальної реєстрації.

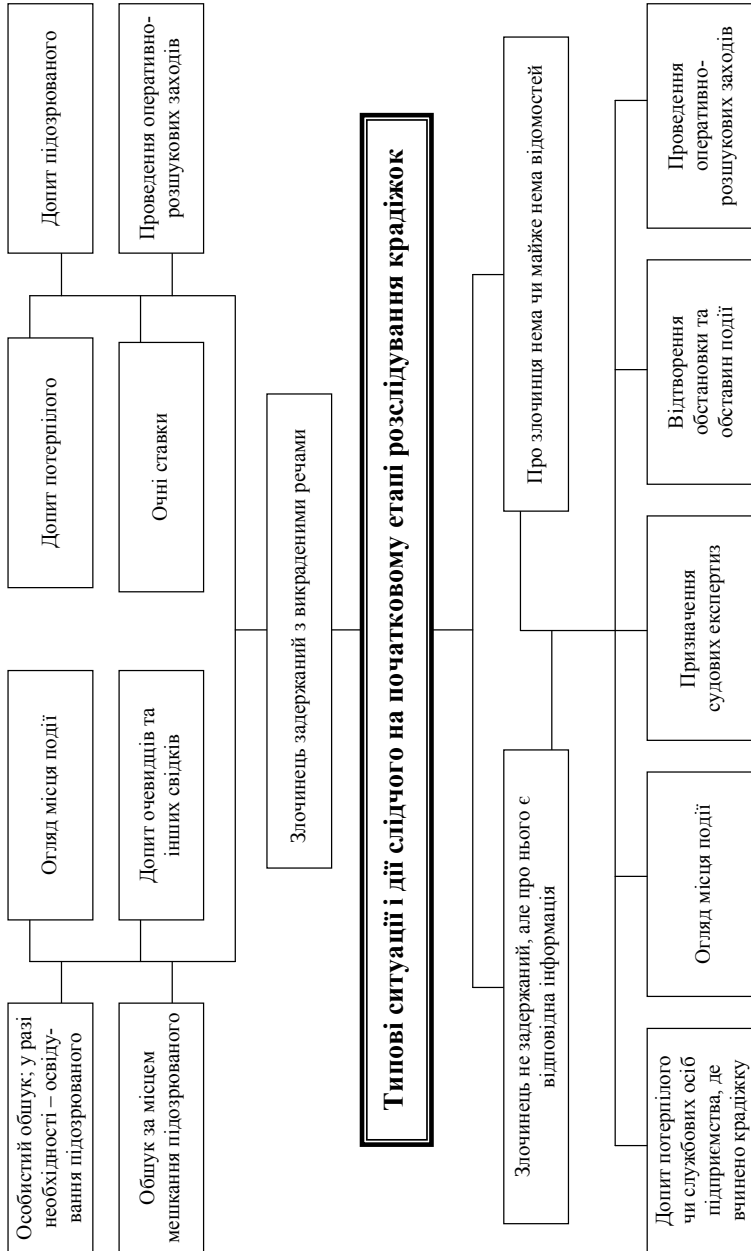

Схема 21. Типові ситуації і дії слідчого на початковому етапі розслідування крадіжок

3. Виявлено факт нестачі особистого майна при відсутності слідів проникнення злочинця до місця його знаходження. Дана ситуація типова у випадках, коли крадіжка майна виявляється не відразу, а після певного часу, викраденими виявляються одна чи декілька речей, що зберігаються в таємних місцях. Потерпілий, виявивши крадіжку предметів, як правило, намагається відшукати їх (оглядає квартиру, шафу, одяг). Лише після огляду й опитування родичів він заявляє про крадіжку. Виникають типові загальні версії: вчинено крадіжку майна членом сім'ї чи знайомим; має місце інсценування крадіжки тощо. В даній ситуації можлива організація оперативно-розшукових заходів, спрямованих на розшук викраденого майна, виявлення осіб, які мають певні відомості про злочин. Одночасно з допитом потерпілого здійснюється допит родичів, сусідів з метою виявлення кола осіб, що знають про викрадене майно, місце його зберігання. Якщо показання не співпадають, доцільно провести очну ставку.

4. Факт крадіжки виявлено і підозрюваний затриманий з речовими доказами. Завдання під час даної слідчої ситуації полягає в тому, щоб закріпити сліди злочину. Слідчий повинен негайно прибути на місце затримання і вжити заходів щодо встановлення обставин крадіжки, збереження і закріплення доказів. Типовими версіями в даній ситуації є: факт крадіжки мав місце і вчинена вона затриманим; затриманий придбав крадене майно чи взяв його на зберігання тощо. З метою перевірки цих версій проводяться слідчі дії, спрямовані на одержання відомостей про подію злочину і про злочинця, виявлення на затриманому слідів (особистий обшук, обшук за місцем мешкання, огляд одягу тощо).

5. Виявлено викрадене майно, але відсутні відомості про потерпілого та особу, що скоїла крадіжку. В даній ситуації на початковому етапі розслідування, крім крадія, підлягає встановленню місце крадіжки й особа потерпілого. Слідчі дії полягають в тому, щоб оглянути викрадені предмети, а також місця їх виявлення, допит осіб, що виявили крадене. Під час огляду місця виявлення предметів крадіжки основна увага звертається на спосіб їх приховування, сліди, що ведуть до місця вияв-

лення. Огляд викрадених предметів проводиться з метою виявлення на них слідів рук, мікрослідів, а також ознак, що свідчать про їх власника. Іноді серед викраденого виявляють особисті документи потерпілих, проїзні документи, що свідчать про маршрути їх переміщення тощо. Під час допиту осіб, що виявили викрадене, встановлюються прикмети осіб (зовнішності, одягу тощо), що зустрічались ними поблизу. Одночасно з вказаними діями наводяться довідки щодо заяв про крадіжки предметів і вживаються заходи щодо встановлення потерпілого і виявлення крадія.

6. Про факт крадіжки заявив обвинувачений, що проходить за іншою кримінальною справою, заяви від потерпілого не надходило. Завдання в даній ситуації полягає в установленні факту крадіжки, особи потерпілого. Для цього слідчий повинен шляхом перевірки показань на місці точно встановити місце крадіжки, провести його огляд, виявити і зафіксувати сліди, допитати осіб, що тут мешкають, вжити заходів щодо розшуку викраденого. Важливо встановити особу потерпілого і причини, за якими вона не заявила про крадіжку.

Отже, початковими слідчими діями під час розслідування крадіжок у більшості випадків є допит потерпілого і свідків, огляд місця події, результати яких дають підстави для висунення обґрунтованих версій, планування слідчих дій та оперативно-розшукових заходів щодо їх перевірки. На початку розслідування висуваються, як правило, загальні версії про подію в цілому чи окремі версії: про окремі її сторони, осіб, причетних до її скоєння; про місце можливого перебування злочинця, про місце знаходження викраденого майна. Ступінь деталізації питань, що включаються в план розслідування на початковому етапі, залежить від обсягу зібраних даних і слідчої ситуації, що склалася.

Важливе значення на цьому етапі має опрацювання погоджених планів слідчих дій та оперативно-розшукових заходів з метою усунення дублювання. Організуюча роль у цій діяльності належить слідчому. В план повинні бути включені:

- ♦ питання, що підлягають вирішенню оперативно-розшуковими заходами (про місце перебування злочинця, що переховується, можливі місця збуту викраденого тощо);

- ◆ слідчі дії з вказівкою конкретної мети їх проведення – враховуються й оперативно-розшукові заходи (обшук на квартирі підозрюваного з метою його розшуку);
- ◆ слідчі дії, під час провадження яких необхідно сприяння працівників карного розшуку (затримання, обшук);
- ◆ слідчі дії, провадження яких доручається органу дізнання.

У ході виконання спланованих дій слідчий аналізує їх результати і в разі необхідності з урахуванням ситуації, що склалася, вносить уточнення в план розслідування.

§3. Наступний етап розслідування

Даний етап розслідування крадіжок спрямований на подальше розширення доказової бази, уточнення обстановки і встановлення мотивів скоєння злочину, вивченню причин та умов, які йому сприяли. В кожному окремому випадку розслідування крадіжки особливості даного етапу залежать від результатів слідчих дій, оперативно-розшукових заходів, виконаних на початковому етапі, та конкретній слідчій ситуації, що склалася на цей час.

Такими ситуаціями можуть бути наступні:

1. Подія злочину не мала місця (предмет крадіжки виявлено потерпілим в іншому місці).

2. Факт крадіжки й особа, що її скоїла, установлені, злочинець визнає себе винним у повному обсязі пред'явленого обвинувачення, його показання не суперечать зібраним по справі доказам, викрадене майно виявлено. В даній ситуації слідчий приймає рішення про достатність зібраних доказів для завершення попереднього слідства.

3. У діях підозрюваного відсутній склад злочину (особа заволоділа належним їй майном). В обох випадках виноситься постанова щодо припинення кримінальної справи, відміняється постанова про застосовані раніше заходи прискання і накладення арешту на майно, вирішується питання про речові докази.

4. Факт крадіжки встановлено, зібрані докази про винність особи, яка її вчинила, однак обвинувачений визнає свою вину частково (визнає, що вкрав лише майно, яке виявлено у нього

під час обшуку, заперечує окремі епізоди злочинної діяльності, збут викраденого тощо). У даній ситуації слідчий на підставі аналізу показань обвинуваченого висуває версії по кожному пункту як зізнання, так і заперечення пред'явленого обвинувачення. З метою їх перевірки він продовжує реалізацію оперативно-розшукових заходів, розроблених на початковому етапі розслідування, а також планує перевірку нових версій, опитування свідків, проведення очних ставок тощо.

5. Факт крадіжки встановлено, зібрані докази щодо вини обвинуваченого в її скоєнні, але він пред'явленого обвинувачення не визнає, посилаючись на алібі (називає місце перебування в момент крадіжки та осіб, які можуть це підтвердити), викрадене майно не виявлено. Типовими версіями у даній ситуації можуть бути: обвинувачений в указаному місці знаходився в інший час; особи, що підтверджують алібі, є спілниками злочину, родичами чи друзями. Розробляються також версії про місце знаходження викраденого майна, продовжується реалізація оперативно-розшукових заходів, здійснюються додаткові обшуки за місцем мешкання обвинуваченого, проводиться пред'явлення для упізнання обвинуваченого і належних йому предметів, призначається експертиза, проводиться допит свідків.

Успішне розслідування крадіжок, особливо квартирних, визначається умінням слідчого і працівників карного розшуку використати допомогу громадськості. Тому під час складання плану розслідування необхідно також врахувати можливості залучення громадськості в ході провадження слідчих дій, а також з метою профілактики крадіжок.

§4. Особливості тактики проведення окремих слідчих дій

Огляд місця події за справами про крадіжки проводиться, як правило, до порушення кримінальної справи. Метою є вивчення обстановки місця події, виявлення і фіксації слідів злочину. Результати огляду можуть бути підставою порушення кримінальної справи, побудови слідчих версій та планування їх пе-

ревірки. До виїзду на місце події необхідно вжити заходів щодо охорони обстановки місця і слідів злочину, затримання злочинця «за гарячим слідами» (переслідування, недопущення збуту викраденого, знищення знарядь і слідів злочину), забезпечення явки осіб, що виявили крадіжку, запрошення спеціалістів (криміналіста, кінолога тощо), приготування засобів криміналістичної техніки, необхідної для фіксації результатів огляду, виявлення, фіксації і вилучення слідів злочину.

Після прибуття на місце крадіжки необхідно точно визначити обстановку: встановити, які зміни відбулися після виявлення крадіжки, чи присутні заявник, потерпілий, свідок. Організація робочого етапу огляду залежить від відомостей, одержаних в ході попереднього опитування особи, яка виявила крадіжку, потерпілого, свідків. Вивчивши обстановку, слідчий інструктує понятих, організує роботу кінолога, експерта-криміналіста, працівника кримінального розшуку та інших учасників огляду.

Ретельно оглядаються місця проникнення злочинця до майна. Встановлюються вони в ході огляду стану дверей, вікон, балконів, замикаючих пристроїв. Найчастіше злочинці відкривають замки підробленими ключами, перепилюють дужки навісних замків. Двері відкривають, віджимаючи їх сокирою, ломом, викруткою, стамескою, долотом, іншими металевими предметами. Під час огляду пошкоджених перепон можуть бути виявлені відбитки пальців рук на дверях, замках, вікнах. Сліди знарядь злому також можуть знаходитись на перерахованих предметах. У протоколі огляду місця крадіжки фіксуються місце розташування, форма і розмір виявлених слідів, залишених знаряддями та інструментами, сліди рук, взуття, волокон тканини, нашарувань сторонніх речовин, деталей замикаючих пристроїв та знарядь злому.

Огляд місця кишенькової крадіжки проводиться в тому випадку, якщо потерпілий може точно його вказати. Основна мета – виявити викинуті злочинцем деякі предмети крадіжки (документи, гаманець).

Під час огляду місця крадіжки необхідно звертати увагу на обставини, які вказують на можливе її інсценування: відсутність слідів там, де за обставинами справи вони повинні бути (сліди

застосування знарядь злому, сліди ніг на ґрунті під вікном будинку тощо).

Допит потерпілого дає можливість одержати відомості про предмет крадіжки (що викрадено, на яку суму тощо), місце знаходження викрадених предметів, осіб, які знали про місце їх знаходження, про підозру стосовно особи, яка могла скоїти крадіжку. В протоколі допиту потерпілого особливо детально описуються викрадені предмети не лише цінні, але й малоцінні, відомості, які використовуються під час розшуку злочинця, впізнання предметів крадіжки.

Допит свідків проводиться з метою встановлення прикмет зовнішності злочинця, характерних ознак його одягу, дій, спрямованих на заволодіння чужим майном. В ході допиту осіб, які затримали злочинця на місці події, встановлюються обставини, за яких вони його помітили, які дії вжиті ними для затримання, як поведив себе затриманий.

Особистий обшук підозрюваного проводиться після його затримання. Під час проведення цієї дії необхідно проявити пильність щодо поведінки затриманого. Важливо слідкувати, щоб він не знищив будь-які предмети, які свідчать про причетність його до скоєної крадіжки. З цією метою огляду підлягають місце затримання і проведення особистого обшуку.

Освідування підозрюваного проводиться з метою встановлення на його тілі слідів (саден, гематом, нашарувань барвників, пально-мастильних матеріалів тощо), а також особливих прикмет, відомості про які одержані в ході огляду місця події, допитів потерпілих, свідків. Результати освідування фісуються в протоколі, нашарування сторонніх речовин вилучаються і пакуються в окремі пакети як речові докази, які в подальшому можуть бути направлені на експертизу.

Допит підозрюваного (обвинуваченого) проводиться після затримання, особистого обшуку та освідування в порядку, передбаченому ст.ст. 107 і 145 КПК України. Допит підозрюваного сприяє одержанню від нього правдивих показань, а оперативна їх перевірка забезпечує швидкий розшук викраденого і вияснення обставин скоєння крадіжки. З урахуванням цього підозрюваного необхідно допитувати на місці його затримання. В ході допиту важливо повніше деталізувати показання як підоз-

рюваного, так і обвинуваченого, але не можна ставити їм питання, формулювання яких містить однозначні чи бажані відповіді. Якщо допитуваний веде себе пасивно під час допиту чи відмовляється давати показання, доцільно повідомити йому окремі факти і запропонувати дати по них пояснення. Об'єктивність показань підозрюваного (обвинуваченого) підтверджується результатами пред'явлення для упізнання (осіб, речей, знарядь злочину), слідчого експерименту, перевірки показань на місці.

Контрольні запитання

1. У чому полягає сутність криміналістичної характеристики крадіжок?
2. Які обставини підлягають встановленню під час розслідування крадіжок?
3. Які слідчі ситуації і версії підлягають розгляду на початковому етапі розслідування крадіжок?
4. Які особливості розслідування крадіжок на наступному етапі?
5. У чому полягають особливості тактики проведення окремих слідчих дій в ході розслідування крадіжок?

Теми рефератів і курсових робіт

1. Роль і значення криміналістичної характеристики крадіжок в розкритті і розслідуванні даного виду злочинів.
2. Особливості початкового і наступного етапів розслідування крадіжок.
3. Особливості тактики проведення окремих слідчих дій в ході розслідування крадіжок.

Література

1. Кримінальний кодекс України. – К., 2001. – С. 118.
2. Кримінально-процесуальний кодекс України. – К., 1994. – С. 49, 62.
3. Советская криминалистика. Методика расследования отдельных видов преступлений / Под ред. В.К. Лисиченко. – К., 1988. – С. 203–224.
4. Криміналістика. Підручник / За ред. В.Ю. Шепітька. – К., 2001. – С. 526–550.

Тема 29.

Розслідування грабежів і розбоїв

- ◆ Криміналістична характеристика грабежів і розбоїв
- ◆ Початковий етап розслідування
- ◆ Наступний етап розслідування
- ◆ Особливості тактики проведення окремих слідчих дій

§1. Криміналістична характеристика грабежів і розбоїв

Грабежі і розбої є тяжкими корисливими злочинами, спрямованими на заволодіння чужим майном. Грабіж – це відкрите викрадення чужого майна, вчинене без застосування насильства чи поєдане з насильством, але не небезпечним для життя і здоров'я потерпілого (ст. 186 КК України). Розбій – це напад з метою заволодіння чужим майном, поєднаний із насильством, небезпечним для життя чи здоров'я особи, яка зазнала нападу, або з погрозою застосування такого насильства (ст. 187 КК України). Методики розслідування цих злочинів у своїй основі суттєво не відрізняються. У більшості випадків грабежі і розбої як корисливі злочини скоюються з метою заволодіння особистим майном громадян. Однак зустрічаються випадки вчинення цих злочинів і з метою заволодіння державним чи громадським майном. Дії злочинців носять насильницький характер, який оцінюється за способом скоєння і наслідками. Дані про спосіб скоєння грабежів і розбоїв є одним із основних елементів криміналістичної характеристики цих злочинів. Його складають дії злочинця під час нападу на потерпілого і заволодіння майном. Ці дії можуть бути різноманітними і характеризуються великою суспільною небезпечністю, цинізмом, зухвалим і нахабним характером.

Пограбування скоюються іноді і в громадських місцях. Під час групових нападів грабіжники завчасно розподіляють ролі, діють раптово і швидко. Потерпілі не завжди встигають роздивитись і запам'ятати прикмети їх зовнішності.

Скоєння розбоїв на власників квартир, дач, а також касирів, інкасаторів, як правило, скоюються групою і ретельно готуються. В цих випадках злочинці часто добувають автотранспорт, зброю, необхідні інструменти, завчасно купують авіа- чи залізничні квитки для виїзду після скоєння нападу в інший район, вживають заходів до маскуванню зовнішності.

Одним із елементів криміналістичної характеристики грабежів і розбоїв є дані про обстановку місця скоєння нападу та залишені сліди. Ці злочини найчастіше скоюються у містах і

селищах у вечірній час, на малолюдних вулицях, у скверах, лісопаркових зонах відпочинку, біля кафе, кінотеатрів тощо. На відкритій місцевості злочинці найчастіше діють групами, завчасно вичікуючи жертву на малоосвітлених вулицях, майданах, лісових дорогах, стежках тощо.

На відміну від деяких інших злочинів грабежі і розбої мають одномоментний характер, тому успіх розслідування в основному залежить від того, чи зумів слідчий повною мірою використати інформацію, яку він одержав на першій стадії розслідування, від його вміння працювати з матеріальними джерелами, доказами. Тому в ході розслідування вказаних злочинів слідчий повинен встановити:

- ◆ де і коли вчинено грабіж чи розбій, хто в ньому брав участь, чи були очевидці, в чому проявлялося насильство;
- ◆ хто виявився потерпілим, чи спричинені йому тілесні пошкодження, ступінь їх тяжкості, стан здоров'я;
- ◆ час і місце скоєння злочину;
- ◆ що викрадено, його вартість, кому належить;
- ◆ де знаходиться викрадене;
- ◆ ким скоєно грабіж чи розбій, прикмети злочинця (зовнішні ознаки, одяг);
- ◆ які причини й умови сприяли вчиненню злочину.

§2. Початковий етап розслідування

Кримінальна справа за фактом скоєння грабежу чи розбою порушується найчастіше за заявою потерпілого, свідка, а також на підставі затримання підозрюваного з пограбованим майном. Для прийняття рішення щодо порушення кримінальної справи необхідно в'яснити: чи дійсно мав місце напад на потерпілого з насильством чи погрозою застосування насильства з метою заволодіння майном чи грошима; заволоділи ним чи лише намагалися заволодіти злочинці.

Титповими слідчими версіями є:

- 1) напад мав місце, скоєний за обставин, про які повідомив потерпілий;

- 2) напад мав місце, однак потерпілий розповідає про нього неправильно;
- 3) нападу не було – це інсценування з метою приховування розтрати, втрати важливих документів, зброї, привласнення чужого майна. Під час інсценування потерпілі іноді спричиняють собі тілесні ушкодження. Версія про інсценування нападу заслуговує на увагу особливо у випадках, коли заява про грабіж чи розбій від потерпілого надійшла через деякий час. Необхідно також перевірити наявність причинного зв'язку між діями особи та шкідливими наслідками.

Якщо відомі лише обставини події і шкідливі наслідки, версії будуються стосовно осіб, що скоїли напад. Потерпілий завжди володіє певними відомостями про злочинців. Однак він не завжди точно запам'ятовує навіть загальні ознаки злочинця (зріст, одяг тощо).

Якщо перед нападом мало місце спілкування потерпілого з злочинцем чи його співниками, одержання відомостей про його особу не викликає труднощів. Необхідно на їх підставі розробити версії про місцезнаходження злочинця (з метою затримання), а також про можливі викрадені цінності.

Планування розслідування грабежів і розбоїв здійснюється з урахуванням висунутих версій про обставини, що підлягають встановленню. В плані відображаються слідчі дії, виконавці і строки, а також оперативно-розшукові заходи щодо встановлення і розшуку злочинця, співучасників та викраденого майна.

Першочергові слідчі дії в поєднанні з оперативно-розшуковими заходами в кожному окремому випадку визначаються слідчим в залежності від ситуації, яка складається на даний момент (Схема 22). Якщо, наприклад, злочинець був затриманий з викраденим майном безпосередньо на місці скоєння злочину, необхідно негайно в'яasnити, що сталося, хто є потерпілим, провести особистий обшук затриманого з метою виявлення викрадених речей і знарядь скоєння злочину. Одночасно здійснюється огляд місця події з метою виявлення слідів і можливих інших речових доказів. Якщо кримінальна

справа була порушена за заявою потерпілого і злочинець ще не відомий, слідчий повинен детально допитати його про обставини події, особу злочинця, можливих спільників та очевидців, викрадені речі, провести освідування потерпілого з метою виявлення слідів злочину. З урахуванням одержаних даних необхідно провести огляд місця події, організувати проведення оперативно-розшукових заходів щодо виявлення учасників злочину і їх затримання, а також встановлення можливих очевидців.

Установивши особу, що підозрюється в скоєнні грабежу чи розбою, необхідно: організувати нагляд за його поведінкою з метою виявлення викраденого і затримання з викраденим майном; затримати і після об'явлення протоколу затримання в підозрі про скоєння даного злочину допитати, а також пред'явити з дотриманням вимог ст. 174 КПК України потерпілому для впізнання. В залежності від результатів цих слідчих дій висувуються слідчі версії щодо перевірки показань підозрюваного і потерпілого і складається план подальшого розслідування.

Під час складання плану розслідування, поряд з версіями про обставини скоєння грабежу чи розбою, часу і місця, де вони за показаннями потерпілого, відбувалися, в ньому повинні бути деталізовані версії про кожного учасника даного злочину, можливі місця їх перебування, викрадені предмети, місця їх знаходження.

Якщо не в повному обсязі встановлені обставини скоєння грабежу чи розбою, не виявлено особи, причетної до цього злочину, завдання початкового етапу розслідування залишаються невирішеними. Слідчий повинен проаналізувати результати проведених слідчих дій та оперативно-розшукових заходів, висунути додаткові версії щодо недостатньо досліджених обставин, уточнити раніше складений план і продовжити пошукові дії, спрямовані на його виконання.

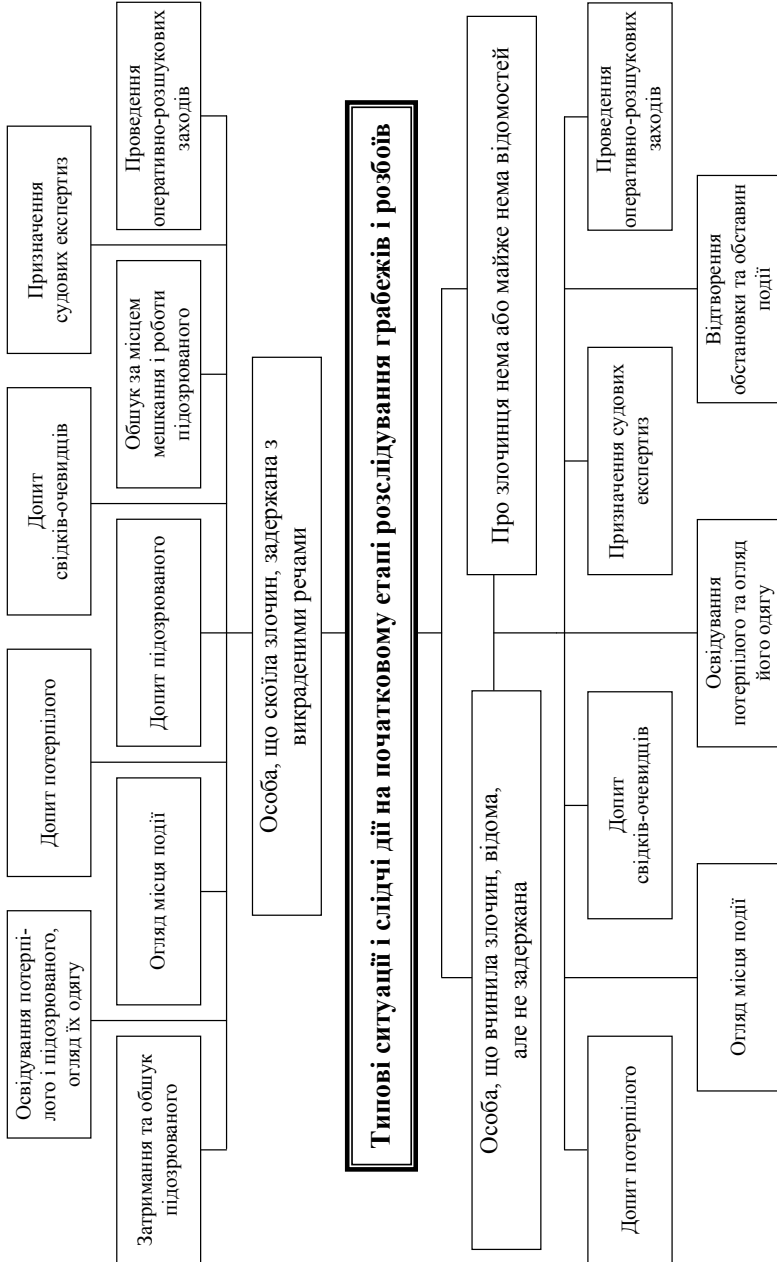

Схема 22. Типові ситуації і слідчі дії на початковому етапі розслідування граббжів і розбббїв

§3. Наступний етап розслідування

Успішність наступного етапу розслідування грабежів і розбоїв визначається результатами роботи щодо розкриття обставин цих злочинів на початковому етапі, а також ситуацією, що склалася після пред'явлення підозрюваному постанови про притягнення його в якості обвинуваченого і допиту по суті пред'явленого обвинувачення.

У разі, якщо обвинувачений повністю визнає пред'явлене обвинувачення, дав конкретні показання, які збігаються з зібраними фактичними даними про обставини скоєння злочину і його вини, необхідно:

- 1) проаналізувати його показання по кожному пункту обвинувачення і порівняти з іншими джерелами доказів з метою виявлення неточностей і протиріч. Особливу увагу необхідно приділити обставинам, які могли стати відомими лише обвинуваченому як безпосередньому учаснику злочину. По кожній обставині повинні бути висунуті і перевірені конкретні версії;
- 2) у разі розходження показань обвинуваченого і результатів огляду місця події, показань потерпілого і свідків, проводяться їх перевірка на місці скоєння злочину та очні ставки відповідно з потерпілим і окремими свідками;
- 3) якщо обвинувачений під час допиту згадав особу, раніше не відому слідчому, і не допитану по даному факту, необхідно її встановити і допитати. В залежності від результатів цих слідчих дій можуть бути висунуті версії про злочинні зв'язки цієї особи з обвинуваченим. У даному випадку необхідно перевірити версію про те, чи не обумовлено зізнання обвинуваченого спробою приховати інші скоєні ним злочини.

В ході перевірки показань обвинуваченого, який зізнався в скоєнні злочину, виясняють також мотиви, причини, умови, що сприяли його скоєнню.

Установивши всі обставини у справі, визнавши зібрані докази достатніми для обвинувального висновку, слідчий повідомляє про це потерпілому, знайомить його з матеріалами

справи, а потім оголошує обвинуваченому про закінчення слідства і пред'явлення матеріалів справи.

У разі, коли обвинувачений не визнає себе винним у пред'явленому обвинуваченні, необхідно кожне висунуте ним заперечення уточнити з посиланнями на джерела. Висловлені заперечення повинні бути зафіксовані в протоколі, співставлені з іншими доказами у справі, підтверджені чи спростовані шляхом висунення конкретних версій і перевірки їх слідчими діями та оперативно-розшуковими заходами. Так само повинен діяти слідчий і у випадках, коли обвинувачений частково визнає пред'явлене обвинувачення, але висуває заперечення стосовно окремих обставин справи або посилається на вину інших осіб.

У разі, коли не здійснено перевірку всіх версій, не встановлено достовірні дані, що підтверджують чи спростовують їх, не вивчені обставини, які звинувачують чи виправдовують обвинуваченого, не вивчені причини й умови, що сприяли скоєнню грабежу чи розбою, завдання наступного етапу розслідування залишаються повністю не вирішеними. У такому випадку слідчий зобов'язаний знову критично проаналізувати зібрані докази, визначити недостатньо вивчені обставини, висунути за ними додаткові версії і відповідно уточнити план подальшого розслідування.

§4. Особливості тактики проведення окремих слідчих дій

Тактика проведення окремих слідчих дій залежить від того, порушується кримінальна справа у зв'язку з затриманням підозрюваного з викраденим майном, чи за фактом скоєння злочину. Якщо справа порушується за фактом скоєння злочину, то розслідування починається з допиту потерпілого, огляду місця події, огляду одягу та освідчування потерпілого, призначення стосовно нього судово-медичної експертизи, допиту свідків.

Під час допиту потерпілого необхідно пам'ятати, що грабіж чи розбій для нього найчастіше неочікуваний, триває в основ-

ному короткий проміжок часу. Все це відбивається на психічному стані потерпілого, тому слідчий, оцінюючи інформацію, має бути особливо уважним у стосунках з допитуваним.

Потерпілий про вчинений на нього напад заявляє, як правило, негайно, перебуваючи в стані хвилювання, страху. Враховуючи ці обставини, необхідно перед допитом заспокоїти потерпілого, пояснити йому необхідність відновлення в пам'яті всіх обставин події, особливо тих із них, які можуть мати вирішальне значення для розшуку і викриття злочинця.

У ході допиту потерпілого можуть бути висунуті такі питання:

- ◆ у який час і в якому місці вчинено грабіж чи розбій;
- ◆ як потерпілий опинився на тому місці, де на нього вчинено напад;
- ◆ під час яких обставин він побачив злочинця, чи не помічав він, щоб за ним хто-небудь слідкував;
- ◆ які були дії злочинця, чи вимагав він видати цінності, чи забрав їх силою;
- ◆ якщо злочинців було декілька, то чи не називали вони один одного за іменами чи кличками, чим погрожували;
- ◆ які цінності викрадено, їх індивідуальні ознаки (заводський номер, вартість тощо).

Особливо детально у потерпілого виясняються прикмети злочинця (його зовнішність, одяг, хода, особливості мови тощо). Суттєве значення для справи має питання, чи виявляв потерпілий опір злочинцю, в чому він проявлявся, які ушкодження могли залишитися на тілі злочинця й чи можливі пошкодження його одягу. У разі групового нападу необхідно в'яснити роль кожного злочинця.

Огляд місця події проводиться негайно після допиту потерпілого, а в ряді випадків і до його проведення. Його тактика подібна до тактики такої само слідчої дії у справах про крадіжки. Основна відмінність полягає в тому, що під час грабежу і розбою є очевидець події потерпілий і, якщо йому не були спричинені тілесні ушкодження, огляд доцільно проводити з його участю.

Під час огляду місця нападу необхідно звернути увагу на сліди, залишені нападаючим як на місці нападу, так і навколо нього (сліди

взуття, рук, транспортних засобів, сліди застосування вогнепальної зброї тощо); різні предмети, викинуті нападаючим на місці події.

Особливо ретельно необхідно оглядати місце, де відбувалась боротьба. Тут нерідко вдається виявити різні предмети одягу, які можуть мати важливе доказове значення.

Огляд місця події дозволяє в ряді випадків виявити негативні обставини (наприклад, відсутність слідів пальців рук чи взуття в тих місцях, де вони обов'язково повинні були бути), що дозволяють висунути версію про можливе інсценування грабежу чи розбою.

Огляд одягу та освідчування потерпілого. В ході грабежу і розбою між потерпілим і злочинцем може відбуватись боротьба, сутичка, під час якої ворсинки одягу злочинця попадають на одяг потерпілого і навпаки. Виявлення їх значно полегшує викриття підозрюваного. Тому одяг потерпілого повинен бути якомога швидше оглянутий.

До завдання огляду одягу входить також дослідження пошкоджень, що утворились внаслідок застосування збрарядь, якими спричинені тілесні ушкодження. За формою пошкоджень у ряді випадків можна робити висновок про те, чим саме злочинець був озброєний.

Якщо потерпілий під час нападу був побитий, то відповідно до вимог кримінально-процесуального законодавства проводиться його освідчування. У даному випадку фіксується характер ушкоджень, вони обов'язково фотографуються за правилами масштабної фотозйомки.

В такому ж порядку і з тією самою метою проводиться огляд одягу підозрюваного. Під час освідчування його тіла звертається увага на характер тілесних ушкоджень, на сліди нігтів, зубів тощо. У випадку необхідності після освідчування підозрюваний направляється на судово-медичну експертизу.

Затримання та особистий обшук підозрюваного в скоєнні грабежу чи розбою здійснюється негайно після його виявлення. Необхідно пам'ятати, що злочинці, які скоїли такі злочини, часто озброєні. Тому бажано, щоб затримання здійснювали працівники міліції, які знають прийоми «самбо» і добре володіють зброєю. Важливо, щоб у затриманні озброєного злочинця брав участь кінолог.

Після затримання негайно проводиться особистий обшук підозрюваного, в ході якого вилучаються зброя, її макети, інші предмети, які могли б використовуватися для погрози потерпілому чи для його побиття.

Допит підозрюваного (обвинуваченого) здійснюється негайно після затримання. Вияснюються такі питання: де він знаходився і що робив у період, що передував злочину, в момент його скоєння і в наступний період, хто може підтвердити його показання; де, коли, яким способом і за яких обставин він отримав предмети, вилучені у нього під час обшуку.

Показання підозрюваного (особливо в тих випадках, коли він заявляє про своє алібі) вимагається ретельно перевірити шляхом допиту свідків, проведення очних ставок, судово-медичної і криміналістичної експертиз, перевірки показань на місці.

Пред'явлення для упізнання проводиться в усіх випадках, коли потерпілий чи свідки могли добре роздивитись злочинця і можуть його впізнати, чи коли на місці події знайдені будь-які предмети і є свідки, що можуть підтвердити належність їх обвинуваченому. Упізнаючим може бути не лише потерпілий, й підозрюваний і обвинувачений, яким іноді пред'являється потерпілий, співучасники чи різні предмети, вилучені в якості речових доказів.

Судови експертизи дають можливість установити суттєві обставини в ході дослідження ушкоджень на тілі потерпілого чи підозрюваного, а також слідів та інших речових доказів, виявлених на місці події чи вилучених у підозрюваного.

Судово-медична експертиза призначається у випадках, коли у потерпілого чи підозрюваного є тілесні ушкодження. Експерт може визнати їх характер, ступінь тяжкості, механізм утворення, вид знаряддя, яким вони спричинені, тощо. Для установлення обставин, під час яких були нанесені поранення, може бути призначена комплексна судово-медична і криміналістична експертиза.

Криміналістична експертиза мікрослідів і мікрочастинок органічного, так і неорганічного походження, виявлених на одязі чи на тілі підозрюваного, допомагає встановити належність їх певній ділянці місцевості. Експерт може дати висновки, що нашарування, виявлені на тілі підозрюваного чи на

вилучених у нього предметах, утворились в результаті контакту з потерпілим.

Контрольні запитання

1. У чому полягає сутність криміналістичної характеристики грабежів і розбоїв?
2. Що відноситься до джерел інформації про грабежі і розбої?
3. Які особливості початкового етапу розслідування грабежів і розбоїв?
4. Чим характерний наступний етап розслідування грабежів і розбоїв?
5. З яких окремих дій складається тактика розслідування грабежів і розбоїв?
6. Які типові питання доцільно задавати потерпілому та обвинуваченому під час їх допиту?
7. В яких випадках призначаються судові експертизи під час розслідування грабежів і розбоїв?

Теми рефератів і курсових робіт

1. Роль і значення методики розслідування грабежів і розбоїв у боротьбі з даними видами злочинів.
2. Криміналістична характеристика грабежів і розбоїв як категорія криміналістичної методики розслідування окремих видів злочинів.
3. Особливості розслідування грабежів і розбоїв на початковому та наступному етапах їх розслідування.

Література

1. Кримінальний кодекс України. – К., 2001. – С. 118–120.
2. Кримінально-процесуальний кодекс України. – К., 1994. – С. 45, 71–72.
3. Советская криминалистика. Методика расследования отдельных видов преступлений / Под ред. В.К. Лисиченко. – К., 1988. – С. 224–243.
4. Криминалистика. Учебник / Под ред. В.А. Образцова. – М., 1995. – С. 469–481.
5. Криміналістика. Підручник / За ред. В.Ю. Шепітька. – К., 2001. – С. 551–561.

Тема 30.

Розслідування злочинів у сфері службової діяльності (службові злочини)

- ◆ Класифікація службових злочинів і загальні методичні положення їх розслідування
- ◆ Криміналістична характеристика службових злочинів
- ◆ Особливості розслідування хабарництва
- ◆ Особливості розслідування зловживання владою або службовим становищем
- ◆ Особливості розслідування службової недбалості

§1. Класифікація службових злочинів і загальні методичні положення їх розслідування

За Кримінальним кодексом України до злочинів у сфері службової діяльності відносяться: зловживання владою або службовим становищем (ст. 364), перевищення влади чи службових повноважень (ст. 365), службова недбалість (ст. 367), службове підроблення (ст. 366), одержання хабара (ст. 368), давання хабара (ст. 369), провокація хабара (ст. 370).

Службові злочини суттєво відрізняються за об'єктивними характеристиками, причинними зв'язками, формами вини, метою, мотивами, наслідками. Їх можна класифікувати на групи: службові зловживання і перевищення влади; службова недбалість; хабарництво.

Під час розслідування будь-якого службового злочину необхідно враховувати ряд загальних положень:

1. Перш за все вирішується питання про належність даної особи до категорії службових.

Службовими визнаються особи, які постійно або тимчасово виконують функції представників влади, а також займають постійно чи тимчасово в державних чи громадських підприємствах, установах чи організаціях незалежно від форми власності посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських обов'язків, або виконують такі обов'язки за спеціальним повноваженням (ст. 364 КК України).

Визначені незаконні дії службової особи можуть розцінюватися як зловживання службовим становищем, а такі самі дії, вчинені приватною особою, – лише самоуправство. Єдиний злочин із числа службових – давання хабара – може бути вчинено не службовою особою.

2. Під час розслідування будь-якого службового злочину необхідно на підставі спеціальних інструкцій, положень, наказів вивчити коло службових обов'язків, повноважень і компетенції особи, характер підлеглих, звітності, особливості контролю, а також умови діяльності підприємства, установи чи організації, де виник службовий злочин.

У ході вирішення питання про відповідальність певної особи факти повинні бути конкретними, а її діяльність показана в точній відповідності з колом її обов'язків та повноважень і офіційно зафіксованих формальних та виробничих підстав.

3. Однією з умов розслідування кожного службового злочину є встановлення характеру протиправної дії службової особи, що спричинила шкоду державним чи громадським інтересам, або правам і інтересам громадян, що охороняються законом. Не всі протиправні дії можна кваліфікувати як злочинні. В залежності від обставин вони можуть бути розцінені як службовий проступок і підлягають лише дисциплінарній відповідальності із-за відсутності події злочину.

4. Обов'язковим є встановлення провини службової особи. Всі ці злочини, за виключенням недбалості, вчиняються умисно. Це означає, що в ході проведення слідчих дій необхідно доказати умисне скоєння службового злочину, а в випадку недбалості також беззаперечно доказати злочинну необережність.

5. Повинен бути також встановлений причинний зв'язок між діями службової особи і наслідками, що наступили. В ході їх вивчення виникає чітка картина ролі особи в тому чи іншому процесі, взаємозв'язок її дій, результатів і характеру, причинної необхідності наслідків.

6. Кожний службовий злочин породжує певні наслідки, що проявляються в спричиненні шкоди. Тому встановлення характеру і розміру спричиненої шкоди є складовою частиною предмета доказування і важливим елементом методики розслідування службових злочинів.

7. Загальним під час розслідування службових злочинів є також те, що вони часто бувають пов'язані з іншими злочинами (наприклад, зловживання службовим становищем і хабарництво тісно переплітаються з розкраданням державного чи громадського майна) або слугують засобом скоєння інших злочинів (наприклад, зловживання є однією із форм розкрадання, а службове підроблення може бути способом приховування іншого злочину).

До обставин, що підлягають встановленню під час розслідування будь-якого службового злочину, відносяться:

- ◆ коло службових прав та обов'язків осіб, що скоїли злочин;
- ◆ умови роботи підприємства, установи, організації, в яких скоєно злочин;
- ◆ час, місце і спосіб вчинення неправильних дій;
- ◆ обов'язки і дії, що фактично виконуються даною службовою особою;
- ◆ чи спричинена шкода неправильними діями службової особи;
- ◆ чи є причинний зв'язок між діями і шкідливими наслідками, що наступили;
- ◆ розмір шкоди, спричинений злочинними діями службових осіб;
- ◆ форма вини, а при наявності умислу – мотиви і мета злочину;
- ◆ відомості стосовно особи підозрюваного (обвинуваченого), характер відповідальності;
- ◆ зв'язок з іншими злочинами (розкраданням державного і громадського майна тощо);
- ◆ обставини, що обтяжують вину учасників злочину чи звільняють їх від кримінальної відповідальності;
- ◆ обставини, що сприяють скоєнню службових злочинів.

Встановлення перерахованих обставин конкретизується під час розслідування окремих видів службових злочинів.

Так, під час розслідування зловживання владою чи службовим становищем необхідно в'яснити і зафіксувати:

- ◆ мету зловживання;
- ◆ форму зловживання владою чи службовим становищем;
- ◆ в чиїх інтересах скоєно зловживання;
- ◆ чи не пов'язано зловживання з порушенням фінансової дисципліни.

У ході розслідування хабарництва перелік обставин може бути доповнений:

- ◆ факт та обставини передачі службовій особі хабара особою, зацікавленою у виконанні чи невиконанні певної службової дії;

- ◆ мета давання хабара;
- ◆ яка службова дія була чи не була виконана службовою особою, що одержала хабар;
- ◆ предмет хабара, його ознаки, джерела одержання засобів для давання хабара;
- ◆ чи не були виконані службовою особою дії законними;
- ◆ яким способом був переданий хабар;
- ◆ коло осіб, що приймали участь в одержанні і передачі хабара;
- ◆ хто був присутній під час передачі хабара;
- ◆ чи не було вимагання хабара;
- ◆ взаємовідносини між особами, причетними до отримання чи давання хабара.

Злочинна недбалість є необережним злочином, тому під час її розслідування необхідно додатково встановити:

- ◆ факт недбалості, а не умисне небажання виконання певних обов'язків з передбаченням наслідків такого виконання;
- ◆ освіту, кваліфікацію і досвід обвинуваченого, чи могла службова особа передбачити настання певних наслідків у результаті своєї бездіяльності;
- ◆ мотиви й обставини призначення на цю посаду даної особи;
- ◆ норми природного убутку продукції;
- ◆ конкретні умови зберігання майна, їх відповідність інструктивним;
- ◆ чи міг обвинувачений вжити необхідних заходів для усунення чи недопущення певних наслідків.

§2. Криміналістична характеристика службових злочинів

Криміналістичну характеристику службових злочинів складають відомості про:

- ◆ спосіб скоєння та приховання злочину і типові наслідки;
- ◆ систему загальних і спеціальних вихідних даних, що слугують початковою підставою розслідування;
- ◆ найбільш вірогідні і типові при певних обставинах особистості злочинців;

- ♦ мотиви і мету злочину, а також деякі обставини вчинення злочину (час, місце, обстановка, послідовність дій, наявність слідів, їх види тощо).

Для умисних злочинів спосіб їх скоєння є основним елементом криміналістичної характеристики. Як правило, він завчасно ретельно планується і готується. Особливості способів службових злочинів полягають у тому, що вони застосовуються не як одиночні дії, а найчастіше у вигляді продуманої системи злочинної діяльності, яка здійснюється протягом тривалого періоду. Для службових злочинів (за винятком службової недбалості) характерною є загальна особливість – основою їх способу є навмисне виконання (або невиконання) певних службових дій у вигляді розпоряджень, наказів, доручень, дозволів, заборон, що заподіяли фізичну, матеріальну або моральну шкоду.

Способи скоєння службових підроблень – це внесення заздалегідь неправильних відомостей в документи, що характеризують діяльність установ, підприємств, організацій чи службової особи; внесення певних змін в документи.

Хабарництво крім виконання певних розпорядчих дій в указаних формах також може бути реалізовано у виді підроблення. Хабарник може одержати «нагороду» не лише у вигляді грошових сум, переданих прямо або через посередників, а й у вигляді «займу», карточного програшу, подарунків, іноді навіть юридично оформлених (автомобіль, будинок тощо). Хабар може бути одержаний службовою особою за виконані законні дії, що значно ускладнює розкриття цього злочину. З об'єктивної сторони передача хабара характеризується і тим, що цей акт майже завжди здійснюється без свідків.

Деякою мірою відособлено вирішується питання щодо способу скоєння службової недбалості. Недбалість характеризується наявністю мотивів і певного вольового змісту, який відноситься не до наслідків злочину, а до самих дій суб'єкта. Спосіб скоєння недбалості – це безініціативне, недбале виконання службових обов'язків, ігнорування і некваліфіковане виконання директивних та інструктивних постанов і розпоряджень керівних органів.

Спосіб приховування умисних злочинів, як правило, є елементом всієї злочинної діяльності, що складається з підготовки, здійснення і приховання злочинів, що скоюються за єдиним задумом, зв'язаних між собою в єдину систему. В таких випадках виділяти спосіб приховування злочину як елемент його криміналістичної характеристики недоцільно. Таке становище спостерігається майже в усіх справах про хабарництво і зловживання, де спосіб приховування заздалегідь планується і є справжнім елементом способу скоєння злочину.

Основними способами приховування службових злочинів, що входять в заплановану систему злочинних дій чи тих, що здійснюються самостійно, є:

- ◆ заздалегідь неправдиве повідомлення про вчинений злочин;
- ◆ внесення змін в документи;
- ◆ заплутування обліку і звітності;
- ◆ заміна чи виготовлення фіктивних документів;
- ◆ знищення матеріальних слідів шляхом підпалу;
- ◆ звільнення окремих співробітників.

Типові матеріальні сліди та інші джерела відомостей про службові злочини містяться в документах, що відображають офіційну діяльність персоналу. Із них можна одержати повну картину керівництва підприємством, установою, організацією, вияснити характер організаційно-розпорядчої діяльності, порядок, технологію і на цій основі виявити порушення.

Джерелами відомостей про обставини службових злочинів можуть бути співробітники, знайомі, родичі, клієнти, а також інші свідки.

Типовими обставинами, що сприяють скоєнню службових злочинів є:

- ◆ порушення принципів підбору кадрів та їх розстановка;
- ◆ недоліки в організаційно-господарській діяльності підприємств, установ, організацій (безгосподарність, порушення планової дисципліни, неналежний облік і незадовільні умови зберігання і транспортування товарно-матеріальних цінностей тощо);

- ♦ відсутність контролю за діяльністю службових осіб з боку вищестоящих організацій і контрольно-ревізійних установ;
- ♦ недоліки в діяльності правоохоронних органів.

§3. Особливості розслідування хабарництва

Криміналістична характеристика хабарництва. Хабарництво є одним із найбільш складних для розслідування злочинів. Воно завжди пов'язано з корисливим використанням службовою особою свого службового становища і в більшості випадків скоюється таємно, без свідків. Хабарництво охоплює два взаємозалежних склади злочину: одержання хабара; давання хабара. Оскільки ці діяння є обов'язковими елементами хабарництва, то вони й визначають особливості його кримінального механізму. Для складу злочину не має значення, був одержаний хабар до чи після виконання (чи невиконання) службовою особою певних дій по службі. Діяння вважається закінченим після одержання предмета хабара. Однак для доведення вини необхідне розслідування обставин, пов'язаних із діями (або бездіяльністю) службової особи.

Криміналістична характеристика хабарництва містить вказівку на такі типові ситуації вчинення злочину:

- ♦ хабарництво, пов'язане з вчиненням незаконних дій (бездіяльності) в інтересах давача хабара;
- ♦ хабарництво, пов'язане з вчиненням законних дій у тих самих інтересах;
- ♦ давання і одержання хабара без посередників;
- ♦ давання і одержання хабара з посередниками;
- ♦ одержання хабара за допомогою вимагання чи без нього.

Обставини, що підлягають встановленню. В ході розслідування хабарництва підлягають встановленню такі обставини:

- 1) коло учасників злочину: одержувач хабара; давач хабара; посередник давання хабара;
- 2) мета давання хабара;
- 3) мотиви злочину: в хабарника – користь; у давача хабара і посередника – користь, в тому числі задоволення особистих або громадських інтересів тощо;

- 4) предмет хабара, його ознаки, джерела одержання засобів для давання хабара;
- 5) обставини і обстановка давання – одержання хабара (час, місце, умови, в яких було вчинено злочин, спосіб вручення хабара, хто був присутній тощо);
- 6) наявність чи відсутність вимагання хабара, конкретні обставини, в ході яких вимагався хабар;
- 7) чи мало місце заздалегідь обіцяне приховування хабарництва, неповідомлення про хабарництво, а також обставини, що сприяли хабарництву;
- 8) законність виконаних службовою особою дій;
- 9) обставини, що впливають на ступінь і характер відповідальності винних.

Типові слідчі ситуації і версії на початковому етапі розслідування (Схема 23). Кримінальні справи про хабарництво порушуються за матеріалами органів боротьби з економічною злочинністю, організованою злочинністю і корупцією. Джерелами повідомлень про хабарництво можуть бути заяви громадян, явка з повинною, публікації в засобах масової інформації та результати оперативно-розшукових заходів правоохоронних органів. Наприклад, надійшли конкретні факти про те, що певною службовою особою одержано хабара. В таких випадках порушується кримінальна справа і складається план розслідування. В числі початкових слідчих дій передбачаються: допит свідка, виїмка та огляд документів, обшук у співучасників, огляд предметів хабара; проведення очних ставок; призначення криміналістичної, товарознавчої, судово-бухгалтерської та інших експертиз.

В ході розслідування в справі про хабарництво висуваються і проводяться такі версії:

- ♦ хабар дійсно мав місце при обставинах, викладених в матеріалах, що стали підставою для порушення кримінальної справи;
- ♦ хабар мав місце, але переданий несправжній службовій особі;
- ♦ грошові кошти передані службовій особі правомірно (повернення боргу), заява про хабар – добросовісна помилка;

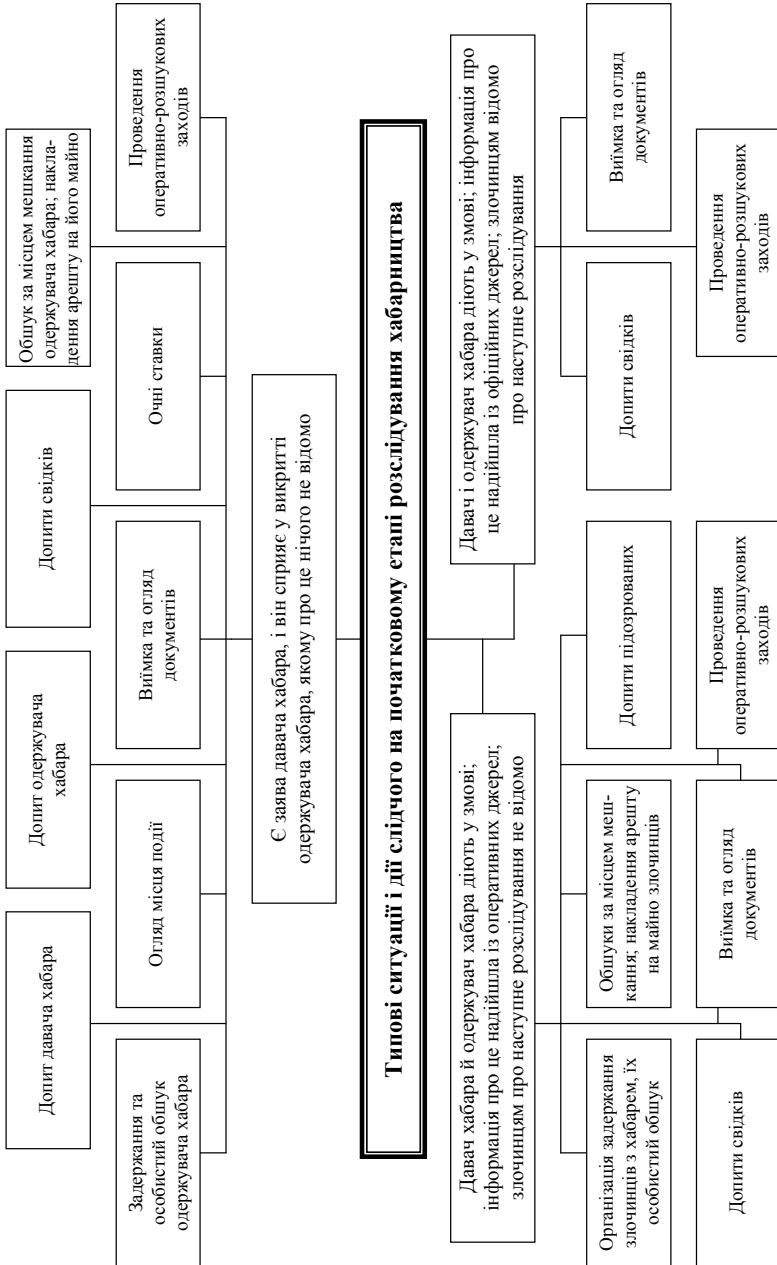

Схема 23. Типові ситуації та дії слідчого на початковому етапі розслідування хабарництва

- ◆ службовій особі хабар не давався, має місце обмова, наприклад під час відмови виконати незаконну вимогу;
- ◆ службова особа правомірно виконала в інтересах іншої особи певні службові дії і не одержала хабара.

Виходячи із версій, планується послідовність проведення слідчих дій, строки їх проведення, визначаються виконавці.

Затримання з хабарем – дієвий засіб викривання хабарників. Як правило, воно проводиться за всебічно перевіреною заявою особи про вимагання хабара. Для викривання хабарників може використовуватися судово-оперативна фотографія, кіно- і відеозйомка та оперативно-розшукові заходи.

Момент затримання з хабарем визначається конкретними обставинами справи і проводиться в момент давання – одержання хабара або негайно після його передачі. Важливо, щоб під час затримання хабарник не міг позбавитись від речових доказів – предмету хабара.

Обшук. Особистий обшук та обшук за місцем мешкання співучасників хабарництва, а також в службовому кабінеті службової особи – хабароодержувача проводиться з метою виявлення і вилучення предметів хабара, документів, що засвідчують підготовку до вчинення даного злочину.

Допит обвинувачених пов'язаний із труднощами, обумовленими, як правило, заперечуванням пред'явленого обвинувачення з огляду на заздалегідь продуману поведінку на випадок розслідування і неправдиві показання співучасників даного злочину. У випадках змови зазначених осіб слідчий під час проведення допиту використовує систему доказів самого факту передачі предмета хабара, фактів проведення службових дій, обумовлених хабарем тощо. У ході допиту виникає необхідність у застосуванні тактичного прийому у вигляді максимальної деталізації показань про обставини, що пов'язані із установленими слідством фактами. Обвинувачених, що заперечують свою провину, вдається також викрити завдяки пред'явленню ретельно перевірених доказів, що спростовують їхні неправдиві доводи.

У ході **допиту хабародавця** часто виявляються суперечності в його показаннях, які він дає з метою пом'якшити свою відпо-

відальність або уникнути її. В сприятливих ситуаціях хабародавець, бажаючи досягти зазначеної мети, може давати правдиві показання, що сприяє викриттю хабарника.

Допит посередника дає можливість з'ясувати: хто та при яких обставинах залучав його до злочину як посередника; чи не був він сам ініціатором даної події; яка винагорода була йому запропонована і що фактично одержав; коли він зустрічався з особою, що одержала хабар, і хабародавцем, при яких обставинах; хто про них може дати показання.

Допит свідків. Коло осіб, які можуть бути свідками у справі про хабарництво, в більшості випадків залежить від матеріалів, що слугували підставою для порушення кримінальної справи. В якості свідків допитуються особи: в яких вимагався хабар, очевидці давання хабара; які брали участь в затриманні хабарника з хабарем; знайомі з службовою діяльністю службової особи, що підозрюється в хабарництві; які можуть охарактеризувати особу і поведінку хабарника. Ця група свідків може дати корисні відомості про взаємовідносини співучасників хабарництва і висвітлити обставини передачі хабара. Після одержання показань може бути організована перевірка показань свідка-очевидця на місці, де передавався хабар.

§4. Особливості розслідування зловживання владою або службовим становищем

Зловживання владою або службовим становищем завжди пов'язано з використанням винним свого службового становища всупереч інтересам служби. При цьому службова особа із корисливої чи іншої особистої зацікавленості спричиняє шкоду державним чи громадським інтересам або охоронюваним правам громадян. Злочини, що розглядаються, різноманітні за формою і змістом. У практиці найчастіше зустрічаються: обман контролюючих органів, порушення фінансової дисципліни, неналежне зберігання державної власності, порушення правил торгівлі тощо. Зловживання в більшості випадків учиняється одним із таких способів:

- ◆ вчинення дій у межах своїх службових повноважень, але таких, що не викликаються службовою необхідністю (наприклад, видання наказу щодо позбавлення премії тощо);
- ◆ вчинення дій, які перевищують права службової особи (будівництво особистої дачі за рахунок коштів підприємства);
- ◆ бездіяльність.

Більшість кримінальних справ про зловживання владою або службовим становищем порушуються за матеріалами контрольньо-ревізійних органів і відомчих перевірок. Розслідування справи, як правило, починається з допиту підозрюваної службової особи. Однак у більшості випадків зловживання не знаходить прямого відображення в документах, що надійшли. Тому перш ніж порушити кримінальну справу і почати її розслідування, необхідно проаналізувати матеріал, що надійшов, ознайомитися з роботою організації, де допущено зловживання, вивчити інструкції, положення, що регламентують її діяльність, права й обов'язки службової особи, її повноваження у тих межах, про порушення яких згадувалося в повідомленні, що надійшло.

До початкових слідчих дій відносяться: виїмка й огляд документів, огляд місця події, допит свідків і підозрюваних, а іноді й обшук у службової особи за місцем її мешкання чи роботи.

У випадках, коли для вивчення обставин зловживань необхідні спеціальні знання, призначаються експертизи: технічна – з метою визначення причин аварії, придатності обладнання для експлуатації тощо; товарознавча – для визначення якості, сортності, правильності зберігання і транспортування промислових і продовольчих товарів; судово-бухгалтерська, судово-економічна – для встановлення правильності використання фондів підприємства тощо.

Ефективним засобом викривання зловживань владою чи службовим становищем є показання свідків. У залежності від змісту інформації, яку вони дають у ході допиту, їх можна розділити на декілька груп.

До першої групи відносяться особи, які повідомляють про протиправні дії службової особи і спричинених наслідках (члени інвентаризаційних комісій, ревізори, представники адміністрацій тощо).

У другу групу входять свідки, які добре знають про роботу обвинуваченого. Це перш за все працівники бухгалтерії, економісти, які можуть пояснити, які порушення фінансової дисципліни допускались, обґрунтувати спричинену матеріальну шкоду, розповісти про злочинні дії службової особи тощо.

Третя група свідків – це особи, які знають про конкретні обставини зловживань службової особи (працівники, які виконували його незаконні розпорядження, що потерпіли від його неправомірних дій).

Четверту групу становлять службові особи вищестоящих організацій, керівники підприємств, де працював обвинувачений. Ці свідки можуть пояснити, коли їм стало відомо про зловживання і які з їхнього боку вживалися заходи щодо недопущення шкідливих наслідків, дати характеристику поведінці службової особи на службі.

Відомі випадки обмови свідками підозрюваних, обумовленої особистими корисливими інтересами. Тому в кожному випадку необхідно намагатися в'яснити, де відображені ті чи інші факти, які свідчать про дії службової особи проти інтересів служби, порушення прав громадян тощо.

§5. Особливості розслідування службової недбалості

Недбалість – діяння не умисне. Цим в основному воно відрізняється від інших службових злочинів. Спосіб скоєння даного злочину виражається в бездіяльності службової особи на службі або неналежному виконанні службових обов'язків, у злочинно-недбалому відношенні до зберігання майна, що викликало його псування чи розкрадання. Найбільш розповсюдженим видом шкоди, спричиненої недбалістю, є нестача грошових коштів або товарно-матеріальних цінностей тощо.

Під час розслідування недбалості, крім загальних обставин розслідування службових злочинів, необхідно додатково встановити:

- ♦ чи належать до службових обов'язків дії, невиконання яких призвело до службової недбалості;

- ◆ у чому виражається факт службової недбалості;
- ◆ підстави та обставини призначення на цю посаду даної особи;
- ◆ чи могла службова особа передбачити настання певних наслідків у результаті невиконання або неналежного виконання своїх службових обов'язків;
- ◆ освіту, кваліфікацію і професійний досвід обвинуваченого;
- ◆ кому конкретно заподіяний істотний збиток;
- ◆ види майна і характер заподіяних збитків;
- ◆ умови зберігання сировини і готової продукції, товарів;
- ◆ норми природного убутку сировини і готової продукції;
- ◆ у чому виражається істотна шкода, заподіяна недбалістю;
- ◆ чи мав можливість обвинувачений вжити необхідних заходів щодо усунення шкоди.

Кримінальна справа за фактом недбалості порушується найчастіше на підставі матеріалів ревізії, повідомлень про виявлену недостачу товарно-матеріальних цінностей, публікацій в засобах масової інформації про шкідливі наслідки недбалості.

Недбалість характеризується такими ознаками, як недбале ведення обліку, приймання та відпускання товарно-матеріальних цінностей без зважування, допуск до матеріальних цінностей сторонніх осіб, недотримання умов зберігання і транспортування вантажів, невиконання правил будівельних робіт тощо.

У ході розслідування злочинів висуваються версії щодо розміру і характеру збитків, причин, що призвели до таких наслідків, ролі окремих службових осіб у вчиненні злочину. Перевіряються також версії про те, чи не була використана ситуація, що виникла внаслідок допущеної службової недбалості, для вчинення іншого злочину або його приховування.

На початковому етапі розслідування проводиться огляд місця події, а також огляд документів, зразків продукції, сировини, матеріалів, освідчення потерпілих. Подальший хід розслідування повинен бути спрямований на виявлення кола функціональних обов'язків службової особи, встановлення змісту допущеного порушення. Для цього слідчий допитує свідків, підозрюваного, вивчає правила, інструкції та інші нормативні

документи. Якщо службова особа пояснює допущену нею недбалість відсутністю досвіду або посилається на службову необхідність чи необережність поведінки самих потерпілих, необхідно уточнити і ретельно перевірити її повідомлення на допиті вищестоящих службових осіб та інших свідків, ознайомитися з особливостями роботи організації, де допущена недбалість, одержати консультації в спеціалістів, призначити з урахуванням характеру наслідків недбалості проведення судових експертиз (технічної, медичної, ветеринарної, бухгалтерської тощо).

Контрольні запитання

1. На які види поділяються службові злочини?
2. У чому сутність загальної методики розслідування злочинів у сфері службової діяльності?
3. Які обставини підлягають встановленню під час розслідування службових злочинів?
4. Які особливості криміналістичної характеристики службових злочинів?
5. Які типові матеріальні сліди залишаються під час скоєння службових злочинів?
6. Які типові обставини сприяють скоєнню службових злочинів?
7. У чому полягає криміналістична характеристика хабарництва?
8. Які типові ситуації виникають під час розслідування хабарництва?
9. Які обставини підлягають встановленню під час розслідування хабарництва?
10. Які особливості тактики проведення окремих слідчих дій під час розслідування хабарництва?
11. Які особливості розслідування зловживання владою або службовим становищем?
12. У чому полягають особливості розслідування службової недбалості?

Теми рефератів і курсових робіт

1. Актуальність та особливості боротьби зі злочинами у сфері службової діяльності (службові злочини).
2. Криміналістична характеристика злочинів у сфері службової діяльності.
3. Особливості розслідування хабарництва, зловживання владою або службовим становищем, а також службової недбалості.

Література

1. Кримінальний кодекс України. – К., 2001. – С. 242–248.
2. Криміналістика. Учебник / Под ред. И.Ф. Пантелеева и Н.А. Селиванова.– М., 1984. – С. 472–486.
3. Советская криминалистика. Методика расследования отдельных видов преступлений / Под ред. В.К. Лисиченко. – К., 1988. – С. 265–299.
4. Криміналістика. Підручник / За ред. В.Ю. Шепітька. – К., 2001. – С. 504–525.

Тема 31.

Розслідування злочинних порушень правил безпеки дорожнього руху

- ◆ Криміналістична характеристика злочинних порушень правил безпеки дорожнього руху
- ◆ Початковий етап розслідування
- ◆ Особливості тактики проведення окремих слідчих дій

§1. Криміналістична характеристика злочинних порушень правил безпеки дорожнього руху

Важливою особливістю криміналістичної характеристики злочинних порушень правил безпеки дорожнього руху є те, що вони можуть бути вчинені лише з необережності.

Дорожньо-транспортна подія – це злочинне порушення правил безпеки руху і експлуатації автотранспорту, трамваїв, тролейбусів, тракторів, самохідних машин та інших механічних транспортних засобів, внаслідок якого завдані легкі, середньої тяжкості, тяжкі тілесні ушкодження чи наступила смерть потерпілого.

Кримінальний кодекс України передбачає такі види злочинних порушень правил безпеки дорожнього руху:

- ◆ порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами (ст. 286);
- ◆ випуск в експлуатацію технічно несправних транспортних засобів або інше порушення їх експлуатації (ст. 287);
- ◆ порушення правил, норм і стандартів, що стосуються забезпечення дорожнього руху (ст. 288);
- ◆ порушення чинних на транспорті правил (ст. 291).

Найбільш поширеними дорожньо-транспортними подіями є:

- 1) наїзд транспортного засобу на перешкоду, пішохода, велосипедиста, гужовий транспорт тощо;
- 2) зіткнення транспортних засобів під час зустрічного чи попутного руху;
- 3) перекидання транспортного засобу на повороті чи під час руху з великою швидкістю;
- 4) падіння пасажира з транспортного засобу з тяжкими наслідками для його здоров'я;
- 5) інші дорожньо-транспортні події, що скоюються внаслідок грубого порушення правил руху чи експлуатації транспортних засобів самими постраждалими.

До елементів криміналістичної характеристики відносяться: спосіб вчинення дорожньо-транспортної події; інформація про типові сліди події; особа злочинця; особа потерпілого.

Причини й умови, що впливають на виникнення дорожньо-транспортних подій, можна умовно поділити на чотири групи:

1. Порушення певними особами правил руху та експлуатації транспорту: водіями – правил руху та експлуатації транспорту (перевищення швидкості, неправильні прийоми керування, перевезення пасажирів у необладнаних для цього вантажних автомобілях тощо); пішоходами, велосипедистами, водіями гужового транспорту – правил руху, пасажирями – правил користування транспортом (перехід вулиці поблизу транспорту тощо); працівниками автогосподарств (механіками, диспетчерами, завідувачами гаражів тощо) – правил експлуатації транспорту.

2. Несправності транспортних засобів: що виникли під час руху раптово; заводські чи конструкторські дефекти (невдосконалена гальмівна система).

3. Несприятливі дорожні умови та неякісне утримання доріг: пошкодження дорожнього покриття; порушення правил ремонтних робіт на дорозі чи вулиці (відсутність світлових знаків уночі тощо); недостатнє освітлення вулиці; невідповідність параметрів дороги діючим стандартам.

4. Випадкові причини.

Правильне визначення характеру дорожньої обстановки, в якій діяв водій, має велике значення під час дослідження питання про провину особи в порушенні правил безпеки руху.

Для дорожньо-транспортних пригод характерна наявність слідів, які є джерелом відомостей про характер і механізм події, її учасників, причини і умови, що сприяли виникненню події:

- ◆ на дорожній ділянці – сліди вільного котіння і гальмування коліс, ковзання і заносу, крові, волочіння потерпілих, осколки скла фар, підфарників, лобового скла, дзеркал, залишки фарби, бруду, тканин людського організму, речі потерпілого, відламані деталі велосипедів, інших транспортних засобів;
- ◆ на предметах дорожньої обстановки – вид зовнішніх деталей транспорту (подряпини, нашарування тощо), сліди витікання води і пально-мастильних матеріалів;

- ◆ у потерпілих (крім тілесних ушкоджень) – відбитки малянка протектора чи інших частин транспорту на одязі, сліди мастильної речовини, фарби, частинок скла і металу, пошкодження тканини тощо;
- ◆ на транспортних засобах – сліди удару в перепону, ковзання чи тиснення, розриви чи ламання окремих деталей, сліди крові, волокна тканини, волосся, відбитки структури тканини одягу, відбитки пальців рук, несправності систем, що безпосередньо впливали на безпеку руху.

Важливо своєчасно виявити і зафіксувати всі сліди, що мають відношення до події, яка розслідується.

В ході розслідування дорожньо-транспортних подій можуть виникати такі слідчі ситуації: водій і транспорт знаходяться на місці події; транспорт залишився на місці події, а водій зник; водій сховався разом з транспортом.

У випадку, коли водій і транспорт знаходяться на місці події, основна увага під час розслідування спрямовується на дослідження обстановки та слідів на місці події, виявлення обставин порушення правил безпеки руху, експлуатації транспорту, механізму події.

У випадку, якщо транспорт залишився на місці події, а водій зник, досліджуються не лише обставини виникнення події і сліди, а й причини зникнення водія, вживаються заходи щодо його розшуку та затриманню (це також може бути особа, що скоїла угон транспорту).

У разі, якщо водій скривається разом з транспортом, зусилля слідчого повинні бути спрямовані на встановлення факту дорожньо-транспортної події, обставин її виникнення, розшук водія і транспорту, а також можливих очевидців події.

Під час розслідування порушень правил безпеки руху та експлуатації транспорту необхідно в'яснити певне коло обставин, що підлягають доказуванню і характеризують подію злочину, провину та особу обвинуваченого, характер і розмір спричиненої шкоди; коли, де, ким, яким чином, при яких обставинах і які саме правила безпеки руху чи експлуатації транспорту

порушені, наслідки події, їх зв'язок з порушенням відповідних правил, а також обставини, що їм сприяли.

На місці події детально вивчаються умови руху транспорту: основні параметри дороги (тип покриття, його стан, ширина дороги, наявність дорожніх знаків, ліній безпеки, пішохідних переходів тощо), інтенсивність руху і пішоходів, спосіб регулювання руху, освітленість ділянки вночі, стан перепон (наприклад, ремонт дороги).

Досліджуються також: технічний стан транспорту і відповідність його нормативним вимогам; дії водія щодо керування транспортом і недопущення пригоди; в цілому його поведінка у зв'язку з подією, що розслідується (швидкість руху транспорту, момент виникнення небезпеки, вжиті водієм заходи щодо зупинки, стану водія, заходи щодо надання допомоги потерпілим тощо); чи не знаходився водій у стані сп'яніння; чи не застосовувались до нього раніше заходи адміністративного впливу за керування транспортним засобом у нетверезому стані; умисно чи з необережності порушені правила руху чи експлуатації транспорту.

Під час розслідування наїздів на пішоходів детально вивчається поведінка потерпілого, оскільки це має суттєве значення для вирішення питання щодо провини водія: напрям і темп руху пішохода по відношенню до автомобіля, що наїхав на нього, швидкість руху автомобіля, ступінь тяжкості одержаних тілесних пошкоджень, чи бачив пішоход транспорт, що наближався до нього, і якими сигналами світлофора керувався.

§2. Початковий етап розслідування

У випадку скоєння дорожньо-транспортної пригоди підставами для порушення кримінальної справи є: повідомлення і заяви, що надходять в органи внутрішніх справ від лікарняних установ, водіїв, потерпілих, службових осіб автогосподарств або окремих громадян.

Розслідування справ необхідно починати негайно. Працівники ДАІ зобов'язані негайно повідомити слідчому про вияв-

лену подію, а слідчий – виїхати на місце, провести огляд і вирішити питання щодо порушення кримінальної справи.

Після порушення справи проводяться першочергові слідчі дії та оперативно-розшукові заходи, що забезпечують виявлення, фіксацію і збереження доказів; попередження можливості ухилення злочинця від слідства і суду.

У справах про дорожньо-транспортні пригоди до типових слідчих ситуацій та версій відносяться:

1. Обстановка в момент ДТП зафіксована без особливих змін в такому стані, коли на місці події присутні всі її складові. Слідчі версії в такій ситуації: а) подія стала результатом злочинних порушень водієм правил безпеки дорожнього руху; б) подія стала наслідком порушення цих правил потерпілою особою; в) подія стала результатом порушення службовою особою правил випуску на лінію транспорту чи результатом технічної несправності, що з'явилась раптово на транспорті.

2. Обстановка ДТП змінена учасниками події, що були присутні. В такій ситуації поряд зі згаданими версіями необхідно висунути версію про те, що таке порушення обстановки могло бути проведено з метою поновлення умов нормального і безпечного руху або з метою знищення окремих слідів, що вказують на провину того чи іншого учасника події. В даному випадку доцільно також висунути версії щодо мотивів знищення цих слідів.

3. Обстановка, в якій збереглися фактичні ознаки ДТП, але водій зник з місця події на транспорті. Така ситуація зобов'язує слідчого побудувати версію про те, який конкретно транспортний засіб брав участь у події і хто ним керував. Крім того, необхідно висувати версії, перераховані в першій ситуації.

4. Обстановка, в якій у зоні дорожнього руху відображається злочинний факт (наприклад, на обочині є труп, але нема явних ознак ДТП). В такій ситуації можуть бути висунуті версії про те, що в даному випадку має місце: а) інсценування ДТП для приховування іншого злочину; б) приховування реального місця ДТП.

5. Обстановка, в якій труп виявляється за межами зони руху транспортних засобів (у лісі, в полі тощо), але характер пошкоджень на ньому та на його одязі специфічний для транс-

портного засобу (сліди протектора шин, осколки скла фар тощо). У такій ситуації слідчий поряд з версіями, що не відносяться до ДТП, може висунути також загальну версію про те, що сталася дорожньо-транспортна пригода, а потім було проведено інсценування іншого злочину. Окремими, стосовно даної версії про причини смерті можуть бути висунуті припущення про місце злочину, характер, час, механізм події, а також винних в його скоєнні.

На початку розслідування найчастіше проводяться такі слідчі дії та оперативно-розшукові заходи:

- ◆ огляд місця події і транспорту;
- ◆ допит очевидців і потерпілих;
- ◆ затримання, освідування і допит підозрюваних;
- ◆ виїмка та огляд одягу потерпілого і документів, що характеризують технічний стан транспорту;
- ◆ призначення судово-медичної, судово-автотехнічної експертизи;
- ◆ розшук транспорту і водія, що скрився з місця події;
- ◆ установлення очевидців події;
- ◆ установлення часу і місця скоєння дорожньо-транспортної пригоди, її характеру, дорожньої обстановки;
- ◆ виявлення причетності до події інших транспортних засобів, їх технічний стан;
- ◆ стан водіїв і потерпілих, пошкодження, що виникли;
- ◆ кому спричинена матеріальна шкода;
- ◆ виявляються матеріальні сліди злочину, вилучаються речові докази.

Першочергові слідчі дії повинні проводитися не лише своєчасно, а й якісно. В ході планування слідчих дій важливо правильно визначити послідовність їх проведення. У першу чергу необхідно планувати провадження дій, що дозволяють швидко одержати достовірні дані й попередити знищення чи зміну обстановки місця події і речових доказів.

У першу чергу провадиться огляд місця події і транспорту, а на підставі його результатів – інші слідчі дії і, в разі необхідності, оперативно-розшукові заходи. Послідовність проведення

інших слідчих дій визначається характером наявних даних і ступенем невідкладних дій, що дозволяють одержати нові докази, перевірити та уточнити зібрані за справою матеріали. Кожна слідча дія повинна забезпечити найкращі умови для провадження наступної.

У випадку, коли водій зник разом з транспортом, слідчий перш за все опитує очевидців, а в разі можливості – і потерпілого про ознаки транспорту, необхідні для організації його розшуку. У випадку відсутності очевидців вживаються заходи щодо їх установлення. Затриманого водія необхідно негайно опитати і направити на судово-медичне освідчування для визначення наявності сп'яніння. Транспорт оглядається на місці затримання, щоб виявити і зафіксувати наявні на ньому сліди.

У складних випадках, особливо якщо водій утік з місця події або необхідно швидко провести багато однотипних слідчих дій (наприклад, пред'явлення для упізнання трупів), або місце події займає значну ділянку, доцільно створити слідчу групу. В її склад включаются працівники ДАІ, інші оперативні працівники (кримінального розшуку, експертно-криміналістичних підрозділів тощо).

Оперативно-розшукові заходи щодо виявлення і затримання водія, який зник, і його транспорту провадяться органами ДАІ за участю інших підрозділів органів внутрішніх справ.

§3. Особливості тактики проведення окремих слідчих дій

Огляд місця події є одним із важливих способів збирання доказів за справами про дорожньо-транспортні події. Під час огляду місця події слідчий повинен зосередити увагу на виявлення даних, необхідних для установлення точного місця і меж пригоди, характеру і механізму розвитку події та ролі кожного із її учасників, а також на виявлення слідів транспортного засобу, якщо його не виявилось на місці пригоди.

Огляд ділянки дороги, де виникла ДТП, проведений своєчасно, ретельно і кваліфіковано, ще на початку розслідування дозволяє установити:

- 1) точні координати місця події і її межі;
- 2) час події;
- 3) обстановку на місці події;
- 4) сліди, за якими можна робити висновок про швидкість руху транспорту і темп руху пішохода;
- 5) характерні ознаки відсутнього транспортного засобу, а іноді й ознаки його технічної несправності;
- 6) стан дорожнього покриття, наявність дорожньої розмітки, розміщення дорожніх знаків, світлофорів та інші дані, що відносяться до ДТП.

Огляд ділянки місцевості чи дороги, що знаходяться біля місця ДТП, провадиться, як правило, у тих випадках, коли є підстави думати, що на ній можуть бути виявлені додаткові сліди, що відносяться до події.

Огляд транспортного засобу дозволяє установити: тип і вид транспортного засобу та його відмінні ознаки; належність транспортного засобу підприємствам, організаціям чи установам; його зовнішній стан, а також наявність і характер вантажу; ознаки участі транспорту в ДТП; стан елементів керування на момент огляду; сліди пальців рук (на рульовому колесі, ричагу переключення швидкостей тощо), придатні для ідентифікації водія, що керував транспортним засобом в момент ДТП.

Огляд трупа на місці події дозволяє одержати дані для вирішення питань: про механізм пригоди і її наслідки, про розташування трупа, взаєморозташування його відносно інших елементів місця події; про наявність, характер, розташування ушкоджень на тілі та одязі трупа.

Затримання та освідування водія. Водії затримуються у випадках грубого порушення правил руху та експлуатації транспорту, наприклад, під час керування транспортом у нетверезому стані, намагання знищити сліди злочину чи схилити очевидців дати неправдиві показання.

Затриманих освідують для встановлення їх стану, оскільки оп'яніння, стомленість, захворювання сприяють виникненню пригоди, а іноді і є її причиною. Це необхідно не лише для оцінки поведінки водіїв, а й для індивідуалізації покарання.

Допит водія. Допитуючи водія, слідчий повинен встановити його версію щодо обставин події, що розслідується, а також чи був справний керований ним транспортний засіб. Важливою обставиною, яка підлягає перевірці, є питання про швидкість руху, розміщення транспортних засобів на проїзній частині дороги, які заходи вживались водієм для недопущення події, коли, в який момент водій виявив перепону, які на даний час були метеорологічні умови, яким був стан дорожнього покриття, в зоні дії яких знаків дорожнього руху їхав водій, який сигнал був на світлофорі, які заходи були вжиті для надання допомоги потерпілим, які дії він вчинив на місці безпосередньо після пригоди, хто крім нього знаходився в транспортному засобі.

Допит потерпілих з урахуванням їх фізичного і психічного стану бажано проводити невідкладно, оскільки окремі деталі події можуть зникнути із пам'яті чи трансформуватися під впливом зацікавлених осіб (водія, родичів). Разом з тим необхідно врахувати, що іноді потерпілі умисно перекручують деякі дані про подію. Бувають випадки, коли потерпілий добросовісно помиляється і дає показання, що не відповідають дійсності.

Допит свідків. ДТП частіше виникає на очах у навколишніх. Ними можуть бути пасажирів і водії транспортних засобів, що не брали участі в події, пішоходи, працівники міліції, співробітники медичних закладів. Із числа свідків важливо виділити свідків-очевидців, що безпосередньо спостерігали за розвитком події. Слідчий повинен розуміти, що свідки-очевидці не підготовлені до сприйняття події, воно для них є несподіваним. Тому свідок-очевидець рідко може відтворити всю картину пригоди, частіше він може відтворити лише окремі моменти. В даному випадку важливо виявити всіх свідків-очевидців, сума їх показань дозволить найбільш повно відтворити картину розвитку ДТП і ролі її учасників.

У разі смерті потерпілого під час транспортування або у лікарні як свідки допитуються медичні працівники, які можуть повідомити, що їм говорив постраждалий про обставини події. Інформація, що має відношення до злочинного порушення правил безпеки дорожнього руху, може бути одержана у ході допиту працівників транспортних підприємств, яким належить транспорт, родичів потерпілого та інших осіб.

Розшук транспортного засобу і водія здійснюється на підставі даних, одержаних під час огляду місця події, допитаних потерпілих та очевидців. Якщо, наприклад, на місці події є сліди транспорту, а пригода сталася недавно, організується переслідування за «гарячими слідами». Виходячи з обстановки події, проводяться й інші оперативно-розшукові заходи, зокрема: повідомляється про ознаки транспорту і водія, що скрився, підрозділам ДАІ та іншим підрозділам органів внутрішніх справ, здійснюється перевірка транспорту в автогосподарствах. У разі відсутності очевидців пригоди для їх установлення проводиться опитування мешканців, що проживають біля місця події, водіїв і пасажирів маршрутного транспорту загального користування та інших осіб, що могли перебувати близько біля місця події.

Необхідність в розшуку водія виникає у двох випадках: коли водій скрився, залишивши автомобіль на місці події; у разі відсутності на місці події водія і транспорту. В першому випадку, за даними ДАІ, встановлюється власник транспорту, що дозволить виявити водія.

У разі відсутності транспорту і водія на місці пригоди необхідно негайно доручити оперативним співробітникам органів внутрішніх справ розпочати їх розшук, оглянути шлях до і після події, оскільки там нерідко знаходять важливі дані щодо транспорту, який зник.

Транспорт в автогосподарствах може перевірятися весь або вибірково. Для виявлення маршрутів перевіряються дорожні листи. Виявлені транспортні засоби, маршрут яких пересікав місце події, уважно оглядаються з урахуванням того, що водій міг усунути одержані пошкодження. У разі необхідності перевіряються також автомобілі, що належать громадянам.

Пред'явлення для упізнання. Найчастіше виникає необхідність у пред'явленні для упізнання виявлених на місці події трупів, а також предметів, що належать водіям чи пасажирам (головні убори, сумки тощо). Упізнання водіїв можливе лише в тих випадках, коли особи, що впізнають, бачили їх під час руху транспорту з невеликою швидкістю або під час надання допомоги водіями потерпілим. Водіїв пред'являють з дотриманням вимог кримінально-процесуального законодавства в тому одязі, в якому вони були за кермом у день події.

Транспортні засоби пред'являються для упізнання у тих випадках, коли потерпілі чи свідки називають конкретні індивідуальні ознаки, за якими можуть їх впізнати.

Упізнання необхідно проводити в обстановці, що відповідає умовам сприймання об'єктів під час події. Пред'явлення для упізнання транспорту вимагає від слідчого попередньої підготовки: детального виявлення у свідка чи потерпілого умов спостереження за транспортом, відбору відповідних транспортних засобів, чіткої організації упізнання і створення безпечних умов його проведення.

Провадження виїмки. За справами про дорожньо-транспортні пригоди провадиться виїмка одягу потерпілих, окремих деталей і механізмів транспорту, документів, що дають право на керування транспортом або характеризують його технічний стан тощо. Підстави для виїмки можуть бути одержані під час огляду місця події, транспорту і на допитах.

У разі наїзду на пішоходів, велосипедистів, випадінні пасажирів із транспорту необхідна виїмка одягу і взуття потерпілих, що перебувають у лікарні або в родичів.

Відтворення обстановки та обставин дорожньо-транспортної події проводиться з метою визначення можливості:

- ◆ спостереження і сприйняття будь-якого факта чи явища (для водія – можливість спостерігати з кабіни обстановку на дорозі; для пішохода – бачити або чути шум автомобіля; для очевидця – бачити наїзд тощо);
- ◆ вчинення певної дії (гальмування автомобіля для недопущення зіткнення);

- ◆ можливості будь-якого явища (вихід з ладу гальмівної системи; засліплення водія світлом фар зустрічного транспорту тощо);
- ◆ встановлення окремих обставин механізму події (утворення деяких слідів у момент зіткнення транспортних засобів тощо).

Під час провадження відтворення обстановки та обставин події необхідно дотримуватись техніки безпеки і Правил дорожнього руху.

Призначення судово-медичної експертизи. Під час розслідування ДТП метою даної експертизи є:

- ◆ в'яснення характеру і ступеня тяжкості тілесних ушкоджень потерпілих, давності їх спричинення, часу і причин настання смерті;
- ◆ встановлення механізму утворення ушкоджень;
- ◆ з'ясування положення потерпілого в момент пригоди;
- ◆ вивчення стану і фізичних вад (водія і потерпілого), що впливали на виникнення пригоди, тощо.

Разом з постановою про призначення експертизи і речовими доказами, що підлягають дослідженню, експерту надсилаються протокол огляду ДТП, протоколи огляду транспорту, допиту водія, очевидців, потерпілого, історія хвороби потерпілого.

Призначення судово-автотехнічної експертизи. До компетенції даного виду експертизи відноситься дослідження:

- ◆ технічного стану транспортних засобів (причина і час виникнення технічних несправностей, можливості їх виявлення до настання пригоди тощо);
- ◆ механізму дорожньо-транспортної події або її окремих елементів (швидкість і напрям руху, довжина гальмівного шляху транспорту тощо);
- ◆ дій учасників ДТП (технічна можливість у водія в певний момент попередити пригоду тощо);
- ◆ обстановки на місці ДТП (умови бачення дороги з кабіни транспорту тощо);
- ◆ технічних можливостей недопущення пригоди за вихідними даними слідчого, одержаними експертом.

Об'єктами дослідження експерта-автотехніка є автотранспорт, міський електротранспорт, інші механізми, що брали участь у дорожньо-транспортній події, їх агрегати, деталі та сліди на них; місце дорожньо-транспортної події; матеріали справи і речові докази.

Разом з постановою про призначення автотехнічної експертизи направляються протоколи огляду місця події і транспортних засобів, протоколи допиту водіїв та очевидців, відтворення обстановки та обставин події, інші матеріали.

Призначення трасологічної експертизи. Дана експертиза відноситься до криміналістичних. За її допомогою за слідами встановлюються об'єкти, відображенням яких вони є, а також розташування транспорту на дорозі перед пригодою і в момент скоєння ДТП, напрям руху, механізм слідоутворення тощо.

Об'єктами дослідження є різні предмети зі слідами транспорту: сліди протекторів шин чи зліпки і масштабні фотознімки, окремі деталі транспорту, сліди на транспорті, осколки скла тощо.

В залежності від обставин справи можуть призначатися й інші експертизи: судово-хімічна і біологічна, комплексна медично-кримінологічна і медично-автотехнічна тощо.

Контрольні запитання

1. Які дорожньо-транспортні пригоди є найбільш поширеними?
2. У чому сутність криміналістичної характеристики злочинних порушень правил безпеки дорожнього руху?
3. Які типові причини й умови, що впливають на виникнення ДТП?
4. Які типові слідчі ситуації і версії виникають у справах про дорожньо-транспортні пригоди?
5. Які слідчі дії виконуються на початковому етапі розслідування ДТП?
6. Які особливості тактики огляду місця дорожньо-транспортної події?
7. Які особливості тактики допиту водія, потерпілих і свідків?

8. Які особливості тактики розшуку транспортного засобу і водія?
9. У чому полягає суть тактики провадження виїмки та пред'явлення для упізнання?
10. З якою метою проводиться відтворення обстановки й обставин дорожньо-транспортної події?
11. Які експертизи можуть призначатися під час розслідування ДТП?

Теми рефератів і курсових робіт

1. Роль і значення криміналістичної характеристики в ході розслідування злочинних порушень правил безпеки дорожнього руху.
2. Етапи розслідування злочинних порушень правил безпеки дорожнього руху.
3. Особливості тактики провадження окремих слідчих дій в ході розслідування злочинних порушень правил безпеки дорожнього руху.

Література

1. Кримінальний кодекс України. – К., 2001. – С. 182–192.
2. Криміналістика. Учебник / Под ред. Н.П. Яблокова. – М., 1997. – С. 639–652.
3. Советская криминалистика. Методика расследования отдельных видов преступлений / Под ред. В.К. Лисиченко. – К., 1988. – С. 326–356.
4. Криміналістика. Підручник / За ред. В.Ю. Шепітька. – К., 2001. – С. 606–636.

Тема 32.

Розслідування підпалів та злочинних порушень правил протипожежної безпеки

- ◆ Криміналістична характеристика підпалів та злочинних порушень правил протипожежної безпеки
- ◆ Початковий етап розслідування
- ◆ Наступний етап розслідування
- ◆ Особливості тактики проведення окремих слідчих дій

§1. Криміналістична характеристика підпалів та злочинних порушень правил протипожежної безпеки

Пожежі можна розділити на два підвиди таких злочинів: пожежі, що виникають в результаті підпалів державного, колективного чи особистого майна; та пожежі, що виникли внаслідок злочинного порушення правил протипожежної безпеки в ході виробничих процесів та в побуті. Відповідно і кримінальна відповідальність за ці злочини може наступати за різними статтями кримінального законодавства України. Так, умисне знищення або пошкодження майна шляхом підпалу карається за ст. 194 КК; знищення або пошкодження лісових масивів, зелених насаджень навколо населених пунктів вогнем карається за ст. 245 КК; терористичний акт, вчинений шляхом підпалу, підлягає відповідальності за ст. 258 КК; порушення правил поводження з вибуховими, легкозаймистими та їдкими речовинами або радіоактивними матеріалами – за ст. 267 КК; незаконне перевезення на повітряному судні вибухових або легкозаймистих речовин – за ст. 269 КК; порушення встановлених законодавством вимог пожежної безпеки – за ст. 270 КК тощо.

Складовими елементами криміналістичної характеристики даного виду злочинів є: способи вчинення злочину; способи приховання; сукупність типових слідів; особа злочинця; особа потерпілого.

Підпали можуть виникати: у разі створення умов, що сприяють самозайманню; з використанням спеціальних пристроїв; від легкозаймистих речовин; при порушенні правил протипожежної безпеки.

До порушення правил протипожежної безпеки можна віднести: використання приладів, обладнання, установок, не забезпечених протипожежним захистом; експлуатація отоплювальних, освітлювальних та інших приладів; порушення правил зберігання, перевезення, виготовлення різних легкозаймистих об'єктів і матеріалів; проведення робіт з відкритим вогнем.

Метою підпалів може бути:

- ◆ приховування раніше вчиненого злочину або іншої події (убивства в житловому приміщенні, крадіжки тощо);
- ◆ створення обстановки, що сприяє вчиненню іншого злочину;
- ◆ помсти (на ґрунті сварки, ущемлення прав тощо) власнику майна, іншим особам, діяльність яких пов'язана з об'єктом, який підпалено;
- ◆ залякування потерпілих під час вимагання хабара;
- ◆ одержання страхової премії, нової квартири тощо.

За справами про підпали з'ясовуються такі обставини:

- ◆ час початку і закінчення пожежі, її масштаби, інтенсивність горіння;
- ◆ ознаки об'єкта, стосовно якого вчинено підпал (характер, призначення, місцезнаходження);
- ◆ що горіло всередині приміщення, які матеріали, речовини сприяли розповсюдженню пожежі;
- ◆ скільки людей і хто саме знаходився у приміщенні в момент пожежі, кого і яким чином удалось врятувати;
- ◆ характер, вид і розмір матеріальної шкоди, спричиненої пожежею;
- ◆ в якому місці об'єкта, з допомогою яких засобів і яким способом скоєно підпал;
- ◆ які конкретно і чії дії призвели до пожежі;
- ◆ яка подія передувала пожежі (виконання певних робіт, розпивання алкогольних напоїв тощо);
- ◆ інші обставини.

У справах про злочинні порушення протипожежних правил обставинами, що підлягають з'ясуванню, є: які протипожежні правила порушені, в яких діях це проявилось; причини порушення; причинний зв'язок між діями і виникненням пожежі; винний; наслідки (завдання значної матеріальної шкоди); причини та умови, що сприяли виникненню пожежі.

Для з'ясування обстановки підпалу важливою є інформація про характер поведінки прямих та опосередкованих учасників події (перебування підозрюваного на місці підпалу, небережне поводження з вогнем або джерелами підвищеної небезпеки

тощо), а також про особливості і тяжкість наслідків, що наступили. З'ясування всього цього має суттєве значення для визначення місцезнаходження і наступного встановлення багатьох важливих даних щодо обставин справи і особливо з'ясування способу і механізму скоєння злочину і кола підозрюваних осіб. Вирішення цього завдання головним чином забезпечують ретельний огляд місця події та уміле використання різних спеціалістів.

§2. Початковий етап розслідування

Злочини, пов'язані з підпалами або злочинним порушенням протипожежних правил, результатом яких були людські жертви або спричинений значний матеріальний збиток, розслідуються слідчими органами.

Підставами для порушення кримінальної справи є матеріали, які свідчать про те, що пожежа є наслідком підпалу чи порушення протипожежних правил, а також заяви громадян.

Пожежі, не пов'язані з зазначеними наслідками, розслідуються підрозділами державного пожежного нагляду, які є органами дізнання, порушують справи даної категорії і проводять їх розслідування.

На початковому етапі розслідування підпалів та злочинних порушень протипожежних правил типовими слідчими ситуаціями (Схема 24) є:

- ◆ одержані відомості щодо події злочину та особи, що його скоїла;
- ◆ надійшла інформація про подію злочину, спосіб його скоєння, особа злочинця невідома;
- ◆ є дані про подію злочину, але спосіб його скоєння й особа злочинця невідомі.

З метою затримання злочинця, виявлення речових доказів, встановлення документів, що відносяться до забезпечення протипожежної безпеки, з'ясування причин та умов, що сприяли виникненню пожежі, слідчий залежно від ситуації відбирає найбільш оптимальні слідчі дії.

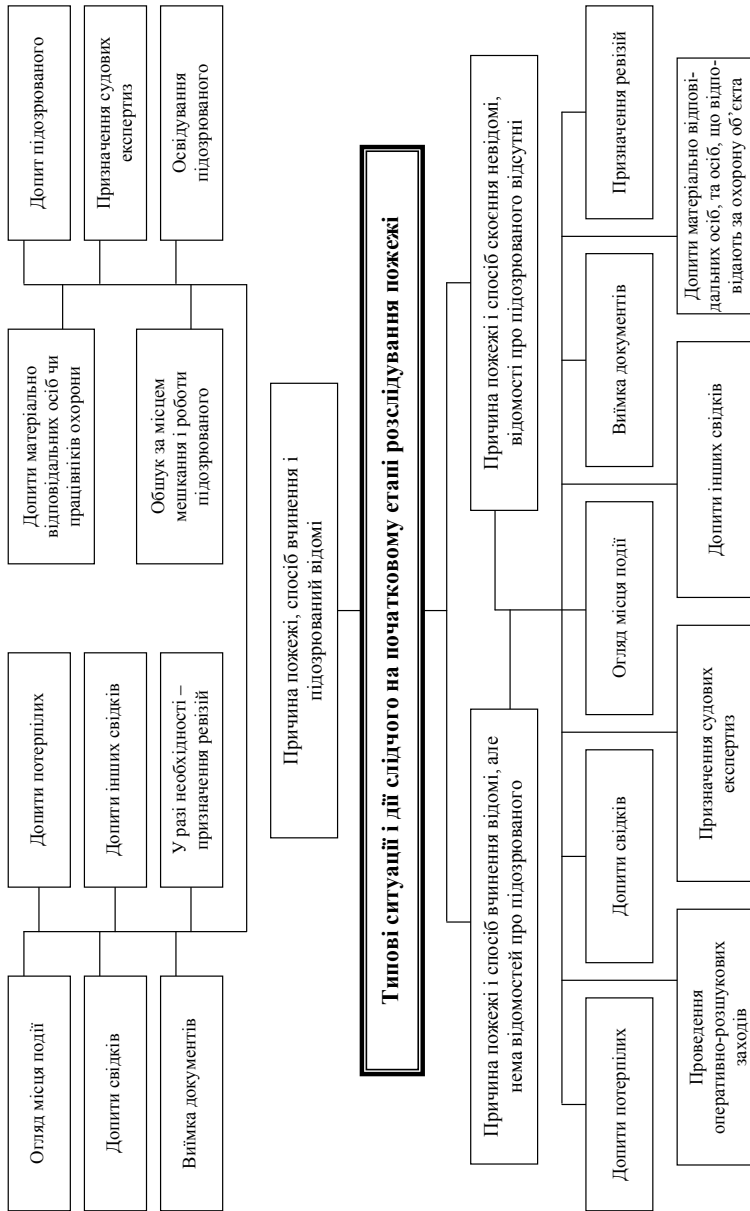

Схема 24. Типові ситуації і дії слідчого на початковому етапі розслідування підпалів та злочинних порушень правил протипожежної безпеки

Початковими слідчими діями під час розслідування пожеж є: огляд місця події; призначення пожежно-технічної, судово-медичної, криміналістичної експертиз; обшук у підозрюваної особи; її огляд; допити свідків.

Огляд місця події проводиться негайно. Під час огляду з'ясовуються обставини і безпосередні причини пожежі, її виникнення, вогнище пожежі, шляхи розповсюдження вогню і настання наслідків. Це досягається детальним вивченням обстановки на місці пожежі і матеріальних слідів, що збереглися. Місце пожежі є важливим джерелом різних відомостей про злочин та особу, що його скоїла.

Огляд починається, як правило, негайно після ліквідації вогню. Однак ще до закінчення гасіння пожежі необхідно здійснити загальний огляд навколишньої місцевості і вжити заходів щодо збереження виявлених слідів та інших речових доказів: організувати охорону слідів, застерегти від втрати вилучені із вогнища пожежі предмети тощо. Доцільно здійснити фото- чи кінозйомку окремих стадій пожежі.

Одночасно слідчий у присутності понятих фіксує в протоколі огляду колір полум'я і диму, напрям і силу вітру, а також шляхи та інтенсивність розповсюдження вогню.

Особливо ретельно проводиться огляд вогнища пожежі, оскільки саме тут можуть бути знайдені сліди, що пояснюють причину виникнення пожежі.

Під час виявлення трупа на місці пожежі він повинен бути ретельно оглянутий за участю судово-медичного експерта. Фіксується розташування трупа відносно виходів приміщення, його поза, тілесні ушкодження, наявність на шкірі трупа ділянок з опіками тощо. Останки обгорілого трупа повинні бути вилучені з місця події і направлені на експертизу з метою визначення групової належності трупа (стать, вік тощо). Одяг трупа також повинен підлягати детальному огляду. Фіксується його стан, наявність пошкоджень, запах.

На місці події необхідно провести фотографування, кіно- чи відеозйомку, а також упізнання трупа. Останки трупа та інші речові докази повинні бути ретельно упаковані. До протоколу огляду додається схематичний план місця події.

Допит свідків і потерпілих. До початкових слідчих дій у справах про пожежі відноситься допит свідків і потерпілих. Проводиться він після огляду місця події. В ході допиту у свідків і потерпілих з'ясовують такі обставини:

- ◆ дотримання правил експлуатації освітлювальних та опалювальних приладів, їх технічний стан, місце і час виникнення пожежі, стан протипожежних пристроїв;
- ◆ які обставини можна вважати підставою для з'ясування причин пожежі (виявлення пристосувань для пожежі, наявність декількох вогнищ тощо);
- ◆ обставини, що вказують на особу винного в підпалі або порушенні протипожежних правил (хто погрожував підпалом, хто порушував протипожежні правила тощо).

Під час допиту свідків і потерпілих необхідно з'ясувати також: чи були внесені зміни в обстановку на місці події, як відбувалося гасіння пожежі; які речові докази і в якому саме місці виявлені; чи не бачили свідки таких само предметів (наприклад, запалювальних засобів) у осіб, що мають доступ на об'єкт; де і в якому стані були виявлені потерпілі, а також трупи людей чи тварин; яке конкретно майно знищено вогнем; у якому стані знаходяться на об'єкті первинні засоби гасіння пожежі, чи не було створено умов для інтенсивного розповсюдження вогню і перепон для його ліквідації; чи не з'являлися сторонні підозрювані особи в районі пошкодженого перед виникненням пожежі; хто мав доступ до місця, де почалася пожежа; чи не висловлював будь-хто намірів скоїти підпал даного об'єкта, хто міг бути зацікавлений у підпалі.

Призначення експертиз. Основними видами експертиз у справах про пожежі є: пожежно-технічна; судово-хімічна; криміналістична; товарознавча. У разі наявності людських жертв та у випадках втрат тварин призначаються відповідно судово-медична і судово-ветеринарна експертизи.

Серед згаданих експертиз найчастіше призначається пожежно-технічна експертиза. За її допомогою з'ясовуються такі питання: де знаходилося вогнище пожежі; в чому полягає технічна причина займання; які порушення правил протипожежної

безпеки мали місце на об'єкті і чи могли вони бути причиною виникнення і розповсюдження пожежі; чи могли наявні на об'єкті матеріали самозайнятися; який термін горіння тих чи інших предметів; які порушення технологічного процесу, а також зберігання і транспортування пожежонебезпечних матеріалів були допущені і чи могли вони бути причиною пожежі; в якому технічному стані знаходилась електропроводка, опалювальна, освітлювальна, газова і вентиляційна системи, чи стали наявні в них несправності причиною пожежі; які знаряддя і способи застосовувались для вчинення підпалу.

Можливості судово-хімічної експертизи використовуються головним чином для вирішення питань: що являє собою речовина спаленого предмета, а також спаленого вогнища пожежі, чи не містять виявлені на місці пожежі предмети, а також попіл слідів пально-мастильних матеріалів.

Криміналістична експертиза у справах про підпали признається найчастіше з метою ідентифікації людини за слідами рук, взуття, визначення індивідуальних особливостей підпалювача за залишеною ним дорожкою слідів ніг тощо.

Товарознавча експертиза визначає групову належність тканин та інших аналогічних предметів, що були використані в якості знарядь підпалу.

Судово-медична експертиза може відповісти на такі типові питання: чи наступила смерть особи внаслідок опіків чи інших причин; чи піддавався дії вогню труп або жива людина; чим викликані опіки; чи нема на трупі тілесних ушкоджень тощо.

Обшук також відноситься до початкових слідчих дій під час розслідування пожеж. Він проводиться у підозрюваного своєчасно і ретельно. В ході обшуку слідчий може виявити знаряддя і засоби підпалу, взуття, в якому підозрюваний був на місці події, одяг зі слідами пально-мастильних матеріалів, рештки тканин або частини предметів, виявлених на місці події. Перед обшуком приміщення здійснюється обшук підозрюваного. На виявлене в ході обшуку майно підозрюваного в підпалі необхідно накласти арешт з метою забезпечення відшкодування матеріальної шкоди. У разі наявності підстав підозрюваний може

бути освідуваний з метою виявлення на тілі слідів опіків чи наявності пально-мастильних речовин. Під час обшуку необхідно також звертати увагу і на переписку, щоденники, інші документи, в яких можуть міститися відомості про підозрюваного, про мотиви скоєння злочину.

§3. Наступний етап розслідування

Своєрідність джерел і часу надходження первинної інформації про факт пожежі, характер наслідків, що настали, результати огляду місця пожежі та особливості інших фактичних даних дозволяють виділити ряд типових слідчих ситуацій на наступному етапі розслідування:

1. Кримінальна справа про підпал чи порушення правил протипожежної безпеки порушена за даними огляду місця події та іншої усної інформації, одержаної від органів пожежного нагляду, окремих громадян і службових осіб, що повідомили про факт пожежі в день її виникнення. Пожежа завдала значної шкоди об'єкту чи призвела до жертв серед людей. Огляд місця події внаслідок затяжного гасіння пожежі був неповним, але дозволив зібрати деякі відомості про можливе місце виникнення пожежі. Первинна інформація в таких випадках не містить достатньо надійних даних про можливі причини пожежі, її обставини й особливо про винних у ній осіб. Це ускладнює розслідування ще на його початку. Ситуація в цілому вимагає ретельного аналізу та оцінки за участю відповідних спеціалістів.

2. Кримінальна справа про підпал або порушення правил протипожежної безпеки порушена за матеріалами органів пожежного нагляду (як органів дізнання), що містять вказівки на ознаки відповідного злочину і деякі відомості стосовно його обставин та вогнища пожежі. Матеріали надійшли через декілька днів після пожежі. Спричинена пожежею шкода невелика, як і в першій ситуації. Наявність матеріалів органів пожежного нагляду в даній обстановці полегшує орієнтацію слідчого в даній ситуації. Окремі складнощі можуть виникнути внаслідок запізненого початку розслідування.

В обох вказаних ситуаціях основними є слідчі версії про причини пожежі, однією із яких практично завжди буває версія про підпал. Від їх перевірки і з'ясування причин залежать методи розкриття злочину, визначення напрямів розслідування, коло питань, що підлягають з'ясуванню, а також характер можливих версій про винних в пожежі осіб.

Для з'ясування причин пожежі в плані розслідування повинно бути передбачено збирання інформації про пожежно-технічну характеристику об'єкта і суті виробничої чи іншої діяльності на ньому, виявлення вогнища і механізму пожежі.

Інше коло питань, передбачених планом розслідування, пов'язане з завданнями встановлення осіб, що скоїли підпал чи порушили правила протипожежної безпеки, форм провини, мети і мотивів злочинної поведінки, причинного зв'язку, особистісних даних злочинців, характеру і розміру спричиненої пожежею шкоди та умов, що сприяли виникненню пожежі.

Для першої вказаної слідчої ситуації стосовно справ про підпали найбільш характерний такий комплекс слідчих дій: а) огляд місця пожежі; б) допит очевидців, потерпілих, матеріально відповідальних осіб та осіб, що брали участь у гасінні пожежі; в) ознайомлення з матеріалами державного пожежного нагляду; г) розшук підозрюваного; д) обшук й освідування; е) допит підозрюваного; ж) пожежно-технічна і судово-медична експертизи.

Для другої слідчої ситуації у справах про підпали характерний такий комплекс: а) ознайомлення з матеріалами державного пожежного нагляду; б) допит заявника; в) огляд місця пожежі; г) допит очевидців, осіб, що приймали участь в гасінні пожежі; д) пожежно-технічна експертиза; е) розшук підозрюваного; є) обшук; ж) допит підозрюваного.

Під час розслідування справ про порушення правил протипожежної безпеки в таких само типових ситуаціях найчастіше складається свій комплекс слідчих дій.

У першій слідчій ситуації: огляд місця пожежі, допит потерпілих, очевидців, матеріально відповідальних осіб, учасників гасіння пожежі; ознайомлення з матеріалами державного пожежного нагляду; вилучення та огляд технічної документації.

У другій слідчій ситуації у випадках порушення правил протипожежної безпеки найбільш типовими є: огляд місця пожежі; допит потерпілого, очевидців, матеріально відповідальних осіб, учасників гасіння пожежі; вилучення і вивчення протипожежних правил, наказів та іншої технічної документації з питань протипожежних заходів; пожежно-технічна експертиза.

§4. Особливості тактики проведення окремих слідчих дій

Допит підозрюваного. На перших допитах підозрюваного з'ясовуються, як правило, обставини, що опосередковано підтверджують його участь у підпалі. Так, у випадку виявлення у підозрюваного предметів, схожих з виявленими на місці події та використаними для підпалу, доцільно розпочати його допит саме зі з'ясування цього факту.

Важливо, щоб підозрюваний детально повідомив про обставини придбання даних предметів. Підозрюваний в таких випадках найчастіше посилається на те, що виявлені в його квартирі предмети, які могли бути знаряддями підпалу, йому не належать і він не знав про їх існування. Ефективним способом викриття такої позиції є застосування в допиті підозрюваного показань свідків – членів його родини і родичів, а також протоколу огляду цих речових доказів, на яких нерідко виявляються сліди пальців рук підозрюваного.

Якщо під час обшуку чи освідуванні підозрюваного на його одязі, взутті чи на тілі виявлені плями з запахом пально-мастильних матеріалів, сліди опіків або частинки ґрунту з місця події, доцільно розпочати його допит зі з'ясування походження цих доказів. У таких випадках підозрюваний нерідко застосовує хитрощі, пояснюючи появу виявлених у нього слідів різними випадковими причинами.

Під час допиту підозрюваного стосовно причин та обставин його появи на місці події можуть бути ефективно використані показання свідків, що брали участь у гасінні пожежі, та результати огляду місця події. За ними часто можна робити висно-

вок про те, коли з'явився на місці події підозрюваний, яким шляхом рухався, чи відповідають показання підозрюваного стосовно маршруту його руху до місця пожежі розташуванню виявленої дорожки слідів ніг тощо.

Допит обвинуваченого. Під час цього допиту може бути використано факт його перебування на об'єкті перед підпалом. Конкретні достовірні факти, що свідчать про підозрілу поведінку підпалювача безпосередньо до і після вчинення злочину, також можуть бути успішно використані для одержання від нього правдивих показань.

У ході підготовки до допиту обвинуваченого необхідно виконати такі дії: проаналізувати зібрані на початковому етапі розслідування докази і визначити коло питань; вивчити дані про особу обвинуваченого; вибрати прийоми допиту, визначити докази, які можуть бути використані для викриття обвинуваченого у випадку заперечення ним вини.

Типовою хитрістю підпалювача, якого було помічено на місці пожежі, є посилення на те, що він з'явився на пожежу, щоб взяти участь у її ліквідації і тим самим відвести від себе можливу підозру, знищити залишені ним сліди, вияснити висловлювані передбачення про причини пожежі і вжити відповідних заходів щодо знищення доказів та штучного створення підстав для підозри стосовно інших осіб.

Віймка. Невідкладною слідчою дією у справах про підпали і злочинне порушення правил протипожежної безпеки є також віймка документів. Важливе доказове значення у справах про підпали можуть мати акти перевірки стану протипожежної безпеки на об'єкті, що горів; документи, що характеризують стан зберігання і транспортування вибухових, самозаймистих речовин, що зберігаються на об'єкті; акт про пожежу, складений представниками пожежної охорони, які брали участь у гасінні пожежі; місцеві інструкції з техніки безпеки та протипожежної безпеки; інвентаризаційні списки майна об'єкта, що згорів; інші документи, що мають значення для з'ясування причини пожежі.

Відтворення обстановки та обставин події спрямоване на перевірку можливості самозаймання окремих речовин чи ма-

теріалів у певних умовах, за винятком випадків, коли відповідні досліді проводяться в лабораторних умовах у зв'язку з призначенням експертизи. Згадана слідча дія проводиться також з метою встановлення можливості бачити або чути те, що відбувалося на пожежі.

Проведення дослідницьких дій для встановлення можливості самозаймання, загоряння при певному впливі або розташуванні предметів пов'язане з труднощами. Нелегко й оцінити результати такого відтворення, визначити його доказове значення. Наприклад, відхилення температурного режиму за певних умов, характер хімічних процесів, що відбуваються в матеріалах і речовинах, які стикаються, багато в чому впливають на результати відтворення різних обставин, а отже, й на можливість оцінки походження конкретних явищ. Це необхідно враховувати під час підготовки відтворення обстановки й обставин події. Перевірка показань на місці проводиться з метою порівняння пояснень свідків, обвинувачених з фактичними обставинами та обстановкою пожежі. Це дозволяє з'ясувати ряд обставин, пов'язаних з виникненням пожежі, зокрема, місце вогнища пожежі, її поширення, колір полум'я і диму, поведінку окремих осіб, а також намітити нові версії, виявити речові докази, що мають значення для подальшого розслідування.

Контрольні запитання

1. У чому полягає сутність криміналістичної характеристики підпалів та злочинних порушень правил протипожежної безпеки?
2. Які елементи входять до криміналістичної характеристики підпалів?
3. Які фактори сприяють порушенню правил протипожежної безпеки?
4. Які обставини необхідно у справах про підпали?
5. Які типові слідчі ситуації і версії виникають на початковому етапі розслідування підпалів та злочинних порушень правил протипожежної безпеки?

6. Які слідчі дії виконуються на наступному етапі розслідування пожеж?
7. У чому полягають особливості тактики проведення окремих слідчих дій в ході розслідування пожеж?

Теми рефератів і курсових робіт

1. Поняття криміналістичної характеристики підпалів та злочинних порушень правил протипожежної безпеки і її роль у розслідуванні даного виду злочинів.
2. Етапи розслідування підпалів та злочинних порушень правил протипожежної безпеки.
3. Особливості тактики провадження окремих слідчих дій під час розслідування підпалів та злочинних порушень правил протипожежної безпеки.

Література

1. Кримінальний кодекс України. – К., 2001. – С. 127, 163, 169, 176–177.
2. Советская криминалистика. Методика расследования отдельных видов преступлений / Под ред. В.К. Лисиченко. – К., 1988. – С. 357–371.
3. Криминалистика. Учебник / Под ред. Н.П. Яблокова. – М., 1997. – С. 627–638.
4. Криміналістика. Підручник / За ред. В.Ю. Шепітька. – К., 2001. – С. 637–654.

Тема 33.

**Розслідування
екологічних злочинів**

- ◆ Криміналістична характеристика екологічних злочинів
- ◆ Початковий етап розслідування
- ◆ Особливості тактики проведення окремих слідчих дій

§1. Криміналістична характеристика екологічних злочинів

Криміналістична характеристика екологічних злочинів базується на широкій системі екологічного законодавства.

Одним із перших актів, у якому проголошено необхідність дбати про екологічну безпеку громадян, генофонду нації та її молоде покоління, є Декларація про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р. Визначаючи необхідність дбати про екологічну безпеку громадян, Україна взяла на себе обов'язок самостійно встановлювати порядок використання природних ресурсів, забороняти будівництво та припиняти функціонування будь-яких підприємств та інших об'єктів, які створюють загрозу екологічній безпеці.

Питання екологічної безпеки закріплені в ст.ст. 16, 49, 50 Конституції України. Вони регулюються Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища», а також земельним, водним, лісовим законодавством, законодавством про надра, охорону атмосферного повітря, охорону та використання рослинного і тваринного світу та іншим спеціальним законодавством.

Найбільш повно питання екологічної безпеки передбачені в Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища» стосовно: екологічного законодавства, основних принципів, об'єктів охорони та екологічних програм; екологічних прав і обов'язків громадян; повноважень органів законодавчої влади та місцевого самоврядування, органів управління, органів екологічного контролю та нагляду; надзвичайних екологічних ситуацій; відповідальності за порушення норм екологічного законодавства. Цим законом встановлено, що визначення складу екологічних правопорушень та злочинів, порядок притягнення винних до адміністративної та кримінальної відповідальності за їх вчинення встановлюються відповідно Кодексом України про адміністративні правопорушення та Кримінальним кодексом України.

Чинне кримінальне законодавство містить ряд норм, спрямованих на охорону природи від злочинних посягань, зокрема охорона водних ресурсів, атмосферного повітря передбачені ст.ст. 241-243 КК України. Вказані злочини відрізняються специфікою, яку необхідно враховувати під час аналізу їх криміналістичної характеристики.

До особливостей основних елементів криміналістичної характеристики згаданої групи злочинів відносяться:

- ◆ злочинні дії службових осіб, які безпосередньо відповідають за експлуатацію очисних споруд або виконують іншу роботу, пов'язану з транспортуванням відходів, що утворюють комплекси – сліди в широкому та вузькому розумінні;
- ◆ наслідки вказаних дій відображаються в розпорядженнях про зміну роботи очисних споруд, у передорученні роботи з питань обслуговування агрегатів некомпетентними працівниками тощо. Їх виявлення та аналіз дають можливість з'ясувати безпосередні причини порушення екологічних правил;
- ◆ наслідки забруднення (зміна хімічних, фізичних, біологічних властивостей води та атмосферного повітря) утворюють сліди забруднення, пов'язані з порушенням екологічного балансу, захворюваннями, тощо;
- ◆ приховування зацікавленими особами фактів порушення згаданих правил і їх наслідків призводить до утворення слідів, що маскують злочини;
- ◆ утворені в своєрідному середовищі (водному, повітряному) згадані сліди набувають властивостей стійкості, здібностей переміщуватися та розповсюджуватися.

§2. Початковий етап розслідування

У ході вирішення питання щодо порушення кримінальної справи необхідно з'ясувати, чи мав місце факт забруднення водойми чи повітря, яким спричинена або могла бути спричинена шкода здоров'ю людей, сільськогосподарському виробництву або рибним запасам. Висновок про це можна зробити на

підставі відомостей про кількість викинутої речовини, її вид, результати лабораторного аналізу води, дані щодо розміру забрудненої території, про кількість риби, що загинула, тощо.

До порушення кримінальної справи слідчий проводить необхідні перевірочні заходи, в результаті яких йому необхідно одержати такі документи:

- ◆ акт про порушення правил охорони і користування водними ресурсами з додатками різних схем (ріки, водойми, руху отруєної води тощо);
- ◆ розрахунок збитків, спричинених сировинним запасам ріки (водойми), забрудненої території;
- ◆ довідки про кількість вивезених відходів, викинутої речовини, рибогосподарське значення водойми тощо;
- ◆ акти аналізу проб стічних вод і ґрунту;
- ◆ лабораторні аналізи взятих проб повітря, проведених спеціалістами санітарно-епідеміологічної станції.

У разі необхідності слідчий проводить опитування окремих громадян та службових осіб, відбирає від них пояснення з метою визначення підстав для порушення кримінальної справи. За відсутності ознак складу екологічних злочинів вирішується питання про притягнення винних до адміністративної відповідальності.

В ході розслідування необхідно з'ясувати обставини, загальна система яких конкретизується ознаками злочину, описаними в диспозиції відповідних статей Кримінального кодексу України, а також криміналістичною характеристикою даних злочинів. Стосовно розслідування екологічних злочинів такими обставинами є:

- ◆ у чому конкретно проявилось забруднення водоймищ чи повітря;
- ◆ коли і який водний об'єкт, територія піддалися забрудненню;
- ◆ площа і межі забрудненої ділянки;
- ◆ що слугувало причиною викиду неочищених стічних вод, відходів у водойму або шкідливих відходів промислового виробництва в атмосферу;

- ◆ яке правило про охорону рибних запасів, поверхневих вод від забруднення стічними водами або атмосферного повітря порушено;
- ◆ які наслідки настали в результаті цих порушень, яка матеріальна шкода;
- ◆ наявність причинного зв'язку між порушенням правил охорони навколишнього середовища і шкідливими наслідками;
- ◆ чи містить дане порушення ознаки складу злочину чи це проступок, який тягне за собою застосування заходів адміністративної відповідальності;
- ◆ де, на якій території знаходилось безпосереднє джерело забруднення;
- ◆ хто винен у злочинному забрудненні водойми чи повітря;
- ◆ які причини та умови спонукали винного скоїти злочин, його мета і мотиви;
- ◆ причини та умови, що сприяли вчиненню злочину.

На підставі викладеного можна виділити декілька найбільш типових ситуацій.

Якщо кримінальну справу порушено негайно після одержання повідомлення від окремих громадян, представників громадськості, підприємств, організацій, установ, джерело забруднення відоме і сліди збережені, слідчий повинен негайно організувати огляд місця події, зафіксувати і вилучити матеріальні сліди злочину, виявити і допитати свідків, що бачили факт забруднення водойми чи викиду в атмосферу.

З'являється завдання – процесуальним шляхом закріпити відомості щодо підприємства-забруднювача. З'ясовуються питання: галузева належність, профіль роботи і спрямованість підприємства; що собою являє ділянка діяльності, з якою пов'язане забруднення; характерна особливість забруднюючої речовини; в чому і з боку кого проявились порушення правил, їх зміст.

На підставі одержаних відомостей висуваються версії щодо конкретної ділянки роботи, з якою пов'язане забруднення; про механізм забруднення; про порушників і мотиви злочинного забруднення; про величину і характер спричи-

неної шкоди; про рівень ефективності виконання природоохоронного законодавства.

З цією метою проводиться огляд підприємства-забруднювача, допит очевидців події і працівників підприємства, виїмка та вивчення бухгалтерських документів, технологічної документації, що відображає діяльність підприємства, призначаються судові експертизи.

Якщо вихідна інформація така сама, що і в першому випадку, але справа порушена через деякий час після події за фактом злочинного забруднення водойми або повітря, механізм забруднення невідомий, сліди збережені частково, підприємство-забруднювач не встановлено, слідчий зобов'язаний зібрати відомості про можливі підприємства-забруднювачі, які викидають промислові відпрацьовані води у водойми чи відходи промислового виробництва в атмосферу. Доцільно ознайомитись з характером роботи цих підприємств, їх очисними спорудами, вивчити, систематизувати, а в разі необхідності і вилучити технічну документацію, призначити необхідні експертизи. Завдання розслідування в даному випадку – встановити джерело забруднення, його належність і винних осіб.

З урахуванням даної ситуації можуть розроблятися і перевірятися такі версії:

- ◆ про можливі підприємства-забруднювачі;
- ◆ за видами роботи, з якою пов'язано забруднення;
- ◆ за характером і природою забруднювача;
- ◆ за колом осіб, винних у злочинному викиді, та ролі кожного у вчиненому злочині;
- ◆ про безпосередню технологічну причину викиду шкідливих речовин;
- ◆ про час порушення правил.

З метою перевірки цих версій проводяться такі заходи: вивчаються повідомлення про факти аварійного викиду забруднених стічних вод підприємствами; в ході обстеження підприємств вилучаються зразки для наступного призначення експертиз і порівняння вилучених зразків з речовинами-забруднювачами, вилученими з місця події; під час допиту оче-

видців з'ясовуються особливості забруднення, характер їх розповсюдження, в який бік віяв вітер тощо; досліджуються матеріали, що є в органах санітарно-епідемічної станції; призначаються необхідні експертизи; проводяться допити.

Під час перевірки версії про винну особу злочинного забруднення необхідно впевнитись в тому, що в той час, коли були допущені порушення правил, дана особа виконувала обов'язки, пов'язані з експлуатацією очисної споруди, зберіганням чи знищенням шкідливих речовин. У даному випадку слідчий зобов'язаний виявити обставини, що сприяли скоєнню злочинів, і вжити заходів щодо їх усунення.

§3. Особливості тактики проведення окремих слідчих дій

Огляд місця події. Особливості огляду місця події даної категорії справ обумовлені необхідністю огляду великої кількості об'єктів, широтою земельних і водних ділянок забрудненої території, що підлягає огляду, незвичайними умовами, в яких у ряді випадків проводиться огляд (на воді, під землею, під водою), неспівпадінням місця виявлення шкідливих наслідків і місця викиду неочищених стічних вод (відходів промислового виробництва – під час забруднення повітря) внаслідок дії природних умов (течія реки, дощ, напрям і сила вітру), токсичністю відходів виробництва, що викликали захворювання людей, загибель риби, рослинності.

В деяких випадках забруднюючі речовини (особливо під час викидів в атмосферу відходів виробництва, газів, пари) розповсюджуються на десятки кілометрів. Об'єктом огляду в цих випадках повинна бути вся площа забруднення, де можуть бути виявлені безпосереднє джерело забруднення, сліди забруднення та інші речові докази.

Завданнями огляду є: виявлення і фіксація загальної обстановки та особливостей місця забруднення; виявлення, фіксація і вилучення слідів забруднення, тварин і риби, що загинули, зіпсованої сільськогосподарської продукції, документів,

біологічних об'єктів; відшукування джерела забруднення, визначення ступеня забрудненості території (водної ділянки).

Об'єктами огляду можуть бути: водойми, ділянки річок, озер, ставків, каналів тощо; земельні ділянки, сільськогосподарські поля, каналізаційні мережі, очисні споруди; спеціальні транспортні засоби (цистерни, контейнери тощо); плаваючі засоби (кораблі, нафтоналивні баржі); виробничі, допоміжні території підприємств, цехів, котельень; сільськогосподарська продукція; риба; тварини; територія, на якій проявились негативні наслідки викидів в атмосферу.

Успішному проведенню огляду сприяє застосування сучасних науково-технічних засобів (кінозйомка, відеозапис) і спеціальних приладів (газоаналізатори, батометри).

Огляд документів, як правило, є початковою слідчою дією. Він особливо ефективний у тих випадках, коли слідчий аналізує інформацію, що міститься не в одному, а в комплексі документів.

Документацію, що підлягає огляду, можна розділити на групи:

- 1) книги обліку рідких промислових відходів, документи про приймання цих відходів на смітник;
- 2) проектна документація, акти приймання та інші документи на очисні, фільтруючі споруди;
- 3) оперативні журнали чергових інженерів, хіміків, інших службових осіб теплових електростанцій, паротурбінних цехів, котельень тощо;
- 4) накази, інструкції і розпорядження щодо експлуатації енергетичних і каналізаційних об'єктів, в тому числі дозвіл на спуск стічних вод;
- 5) наряди, накладні, шляхові листки та інші документи на виконання робіт транспортними організаціями з питань перевезення відходів виробництва;
- 6) судові документи;
- 7) акти, довідки, наряди та інші документи щодо несправності, ремонту і монтажу очисних і каналізаційних об'єктів;
- 8) журнали оперативного контролю, акти перевірки та інші аналогічні документи гідрохімічних лабораторій, басейно-

вих інспекцій, санітарно-епідеміологічних станцій і лабораторій промислових підприємств;

9) інші документи постійного і разового характеру.

Огляд документів необхідно проводити всебічно, використовуючи органолептичні методи огляду і логічний аналіз тексту. В необхідних випадках для виявлення ознак підрблення належить використати методи попереднього техніко-криміналістичного дослідження документів.

Допит підозрюваних і обвинувачених. Перед початком допиту необхідно систематизувати докази стосовно кожного підозрюваного чи обвинуваченого. У випадках, коли обвинуваченому ставиться у вину систематичне забруднення вод чи неодноразові викиди шкідливих відходів промислового виробництва в атмосферу, необхідно передбачити послідовність пред'явлення доказів по кожному епізоду.

У ході допиту обвинуваченого необхідно в'яснити: обставини, що призвели до порушення правил охорони навколишнього середовища; мотиви, за якими допущено забруднення вод чи атмосферного повітря; осіб, що приймали участь в порушеннях, крім обвинуваченого; форми контролю, в якому ступені він здійснювався.

Допит потерпілого у справах про злочинне забруднення підприємствами водних об'єктів й атмосферного повітря проводиться для з'ясування таких питань: як він опинився на місці події, що там робив; коли і при яких обставинах спостерігав процес забруднення; де і в якому місці знаходився в момент контакту з забрудненим середовищем (територією); в якій формі проявився контакт (виловлення риби, що загинула); на якій підставі вважає, що його хвороби є наслідком перебування в забрудненій зоні; в чому виражається шкода (захворювання); де і ким поставлено діагноз захворювання; хто про це знає; чи збирається пред'явити позов про відшкодування збитків; який ступінь утрати працездатності і коли вона настала.

Допит свідків. В залежності від змісту інформації, одержаної від свідків, їх можна поділити на декілька груп.

До першої групи відносяться службові особи органів охорони, інспекцій, санітарно-епідеміологічних станцій. Під час їх допиту з'ясовуються обставини виявлення злочинного забруднення, його наслідки і джерела забруднення. Найбільш детальні відомості з цих питань можна одержати від співробітників відповідних інспекцій, які під час виконання своїх службових обов'язків не лише фіксують шкоду, спричинену рибному господарству, а й обстежують усю забруднену ділянку. У свідка даної групи вивчається: що він робив у даному районі, коли відбулась подія, очевидцем якої він був; що, на його погляд, стало причиною забруднення; чи спостерігав він масову загибель риби, чи може вказати межу забруднення; що конкретно викидалось в атмосферне повітря; колір диму, наявність специфічного запаху, напрям вітру тощо.

До другої групи відносяться свідки, які можуть підтвердити сам факт викиду у водойму чи повітря шкідливих речовин, відходів промисловості і вказати джерело забруднення. Свідками цієї групи можуть бути робітники і службовці очисних споруд, працівники охорони тощо. У них необхідно вивчити обставини викиду неочищених стічних вод у водойми і промислових відходів в атмосферу.

Третю групу свідків складають особи, показання яких можуть містити відомості про причини виходу із ладу очисної споруди або її неправильної експлуатації, організації тимчасових смітників у неустановлених місцях. Ці свідки допитуються про обставини, що сприяли скоєнню забруднення. Проблема допиту полягає в тому, що серед них можуть опинитися безпосередні винуватці злочинного забруднення. Тому їх допит повинен бути ретельно підготовлений. Його успіх залежить від знання слідчим особливостей виробництва на даному підприємстві.

Експертиза. У ході розслідування злочинів, пов'язаних з забрудненням водойм і повітря, часто виникають питання, для вирішення яких необхідні спеціальні знання. Експертиза допомагає встановити місце, час і безпосередню причину забруднення, несправність очисної споруди, з'ясувати причини її виник-

нення, визначити коло осіб, відповідальних за допущені порушення правил, виявити факти, що сприяли забрудненню тощо.

У справах про злочинні порушення правил охорони навколишнього середовища найчастіше призначаються наступні експертизи.

Судово-медична експертиза проводиться для встановлення причин смерті у випадках отруєння людей. Крім того, на її вирішення можуть бути поставлені питання: про наявність в крові окису вуглецю; чи загрожують здоров'ю людей викиди в атмосферу кіптяви, попелу, газів та інших речовин у певній концентрації; в якій кількості і як вони діють на організм людини тощо. Судово-медична експертиза (за участю спеціаліста-епідеміолога) може бути призначена з метою встановлення причини захворювання і вирішення питання про небезпеку для здоров'я людей викиду шкідливих речовин, виявлення обставин, що сприяли скоєнню злочину.

Судово-ветеринарна експертиза призначається під час загибелі тварин і риби, викликані викидами в атмосферу шкідливих відходів виробництва чи викидів у водойму неочищених стічних вод. Об'єктами її дослідження можуть бути трупи різних видів тварин, забруднені пасовища, водопої, корми, вироби і продукти тваринного походження. На вирішення експертів можуть бути поставлені питання: коли настала смерть тварини; яка причина захворювання, чи є причиною загибелі отруєння; якою речовиною воно викликано; яким шляхом отруйні речовини попали в організм тварини; чи є причиною загибелі чи захворювання тварин викид у водойму неочищених стічних вод, відходів виробництва; чи вплинув викид шкідливих речовин в атмосферу на продуктивність тварин тощо.

Гідрометеорологічна експертиза встановлює, чи могли конкретні відходи виробництва розсіятися на певну відстань від джерела забруднення в даній гідрометеорологічній ситуації; яка площа забруднення, напрям і відстань розсіювання забруднених речовин при певних гідрометеорологічних умовах тощо.

Судово-технологічна експертиза призначається для виявлення на діючому промисловому підприємстві порушень тех-

нологічного процесу, які можуть викликати забруднення повітря і водойм. На вирішення експертів можуть бути поставлені питання: чи відповідає проекту технологія очистки газових викидів або стічних вод на даному підприємстві; чи відповідає затвердженій документації хід технологічного процесу і його результати; які технологічні причини викидів в атмосферу неочищених відходів виробництва і стічних вод в концентраціях, що перевищують встановлені норми; яка якість сировини, використаної під час виготовлення випущеної продукції.

Судово-технічна експертиза призначається для встановлення причин виходу із ладу очисних споруд, з'ясування технічних недоліків у роботі каналізаційних мереж, установок для уловлювання шкідливих речовин, пасток, визначення кола осіб, відповідальних за допущене порушення установлених правил, і зв'язку цього порушення з конкретними забрудненнями.

Судово-хімічна експертиза за справами даної категорії призначається для дослідження слідів, що утворилися внаслідок зміни хімічних властивостей об'єктів, а для вирішення питання про біологічні причини настання шкідливих наслідків для тварин, рослин, а також для екологічної системи водойми проводиться **судово-біологічна експертиза**.

З метою вирішення питань про технічний стан виявлених джерел забруднення, якості монтажу технологічного обладнання, окремих установок та очисних споруд, для встановлення правильності розрахунків використання води як у зоні водокористування, так і в місці випуску стічних вод проводиться **гідротехнічна експертиза**.

Часто в ході розслідування вказаної категорії справ виникає необхідність у застосуванні спеціальних знань, що відносяться до декількох галузей знань. У таких випадках призначаються комплексні експертизи.

Контрольні запитання

1. Яке значення криміналістичної характеристики екологічних злочинів у розслідуванні злочинів даної категорії?

2. З яких елементів складається криміналістична характеристика екологічних злочинів?
3. Які слідчі дії виконує слідчий на початковому етапі розслідування екологічних злочинів?
4. Які документи необхідно зібрати на початковому етапі розслідування екологічних злочинів?
5. Які обставини необхідно з'ясувати на початковому етапі розслідування екологічних злочинів?
6. Які ситуації і версії розробляються і перевіряються в ході розслідування екологічних злочинів?
7. У чому полягають особливості тактики огляду місця події в ході розслідування екологічних злочинів?
8. Які особливості тактики допиту підозрюваного, потерпілого і свідка в ході розслідування екологічних злочинів?
9. У чому суть і значення експертиз, що призначаються в ході розслідування екологічних злочинів?

Теми рефератів і курсових робіт

1. Поняття криміналістичної характеристики екологічних злочинів та її роль в розслідуванні даної категорії злочинів.
2. Етапи розслідування екологічних злочинів.
3. Особливості тактики проведення окремих слідчих дій під час розслідування екологічних злочинів.

Література

1. Кримінальний кодекс України. – К., 2001. – С. 159–162.
2. Советская криминалистика. Методика расследования отдельных видов преступлений / Под ред. В.К. Лисиченко. – К., 1988. – С. 372–391.
3. Криминалистика. Учебник / Под ред. В.А. Образцова. – М., 1995. – С. 536–551.
4. Криміналістика. Підручник / За ред. В.Ю. Шепітька. – К., 2001. – С. 655–675.
5. *Малишко М.І.* Екологічне право. Навчальний посібник. – К., 2001. – С. 304–364.

Зміст

ВСТУП	3
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ І МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ КРИМІНАЛІСТИКИ	5
ТЕМА 1. Криміналістика як наука і навчальна дисципліна	6
§1. Предмет і завдання криміналістики	7
§2. Криміналістика в системі юридичних наук	9
§3. Система криміналістики	13
ТЕМА 2. Методи криміналістики	20
§1. Діалектичний метод як основа методології криміналістики ..	21
§2. Загальнонаукові методи, що використовуються в криміналістиці	24
§3. Спеціальні методи криміналістики	27
ТЕМА 3. Криміналістична ідентифікація	30
§1. Поняття криміналістичної ідентифікації	31
§2. Види, об'єкти, суб'єкти ідентифікації	33
§3. Процес криміналістичної ідентифікації	37
§4. Встановлення групової належності	41
ТЕМА 4. Вчення про криміналістичну версію	45
§1. Поняття і класифікація криміналістичних версій	46
§2. Порядок побудови слідчих версій	49
§3. Основні правила і методи перевірки слідчих версій	52
ТЕМА 5. Історія криміналістики в Україні	56
§1. Становлення та розвиток криміналістики	57
§2. Криміналістичні та експертні установи в Україні	61
РОЗДІЛ II. КРИМІНАЛІСТИЧНА ТЕХНІКА	66
ТЕМА 6. Основи криміналістичної техніки	67
§1. Поняття, завдання та структура криміналістичної техніки	68
§2. Основні засоби криміналістичної техніки	71
§3. Науково-технічні методи, що використовуються у дослідженні речових доказів	75
§4. Роль криміналістичної техніки в профілактиці злочинів	83
ТЕМА 7. Судова фотографія. Кінозйомка та відеозапис	86
§1. Поняття, значення і система судової фотографії	87
§2. Види та методи судово-оперативної фотографії	88
§3. Судово-дослідницька фотографія	93
§4. Кінозйомка та відеозапис	96
§5. Процесуально-криміналістичне оформлення фотозйомки, кінозйомки та відеозапису	98

ТЕМА 8. Трасологія	103
§1. Поняття трасології, її наукові основи і значення.....	104
§2. Механізм утворення слідів і їх класифікація.....	107
§3. Загальні правила виявлення, фіксації і вилучення слідів та їх процесуальне оформлення	109
§5. Сліди знарядь злочину та інструментів.....	119
§6. Сліди транспортних засобів.....	121
ТЕМА 9. Судова балістика	126
§1. Поняття судової балістики та її значення для розслідування злочинів.....	127
§2. Вогнепальна зброя та її класифікація.....	128
§3. Сліди пострілу вогнепальної зброї та їх види.....	135
§4. Виявлення та огляд вогнепальної зброї і слідів пострілу	137
§5. Судово-балістична експертиза	140
§6. Поняття і класифікація холодної зброї.....	145
ТЕМА 10. Техніко-криміналістичне дослідження документів	150
§1. Поняття документа у криміналістиці та правила поводження з ним.....	151
§2. Слідчий огляд документів.....	152
§3. Способи змін у документах та їх встановлення	153
§4. Поновлення змісту документів.....	156
§5. Встановлення технічних способів підроблення підписів.....	158
§6. Дослідження відбитків печаток і штампів	159
§7. Дослідження матеріалів документів	162
ТЕМА 11. Криміналістичне дослідження письма	165
§1. Судове почеркознавство та його наукові основи	166
§2. Ідентифікаційні ознаки письма та їх класифікація	168
§3. Підготовка матеріалів для судово-почеркознавчої експертизи	171
§4. Методика судово-почеркознавчої експертизи	174
§5. Особливості авторознавчого дослідження	176
ТЕМА 12. Ідентифікація людини за ознаками зовнішності	179
§1. Поняття ідентифікації людини за ознаками зовнішності.....	180
§2. Зовнішні ознаки людини та їх класифікація	183
§3. Основи експертного ототожнення людини за ознаками зовнішності	185
ТЕМА 13. Судова одорологія	188
§1. Поняття, наукові засади, завдання і можливості судової одорології.....	189
§2. Способи і методи виявлення, фіксації і вилучення запахових слідів.....	191
§3. Дослідження і використання запахових слідів у практиці розслідування злочинів.....	193

ТЕМА 14. Судова акустика	197
§1. Поняття і властивості звукових слідів	198
§2. Засоби і тактичні прийоми фіксації звукових слідів	201
§3. Судово-акустичне дослідження матеріалів звукозапису	203
ТЕМА 15. Кримінальна реєстрація	208
§1. Поняття і значення кримінальної реєстрації	209
§2. Принципи та підстави взяття об'єктів на криміналістичний облік	212
§3. Систематизація та класифікація криміналістичних об'єктів ...	214
§4. Дактилоскопічний облік	219
РОЗДІЛ III. КРИМІНАЛІСТИЧНА ТАКТИКА	222
ТЕМА 16. Загальні положення криміналістичної тактики	223
§1. Поняття і завдання криміналістичної тактики	224
§2. Тактичний прийом і критерії його допустимості	226
§3. Джерела і функції тактичних прийомів	228
§4. Поняття і класифікація слідчих ситуацій	231
§5. Тактичне рішення. Тактична операція. Тактична комбінація..	234
ТЕМА 17. Організація та планування розслідування	239
§1. Поняття організації розслідування	240
§2. Поняття і принципи планування розслідування	242
§3. Вчення про криміналістичну версію	244
ТЕМА 18. Тактика огляду місця події	249
§1. Поняття, завдання, принципи огляду місця події	250
§2. Підготовка до огляду місця події	253
§3. Види і методи огляду місця події	255
§4. Огляд трупа людини	258
§5. Освідування живої особи	260
§6. Фіксація результатів огляду місця події	262
ТЕМА 19. Тактика допиту	266
§1. Поняття, завдання та види допиту	267
§2. Підготовка до допиту	268
§3. Тактичні прийоми допиту	272
§4. Психологічні основи тактики допиту	274
§5. Допит неповнолітнього	276
§6. Тактика очної ставки	278
§7. Фіксація результатів допиту	279
ТЕМА 20. Тактика обшуку і виїмки	282
§1. Поняття і завдання обшуку	283
§2. Об'єкти, види і тактичні прийоми обшуку	285
§3. Тактика виїмки	290
§4. Фіксація результатів обшуку і виїмки	291

ТЕМА 21. Тактика пред'явлення для упізнання	293
§1. Поняття, мета, об'єкти пред'явлення для упізнання	294
§2. Підготовка до пред'явлення для упізнання	295
§3. Тактичні прийоми проведення пред'явлення для упізнання ..	297
§4. Фіксація результатів пред'явлення для упізнання	300
ТЕМА 22. Відтворення обстановки та обставин події	303
§1. Поняття, завдання та види слідчого експерименту	304
§2. Підготовка до слідчого експерименту і тактичні прийоми його проведення	306
§3. Тактика перевірки показань на місці	310
§4. Фіксація ходу та результатів відтворення обстановки і обставин події	312
ТЕМА 23. Призначення та проведення судових експертиз	316
§1. Поняття, значення і види судових експертиз	317
§2. Підготовка до призначення та проведення судових експертиз ..	322
§3. Оцінка та використання висновку експерта у кримінальному процесі	325
 РОЗДІЛ IV. МЕТОДИКА РОЗСЛІДУВАННЯ	
ОКРЕМИХ ВИДІВ ЗЛОЧИНІВ	
	328
ТЕМА 24. Загальні положення методики розслідування злочинів ...	329
§1. Поняття та завдання методики розслідування злочинів	330
§2. Структура методики розслідування злочинів. Загальні положення і наукові основи методики	333
§3. Етапи розслідування та їх напрями	337
ТЕМА 25. Криміналістична характеристика злочинів	339
§1. Поняття криміналістичної характеристики та її значення для методики розслідування окремих видів злочинів	340
§2. Елементи криміналістичної характеристики злочинів	342
§3. Співвідношення криміналістичної характеристики злочинів з кримінально-правовою, кримінологічною та судово-психологічною	346
ТЕМА 26. Розслідування убивств	349
§1. Криміналістична характеристика убивств	350
§2. Початковий етап розслідування	353
§3. Завдання наступних етапів розслідування убивств	358
§4. Особливості тактики проведення окремих слідчих дій	361
ТЕМА 27. Розслідування згвалтувань	365
§1. Криміналістична харктеристика згвалтувань	366
§2. Початковий етап розслідування	369
§3. Наступний етап розслідування	374
§4. Особливості тактики проведення окремих слідчих дій	377

ТЕМА 28. Розслідування крадіжок	382
§1. Криміналістична характеристика крадіжок	383
§2. Початковий етап розслідування	386
§3. Наступний етап розслідування	391
§4. Особливості тактики проведення окремих слідчих дій	392
ТЕМА 29. Розслідування грабежів і розбоїв	396
§1. Криміналістична характеристика грабежів і розбоїв	397
§2. Початковий етап розслідування	398
§3. Наступний етап розслідування	402
§4. Особливості тактики проведення окремих слідчих дій	403
ТЕМА 30. Розслідування злочинів у сфері службової діяльності (службові злочини)	408
§1. Класифікація службових злочинів і загальні методичні положення їх розслідування	409
§2. Криміналістична характеристика службових злочинів	412
§3. Особливості розслідування хабарництва	415
§4. Особливості розслідування зловживання владою або службовим становищем	419
§5. Особливості розслідування службової недбалості	421
ТЕМА 31. Розслідування злочинних порушень правил безпеки дорожнього руху	425
§1. Криміналістична характеристика злочинних порушень правил безпеки дорожнього руху	426
§2. Початковий етап розслідування	429
§3. Особливості тактики проведення окремих слідчих дій	432
ТЕМА 32. Розслідування підпалів та злочинних порушень правил протипожежної безпеки	440
§1. Криміналістична характеристика підпалів та злочинних порушень правил протипожежної безпеки	441
§2. Початковий етап розслідування	443
§3. Наступний етап розслідування	448
§4. Особливості тактики проведення окремих слідчих дій	450
ТЕМА 33. Розслідування екологічних злочинів	454
§1. Криміналістична характеристика екологічних злочинів	455
§2. Початковий етап розслідування	456
§3. Особливості тактики проведення окремих слідчих дій	460

НАВЧАЛЬНЕ ВИДАННЯ

Антон Петрович ШЕРЕМЕТ

КРИМІНАЛІСТИКА

2-ге видання

Навчальний посібник

Керівник видавничих проектів – Б. А. Сладкевич
Дизайн обкладинки – Б. В. Борисов
Редактор – С. С. Савченко

Підписано до друку 26.09.2008. Формат 60x84 1/16.
Друк офсетний. Гарнітура PetersburgС.
Умовн. друк. арк. 29,5.
Наклад 1000 прим.

Видавництво “Центр учбової літератури”
вул. Електриків, 23
м. Київ, 04176
тел./факс 425-01-34, тел. 451-65-95, 425-04-47, 425-20-63
8-800-501-68-00 (безкоштовно в межах України)
e-mail: office@uabook.com
сайт: WWW.CUL.COM.UA

Свідоцтво ДК №2458 від 30.03.2006